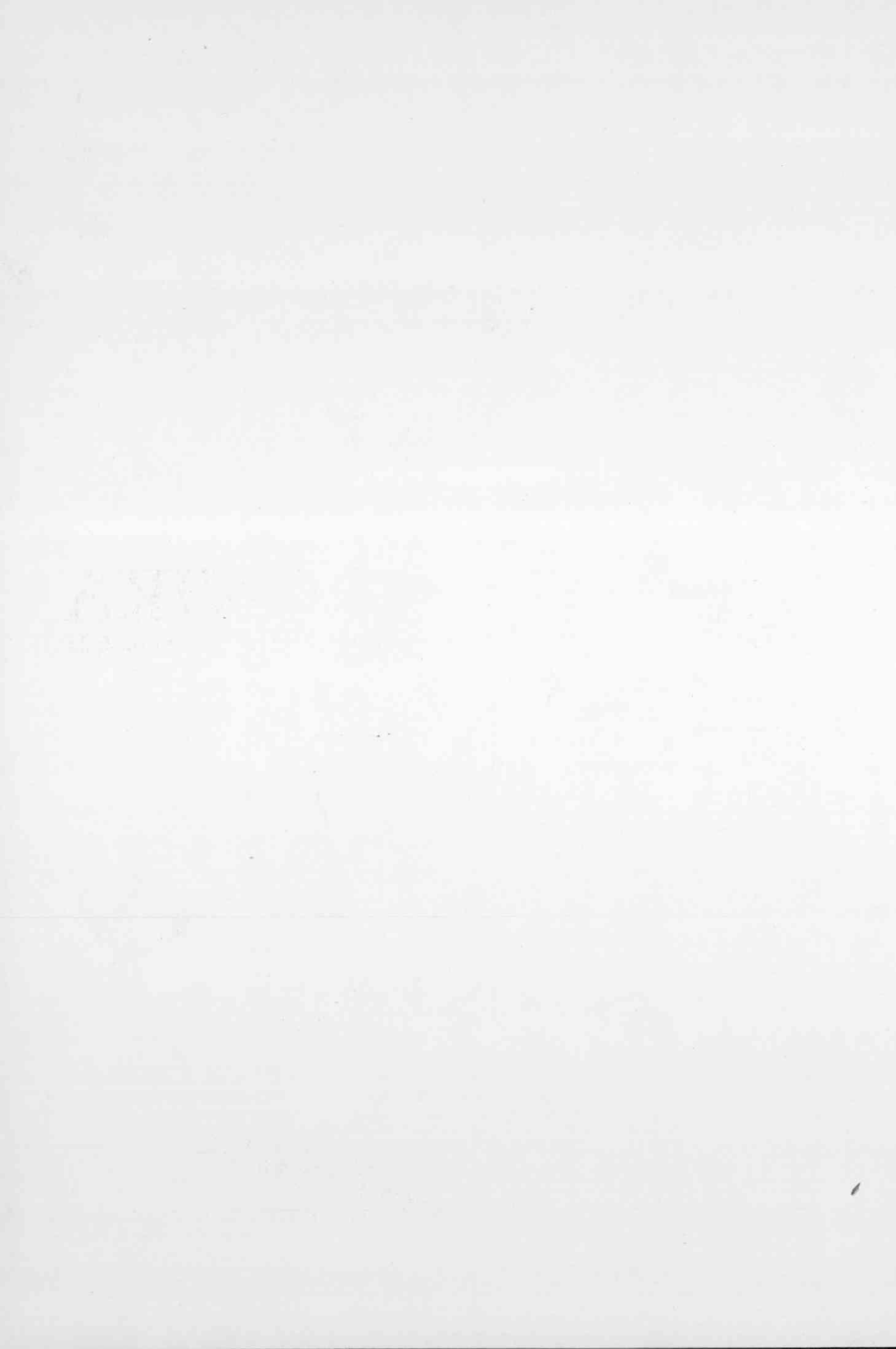

2-3 KRONIKA 1996 44

časopis za slovensko krajevno zgodovino

|| 130310

44
1996

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor :

dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo
Gestrin, dr. Stane Granda (odgovorni urednik), dr.
Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec,
Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek,
dr. Peter Vodopivec, dr. Maja Žvanut, dr. Aleš
Gabrič, dr. Janez Cvirn in dr. Eva Holz (glavna
urednika)

Prevodi :

Katarina Kobilica - angleščina
Niko Hudelja - nemščina

Bibliografska obdelava :

Branko Goropevšek

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel. 061 17 69 210

Sofinansirajo :

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom :

MEDIT d.o.o.

Tisk :

Skušek

Na naslovni strani :

Pogled na ljubljansko stolnico. Izsek iz grafike
F. Kurz pl. Goldenstein: Ljubljanski licej.
Grafiko hrani Narodni muzej.

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS
štev. 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se
plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni
številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 5/92)

KAZALO

Iva Miki-Curk :	Konfinacija v Ljubljani - že v rimskih časih?	1
Darja Mihelič :	Paberki iz piranskega kapiteljskega arhiva	4
Metoda Kokole :	Zgodnjebaročni skladatelj, izdelovalec orgel in organist Isaac Posch v nadvojvodini Koroški in vojvodini Kranjski	10
Irena Žmuc :	Repa, korenje - slabo življenje, štruklji, meso - to bi bilo	19
Matej Klemenčič :	O rojstvu kiparja Francesca Robbe	24
Ana Lavrič :	Goldensteinova kritika obnove ljubljske stolnice	26
Aleksander Lavrenčič :	Migracije prebivalstva iz Kanalske in Ziljske doline na Bovško (od druge polovice 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne)	39
Mojca Gnezda :	Društvo za brambo narodnih pravic Slovenije v letih 1868-1870	48
Janez Cvirn :	Spodnještajerski Nemci in državnozborna volilna reforma 1907	63
Marjana Žibert :	Zadružno povezovanje kmetov v vaseh v okolici Kranja od njegovih začetkov do druge svetovne vojne	72
Stanislav Južnič :	Kočevar - dobitnik dveh olimpijskih kolajn	82
Martin Šteiner :	Zakonska podlaga za izvedbo volitev v Ustavodajno skupščino 11. novembra 1945	86
Stane Granda :	Ob osemdesetletnici akad. prof. dr. Ferda Gestrina	92
Metka Gombač :	Anamarija Vidovič Miklavčič	94
Olga Janša-Zorn :	Majda Žontar praznuje šestdesetletnico	95

Ocene

- 1648 - Krieg und Frieden in Europa,
26. razstava evropskega sveta 1998-1995
(*Nataša Kolar*) 98
- Miran Puconja, K vrednotenju identitete
panonske kmetije: temelji preživetja na
Cvenu, Cven 1995, 266 strani (*Martin Steiner*) 99
- Življenje in delo Stanka Premrla - komponista,
orgelskega virtuozna, pisca in glasbenega
pedagoga (*Ivanka Uršič*) 100
- Zadobrova - Sneberje: podobe iz krajevne
zgodovine v sliki in besedi. Majda Tekavec
in člani zgodovinskega krožka, Ljubljana 1996,
46 strani (*Branko Šuštar*) 102
- Šola in čas. Ob 200-letnici osnovnega šolstva
na Proseku in Kontovelu in ob poimenovanju
šole po Avgustu Černigoju, Prosek-Kontovel,
1995, 85 strani (*Aleksej Kalc*) 102
- Olga Janša-Zorn: Historično društvo za
Kranjsko. Ljubljana 1996,
317 strani (*Eva Holz*) 104
- Stane Stražar: Oj ta slamnik. Občina
Domžale na starih razglednicah. Izdalo
Glasilo občine Domžale Slamnik, 1994,
334 strani (*Jože Maček*) 106
- Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva
in vzgoje XXVIII, Ljubljana, št. 4, 1995,
295 strani (*Bojana Aristovnik*) 106
- Mladinski raziskovalni tabor Benečija 96
in izsledki zgodovinske skupine
(*Jure Gombač*) 108
- Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska
kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929,
Cankarjeva založba, Ljubljana 1996,
405 strani (*Mateja Režek*) 110

Iva Miki-Curk

Konfinacija v Ljubljani - že v rimskih časih?

Zgodba Emila Korytka nas spremlja še od gimnazijskih klopi. Pozneje smo spoznali tudi druge zgodbe konfinirancev in jetnikov, ki jih je v Ljubljano za krajši ali daljši čas privedlo politično vrenje 19. stoletja in ki jih na Ljubljano zvečine niso vezali prijetni spomini ali vsaj ne taka občutja, kot bi jih sedanji prebivalci Ljubljane v prizadevanjih, utrditi splošno spoznavnost našega glavnega mesta, radi podoživljali. A tudi ta, senčna plat tvori skupaj s sončnimi šele resničen portret tega mesta. Posedujemo pa izjemen zgodovinski vir, ki nas pouči, da se je bil boleč spomin na naše mesto zarezal v neko človeško skupnost že davno, davno prej in ne šele v prejšnjem stoletju.

Osnovna dejstva so znana že dolgo. Že Mommsen je objavil v svoji zbirki rimskih napisov poškodovan napis najden v Putincih na južnih obronkih Fruške gore (CIL III 3224), ki se glasi: ... *cemaes Liccav(i) f(i)lius) Amantinus ho/b/se/s/ amnorum dece-m gente Undius - centuria secunda in flumen per-it Hemona posu-ere Liccaus pate-r Lorigus et Licaios cognati*, kar pomeni, da je Likavov sin, amantinski talec, star deset let, iz undijskega rodu in druge centurije, umrl v reki Emona. Spomenik so postavili oče in rojaka Lorig in Likaj.

Pri nas¹ je veljala pozornost napisu, ker sta v njem izenačeni imeni reke in mesta. Sicer pa je seve vznemirjal zlasti zaradi nakazane organizacijske sheme okupiranih plemen, ko so Rimljani pleme razbili v centurije in ga tako podredili vojaški upravi.²

Ker je jasno razvidno, da gre pri napisu za sprejembe, ki sodijo v okupacijsko fazo, so napis datirali zelo zgodnje 1. stoletje ali precizneje v čas dalmatinsko - panonskega upora med leto 6 in 9 po Kr.³

Ob tem bi rada posvetila nekaj pozornosti še civilizacijskim okoljem zgodnjega 1. stoletja v ljubljanskem prostoru in prostoru, iz katerega napis izvira. Morda tudi taka primerjava pomaga nekaj bolje razumeti dogajanje, ki ga sicer le slutimo.

Širši ljubljanski - emonski prostor nam je iz tega zgodnjega, celo Cezarjevega časa zapustil civilne napise, dve omembi magistrav vici iz Nauportusa in osvobojenca T. Caesernija Diphilusa ter nekaj mlajšo omembo funkcionarja viteškega stanu T. Junija Montana, ki je imel po Šašlovih dokazih⁴ predvsem civilne upravne naloge. Ta prostor nam je posredoval obilo novcev, keltskih, pa tudi rimski iz časa republike niso redki.⁵

Raziskovanje materialne kulture prispeva svoje dokaze šele postopno. Tovrstni viri so namreč v svoji izpovednosti bolj omejeni. Štirideset ali petdeset let je v predindustrijski družbi komaj kaj spremenilo tvorno kulturo. Vendar ravno iz časa ob koncu republike in zgodnjega principata dokaj dobro datiramo nekaj nasledkov velikega razcveta italjskih manufaktur. Južnoitalske - kampanske delavnice se nam pri nas v notranjosti predstavljajo le z bronastimi izdelki, tudi v najdiščih okoli Ljubljane.⁶

Razcvet srednje in severnoitalskih manufaktur zaznavamo kot arheologi malone izključno skozi keramične najdbe, pri razvoju steklarskih manufaktur severne Italije je pa po nekaterih domnevah⁷ mogel aktivno sodelovati tudi vzhodnoalpski prostor. Tak gospodarski razcvet je potreboval poleg znanja in surovin, ki so bilne prisotne npr. ob Adiži, Adi, Ticinu, Secchiu in Padu tudi mir in tržišče. Poslednje so pač prinesla šele leta principata. Tako tržišče je bilo tudi ozemlje seda-nje Slovenije. Med gradivom je sicer tudi vojaška oprema⁸ toda tudi lončenina, gladke sive posode, reliefne čaše in ke-lihi iz delavnic ACO⁹ in Surus - Sarius, tkim. črna sigilata ter padska in aretinska sigilata. Seveda je taka lončenina, zlasti rdeča sigilata, spremljala tudi armade, a v vsej pisanosti je bila obilno v rabi v civilnih okoljih severne Italije. In tako pisanost za-

¹ Npr. J. Šašel Emona v PWRE suppl. 11, 1968, 561, S. Petru, Arheol. vestnik 19, 1968, 381.

² A. Mocsy, Die Bevoelkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, št. 230.

³ Izčrpnje S. Dušanić Archaeologia Iugoslavica VIII 1967, 67-69.

⁴ J. Šašel Chiron 4,1974, 467-477 ali Isti, Opera selecta - Situla 30, 1992, 305-315.

⁵ P. Kos, Monetary Circulation - Denarni obtok na prostoru JV Alp 300 pr. n. št. - 1000, Situla 24, 1986, zlasti 20-31.

⁶ D. Breščak, Antično bronasto posodje Slovenije, Situla 22/1 1982, J. Horvat, Nauportus, Dela SAZU 33, IZA 16, 1990.

⁷ Več S. Petru Arheol. vestnik 25, 1976, 13.

⁸ J. Horvat, ibid. 135s.

⁹ Tudi S. Mracsek, Arheol. vestnik 38, 1987, 207-216 in I. Miki Curk, Arheol. vestnik 41, 1990, 741-744, L. Plesničar Gec, RCRF Acta 31/32, 1992, 383-390.

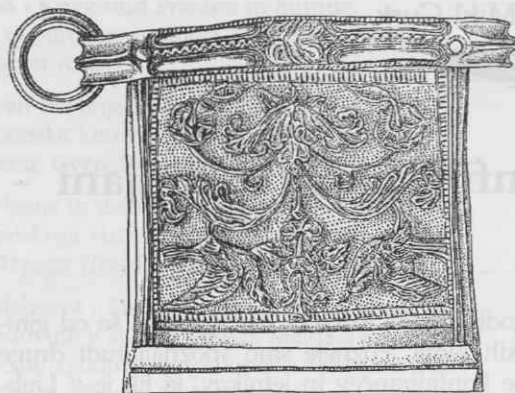
sledimo tudi med najdbami v ljubljanskem prostoru, na Vrhniki, v strugi Ljubljanice in Bistre, delno v Ljubljani, Mengšu¹⁰ in Kranju. Mogoče je pomembno, da je med zgodnjimi najdbami tu razmeroma malo aretinske sigilate. Gotovo je to dejstvo tudi posledica transportnih možnosti, saj je od Areza do severnojadranskega trgovskega bazena treba ali čez apeninske prelaze ali dolgo po morju. A vzhodno, ob Kvarneru in na poteh k Donavi, je število aretinskih izdelkov iz časa zgodnjega principata razmeroma veliko.¹¹

Vendar ne smemo povsem izlučiti možnosti, da je aretinska sigilata spremljala v tuji deželi najprej armado in zlasti njen štab, medtem ko so se civilna okolja, v kolikor so že imela italško - rimske navade, oskrbovala s potrebnim v kvalitetnih severnoitalskih delavnicah.

Seveda vemo tudi, da je bil ljubljanski prostor prostor živahnega stika s staroselci, verjetno Tavriski, dasi ne poznamo elementov tvarne kulture, ki bi mogli biti lastni izključno poslednjim. Poznoželeznodobni predmeti iz ljubljanskega prostora pa pričajo o teh stikih.¹²

Noriški novci npr. pa opozarjajo na to, da so staroselci že davno osvojili nekatere prvine iz sredozemskih civilizacij. Tudi poselitvena logika prostora in mesta zgodnjorimskih najdb v njem je zgovorna. Vse najdbe namreč izvirajo s križišč ugodnih ali usodnih poti: npr. v Kranju z okljuka nad globokima rečnima koritoma, z Vrhnike, z začetka plovne vode, iz Ljubljanice ob izlivu Bistre, z nevarnega sotočja dveh voda, ki usmerjata promet (tovorno pot na Pokojišče do prečnice na Dolenjsko) ali v Mengšu, s pobočjem zaščiten in označeno ravninsko križišče. Ta dejstva se ne pričajo nujno že o civilnih naseljih Rimu prijaznega prebivalstva, dokazujejo pa kako na goste so bile rimske navade prisotne na vseh ključnih točkah v krajini. Logika razmestitve najdb v prostoru nam narekuje, da vedno spet razmišljamo tudi o zakonitostih rasti naselja v sami Ljubljani. Naravno središče prostora je Grad s Starim trgom in Bregom: vsak popotnik starih dob se je za noč moral utaboriti blizu vode, katere prečenje je pomenilo daljši manever in posebno obveznost stika z lokalnim prebivalstvom. Zato so najdbe zgodnjega gradiva pred nekaj leti v stari Ljubljani logične.¹³

Dejstvo pa je, da je tisti del emonskega grobišča, ki ga zdaj poznamo¹⁴ najprej iz drugega de-

Okov nožnice z Vrhnike, odličen primer zgodnjorimskega likovnega čutenja (risba Dragica Knific Lunder, hrani Mestni muzej)

setletja po našem štetju let. Prav tako je dejstvo, da sledovi z zgodnjorimskim gradivom zaradi oblikovanosti terena stežka pričajo o organizirani koloniji, prej o njenem spremem, vzporednem naselju, razen če se ne izkaže, da so oktavijanski koloniji najprej odmerili jezik čvrstih tal ob sedanji Rožni ulici. Edinole nekoliko ploskovno širše in zaokroženo naselje ni le izpolnjevalo zahtev praktičnih in magičnih predstav za nastanek kolonije, ampak tako je bilo v primeru nesoglasij s staroselci mogoče tudi zavarovati. Zato bi za zdaj verjela, da moramo tudi prvotno kolonijo iskati še naprej na prostoru obzidane Emone in domnevati, da je sledove kamnita velikopotezna gradnja v večji meri odstranila, drobcev se pa smemo še nadejati. Tvarnih sledov 50 let bivanja nekaj družin po dvatisoč letih ni nujno ravno mnogo! Obstoje kulturne plasti z zgodnjorimskimi najdbami na drugem bregu Ljubljanice je pa opozoril tudi na dejstvo, kako globoko so se že v zgodnjem Avgustovem času zasedrale v sami Ljubljani italško - rimske navade in hkrati, da fizični obseg naselja v tem času nikakor ni bil nezaten.

Na prvi pogled je rimskih najdb iz 1. stol. tudi v okolici Sirmija in Bassijan - Dolnji Petrovci dokaj. Napisi in sploh postavljanje kamnitih spomenikov se pa, tako se vsaj zdi, tedaj še niso na široko uveljavili zunaj čisto vojaških krogov. Napisi iz Putincev so pa postavili civilisti, še več, staroselci. Ta preskok v predstavnem svetu je velikanski. Oče Likav in sorodnika umrlega, ki so spomenik dali postaviti na rimski način, so morali v tem že videti neko kvaliteto. Morda so bili s pokojnim dečkom talci tudi ori, zaživel v novem civilizacijskem krogu in postali, ko so se vrnili domov, pobudniki sprememb. V to smer so razmišljali tudi drugi raziskovalci.¹⁵

¹⁰ M. Sagadin, Arheol. vestnik 46, 1995, 217-245.

¹¹ J. Makjanič v R. Košćević, J. Makjanič Siscia, BAR International Series 621, 1995, tudi I. Mikl Curk, RCRF Acta 31/32, 1992, 465-474.

¹² Primeri J. Horvat, ibid. 135s, M. Guštin, Arheol. vestnik 41, 1990, 121-133.

¹³ B. Vičič, Arheol. vestnik 44, 1993, 153ss, Isti, Arheol. vestnik 45, 1994, 25-53.

¹⁴ S. Petru, Emonske nekropole, Katal. in monogr. 7, 1972,

L. Plesničar Gec, Severno emonsko grobišče, Katal. in monogr. 8, 1972.

¹⁵ P. Milošević v O. Brukner, V. Dautova Ruševljan, P.

Ob podrobnejši primerjavi materialne kulture se pa izkaže, da za zdaj v Vojvodini vendarle ni značnega gradiva iz zgodnjega Avgustovega časa, zlasti ne civilizacijskih dobrin, npr. kvalitetnih namiznih lončenin: črne sigilate in Acove keramike. Seveda nam jo tu lahko zelo zagode fragmentarnost ohranjenega, le eno najdišče in en sklop lahko odstotke bistveno presuče. Tudi v Ljubljani vemo šele nekaj let za najdbe iz zgodnjega Avgustovega časa. Prav tako gre za različno logiko trgovskih poti - reliefne zgodnje keramike, razen sigilate, na vzhod od Siscije in Murse¹⁶ očitno niso vozili. V Vojvodini, posebej na ozemlju Sirmija in Bassian, pa tudi v Petrovaradinu so zabeležili dosedaj sicer nekaj primerkov sigillate iz razvitega Avgustovega časa, med katero srečamo poleg gradiva iz Padske nižine tudi aretinsko reliefno čašo, aretinski pečat in fakturo, ter zgodnjo čašo v obliki obraza.¹⁷

Vsiljuje se vtis, da je temu uvozu botrovala armada, a za kaj dokončnega je treba počakati: statistična metoda, ko gre za količine primerkov, ki jih štejemo še malone na prste, pač odpove. Sicer je pa zgodnjerimsko gradivo najdeno na tem ozemlju zlasti vojaška oprema, npr. tudi opazne čelade iz savske struge.¹⁸

Za zdaj se torej tako zdi, da je večji vpliv rimske civilizacije v emonskem prostoru navzoč vsaj generacijo prej kot v zaledju Sirmija. Na tak način bi mogli sklepati, da bi moglo biti okolje v ljubljanski kotlini, zlasti pa tistih nekaj hiš, katerih glave so bili možje na kateri od stopenj vojaško - upravne kariere, še prav posebej če pritegnemo novim argumentom M. Šašel Kos v prid domneve o oktavijanski koloniji v Emoni,¹⁹ že toliko bolj porimljanjeno od njihovih domačih krajev, da bi tu mogli mladi Amantini vsaj nekaj časa vsrkavati interesom rimskega imperija prijazno vzdušje.

Kaj se je pa ob smrti malega Amantina nekje ob Ljubljani v resnici zgodilo ostaja seve verjetno skrivnost za vselej. Najbrž ne bomo nikoli vedeli kaj več o tem, ali so amantinski talci v resnici bivali nekaj časa v Emoni. Prav gotovo pa ne bomo vedeli ali jih je le na poti kaj zadržalo, da so nekaj tednov prebili v Emoni. Prav tako ne bomo vedeli ali je Likavov sin utonil na poti pri prečenju v deževju narasle vode, ko so skozi Emono samo potovali proti Italiji, ali pa ga je pri kopanju v veseli družbi trenutnega prisilnega doma pogoltnil vrtinec muhaste reke. Te domnevne možnosti bi mogle izzvati romanopisca. Ciničen politik bi mo-

gel manipulirati z dejstvom zakaj je bila tudi Ljubljana kraj za ječe in prisilno bivališče. Toda resen pogled v preteklost človeškega rodu pritegne vedno spet mnogoplastnost vsakega trenutka. To je vredno osvetljevati z raznih zornih kotov in tako spet in spet poskušati doumeti.

ZUSAMMENFASSUNG

Konfination in Ljubljana - bereits in römischer Zeit?

In der Inschrift CIL III 3224 aus Putinci in der Vojvodina wird erwähnt, daß zu Anfang des 1. Jahrhunderts nach Chr. ein junger Mann, Geisel aus dem Amantinstamm, im Fluß Hemona im heutigen Ljubljana ertrunken sei. Diese Stadt war auch im 19. Jahrhundert Konfinationsort für Persönlichkeiten, die in die slowenische Kulturgeschichte eingegangen sind.

Die bisherigen Kenntnisse über den Einfluß der römischen Zivilisation im Raum Ljubljana zu Beginn des 1. Jahrhunderts zeigen, daß dieser beträchtlich war. Davon zeugt dieselbe Vielfalt des Archivgutes, wie man sie für die gleiche Zeit auch in den zivilen Gegenden Norditaliens antrifft. Auch die Tatsache, daß in demselben Raum der Einfluß der römischen Zivilisation und sogar der römischen Zivilverwaltung bereits gegen Ende des 1. Jahrhunderts v. Chr. zu spüren ist, sowie eine Analyse der Fundstruktur, legen davon Zeugnis ab. Römische Kulturgüter (Waffen nur ausnahmsweise) war in der frühen Augusteischen Zeit an allen bedeutenden Verkehrsknotenpunkten präsent, in Ljubljana selbst aber im gesamten Siedlungsraum und nicht nur dort, wo eine für die Kolonien charakteristische urbane Siedlung (wahrscheinlich in zwei Phasen) ausgebaut wurde. Die Struktur der frühromischen Funde auf dem Siedlungsgebiet der Amantinen ist etwas anders, wobei die Unterschiede in der Erforschung, aber auch die Gesetzmäßigkeiten der Transportwege in Betracht zu ziehen sind. Es scheint jedoch, daß die ältesten römischen Funde erst aus der entwickelten Augusteischen Zeit stammen und daß sie eher dem Milieu der römischen Heere zuzuschreiben sind. Das läßt den Schluß zu, daß es Möglichkeiten gab, amantinische Geiseln einfach in Emona zu konfinieren, daß diese Stadt der römischen Politik eine entsprechende Atmosphäre zur Indoktrination der jungen Männer bot. Welchen Verlauf die Ereignisse tatsächlich genommen haben, wird man fast sicher nie ergründen können.

Milošević, Počeci romanizacije na j.i. delu provincije D. Panonije, 1987, Novi Sad.

¹⁶ Tudi B. Vikić Belančić, Arheol. vestnik 19, 1968, 511.

¹⁷ O. Brukner, Rimska keramika u jugosl. delu provincije D. Panonije, Dis. et monogr. 24, 1981.

¹⁸ P. Milošević ibid.

¹⁹ M. Šašel Kos, Zeitschrift fuer Papyrologie und Epigraphik 109, 1995, 227-244.

Darja Mihelič

Paberki iz piranskega kapiteljskega arhiva

Piranska fara in tamkajšnji kapitelj sta častljivo stara. V desetem stoletju (leta 974) se piranska fara v znanih zapisih prvič omenja z izrazom *plebes Piriani*.¹ Dvesto let kasneje, 16. januarja 1173, je nastal zapis, ki omenja piransko cerkev Sv. Jurija z "župnikom in brati", ki v tej cerkvi služijo Gospodu.² Na začetku 13. stoletja (leta 1203) zapis tudi izrecno omenja piransko cerkev kot "farno in krstno" (*plebs et baptismalis ecclesia*).³

Tudi dokumentacija, arhivsko gradivo, ki izpričuje spoštovanja vredno tradicijo župne cerkve in njenega kapitlja, (je) sega(la) daleč v preteklost.⁴ Sodeč po objavah⁵ so najstarejši izvorniki, ki jih (je) hrani(l) kapiteljski arhiv, nastali v drugi polovici 12. stoletja, večina gradiva pa je (bila) mlajšega postanka.

Piranski kapiteljski arhiv so stoletja dolgo hranili v župnišču cerkve Sv. Jurija. Pred kratkim so arhiv začasno preselili v poseben prostor znotraj cerkve Sv. Jurija. Ko bodo dokončali adaptacijo knjižnice v cerkvi, ga bodo namestili tja. Šele tedaj ga bo mogoče dokončno urediti in popisati.

Arhiv sicer ni zelo obsežen (zložen je v eni sobi), a je vsebinsko zelo bogat. Pregledan je delno in le v grobem ter samo približno popisano.⁶ Ta

predstavitev zato ni dokončna in popolna, ampak gre pri njej res le za "paberke".⁷

Arhiv vsebuje predvsem gradivo cerkvene vsebine. Obstoj arhiva je uradno pogojeval *decretum episcopale* iz leta 1721, ki je določal, naj bodo knjige kolegija v arhivu, ključ pa naj hrani blagajnik (*che i libri di nostro collegio stiano in archivio, la chiave al camerario*).

V številnih fasciklih s starejšim gradivom (nekaj je še srednjeveškega, večji del pa je mlajši) se obuja tradicija **piranske župne cerkve** v obliki prepisov najstarejših podatkov o njej. Ti znova in znova ponavljajo, da je cerkev z župnikom in kapiteljem obstajala že leta 1173, ko je župnik Dominik s sobrati prejel darovnico štiridesetine v Kaštelu, kar mu je še istega leta potrdil papež Aleksander III. Stalno se tudi ponavlja, da je cerkev že leta 1203 opravljala vlogo župne cerkve.

Piranska cerkev je bila podrejena koprski škofiji. Koprski škof je v papeževem imenu z obredom s štolo, "palijem", vpeljal piranskega župnika v posest piranske fare. V enaki vlogi je podeljeval prebende novim kanonikom piranskega kapitlja. Kadar so ga za to zaprosili, se je izrekal o spornih vprašanih piranske cerkve in kapitlja.

Sožitje s koprsko škofijo pa piranski cerkvi ni bilo vselej po godu. Nasprotja s koprsko škofijo - pogosto zaradi nerednega poravnavanja obveznosti s strani Pirana - niso bila redka in so pustila sledove v zapisih.

V začetku 13. stoletja (v letih 1201-1205) je Piran s koprsko škofijo vodil večletni spor, ker ji ni hotel plačevati desetine od piranskega pridelka olja. Da bi Pirančane kaznoval in prisilil k pokorščini, je šel škof celo tako daleč, da je nad Piranom izrekel interdikt. Končna rzsodba, ki sta jo po nalogu papeža Inocenca III. izrekla škofa iz Ferrare in Chioggie, je kljub prizadevanjem koprškega škofa izzvenela v prid piranske cerkve. Prispadla ji je omenjena dajatev od olja za cerkveno

¹ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 2, Ljubljana 1906, št. 449.

² F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 4, Ljubljana 1920, št. 531; C. de Franceschi, Charitulum Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I (1062-1300), Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 36, Parenzo 1924, št. 3. Kasnejši zaznamek o tem hrani piranski kapiteljski arhiv.

³ C. de Franceschi, kot v op. 2, št. 44. Kasnejši zaznamek o tem hrani piranski kapiteljski arhiv.

⁴ V tej zvezi uporabljam preteklik; izvornikov najstarejših zapisov, ki jih piranskemu kapiteljskemu arhivu pripisujejo različne objave (prim. op. 5), sama v njem (še?) nisem zasledila.

⁵ Prim. P. Kandler, Codice diplomatico istriano, L'Istria, Trieste 1846-1851, 1861; isti, isto 1-5, Trieste 1862-1865; isti, isto, Trieste 1986. F. Kos, kot v op. 2, št. 531, 621; C. de Franceschi, kot v op. 2, št. 3, 4, 6, 8, 9, 10.

⁶ Med avtorji, ki so ga dovolj natančno pregledali, naj poleg P. Kandler-ja (prim. op. 5) in C. de Franceschi-ja (prim. op. 2, ter: isti, isto II (1301-1350), prav tam 43, Pola-Parenzo 131-132, 19-96; 44, Pola-Parenzo 1932-1933, 271-320; 45, Pola-Parenzo 1933-1934, 255-320; 46, Pola

1934, 107-192; 47, Pola-Parenzo 1935-1937, 123-230; 50, Pola-Parenzo 1938-1940, 171-200) omenim zlasti A. Alisija, Pirano, La sua chiesa, la sua storia, Trieste 1971.

⁷ Prim. še D. Mihelič, Kompleks piranske župne cerkve Sv. Jurija (Korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev?), Annales 6, Koper 1995, 7-14.

razsvetljava. Pač pa naj bi poslej koprski škof prejemal od Pirančanov četrtno desetino za reveže in četrtno desetino za gradnjo cerkva, k temu pa naj bi dobil še 278 (beneških) liber v dveh obrokih. Čeprav je leta 1206 (1207) razsodbo potrdil tudi papež, je okrog leta 1220 zaradi istega razloga vnovič prišlo do zaostrovanja odnosov med stranema.⁸

Omenjeni spor ni zadeval le piranske cerkve, ampak vse Pirančane. Večina zapisov o njem se je zato ohranila v piranskem mestnem arhivu, medtem ko ga izvirniki kapitelskega arhiva omenjejo le mimogrede.

Kapiteljski arhiv hrani zapise o številnih terjatvah obveznih dajatev, ki jih je na piransko cerkev naslavljala koprška škofija. Na napete odnose med njo in piransko cerkvijo kaže pritožba piranskih zastopnikov iz leta 1304 nad prepovedjo zvonjenja za umrlimi, ki jo je izrekel koprski škof. Leta 1339 je prepir omenjenih sprtih strani zaradi jurisdikcije reševal oglejski dekan. Tudi v 15. stoletju so se piranski cerkveni dostojanstveniki s pritožbami nad koprskim škofom obrnili na Oglej. Patriarh pa jim ni dal prav in jim je priporočil, naj bodo škofu pokorni. V 16. stoletju je koprski škof nad Pirančani vnovič uporabil ukrep izobčenja, ki je bilo preklicano januarja 1539.

Konec 16. stoletja (leta 1597) je vnovič izbruhnila napetost med piransko cerkvijo in koprskim škofom, ki jo je na višji stopnji reševal oglejski patriarhat. Piranskega župnika Kristofora Veniera je dal koprski škof (leta 1599) vreči v ječo, ki je bila pod nekim stopniščem (v Kopru?). Prostor je bil vlažen, kar je izzvalo pritožbe. Škof jim je prisluhnil in dal župnika premestiti na drugo lokacijo. Ker novi prostor (zapor) ni ustrezal vsem varnostnim normam, je dal zapornika z eno nogo prikleniti na zid. Čeprav je župnikov brat ponujal kavcijo in poroštvo, škof ujetnika ni hotel izpustiti. Kljub varnostnim ukrepom je slednji pobegnil, o čemer pričajo zaslišanja, ki so sledila dogajanju.

V kapitelskem arhivu je precej podatkov o **gospodarski in premoženjski plati** piranske

župne cerkve Sv. Jurija in tamkajšnjega kapitlja. Cerkevno imetje se je nabiralo z darovnicami in zapuščinami. Zapisi večkrat omenjajo darovnico samostana Sv. Marije pri Ogleju iz leta 1211, s katero je piranski župnik s sobrati prejel cerkvico S. Basso v Strunjanu. Z volilom je kapitelj v 13. stoletju pridobil hišo s pritklinami in druge dohodke; v 18. stoletju je to odstopil bratovščini Sv. Mohorja in Fortunata in si v zameno izgovoril dajatve. V zadnjem desetletju 18. stoletja je posedoval več hiš, ki so izredno podrobno opisane.

Kapitelj je imel tudi soline. Iz leta 1600 datira zapis z izmero cerkvenih solin v klaftah. Ob vojni nevarnosti pred Francozi je kapitelj leta 1796 ponudil 24 kristalizacijskih bazenov v Sečovljah za potrebe beneške države. Ko je beneška nadoblast prenehala, je prišlo je do prodaje dela cerkvenih solin. Do let 1913-1915 je kapitelj ohranil posest solin v območjih Lera in Fontanigge. Po letu 1865 so ohranjeni obračuni solne proizvodnje cerkvenih solin za zadnja desetletja 19. stoletja.

Cerkven je bil verjetno tudi oljni mlin, "torklja", katere inventarni popis datira iz leta 1920. Cerkevne nepremičnine je dajal kapitelj v zakup in prejemal dohodek iz najemnin.

Piranski cerkvi je pripadala tudi običajna dajatev za cerkev, četrtna desetina, oz. štiridesetina. Za nekatera leta okrog srede 14. stoletja hrani kapitelski arhiv popise ljudi, ki so po mestnih četrtih odrajovali obveznosti do cerkve v žitu in vinu (olju?). Pri vsaki osebi je navedena količina oddanega pridelka. Ohranjenih je več poslovnih bilanc iz 18. in iz začetka 19. stoletja (za leta 1769 in 1782, 1795, 1810, 1811), ki prikazujejo dohodek in izdatke kapitlja.

Sistematičen popis cerkvenih prejemkov je znan za leto 1804: od obresti ali aktivnih zakupov, zakupnin za cerkvene nepremične, od pridelka žita s cerkvenih polj, vina iz cerkvenih vinogradov, dohodkov od sira, drobnice, kokoši, od "nove" desetine, prihodek cerkve od laičnih šol, maš, prispevkov faranov ipd. Prejemki so se po dekretu iz leta 1731 morali hraniti v posebni skrinjici. Vzporedno so zabeleženi tudi odhodki in pasivni zakupi.

Zapisi slikajo tudi **notranje razmere** v piranskem kapitlju. Formalno plat položaja kanonikov odseva kapitelski statut, ki se omenja v zvezi z letom 1408. Različni zapisi večkrat navajajo njegove izseke. Piranski kapitelj je imel šest prebend in verjetno prav toliko kanonikov. Zapisi pogosto opisujejo obred investicije izvoljenega kanonika v kanonikat in prebendo (kako je bil *electus canonicus in corporalem possessionem canonicatus et prebende investitus*). Kanoniki so se po večernicah zbrali v zakristiji cerkve Sv. Jurija. Kandidata za kanonika so ob spremljavi cerkvenega zvona (ka-

⁸ Piranski arhiv, listina iz leta 1205, 3. 10, Ferrara; P. Kandler, kot v op. 5, 1207, 29. 5.; C. de Franceschi, kot v op. 2, št. 65, 65 a (ggiunte); A. Potthast, Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV, 1, Berolini 1874, št. 2783; F. Kos - M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 5, Ljubljana 1928, št. 105. Zadnji omenjeni objavi postavljata potrditev razsodbe s strani papeža v leto 1206. Spor za oljno desetino omenja L. Morteani, Sulla lite per la decima dell'olio tra i vescovi di Capodistria ed il clero e popolo piranese, Archeografo triestino, n. v. 21/1896-1897, 249-265. Desetino od olja je kasneje pobirala piranska komuna, ki je cerkvi odstopala štiridesetino, prim. M. Pahor, Statut občine Piran iz leta 1274, Zgodovinski časopis 29/1975, 77-88.

sneje dveh) pripeljali k velikemu oltarju in mu klečečemu izročili oltarno tablico z zapisom mašnega obreda, nato pa ga posadili na kanoniški sedež. Tega in prostor na koru mu je določil župnik.

Župnik je bil eden od kanonikov, najprej le prvi med enakimi. V tridesetih letih 17. stoletja pa se je sprožilo vprašanje, kdo sme podeljevati zakramente: samo župnik ali vsak kanonik. Problem je dosegel vrhunec z nastopom župnika Giovannija Colombana leta 1734, ki je imel naslov višji duhovnik, *arciprete*. Skušal je uzurpirati pravice in pravno pristojnost kapitlja in župne cerkve. Ko je osporaval kapitlju, da bi imel v hrambi enega od ključev relikviarija, je prišlo do ostrega nasprotovanja kapitlja. Pravice kapitlja so bile potrjene v petdesetih letih 18. stoletja.

Delovne obveznosti kanonikov so delno razvidne iz knjige maš in krstov (iz let 1523, 1524, 1563), ki vsebujejo za posamezne od njih po mesecih popis dni, ko so maševali in krščevali. V tem pogledu je zanimiv tudi razvid krstov, ki jih je opravil posamezen kanonik med leti 1533 in 1759 in porok od 1612. do 1752. leta. Med delovne obveznosti kanonikov so spadali tudi pogrebi. Iz let 1755-1756 so določila o pokopavanju pokojnikov v cerkvah. Za čas okrog leta 1900 je opisan postopek s pokojnikom (vključno s taksami za storitve).

V premoženjskem pogledu kanoniki niso bili reveži, ampak so imeli kar precej zasebnega premoženja. Testament duhovnika Janeza iz leta 1474 omenja zapuščino 10 liber za sveče, volilo za romarja, ki naj bi šel v Rim, 12 dukatov za nakup cerkvenega oblačila, k temu pa je predmet zapuščine še hiša s stolpom, deli ribiških lovišč, vinograd itd.

Zapisi razkrivajo tudi človeško plat življenja kanonikov ki so bili v mnogih pogledih povsem običajni, ne brezmadežni ljudje. Župnik je skušal skrbeti za dostojno življenje v kapitlju s pomočjo "špiclja": eden od kanonikov je bil zadolžen za to, da prisluškuje tistim, ki bi grdo govorili in da jih oglobi z 10 librami za prekršek.

V tridesetih letih 17. stoletja se je piranski župnik vznemirjal nad vedenjem sobratov: prijavil jih je koprskemu škofu, češ da se odtegujejo božji službi.

Kanonik je smel sprejeti vino in žito za kapitelj le iz rok cerkvenega kletarja, ne pa neposredno od pridelovalca. Kazen za prekršek je znašala dve libri za urno (slabih 65 litrov) vina oz. za star (dobrih 83 litrov) žita, kar je bila skoraj vrednost dveh urn vina oz. poldruga stara žita. Kljub visoki kazni so v 14. stoletju pri takem prekršku kar dvakrat zalotili kanonika Berarda: najprej je sam pobral cerkveno dajatev (štiridesetino) - 37 urn vina - od piranskih pridelovalcev. Dosojena mu je bila ogromna globa 74 liber, ki naj bi jo poravnal v

osmih dneh. Strogi kazenski ukrep ga ni odvrnil, da ne bi kasneje na opisan neposredni način vnovič prevzel vina - tokrat 30 urn.

Berardus tudi sicer ni bil preveč zglednega vedenja: ob mašah je odklanjal predpisano oblačilo (pri čemer pa ni bil edini!). Bil je zadolžen in se ni odzval pozivu sodišča na zagovor pred upnikoviimi zahtevami.

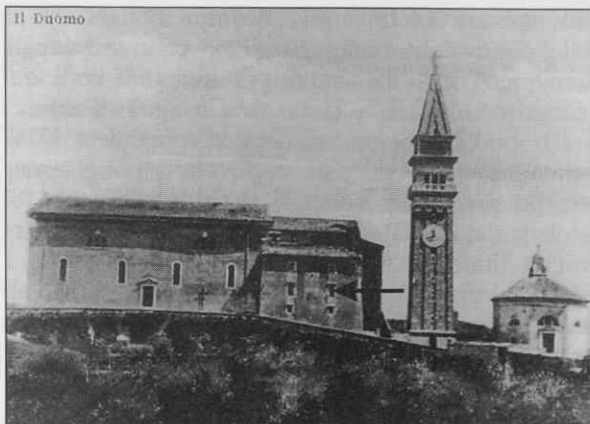
Za javni škandal na piranskem trgu pa je 3. aprila 1339 poskrbel kanonik Facina. Brez utemeljenega razloga se je javno znesel nad prodajalcem rib Sennom, sinom pokojnega Galla iz Burana. Ta je na piranskem trgu pri *piscariji* prodajal ribe. Kanonik Facina je prišel kupovat ribe. Izbral je nekaj rib in vprašal Senna, koliko hoče zanje. Ko je Senno navedel ceno pol *grosa*, je Facina na odbrane ribe navrgel še nekaj rib, tako da je bila teža prvotno odbranih rib presežena. Vprašal je Senna, koliko stanejo te ribe. Ko je Senno navedel ceno (en *ventinum*), je ta Facina tako razjarila, da je dvignil košaro, v kateri so bile ribe in z njo udaril Senna po obrazu, medtem ko ga je brez prestanka obkladal s psovskami (*Facina animo irato elevavit calatum, in quo erant pisces, et percussit Senno super faciem, continue vocando sibi villaniam*). Senno se je zaradi dogodka pritožil pri župniku.

Kanoniki so preživljali tudi naravne zakonitosti staranja, bolezni, smrti, kar zapisi dovolj pogosto omenjajo. Iz leta 1734 datira zapis o kanoniku Lorenzu Petroniu, ki je preživel dva mrtvoudna napada. Njegovo gibanje je bilo prizadeto. Ostal je napol paraliziran, imel je privide, upočasnjena je bila gibčnost njegovega duha, prizadeta je bila sposobnost gibanja njegovih spodnjih okončin. Kljub temu menda njegove misli niso bile zmedene, ampak urejene. Kmalu zatem je umrl. Živ je opis žalovanja sobrata Antonija Tartinija ob Lorenzovi smrti.

V kapitelskem arhivu je najti številne podatke o **opremi piranskih cerkvenih zgradb**, zlasti farne cerkve Sv. Jurija.

V začetku 14. stoletja⁹ se posredno v zvezi z zvonjenjem za umrlimi omenja cerkveni zvon. V drugi polovici 15. stoletja srečamo omembo *campanile parva*, malega zvona. Cerkev je tedaj očitno imela vsaj dva zvona - enega velikega in enega malega; to potrjuje tudi zvonjenje zvonov (torej vsaj dveh - *pulsatio campanarum*) ob umeščanju kanonikov po sredi 16. stoletja. Orglarja in posredno orgle v cerkvi v pregledanih zapisih srečamo leta 1736.

⁹ Navedbe, kdaj se omenjajo deli opreme in arhitekturne značilnosti cerkva niso dokončne, ker še ni pregledano vse gradivo. Pomenijo pa vsaj okvirni *terminum ante quem*: do opisanega stanja je prišlo že pred navedenim časom.

Cerkev s. Jurija v Piranu. Puščica označuje prostor, kjer sedaj hranijo kapiteljski arhiv.

Leta 1475 se v arhivskem gradivu omenja veliki oltar v cerkvi Sv. Jurija, kar pomeni, da je imela cerkev tudi enega ali več manjših oltarjev.

V začetku 16. stoletja (leta 1505) so se v zakristiji cerkve Sv. Jurija zbrali kanoniki, in sprejeli na znanje, da je v cerkvi gospod Jurij Venerio zgradil kapelo. Najbrž gre za kapelo Sv. Janeza Krstnika, ki je - kot je moč sklepati - samostojna stala tik ob vzhodni čelni strani cerkve Sv. Jurija,¹⁰ medtem ko je tedanji cerkveni stolp stal v smeri proti piranskemu rtu. Kapelo in cerkev je povezoval prehod.

V prvih desetletjih 17. stoletja je bila cerkev korenito prezidana: stari cerkveni stolp so podrli in na vzhodni strani zgradili novega, ki stoji še danes. V kapiteljskem arhivu najdemo o teh dogodkih notico iz leta 1634: da je cerkev na hribu prenovljena, kar da je stalo več kot 30.000 dukatov, zbranih od pobožnih faranov. Omenja se tudi vzdava spominske plošče o posvetitvi cerkve leta 1637. Ploščo vidimo še danes ob vhodu v cerkev na pročelju, ki gleda proti piranskemu rtu. Po sredi stoletja se vrednost obnovitvenih del ocenjuje više: gradbena dela na cerkvi Sv. Jurija, ki je imela mnogo okrašenih oltarjev in opreme, naj bi znašala 46.000 dukatov. Zapis iz razdobja okrog srede 18. stoletja pa s tem v zvezi omenja nekoliko skromnejšo vsoto (več kot 40.000 dukatov) in opisuje poslovanje pet do šestčlanskega telesa (sestavljali so ga štirje ključarji in eden ali dva cerkovnika), ki je skrbelo za gradnjo cerkve in nadziralo dotok, hrambo in porabo cerkvenih dohodkov.

¹⁰ A. Lavrič, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579, Ljubljana 1986, omenja krstilnico v kapeli Sv. Janeza ob (*iuxta*) cerkvi Sv. Jurija. Ta objekt je bil neposredno dostopen iz cerkve Sv. Jurija, ker vizitacijsko poročilo omenja kapelo v sklopu opisa notranjštine cerkve Sv. Jurija.

Iz konca sedemdesetih let 18. stoletja datira povečujoč opis cerkve Sv. Jurija. Opazovalcu naj bi nudila mnogo občudovanja vrednega ne le s svojo elegantno in mojstrsko skladnostjo, ampak tudi z opremo in verskimi pripomočki, okusnostjo in bogastvom. Pač pa naj bi bila zakristija sredi cerkve v nedostojnem stanju in neprimerna za cerkvene predmete, ki jim je bila namenjena. Orgle so bile razglašene in niso dopuščale primerne izvedbe instrumentalne glasbe. Cerkev tudi ni imela kontrabasa, ki je bil nepogrešljiv instrument in naj bi ga imela vsaka uglednejša cerkev. Ta kritika je povzročila, da se je višji duhovnik obrnil na sodnike, sindike in posebni svet, ki so odobrili in dali nalogo za restavracijo zakristije, razširitev kora, uglasitev orgel in nabavo kontrabasa.

Župno cerkev so prezidavali tudi pred sredo 19. stoletja. Da so lahko vanjo obesili sliko Sv. Jurija, ki jo je naslikal slikar Giovanni Pagliarini, so predelali staro, podirajočo se kostrnico v podaljšku kapele Sv. Janeza Krstnika. Kapela Sv. Janeza Krstnika je bila poslej vkomponirana v župno cerkev in je izgubila položaj samostojne cerkve.¹¹

Po sredi 19. stoletja je bila prezidav deležna tudi oktogonalna krstilnica na starem piranskem pokopališču. Kapiteljski arhiv hrani risbo njenega tlorisa. Za čas po letu 1866 se omenja njena restavracija in zamenjava kamnitega oltarja z lesenim ter poslikava vrat.

V kapiteljskem arhivu je tudi mnogo podatkov o piranskih cerkvenih bratovščinah in drugih piranskih cerkvah od 17. stoletja dalje. Obsegajo pravilnike, spiske članov, bilance poslovanja. Ob dohodkih in izdatkih bilance omenjajo gradnjo in izgled cerkva od oltarjev prek slik do cerkvenih oken, imenujejo obrtnike in njihovo delo za cerkvene potrebe.

V kapiteljskem arhivu je med leti 1620 in 1728 bogato dokumentirana cerkev Marije Snežne. Podrobno so opisana dela v njej, naštet je cerkveni inventar od sveč, kropilnika, prek križev, verig, velikega in malega zvona, oltarja, klopi, balkona, skulptur do opreme zakristije. Imenovani so obrtniki, ki so opravljali kamnoseška dela, izdelovalci cerkvenih oken, pozlatarji. Slikarji, ki so sodelovali pri poslikavi cerkve po sredi 17. stoletja, so bili Tomaso Gregolin, ki je leta 1661 poslikal obok v cerkvi, deset let kasneje je beneški slikar Simon Fedrigo naslikal sliki Kraljica in Mojzes ter friz pod njima, k temu pa še sedem ali osem upodobitev Blažene device. Sočasno je ustvarjal slikar Nicolo Allegri, ki je naslikal Judito. Cerkev je imela tudi slike Zorzija Bonfanteja ter prek deset drugih slik,

¹¹ Zapis, ki leta 1863 omenja piranske cerkve, navaja: *S. Giovanni Battista è unita alla chiesa parrocchiale ov'è esiste il battisterio ne più si considera chiesa.*

katerih avtorji (še) niso znani.

V 19. stoletju je bilo več cerkva potrebnih popravil. Od številnih tovrstnih podatkov omenimo le nekatere. Leta 1815 je bila cerkev Sv. Petra ob notranjem pristanišču - mandraču (ob sedanjem Tartinijevem trgu) v slabem stanju. Tri leta kasneje je doživela neoklasicistično rekonstrukcijo pod vodstvom delovodja Domenica Dongettija po načrtih Pietra Nobila. Nad vrati je nastal relief Antonia Basa. Sredi 19. je cerkev poslikal slikar Giovanni Pagliarini, ki je bil tudi avtor podobe Sv. Jurija za župno cerkev. V drugi polovici 19. stoletja (leta 1863) je na cerkvi Sv. Petra razpadala streha in cerkev so začasno zaprli. Desetletje kasneje je bila cerkvi odobrena izgradnja pevske empore.

Cerkvi Marije Tolažnice je leta 1858 grozilo, da se bo podrla, ker je nekaj let poprej popustila veriga, ki je vpenjala stropni tram.

V kapitelskem arhivu je tudi zapis iz leta 1892 o potrebi, da se popravi pečevje ob cerkvi Sv. Klementa (Marije zdravja) na piranskem rtu in da se na zvonik namesti svetilnik. Utemeljitev tržaškega škofijskega ordinariata, da je svetilnik potreben, ker rt obvladuje veliko morsko območje, je že dvajset let starejša.

Omenimo še usodo cerkvice Sv. Miklavža, ki je stala na obrežju takoj za korenem valobrana v smeri proti piranskemu rtu. Bila je podolgovate, pravokotne oblike, obložena z belo opeko, ostrešena z deskami in strešniki. Imela je en oltar in majhno zakristijo, ena vhodna vrata in majhen zvonik nad ostreškoma na fasadi. Njen tloris je meril 36 1/2 klaftre (po slaba dva metra). Njen inventar je obsegal bronast zvon, kovinske in tekstilne predmete. Cerkvico so leta 1859 podrli: stala je blizu ribarnice, katere smrad je odganjal obiskovalce. Oltar in sliko so prenesli v cerkev Sv. Petra.

Številni podatki kapitelskega arhiva zadevajo tudi zaznamke o **piranskih objektih splošnega gospodarskega in bivanjskega pomena**. Začnimo s pristaniščem. Leta 1533 je bilo potrebno poglobiti dno ob pomolu v pristanišču, kamor so bile speljane odplake s cest. Piranski veliki svet je v ta namen odobril nabavo posebnega tovornega plovila. Dobrih sto let kasneje (leta 1638) so ponovno poglobljali notranje pristanišče. Leta 1660 so popravljali pomol, pri čemer so stroški (za bele masivne kamne, železo za spono, svinec, apno itd.) znašali 2355 dukatov. Proti koncu 18. stoletja (v letih 1791-1792) so vnovič poglobljali pristanišče in daljšali pomol. Pristanišče so popravljali deloma s prostovoljnimi prispevki. Leta 1894 so notranje piransko pristanišče zasuli.

V drugi polovici 18. stoletja (leta 1780) je bilo potrebno popraviti nekatere piranske ceste. Cesta *la Grisa*, po kateri se je najhitreje prišlo od piranskega rta do župne cerkve in naprej na deželo, je

bila opisana kot življenjsko nevarna. Potrebno jo je bilo obnoviti in razširiti, tudi na račun sosednjih zemljišč. Popravka sta bili potrebni tudi cesti *del Gorgo* v Sečovljah in cesti *del Cavaferri* v Fažanu.

Iz podatka o gradnji nove cisterne (leta 1774) smemo verjetno sklepati na povečane potrebe mesta po preskrbi z vodo. V devetdesetih letih 18. stoletja (leta 1792) je bilo potrebno popraviti cisterno na "Starem trgu".

Konec petdesetih let 18. stoletja so načrtovali tudi popravila v solinah. Pri delu so si pomagali z javnimi deli, ki so bila v Piranu znana že od leta 1480.

Kapiteljski arhiv pripoveduje tudi o **raznih plateh vsakdanjika piranskih prebivalcev**. Versko življenje Pirančanov se je kazalo na procesijah. Svet desetih je leta 1762 predpisal, kod smejo potekati piranski cerkveni sprevodi. Od župne cerkve so krenili proti špitalu in zavili mimo njega in minoritskega samostana Sv. Frančiška. Glavni procesiji sta bili za rešnje telo in za veliki petek.

Cerkev je bdela nad svojimi ovčicami, posebej nad mlajšimi. Za leto 1860 je ohranjen zapis o obisku otrok pri verouku. Pri vsakem otroku so navedena imena in poklic staršev. Iz druge polovice 19. stoletja datirajo navodila o posredovanju krščanske vere pomilovanja vrednim otrokom.

Zaradi razvida nad verniki kapitelski zapisi beležijo tudi prestopanja v drugo vero: npr. iz katoliške vere v judovsko, v brezverstvo, iz grško katoliške v rimokatoliško, iz protestantske v katoliško.

Arhiv hrani tudi podatke iz prve polovice 19. stoletja o šolstvu: vladni odlok o javnih šolah (iz leta 1827), opis inšpekcij šol v Piranu, Izoli in Kortah. Ob inšpekcijah so izpolnjevali posebne vprašalnike. Najprej so odgovarjali na vprašanja dijaki, nato je bil klican na razgovor direktor. Za leto 1860 so shranjeni rokopisni formularji o tem, koliko otrok je obiskovalo konservatorij. Ohranjen je seznam iz dnevnika z navedbo odsotnosti.

Matični zapisi, ki jih hrani arhiv, vsebujejo podatke o porokah, krstih, smrtih. Razkrivajo vrsto vsakdanjih, tudi dražljivih podatkov, ki so nam danes v marsičem tuji.

Tu srečamo podatke o vzrokih smrti pokojnikov: zaradi črevesnih obolenj, tifusa, zaprtja, bronhitisa, pljučnice, tuberkuloze, meningitisa, epilepsije, vodene glave, pretresa možganov, vročine, kolere, škrlatinke, gangrene, (prirojene) slabotnosti; omenja se smrt v kamnolomu, na morju, utopitev. Omemba žrtve vojaškega spopada pri Banjaluki (leta 1889) zveni povsem aktualno. Pač pa se kot vzrok smrti redko navaja preprosta starostna oslabelost.

Številni so podatki o zunajzakonskih skupnostih, ki so imele različno usodo. Poroka s priležnico

je morala biti opravljena v popolni diskretnosti. Nezakonski oče se je pred odhodom v vojsko (leta 1885) odločil poročiti s svojo ljubico in je priznal otroka iz njenega razmerja. Drugi nezakonski oče, ki se je moral dati operirati, se je pred posegom poročil in priznal štiri (!) nezakonske otroke iz svoje zveze. Pač pa se je starševskim obveznostim uspešno upiral slikar Delquidice, ki očetovstva ni hotel priznati.

Več je omemb varanja in zapuščanja deklet s strani njihovih fantov. Znan je primer ženina, ki se ni hotel poročiti, ker je bil oče njegove izbranke bolj zadolžen, kot mu je dal vedeti. Izgovarjal se je, da je dekle imelo *fleischlichen Umgang* z drugimi moškimi. Čeprav je bila noseča, se ni dal pregovoriti k poroki. Podoben je primer fanta, ki je zapustil dekle na Lošinj in se hotel poročiti z drugo. Lošinjčanka je pritisnila na cerkvene oblasti, ki so mu preprečile poroko z novo izbranko.

Zapisi omenjajo soglasne ločitve zakoncev od mize in postelje, pa tudi tragični primer žene, ki je šele po tridesetih letih brezuspešnega čakanja na povratek moža-pomorščaka dosegla dovoljenje za ponovno poroko.

Arhivsko gradivo pripoveduje še mnoge zgodbe o številnih življenjih, ki so danes že davno utonila v pozabo in ki vabijo k raziskavam.

ZUSAMMENFASSUNG

Eine Nachlese aus dem Kapitelarchiv Piran

Der Beitrag stellt einen Teil des Kapitelarchivs Piran (Pirano) dar, das in der Piraner Pfarrkirche St. Georg aufbewahrt wird. Er setzt sich vornehmlich mit Archivgut auseinander, das die historische Tradition der genannten Kirche, ihr Verhältnis zum übergeordneten Bistum Koper (Capodistria) sowie den Wirtschafts- und Vermögensstand der Kirche und des dortigen Kapitels vergegenwärtigt. Aufgrund der mannigfaltigen Angaben werden die inneren Verhältnisse im Kapitel beschrieben. Die Aufzeichnungen über Ausstattung und Aussehen der Piraner Kirchen sowie über gemeinschaftliche Wirtschafts- und Wohnobjekte (Hafen, Straßen, Brunnen) bieten Kunsthistorikern und Architektur-Konservatoren eine Anzahl wertvoller Angaben. Im Archiv findet man zahlreiche, stellenweise auch sehr pikante Berichte aus dem Alltag der Einwohner von Piran.

Metoda Kokole

Zgodnjebaročni skladatelj, izdelovalec orgel in organist Isaac Posch v nadvojvodini Koroški in vojvodini Kranjski

Kljub skopim podatkom lahko o Isaacu Poschu (*Posh, Poschius, Possius, ? - 1622/23*)¹ zanesljivo govorimo kot o enem izmed najpomembnejših srednjeevropskih zgodnjebaročnih skladateljev, ki so bili neposredno povezani z današnjim slovenskim ozemljem. O njegovem rodu ne vemo ničesar zanesljivega, priimek Posch pa je bil pogost tako na Kranjskem kot tudi na Koroškem, Štajerskem in drugod.

V Ljubljani najdemo Posche že v 15. stoletju, v Begunjah, oziroma na gradu Kamen pri Begunjah, pa že kakih dvesto let prej. Mestne listine omenjajo Melchiorja Poscha, ki je leta 1449 zabeležen kot meščan, 1462 kot mestni sodnik in štiri leta pozneje kot mestni svetnik.² Melchior Posch se je kasneje očitno preselil v Spittal ob Dravi, kjer še danes stoji njegov nagrobni spomenik iz leta 1480.³ Sodeč po podobnosti grba na nagrobniku z grboma nad vrati hiše med nekdanjima Špitalsko in Ribjo ulico v Ljubljani, ki jo je leta 1527 dal pozidati veletrgovec in mestni župan Volbenk Posch (*Wolfgang Posch* ali *Bosch*),⁴ sta bila oba istega rodu. O ljubljanski tr-

govski družini Posch je v Zgodovinskem arhivu mesta Ljubljane ohranjenih veliko dokumentov, ki pa žal sežejo le do zadnjega desetletja 16. stoletja. Volbenkova vnuka sta leta 1571 prosila za plemiški naslov "Begunjska", ki jima je bil tudi dodeljen.⁵ Vsaj eden od njiju je prestopil v protestantsko vero, saj je leta 1579 izjavil, da hoče ostati zvest augsburški veroizpovedi.⁶

Ker se konec stoletja za to vejo Poschev izgubi vsaka arhivska sled, bi bilo teoretično možno, da je bil Isaac potomec enega zadnjih znanih članov, Ivana (*Hans*) ali Jerneja (*Bartholome*), Volbenkovih vnukov in sinov Janeza Krstnika Poscha ter Vidove hčere Barbare Khisl,⁷ ki sta se verjetno, kot veliko prepričanih protestantskih plemičev, odselila na Koroško ali celo kam dlje in to prav v času, ko se je moral roditi Isaac, tudi sam več kot verjetno protestantske veroizpovedi.⁸ V zvezi s tem je zanimiva tudi zakonska zveza dveh Poschev s pripadnicama znane družine protestantskih glasbenih mecenov Khislov, ki so v marsičem krojili glasbeno podobo kranjske prestolnice v 16. stoletju.⁹

Posche zasledimo tudi kasneje v zvezi z akti deželnih stanov, ki jih hrani Arhiv Slovenije, ven-

¹ Prim. K. Geiringer, Isaac Posch, *Studien zur Musikwissenschaft* 17, 1930, 53-76; H. J. Moser, *Die Musik im frühevangelischen Österreich*, Kassel 1954, 80-81; H. Federhofer, Beiträge zur ältern Musikgeschichte Kärntens, *Carinthia* I 145, Celovec 1955, 339-404; isti, Unbekannte Dokumente zur Lebensgeschichte von Isaac Posch, *Acta musicologica* 34, 1962, 78-83; D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* I, Ljubljana 1958, 219-229; J. Höfler, *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*, Ljubljana 1978, 50-56; D. Pokorn, *Obraz glasbenega baroka na Slovenskem: Izak Poš, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* 9, Ljubljana 1989, 465-474 in M. Kokole, *Isaac Posch in njegova instrumentalna dela; s posebnim ozirom na variacijske suite za instrumentalni sestav zbirke Musicalische Ehrenfreudt (1618)*, Magistrsko delo na Filozofski fakulteti, Ljubljana 1995, ms..

² Prim. B. Otorepec, *Ljubljanski meščani v srednjem veku*, Ljubljana 1955, ms.

³ Prim. Cvetko, n. d., 1958, 221.

⁴ Prim. Höfler, n. d., 1978, 51; Otorepec, n. d., 1955, in V. Fabjančič, Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik in župan v začetku 16. stoletja, *Kronika slovenskih mest* 6, 1939, 7-14, 97-99, 131-134. Glej tudi ZALJ, Cod. I/3-12.

⁵ Dokument hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu; Notranjeavstrijska privilegijska knjiga 1571-1578; fol. 20v-21.

⁶ Prim. J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1992, 748.

⁷ Prim. rodovnik v Arhivu Slovenije; Kom. fevd. 10 (6st. 126-145).

⁸ Mnenja o Poschevi veroizpovedi so deljena, čeprav se večina sodobnih muzikologov nagiba k temu, da je bil protestant. Tako Geiringer (n. d., 1930, 56) zagovarja tezo, da je bil katolik, kar je Federhofer (n. d., 1955, 400-402), ki je imel na voljo med drugim tudi že več skladateljevih biografskih podatkov, ovrgel in v svojem prispevku trdi, da je bil protestant. Kasneje se s tem resneje ni nihče več ukvarjal, vendar ga lahko na podlagi znanih prijateljev (Magister Joannes Willkofer iz Regensburga), tiskarjev (vsi trije so bili protestanti), in posvetil (protestantskim koroškimi in kranjskim deželnim stanovom ter Melchiorju Putzu mlajšemu) in ne nazadnje samega značaja njegovih skladb Poscha skoraj zagotovo štejem med pripadnike reformirane vere.

⁹ Prim. rodovnik v članku Fabjančič, n. d., 1939, 8 in D. Pokorn, Baroni Khisli in njihovo mecenstvo, v: *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, 447-459.

Naslovnica skladateljeve instrumentalne zbirke *Musicalische Tafelfreudt* (1621).

dar teh verjetno ne bi mogli povezovati s skladateljem. V spisih iz let 1635 in 1636 zasledimo Gabriela Wolfa ter med 1602 in 1606 Ivana Franca (*Hans Franz*), ki je bil poveljnik arkebuzarjev v Karlovcu.¹⁰ Zanimivo je, da se je le-ta v nekem pismu leta 1606 podpisal kot Ivan Franc iz Begunj, iz česar bi se dalo sklepati, da je bil sin enega izmed zgoraj omenjenih plemenitenih Poschev.¹¹ Sicer pa bodo na vprašanje, če je morda zares obstajala zveza med ljubljansko družino in skladateljem, lahko dokončno odgovorile šele prihodnje raziskave.

Prvi podatek o Poschevi glasbeni poti je iz leta 1618, ko je v posvetilu svoje prve zbirke *Musicalische Ehrenfreudt*, ali po naše *Veselo glasbeno slavje*, koroškim deželnim stanovom zapisal, da jim služi že četrto leto.¹² Zato lahko sklepamo, da

je v Celovcu prebival vsaj od leta 1614, delal pa je očitno kot organist pri deželnih stanovih, saj se je sam imenoval "der Zeit einer Hochlöblichen Landschaft in Kärdnten bestelten Organist". Če je bil torej Posch zaposlen pri stanovih, bi morala obstajati pismena pogodba, kot jo je za zaposlitev skladateljevega sodobnika Paula Peuerla v Steyrju odkril Karl Geiringer. To domnevo je zadnji leta 1929 v pismu posredoval Josipu Mantuaniju, prvemu slovenskemu muzikologu, ki se je sistematično ukvarjal z našo glasbeno preteklostjo.¹³ Možno bi seveda bilo tudi, da je skladatelj deloval kot neke vrste svobodni umetnik pod okriljem stanov. To hipotezo podpira podatek, da je veliko potoval, in bil odsoten tudi daljša obdobja,¹⁴ kar bi mu redna služba morda ne omogočala.

V začetku leta 1618 se je Isaac Posch poročil z Marijo, rojeno Stružnik (*Struß nig*), iz ugledne celovške meščanske družine.¹⁵ V dokumentu iz leta 1617 izvemo tudi to, da se je njena mati Velicita pred poroko s Tomažem (*Thomann*), članom celovškega mestnega sveta, pisala Senični (*Sännizni*). V 16. in 17. stoletju poznamo Stružnike tudi v Sloveniji. Ena veja se je nastanila na Jezerskem. V letih 1601 in 1602 srečamo v Ljubljani celo Tomaža Stružnika (*Strussniger*).¹⁶ Po priimku sodeč je bila Isaacova soproga slovenskega rodu, na podlagi česar je prav tako mogoče sklepati o skladateljevih morebitnih koreninah tostran Alp. Ker se je skladatelj poročil s celovško meščanko, je s tem dobil pravico, da zaprosi za sprejem v meščanstvo.¹⁷

Med leti 1617 in 1622 se je Isaac Posch večkrat dokumentirano mudil na Kranjskem. Med majem 1617 in februarjem 1618 je popravil nekaj glasbil (orgle in regal v škofijski cerkvi, pozitiv v njenih zgornjih kapelah, pozitiv v Novi Štifti, klavičembalo in majhen star regal, verjetno iz dvorca,

wan/ten gnädig / affectionirt und geneigtes gemüth / ich ihn meinen bey E. Gnad. / und Herrl. in die vier Jahrlang / gehorsamblich zugebrachten diensten / (unter deren *Patroconio* ich auch meistentheils dieses Stück Componiert.) genugsam / gespürt und erfahren: ..."

¹³ Prim. Arhiv Slovenije, Priv. A. XXXIII - Mantuani, fasc. I (korespondenca - pismo Karla Geiringerja, 6. oktobra 1928).

¹⁴ To potrjuje tudi dokument v Celovškem deželnem arhivu, ki navaja, da so skladateljevi soprogi zaradi odsotnosti leta 1621 oprostili neke davčne nepravilnosti. Prim. AP 1621, fasc. 53, fol. 153.

¹⁵ Prim. Federhofer, n. d., 1955, 400.

¹⁶ ZALj, Zapisniki mestnega sveta za leti 1601 in 1602, Col. I/18. Thomann se omenja v zvezi s petimi pravdami.

¹⁷ Nürnberški tiskar in založnik je, na primer, po poroki z domačinko dobil meščanske pravice. Prim. Th. Wohnhaas, Wagenmann, v: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 14, 1968, 68, in A. Svetina, Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja, v: *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*, Razprave 2, Ljubljana 1971, 155-166.

¹⁰ Prim. AS Stan. I št. 455, fol. 1271-1274.

¹¹ Prim. AS Stan. I št. 455, fol. 1327. Hipotezo o povezavi med Poschi in Khisli ne nazadnje podpira tudi dokument, v katerem Ivan Jakob Khisel leta 1602 Ivanu Francu Poschu pošilja 500 renskih guldnov.

¹² Prim. I. Posch, *Musicalische Ehrenfreudt*, Regensburg 1618. Iz posvetila koroškim deželnim stanovom: "An die Wolgeborenen Herrn einer Landschafft dess Ertzherzogtumbs Khärnten ... Weiln aber / Ewer Gnad. Gestreng und Herrl. gegen der Music und deroselben Ver-

ter orgelski rog¹⁸) v Gornjem Gradu, štajerski rezidenci ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1560-1630; škof od leta 1597), takrat vodilne osebnosti slovenske protireformacije, ter v bližnji cerkvi v Novi Štifti.¹⁹ Mojster je tja očitno prišel prvič, saj je orgle popravil "tako rekoč za vajo".²⁰ Na izstavljenem računu se je 11. februarja 1618 podpisal kot "Orgelmacher und Organist E: E: Landschafft in Kärnten". Opombe in podpis na računih so doslej edini znani skladateljevi avtografi. Kako je bilo možno, da je Hren za popravilo orgel zaposlil protestanta,²¹ ni povsem jasno. Verjetno zato, ker graditelj orgel takrat na Kranjskem očitno ni bilo, Benečana Vincenza Collono, ki je za njegove orgle skrbel prej, pa morda tudi zaradi beneške vojne (1616-1618) ni mogel poklicati. Sicer pa so katoliki pri najemanju takšnih in drugačnih umetnikov radi zatisnili oči pred njihovo versko pripadnostjo. Tudi protestant Peuerl je postavil nove orgle za katoliškega opata,²² prav tako je dokumentirano, da je škof Hren najemal tudi protestantske slikarje.²³ Do dela je, kakor si že bodi, prišel Isaac Posch, ki je očitno na poti skozi Ljubljano 1. januarja 1618 tam datiral svojo prvo instrumentalno zbirko *Musicalische Ehrenfreudt* in jo po slu poslal v regensburško tiskarno.²⁴

Na Kranjskem ponovno srečamo Poscha leta 1621, ko je postavil orgle pri frančiškanih v Ljubljani,²⁵ spomladi prihodnjega leta pa je uspešno popravil orgle v stari stolnici, kar je razvidno iz zapisnika kapiteljskih sej z dne 1. junija 1622.²⁶ Tudi trije novo odkriti zapiski v Arhivu Slovenije potrjujejo skladateljevo prisotnost v kranjski prestolnici leta 1621. V zapisnikih deželni stanov za Kranjsko je na dveh mestih z datumom 11. februar 1621 zabeleženo, da je Isaac Posch, organist na

Koroškem za posvetilo nekaj not od stanov prejel 30 tolarjev po sedemdeset krajcarjev.²⁷ Prvi zapis se očitno nanaša na odlok stanov, drugi pa je potrdilo o izplačilu, ki nam posredno pove, da so skladatelju vsoto izplačali še isti dan. Nadalje je zanimivo tudi to, da v odloku note imenuje "gesangbücher", kar je izraz za vokalno glasbo. Da zares ni šlo za instrumentalno zbirko *Musicalische Tafelfreudt*, ki jo je prav tako leta 1621 posvetil kranjskim stanovom, potrjuje tretji zapisek, ki je dekret o posvetitvi motetov.²⁸ To po vsej verjetnosti pomeni, da je Posch vsaj del svojih duhovnih koncertov napisal že leta 1621 oziroma celo prej.

Leta 1621 je pod naslovom *Musicalische Tafelfreudt* ali *Veseli glasbeni banket* v Nürnbergu dal natisniti drugi del svojih "odorum convivalium" ("pirovanjskih od").²⁹ Isaac Posch je očitno umrl proti koncu leta 1622, vsekakor pa pred binkoštni 1623, ko je njegovo zbirko duhovnih koncertov *Harmonia concertans* postumno izdala njegova vdova. Ta v uvodu med drugim toži, da je ostala sama z nepreskrbljenim otrokom, verjetno hčerko,³⁰ zaradi česar upravičeno sklepamo, da je skladatelj umrl nepričakovano in v mladih letih. To dokazuje tudi njegov namen, da izda še tretji del instrumentalnih skladb za "muziciranje" ob mizi.³¹ Glede Poschevega življenjepisa nam je znan še podatek, da je 28. septembra 1622 njegova žena v Celovcu prodala rog.³² Na podlagi tega dokumenta je Karl Geiringer domneval, da je bil skladatelj takrat že mrtev, vendar je prav tako mogoče, da je bil le odsoten, njegova soproga pa v denarnih težavah. Sicer pa so koroški deželni stanovi Mariji Posch še leta 1624 odobrili štiri tolarje in šest guldnov, ker jim je podarila nekaj skladb ("Partes musicales").³³ Marija Posch je po arhivskih

18 Za opis orgelskega roga glej E. Škulj, *Orgle v ljubljanski stolnici*, Ljubljana 1989, 10-12.

19 Prim. Federhofer, n. d., 1962, 78-83. Dokumente iz gornjegrajskih arhivov, ki jih je Federhofer odkril v Gradcu, sedaj hranijo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Splošno za umetniško delovanje škofa Hrena glej tudi A. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I in II, v: Dela 32*, SAZU, Ljubljana 1988.

20 Prim. Federhofer, n. d., 1962, 79.

21 Prim. opombo št. 8.

22 Prim. Federhofer, n. d., 1962, 82.

23 Prim. Lavrič, n. d., 1988.

24 Prim. Federhofer, n. d., 1962, 81.

25 Prim. zapis v frančiškanski rokopisni kroniki patra Mauraja Fajdige na strani 301: "Anno 1748 opera P. Sigismundi Skerpin factum fuit novum organum a Fre. Josepho Jessenco laico professo ordinis minorum huius provinciae alumno Ar. lerio, et organista nam organum anno 1621 D. Isaac Posch organista factum reparari non potuit." Prvi je ta podatek objavil Rafko Fabiani v članku *Orgle v ljubljanskih cerkvah*, *Kronika slovenskih mest 2*, 1935, 164.

26 Prim. Höfler, n. d., 1978, 51; NŠALj, kap. seje, 1. junij 1622 "organum per Isaac et restauratum" in E. Škulj, *Orgle v ljubljanski stolnici*, Ljubljana 1989, 10.

27 Arhiv Slovenije, Stan. I, št. 888, fol. 364v: "Exp. Isakhen Posch Organisten in Khärnden, wegen ihr dedication 30 taller zu 70 K" in Stan. I, št. 888, fol. 464: "Verrer / Isaakh Poschen Organisten in Kherenden dedication etlicher gesanbücher" in na naslednji strani še (fol. 464V) "Schluß / wegen der dedicierte gesangbücher den Organisten dreysig taller zu 70 K".

28 Arhiv Slovenije, Registraturs Protokol, Stan. I, št. 860, fol. 128: "Decreta / Isaakhen Posch per dedicierte Mutetten".

29 I. Posch, *Musicalische Tafelfreudt. Das ist: Allerley neuer Paduanen und Gagliarden mit 5. deßgleichen Intradan und Couranten mit 4. Stimmen*, Nürnberg 1621.

30 V latinskem posvetilu zbirke Melchiorju Putzu pravi, da je ostala sama "cum pupillo", kar pomeni dečkom, drugič pa "cum pupilla pauperrima", kar pomeni z ubogo deklico. Ker se drugič v ženskem spolu pojavljata tako samostalniki kot pridevniki, sklepam, da je šlo pri prvi obliki za tiskovno napako, saj stoji na koncu moško obrazilo -o namesto ženskega -a.

31 Prim. uvod v *Musicalische Tafelfreudt* (1621): "... werde ich auch den dritten Theil dergleichen Compositionen an Tag zu geben verursacht werden."

32 Geiringer, n. d., 1930, 56. Dokument se hrani v koroškem Deželnem arhivu v Celovcu, Mst. 55, fol. 119.

33 Prim. izvornik v celovškem Deželnem arhivu: Ständ. A. Hs. - Registraturbuch 1624, fasc. 278, fol. 6.

virih sodeč v Celovcu prebivala še leta 1635.³⁴

Z življenjem in delom skladatelja, organista in izdelovalca orgel, Isaaca Poscha sta se resneje ukvarjala dva avstrijska muzikologa, Karl Geiringer in Hellmut Federhofer, omenjali pa so ga tudi drugi pomembni muzikologi z začetka tega stoletja, na primer Eitner, Norlind, Nef, Nettle, Riemann in drugi. Doslej najizčrpnejša študija o skladateljevem življenju in delu izpod peresa Karla Geiringerja je izšla leta 1930.³⁵ Isaaca Poscha je štel za enega najpomembnejših skladateljev z začetka 17. stoletja.³⁶ Pri orisu njegove življenjske poti se je opiral predvsem na uvode v glasbene zbirke in le deloma na takrat še pomanjkljivo gradivo iz Deželnega arhiva v Celovcu.³⁷ Karl Geiringer je leta 1930 Poscheva glasbena dela tudi natančneje analitično opredelil in ocenil. Leto pred tem je objavil tudi transkripcijo Poscheve zbirke *Musicalische Tafelfreudt* v zbirki *Denkmäler der Tonkunst in Österreich* 70 (Dunaj, 1929), in med leti 1968 in 1972, v *Series of Early Music* 1, 4 in 6 (Santa Barbara), še zbirko *Harmonia concertans*.

Leta 1955 je skladateljevo biografijo z novimi podatki dopolnil Hellmut Federhofer,³⁸ ki očitno še ni vedel za podatek o Poschevem delu v Ljubljani leta 1621, katerega je sicer že dvajset let prej objavil Rafko Fabiani.³⁹ Federhofer je Poschev življenjepis obogatil z novimi podatki iz celovškega Deželnega arhiva. Tako navaja zapisnik celovškega mestnega sveta z dne 12. decembra 1617, ki posredno potrjuje, da se je skladatelj naslednje leto poročil z Marijo Strussnig.⁴⁰ Nadalje je pomemben tudi reverz, ki ga je 3. aprila 1618 podpisala Marija v imenu svojega moža, ki je bil službeno odsoten.⁴¹ Zapis dokazuje, da je Isaac Posch veliko potoval na Kranjsko in morda tudi drugam. Sicer pa to, da je moral kot organist in izdelovalec orgel veliko potovati, za tisti čas ni bilo nič nena-

**Allen Edl. Schwürdigen/
Wolgeborenen / Edlen vnd Bestrengen Herrn / R.
vnd N. Einer Erfahren löblichen Landschaft in Craun / von
Prälaten / Herrn vnd Ritterstandt: Weinen geneidigen vnd
Hochgebietenden Herren.**

Haben die Alten pflegen zu sagen: quod Artem
quaevis terra alat. Das dem also / bezeugen nicht al-
lein des künstlichen Malers Apellis, des fürtreffli-
chen Eucharisten Arionis, vnd vieler anderer gewal-
dige Exempla, sondern auch die tägliche erfahrung.
Waim dann in dem Hochlöblichen Fürstenthumb Craun / so wol
von Prälaten vnd Herren / als anderes Stands Personen / die löb-
liche Kunst der Music, vnd derselben vertwandten nicht allein gebür-
lich respectiret vnd in acht gehalten / sondern auch mit sonderbarer
gnad vnd beföderung (zumassen ich vor diesem selbstem im werck ges-
spüret vnd erfahren) jederzeit bedacht worden: So hab ich dem-
nach diesen andern Theil meiner Compositionen, so über die Tafel zu
Musificieren täglich / vnd dammenhero diß Opus Musicalische Tafel-
freudt in iculiert vnd / E. Gnad. Best. vnd Herrl. in gehorsam zu
dediciren nicht vmbgehen können / welches auch E. Gn. Best. vnd
Herrl. ich hienit in Unterthunigkeit offeriret haben will / gehorsam-
lich bittend / dieselben solches in gnaden von mir auff vnd annemen /
wie auch ihnen zur recreation geneidig belieben lassen / vnd noch fer-
ner meine geneidige Herrn sein vnd verbleiben wollen. Clagen
für den 25. Martij / Anno 1620.

E. Gn. Best. vnd Herrl.

Direktor / vnger vnd achtfamer

Isaac Posch Organist.

A a ij

*Grb vojvodine Kranjske in posvetilo kranjskim
deželnim stanovom.*

vadnega.⁴² Naj omenim še navedbe z dne 24. decembra 1622, ko se Maria še ni imenovala "vdova", in 31. marca 1623, ko se je tako sama označila.⁴³ To pomeni, da je skladatelj umrl med tema dvema datumoma. Sledi še nekaj manj pomembnih po-

³⁴ I. Posch, *Harmonia concertans. Id est: Cantiones sacrae (quas Concertus Itali vocant) I. II. III. & IV. Voc., tam vivae Voci, quam Organo caeterisq. Instrumentis musicis accomodatae. Norimbergae* (1623). Uvodno posvetilo je napisala Poscheva vdova Marija za binkošti 1623, delo pa je posvetila "Melciorju Putzu iz Kirchhaimegka, svetniku njegovega visočanstva g. Ferdinanda II."

³⁵ Prim. Geiringer, *n. d.*, 1930, 57-66.

³⁶ Prim. Arhiv Slovenije, Priv. A. XXXIII - Mantuani, fasc. 1, pismo Karla Geiringerja, 6. oktober 1928.

³⁷ Prim. Geiringer, *n. d.*, 1930. Geiringer je poznal le naslednje podatke iz protokolov koroških deželnih stanov: citat iz leta 1635, da so stanovi Mariji za usluge pokojnega moža naklonili 20 tolarjev (Geiringerjev članek: str. 56, op. 17), opombo 19. marca 1521, da je Isaac Posch za svoje note prejel 20 goldinarjev (str. 56, op. 18) in zapis 28. septembra 1621, da je Marija za prodani rog dobila 200 goldinarjev. (str. 56, op. 19).

³⁸ Prim. Federhofer, *n. d.*, 1955, 339-404.

³⁹ Prim. Fabiani, *n. d.*, 1935, 164.

⁴⁰ Prim. Federhofer, *n. d.*, 1955, 402, op. 133.

⁴¹ Prim. Federhofer, *n. d.*, 1955, 400, op. 122.

⁴² Prim. L. Šaban, *Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj*, v: *Rad JAZU* 385, Zagreb 1980, 5.

⁴³ Prim. Federhofer, *n. d.*, 1955, 402, op. 134.

datkov iz let 1622 do 1625.⁴⁴ Račune iz gornje-grajskega arhiva, ki govorijo o skladateljevem delu za škofa Tomaža Hrena, je Federhofer objavil leta 1962.⁴⁵

Na Slovenskem se je z Isaacom Poschem prvi ukvarjal Josip Mantuani, ki je v zvezi s tem v letih 1928 in 1929 izmenjal nekaj pisem s Karlom Geiringerjem.⁴⁶ Mantuanijeve trditve o Poschu⁴⁷ so sicer v marsičem netočne in celo napačne, vendar so njegovi spisi pomembni zato, ker je na Poscha, kot na del slovenske glasbene dediščine, vsaj opozoril.⁴⁸ Radics ga, na primer, v *Frau Musica in Krain* leta 1877 ne omenja. Za Mantuanijem je Dragotin Cvetko v *Zgodovini glasbene umetnosti na Slovenskem* Poschu namenil precej prostora in med drugim po Fabianiju prvič v muzikološki literaturi objavil podatek o Poschevem delu za ljubljanske frančiškane leta 1621. Novi arhivski podatek o Poschu je nato leta 1978 priobčil Janez Höfler, ki je odkril beležko v ljubljanskem škofijskem arhivu, da je Posch leta 1622 popravljaj orgle tudi v ljubljanski stolnici.⁴⁹ Krajši sintetični prikaz skladateljevega življenja in dela je leta 1989 v zborniku referatov izdal Danilo Pokorn.⁵⁰ O skladateljevem delu v zvezi z orglami je istega leta na kratko pisal tudi Edo Škulj.⁵¹ Novi arhivski podatki⁵² se skladajo z doslej znanimi dejstvi o Poschevem življenju. Vse dosedanje gradivo torej potrjuje, da je Isaac Posch od maja 1617 do pomladi 1622 deloval tudi na Kranjskem in spodnjem Štajerskem (Gornji Grad in Nova Štifta).

Ohranili so se štirje Poschevi glasbeni tiski. Prvi zbirki vsebujeja instrumentalne skladbe, ki so primerne za izvajanje na plemiških pojedinah in svatbah, tretja je vokalna, zadnja pa je skupni ponatis prvih dveh. Skladateljevo prvo zbirko *Musicalische Ehrenfreudt* je leta 1618 v Regensburgu natisnil tiskar Matthias Mylius.⁵³ Zanimivo je, da je skla-

datelj uvodno posvetilo datiral v Ljubljani na novega leta dan 1618, naslovil pa ga je na koroške deželne stanove, ki so natis očitno tudi denarno podprli. Zbirko sestavljajo štiri ballete in petnajst trojic, gagliarda (oziroma v zadnjih treh primerih couranta) - nemški ples (= *Tanz*) - poples (= *Proportio*). Kot avtor sam opozarja v uvodu, so ballete namenjene za razvedrilo ob mizah blagorodne gospode, medtem ko so trojice plesov, ki jim sledijo, primerne tudi za ples po jedi.

Poschevi plesi so urejeni v suite treh stavkov, ki so med seboj deloma povezani z variacijskim principom. Uvrščamo jih med ansambelske suite, ki so v avstrijsko-nemškem prostoru cvetele v letih od 1609 do 1618. Zbirka je glasbeno-zgodovinsko še posebno pomembna in zanimiva zato, ker sodi med najmlajše primere notnih tiskov, ki omenjajo tudi dejanski ples. Avtor v uvodu namreč opozarja, da so predvsem poplesi primerni za najboljše plesalce, kar je zaradi koreografskih značilnosti lahko razumeti. Poples je bil podoben gagliardam, za katere je znano, da so bile zelo hitre, z veliko poskoki, skoki, obrati in podobnim, torej primerne le za najboljše gibke mlade plesalce. Velikokrat se je zgodilo, da je akrobatski del izvajal le plesalec, plesalka pa je samo gledala.⁵⁴ Sčasoma to tako rekoč ni bil več ples v pravem pomenu, saj se je spremenil v priložnost za razkazovanje akrobatskih spretnosti.⁵⁵

Po očitnem uspehu prve zbirke, se je Posch odločil za izdajo drugega dela instrumentalnih plesov, ki ga je naslovil *Musicalische Tafelfreudt*⁵⁶ in ga je leta 1621 v Nürnbergu natisnil Abraham Wagenmann, poleg Kauffmanna in Halbmeyerja eden najbolj aktivnih mestnih tiskarjev in založnikov.⁵⁷ Vsak glasovni zvezek vsebuje tudi posvetilno pismo, ki je za zgodovino glasbene umetnosti na Slovenskem še posebno zanimivo, saj je Isaac

⁴⁴ Prim. Federhofer, *n. d.*, 1955, 403, op. 136 in 137.

⁴⁵ Prim. Federhofer, *n. d.*, 1962.

⁴⁶ Prim. Arhiv Slovenije, Priv. A. XXXIII - Mantuani, fasc. 1, 3 pisma Karla Geiringerja.

⁴⁷ Prim. J. Mantuani, *Razvoj slovenske glasbe, Cerkveni glasbenik* 57, 1934, 99.

⁴⁸ Bolj točni so njegovi zapiski, ki so pod naslovom *Gradivo za zgodovino glasbe ohranjeni v Rokopisni zbirki NUK*, inv. št. 6/58. Verjetno so nastali že po izidu Geiringerjevega članka leta 1930. Zanimiva je tudi opomba v Mantuanijevem seznamu odposlanih pisem, kjer piše, da Geiringerju odgovarja, da "o Poschu ni dobili niti črtice v naših arhivih" (NUK - Rokopisna zbirka, 6/58).

⁴⁹ Prim. Höfler, *n. d.*, 1978, 51, op. 41.

⁵⁰ Prim. Pokorn, *n. d.*, 1989, 465-474.

⁵¹ Prim. Škulj, *n. d.*, 1989, 10.

⁵² Prim. opombe št. 27, 28 in 33.

⁵³ To je latinizirana oblika imena Matthäus Müller. Slednji je bil v letih od 1608 do 1626 eden vidnejših protestantskih tiskarjev v Regensburgu. Prim. A. Scharnagl, *Regensburg, v: Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 11, 1963, stp. 118 in J. Benzing, *Die Buchdrucker des 16.*

und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet, v: Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesens 12, ur. W. Bauhuis, Wiesbaden 1963, 363-364.

⁵⁴ Prim. C. Sachs, *World History of the Dance*, New York 1963, 1. poglavje.

⁵⁵ Prim. M. Wood, *Some Historical Dances; Their Manner of Performance and Their Place in the Social Life of the Time*, London 1952, 93.

⁵⁶ Edini primer v celoti ohranjene zbirke hrani Glasbeni oddelek Državne in univerzitetne knjižnice v Hamburgu, zbirko brez drugega sopranskega glasu ima Univerzitetna knjižnica v Uppsali in prvi sopranski glas hranijo v Spodnjesaški deželni knjižnici v Hannoveru. Prim. *RISM - Einzeldrucke vor 1800* 7 (A/17), ur. K. Schlager, Kassel-Basel-Tours-London 1978, 18-19.

⁵⁷ Abraham Wagenmann je deloval kot tiskar in založnik v Nürnbergu med leti 1593 in 1632. Prim. J. Benzing, *n. d.*, 1963, 341; Th. Wohnhas, *Nürnberger Gesang-buch-drucker und Verleger im 17. Jahrhundert, v: Festschrift Bruno Stäblein zum 70. Geburtstag*, Kassel 1967, 314-315; isti, *n. d.*, 1968, 68 in isti, *Die Endter in Nürnberg als Musikdrucker und Musikverleger; Eine Übersicht, v: Quellstudien zum Musik*, ur. K. Dorfmueller, Frankfurt 1972, 197.

Posch zbirko posvetil plemenitim Kranjcem, prelatom, gospodom in vitezom, ki "glasbo ne le spoštujejo, temveč jo tudi s posebno milostjo pospešujejo". Posvetilo je na eni strani dokaz, da so to vrsto glasbe po domovih izvajali tudi kranjski plemiči in cerkveni gospodje, po drugi pa je bil tak uvod stereotipna formula, s katero se je skladatelj mecenom zahvalil za denarno podporo. Poscha so morali torej kranjski deželni stanovi dobro poznati in ga ceniti. V uvodu izvemo tudi to, da so se take plesne skladbe izvajale pri mizi. V tem primeru se zaradi zapletene glasbene strukture skoraj gotovo niso tudi plesale. Uvodu sledi nagovor, namenjen bralcu oziroma izvajalcu. Tu govori o glasbenih posebnostih in novostih skladb, o čemer več v nadaljevanju. Kot je bilo v tistem času v navadi, je tudi v tej zbirki objavljena posvetilna pesem, ki jo je za Poscha tokrat napisal podrektor protestantske gimnazije v Regensburgu Johannes Willkofer, ki skladatelja imenuje svojega najboljšega, oz. najslajšega prijatelja ("Amicum suum mellitis").⁵⁸

Posch, ki se je v prejšnji zbirki pokazal kot mojster suite, se je tokrat omejil na starejšo tradicijo združevanja dveh kontrastnih plesov, prvega počasnega v dvodobni meri in drugega hitrega v tridobni meri. Zbirka vsebuje devet parov petglasnih paduan s sledečimi gagliardami in dvanajst parov štiriglasnih intrad s courantami. Njegovi petglasni stavki so, tako po svoji gradnji kot tudi po povezovanju v pare in izrazito neplesnemu značaju, blizu anglo-nemškemu stilu prejšnjega desetletja. Kažejo razvit zgodnjebaročni stavek in precejšnjo mero stilizacije plesnih stavkov. Take stavke je skladatelj sam označil kot one, "die ihr sonderliche gravitet haben wollen". Izraz gravitas tu v smislu zgodnjebaročnega idioma pomeni kompozicijsko težino, se pravi izdelanost glasbene strukture. Brilljantnost Poschevega instrumentalnega stavka odločno kaže na jug, dočim sama oblika izvira iz starejše severnjaške tradicije.

Podobno so oblikovani tudi skladateljevi štiriglasni pari intrada-couranta, ki pa so nekoliko lahkotnejši in hitrejši, "... was Krischer ... gebrauchen sich auch einer geschwinden Mensur". Posebno mesto nedvomno zavzema par XI, ki ga je avtor značilno naslovil *Ludit Author Chromatice*, s čimer

je nakazal nenavadnost intrade in courante. Taki primeri so bili celo v tedanji italijanski glasbi še redki in Poschu gre vsekakor prvenstvo v južnonemškem prostoru.

Zbirka vsebuje še nekatere druge novosti, na katere se je zdelo celo avtorju v navodilih potrebno opozoriti izvajalce - da naj pri nekaterih padunah in gagliardah dobro pazijo na črki P. (pian) in F. (forte), kajti pri P. gre za "tiho zadržanost", pri F. pa "krepko in živahno gibanje strun". Nato pa nadaljuje: "in ker je med njimi nekaj skladb, ki bi se lahko sprva zdele nekoliko tuje in nenavadne, bi rad, tretjič, opozoril bralca, ki se spozna na glasbo, naj se ne pusti prestrašiti, temveč naj si jih z vztrajno vajo prisvoji, potem pa bo zlahka začutil, kako so mišljene." Posch je bil v nemško-govorečem prostoru nedvomno eden prvih, ki so dinamiko predpisovali in to povrh še z modernima okrajšavama. Podobne oznake v instrumentalni glasbi pred Poschem najdemo le pri nekaterih italijanskih mojstrih.

Poscheva tretja zbirka *Harmonia concertans*⁵⁹ je vokalna in skladatelj jo je nameraval posvetiti "istim blagohotnim in nadvse darežljivim koroškim in kranjskim mecenom". Ker ga je smrt očitno prehitela, se je njegova vdova odločila, da se v uvodu, datiranem ob binkoštih 1623, pokloni Melchiorju Putzu iz Kirchhaimbegka, svétniku njegovega visočanstva g. Ferdinanda II. Zbirko *Harmonia concertans* je natisnil in založil Simon Halbmeier⁶⁰ v Nürnbergu leta 1623 in vsebuje zgodnje primere latinskih duhovnih koncertov, oziroma monodičnih motetov za različne skupine glasov in spremljavo continua. Po Halbmeierjevih katalogih sodeč, so delo ponatisnili še leta 1624,⁶¹ za kar pa ni drugih dokazov ali ohranjenih tiskov. Ker Poscha lahko s precejšno gotovostjo štejejo med protestante - nikjer namreč ni zabeleženo, da bi bil kakor koli neposredno povezan s katoliško cerkvijo na Kranjskem ali Koroškem, kjer se je kljub prepovedi v začetku 17. stoletja še posebno med

⁵⁸ To prijateljstvo, pa tudi skladateljev prvi tisk kažeta, da je Posch vzdrževal stike s tem mestom. Menim, da bi bilo treba te zveze še preučiti, saj nenazadnje ne bi bilo nemogoče, da bi bil skladatelj študent te gimnazije, kjer zasledimo tudi njegovega slavnega sodobnika Valentina Haussmanna. Joannes Willkofer, ki je v tisku napačno napisan kot Wilcouer, leta 1584 študiral v Wittenbergu, leta 1607 je postal Magister in 1609 Laurea Poetica. Od 1609 do 1622 je bil podrektor protestantske *Gymnasium Poeticum* v Regensburgu. Glede podrektorja Joannesa Willkoferja glej tudi Federhofer, n. d., 1955, 401 in Höfler, n. d., 1978, 56.

⁵⁹ Edini popolni izvod se nahaja v Frankfurtu, posamezne glasovne zvezke pa hranijo knjižnice na Dunaju, v Dresdnu, Saalfeldu, Londonu, Wrocławu in Uppsali. Prim. *RISM - Einzeldrucke vor 1800 7 (A/V7)*, ur. K. Schlager. Kassel (1978), str. 18-19. Glede te zbirke prim. Geiringer, n. d., 1930, 66-75; Höfler, n. d., 1978, 53-56 in A. Kirwan-Mott, *The Small-Scale Sacred Concertato in the Early 17th Century I*, Cambridge, Mass. 1981, 178-183.

⁶⁰ Tudi Halbmeier oz. Halbmaier je bil protestantski tiskar. Glasbeni tiski v njegovem opusu niso v ospredju, saj jih je med 299 enotami le 17. V Nürnbergu je deloval med 1609 (sprva pri G. L. Fuhrmannu in od 1519 samostojno) in 1632. Prim. Benzing, n. d., 1963, 342; L. Sporhan in Th. Wohnhaas, *Simon Halbmaier (1587-1632), Buchdrucker in Nürnberg*, v: *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 6, 1965, stp. 899-936; Th. Wohnhaas, n. d., 1967, 310; in isti, n. d., 1968, stp. 68.

⁶¹ Prim. L. Sporhan in Th. Wohnhaas, n. d., 1965, stp. 928.

plemstvom uporno držala reformirana vera⁶² - lahko upravičeno sklepamo, da so bili njegovi latinski koncerti namenjeni reformiranemu bogoslužju, morda predvsem v zasebnih plemiških krogih na Koroškem in Kranjskem. Večina besedil je iz stare zaveze, predvsem iz psalmov. Številne predloge niti niso izrecno liturgične; več jih je prevzetih iz Visoke pesmi. Pri Poschu povsem pogrešamo Marijine in svetniške tekste.

Že v naslovu se skladatelj sklicuje na italijanske vzore, saj je svoje skladbe opisal kot "SVETE PESMI (kakršne ITALIJANI imenujejo KONCERTE)", v uvodu bralcu omenja, da so bile skladbe Lodovica Grossija da Viadana (ok. 1560-1627) glavna pobuda in vzor za njegove koncerte. Naš skladatelj je očitno odlično poznal novi italijanski concertato stil. Bil je tudi eden izmed prvih protestantskih skladateljev zgodnje monodične glasbe, ki je v svojo zbirko dvainštiridesetih koncertov vključil kar dvanajst solističnih motetov. Poschevi koncerti so napisani za en do štiri glasove in oštevilčeni bas (*Partituro*), ki se izvaja na orglah in včasih še z neobveznim basovskim godalom. Pri petih motetih so nekateri glasovi izrecno namenjeni določenim označenim glasbilom, kornetom, violonom ali pozavnam. Ostali pevski glasovi pa so seveda lahko podvojeni ali pa nadomeščeni z ustreznimi glasbili.

Leta 1626 sta sredi vojne vihre (tridesetletna vojna 1618-1648) v skupni izdaji izšli obe Poschevi inštrumentalni zbirki. Pod naslovom *Musicalische Ehm- und Tafelfreudt* ju je v Nürnbergu natisnil in založil Abraham Wagenmann,⁶³ ki je že leta 1621 tiskal zbirko *Musicalische Tafelfreudt*. Morda se je založnik prav zaradi tega, in pa seveda povpraševanja po tovrstni glasbi, odločil za skupni ponatis.

Danilo Pokorn v članku *Obraz iz glasbenega baroka na Slovenskem: Izak Posch*⁶⁴ omenja še en osemglasni motet, ki ga pripisuje Poschu. Gre za motet *Quem vidistis pastores*, ki ga v razdelku

Cantus Cartacei omenja *Inventarium Librorum Musicalium Ecclesiae Cathedralis Labacensis* (1620). Navedba se glasi: "(deest) *Quem vidistis pastores Isaac Possii a 8*".⁶⁵ Poschevo avtorstvo tega moteta je na podlagi več podrobnosti nekoliko dvomljivo. Prvič je pisava priimka napačna, kar je sicer tudi pri navedbi dela *Musicalische Tafelfreudt*, zato to niti ne bi bilo moteče, če v seznamu ne bi bilo kar pet navedb del graškega skladatelja Georga Possa,⁶⁶ ki je vedno, in pravilno(!), naveden kot Poss. Drugič pa nam doslej ni znan podatek, da bi Isaac Posch skladal tudi motete za kar osem glasov, saj je vendar v svoji zbirki *Harmonia concertans* želel posnemati italijansko prakso, kjer je bilo v modi čim manj glasov, po možnosti en sam s continuum. Po drugi strani pa je znano, da je Georg Poss pisal maše in motete za osem glasov. Glede na značaj znanih del Georga Possa bi torej tudi ta motet, ki je očitno že v času nastanka Inventarja manjkal, sodil v njegov opus. Veliko pravopisnih napak v seznamu muzikalij pa bi morda opravičevalo tudi zamenjavo imena Isaac za Georg. Avtorstvo moteta *Quem vidistis pastores* sicer lahko pripišemo enemu ali drugemu, opusov letih pa tako ali tako neznani notni zapis seveda ne more nič spremeniti.

Poscheva dela so bila tako cenjena, da so jih tudi pozneje vključevali v večje zbirke. Tako ga v zbirki, ki jo je v letih 1637 in 1638 izdal Collegium musicum v Nordhausu, zasledimo ob tako zvenelih imenih kot sta Lodovico Viadana in Jacopo Finetti.⁶⁷ Iz uvoda v zbirko lahko jasno razberemo, da so občudovali predvsem Poschevo skladateljsko tehniko, ki jo je pokazal v duhovnih concertih. Sicer pa so posamezne skladbe iz njegovih zbirk tudi v nekaterih antologijah, kot so *Amoenitatum musicalium Hortulus* (Leipzig, 1622), *Deliciae sacrae musicae* (Ingolstadt, 1626) in *Fasciculus Primus...* ter *Fasciculus Secundus Geistlicher wolklingender Concerten* (Goslar, 1637 in 1638), kjer so Poschevi moteti natisnjeni ob delih Schütza, Scheidta, Scheina in Michaela Praetoriusa.⁶⁸ Za Poscheva dela, še posebno njegove duhovne koncerte, lahko upravičeno trdimo, da so odlični primer spleta nemških in italijanskih glasbenih elementov, tako značilnih za slovensko področje, ki je bilo že od nekdaj enakovredno vključeno v stilno podobo Srednje Evrope.

⁶² Geiringerjevo predpostavko, da je bil Posch organist v katoliški cerkvi sv. Egidija v Celovcu, je Federhofer že leta 1953 ovrgel kot nemogočo, saj je kot organist tam dokumentiran Melchior Suttor. Prim. H. Federhofer, *Die Musikpflege an der Klagenfurter Stadtpfarrkirche St. Egid im 17. und 18. Jahrhundert*, *Carinthia I* 143, 1953, 432-433 in isti, *n. d.*, 1955, 393. Prim. tudi H. Rumpfer, *Sozialer Wandel und Gegenreformation in Klagenfurt*, v: *Katoliška prenova in protireformacija v notranje-avstrijskih deželah 1564-1628*, ur. W. Drobesh, Celovec 1994, 573-587.

⁶³ Do danes se ni ohranil niti en celoten izvod tega dela. En izvod basovega glasu hrani Glasbena zbirka Avstrijske narodne knjižnice na Dunaju pod signaturo MS 5830, po en izvod drugega sopranskega in altovskega glasu pa ima Glasbena knjižnica mesta Leipzig. Prim. tudi *RISM - Einzeldrucke vor 1800 7 (A/17)*, ur. K. Schlager, Kassel (1978), str. 18-19.

⁶⁴ Prim. Pokorn, *n. d.*, 1989, 471.

⁶⁵ Navedba je povzeta po Höflerjevi transkripciji, kjer ima zaporedno številko 133. Prim. Höfler, *n. d.*, 1978, 142.

⁶⁶ Glede Georga Possa prim. H. Federhofer, *Musikpflege und Musiker am Grazer Habsburgerhof der Erzherzöge Karl und Ferdinand von Innerösterreich (1564-1619)*, Mainz 1967, 195-198.

⁶⁷ Prim. Geiringer, *n. d.*, 1930, 57 in Cvetko, *n. d.*, 1958, 350, op. 206.

⁶⁸ Prim. K. Geiringer, Isaac Posch, v: *MGG* 10, 1962, stp. 1510; Höfler, *n. d.*, 1978, 56 in Pokorn, *n. d.*, 1989, 471.

Italijanske zglede bi Posch lahko spoznal tako v katerem izmed nemških središč instrumentalne glasbe, na primer Nürnbergu ali Regensburgu, kot tudi na Koroškem in Kranjskem, kjer je deloval, pa tudi Italija je bila tako rekoč pred vrati. V Ljubljani bi, na primer, prav lahko slišal izvedbo katere izmed zbirk Giacomina Gorzanisa (ok. 1520 - med 1575-1579), enega od pomembnih italijanskih ustvarjalcev variacijske suite za lutnjo. Gorzanis je kar dve zbirki posvetil članom ljubljanske mecenške družine Khislov, zato lahko upravičeno sklepamo, da so njegova dela v kranjski prestolnici poznali in izvajali.⁶⁹ Sicer pa je tudi Posch v posvetilu zbirke *Musicalische Tafelfreudt* leta 1621 kranjskim deželnim stanovom poudaril, kako je v tej deželi cenjena glasbena umetnost.

V mestih so že od nekdaj obstajali stalni in priložnostni glasbeni sestavi. V Ljubljani je že sredi 15. stoletja deloval poklicni ansambel muzikov instrumentalistov.⁷⁰ Sicer pa so tam od leta 1544 organizirano delovali mestni piskači, katerih število po pravilu ni smelo preseči štiri, od leta 1571 mestni goslači, ki so bili iz socialno šibkejših slojev in so se poleg muziciranja ukvarjali še z drugimi poklici, igrali pa so tako na gosli kot tudi ostale strunske instrumente, in od 1600 še deželni trobentači, ki so imeli štiri člane, tri trobentače in enega pavkista in katerih osnovna zadolžitev je bila udeležba na vojaških pohodih; večina trobentačev je obvladala tudi druge instrumente - veliko virov 17. in 18. stoletja omenja, da so igrali ob raznih praznovanjih in slovesnostih, na primer regatah, otvoritvah, pri obedih, ob porokah ipd.⁷¹

Za možne izvedbe Poschevih instrumentalnih skladb so najbolj zanimivi piskači, ki so poleg igranja na pihala, kornete, različne flavte in pozavne, gojili tudi muziciranje na godalih in drugih glas-

bilih, celo inštrumentih s tipkami, na primer, klavikordu.⁷² Poučevali so otroke meščanov in za svoje potrebe so jih lahko najemali tudi deželni stanovi. Plačevalo jih je mesto, za dodatni zaslužek pa jim je župan lahko izdal dovoljenje, da so igrali tudi za posamezne gostilničarje, meščane in plemiče. Protestantski piskači so se leta 1598 za približno dve leti umaknili v Celovec, nato pa so sedaj katoliški piskači začeli ponovno delovati v Ljubljani. Celovec je kot mesto koroških deželnih stanov in zadnja trdnjava protestantizma notranjeavstrijskih dežel še globoko v 17. stoletje sprejemal in gostil mnoge protestante, ki so pobegnili iz dežele Kranjske in od drugod.⁷³ Možno bi bilo seveda lahko tudi to, da je prav na ta način v koroško prestolnico prišel tudi skladatelj Isaac Posch.

Za izvajanje posvetne glasbe, kamor sodita tudi obe Poschevi instrumentalni zbirki, so bile verjetno pomembne tudi zasebne plemiške kapele, o katerih pa žal nimamo nobenih konkretnih podatkov, čeprav lahko sklepamo, da so v 17. stoletju vsaj Turjaški vzdrževali svoje glasbenike.⁷⁴ Vemo le, da so tudi kranjski plemiči z mecenstvom pomagali nekaterim skladateljem posvetne glasbe, že omenjenemu Gorzanisu, pa Ferraboscu, Balbu, Biancu in seveda Poschu. Glasbeniki so povečini delali tako za cerkveno kot za posvetno gospodo. Značilen primer je prav Isaac Posch, ki je izdelal in popravljaj orgle za ljubljanske frančiškane in škofa Hrena, s svojimi glasbenimi deli pa je skrbel za razvedrilo in pobožnosti posvetne gospode, ki je predstavljala večino v deželnih stanovih.⁷⁵

Da je bilo glasbeno življenje konec 16. stoletja, pa verjetno tudi še v prvih desetletjih 17. stoletja v Ljubljani na višku, nam dokazujejo tudi poročila o knjižnih in notnih fondih kranjskih plemičev. Boga-te knjižnice so imeli Turjačani in Khisli,⁷⁶ z glas-

⁶⁹ Prim. Pokorn, n. d., 1996. Khislom sta posvečeni Gorzanisovi zbirki *Intabolutura di liuto di messer Iacomo Gorzanis ciccio pvgliese, habitante nella citta di Trieste... Libro primo*, Venezia 1561 (posvečena Hannsu, oz. Janžu Khislu) in *Il primo libro di napolitane ariose che si cantano et sonano in leuto*, Venezia 1570 (posvečena Georgu, oz. Juriju Khislu). Prim. tudi A. Rijavec, *Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma*, Ljubljana 1967, 115-117 in J. Sivec, *Stilna orientacija glasbe protestantizma na Slovenskem*, *Muzikološki zbornik* 19, 1983, 20-21.

⁷⁰ Podatek o piskaču Andreju iz Ljubljane, ki je kot muzik deloval v Fanu, se ujema z zapisom v dubrovniškem arhivu, ki potrjuje ugotovitev, da je bil sredi 15. stoletja v Ljubljani poklicni ansambel muzikov, v katerem so imeli pomembno vlogo piskači. Gradivo v Zgodovinskem arhivu mesta Dubrovnik nam veliko pove o prvem znanem slovenskem glasbeniku, organistu Franciscu de Pavonibus. Prim. I. Voje, *Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino*, *Zgodovinski časopis* 43, 1989, 198-199.

⁷¹ Prim. A. Rijavec, *Ljubljanski mestni muziki*, *Muzikološki zbornik* 2, 1966, 37-51; isti, 'Deželni trobentači na Kranjskem', *Muzikološki zbornik* 3, 1967, 32-40.

⁷² Prim. A. Svetina, *Ljubljanski mestni piskači in ljubljanski mestni godbeniki*, *Slovenska glasbena revija* 3 in 4, 1955, 28-29. Priljubljenost vrste glasbil na Kranjskem dokazujejo tudi številne likovne upodobitve, predvsem srednjeveške in po daljšem časovnem premoru tudi baročne. Na freskah so najpogosteje upodobljene dude, različna godala, trobente, lutnje, pozavne itd. Angeli jih ponavadi držijo v pravih legah, kar pomeni, da so jih dejansko poznali tudi v naših krajih. Prim. P. Kuret, *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, Ljubljana 1973, in isti, Angeli z glasbili v Srednji vasi pri Šenčurju in v Gostečah, *Muzikološki zbornik* 9, 1967, 41-46. Primer upodobitve iz 17. stoletja so tudi glasbila, ki jih držijo angeli na Robbovem oltarju v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani.

⁷³ Prim. Rumpler, n. d., 1994, 573-587.

⁷⁴ Prim. J. Höfler, *Glasbena umetnost 16. in 17. stoletja, v: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*, Ljubljana 1984, 129.

⁷⁵ Podobno je tudi Cecchini, ko je deloval na Hvaru v bližnji Hrvaški, ob redni službi stolnega organista občasno igral tudi za hrvaškega kneza. Prim. E. Stipčević, *Hrvatska glasbena kultura 17. stoljeća*, Split 1992, 46.

⁷⁶ Prim. P. Simoniti, *H kulturnozgodovinski podobi Ljub-*

benega vidika pa je zanimiva predvsem knjižna zapuščina rektorja ljubljanske protestantske gimnazije Adama Bohoriča.⁷⁷ Zbirko je Bohorič ponudil v odkup, ki pa očitno leta 1590 še ni bil izpeljan. Kam so spravili vse te skladbe, ni jasno, morda pa jih je nekaj prišlo tudi v ljubljansko stolnico. Njen inventar iz leta 1620, ki med inštrumentalnimi skladbami plesnega značaja navaja Odontiusa, Hagjusa, Praetoriusa, pa Pulitija, Frescobaldija, Marenzija in nenazadnje seveda Poscha, je namreč zgovoren dokaz o prisotnosti takrat sodobne glasbe, tako inštrumentalne kot tudi vokalne.⁷⁸ Isaac Posch je imel torej dovolj zgledov in možnosti za izvedbe svojih del na Kranjskem, zato skoraj z gotovostjo lahko trdimo, da so njegova inštrumentalna in verjetno tudi vokalna dela v 17. stoletju na današnjem slovenskem ozemlju poznali in izvajali.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der frühbarocke Komponist, Orgelbauer und Organist Isaac Posch im Erzherzogtum Kärnten und im Herzogtum Krain

Obwohl man von der Familie des Komponisten Isaac Posch (?-1622 oder 1623) nichts Bestimmtes

lijane v 16. stoletju, v: *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*, Ljubljana 1984, 121.

77 V prošnji, naslovljeni na deželne stanove, navaja, "da ima v svojem arhivu okoli dva tisoč pesmi, deloma tiskanih, deloma pisanih, in sicer za 8, 7, 6, 5, 4, in 3 glasove, latinske, nemške, italijanske, francoske in tudi slovenske, ki so umetniško in ljubko sestavljene od starih in novih, v glasbi najslavnejših komponistov in ki se morejo uporabljati ne samo v cerkvi, temveč tudi pri drugih imenitnih veseljih (slavjih - uporablja izraz "Freuden", ki ga v tem smislu v svojih naslovih uporablja tudi Posch) in družabnostih ... in se lahko prav dobro izvajajo na različnih inštrumentih." Prim. P. von Radics, *Frau Musica in Krain*, Ljubljana 1877, 15.

78 Prim. fotokopije inventarja v NUK - Rokopisna zbirka, inv. št. 6/63, str. (5) v in Höfler, *n. d.*, 1978, 131-157 (transkripcija omenjenega inventarja in seznam identificiranih del). Isaac Posch je zabeležen pod številko 142: "Musicalische taffelfreudt. Isaac Poss cum Basso à 4." Navedena dela so bila večidel natisnjena v prvih desetletjih 17. stoletja in njihovi avtorji, kot so Biagio Marini, Francesco Turini, Gabriello Puliti, Giulio Caccini in drugi, različno kažejo na zgodnjebaročno usmeritev, ki torej v Ljubljani tako rekoč ni zaostjala za Italijo. Da so navedena glasbena dela ljubljanskega inventarja sorazmerno zelo napredna za dežele pod avstrijsko oblastjo, lahko ugotavljamo tudi, če primerjamo inventarje muzikalij iz drugih avstrijskih mest, na primer innsbruškega, ki navaja skoraj izključno dela italijanske vokalne renesanse. Prim. F. Waldner, Zwei Inventarien aus dem XVI. und XVII. Jahrhundert über hinterlassene Musikinstrumente und Musikalien am Innsbrucker Hofe, *Studien zur Musikwissenschaft* 4, 1916, 133-146.

weiß, kann er mit Sicherheit zu den frühen Schöpfern des slowenischen Musikerbes gezählt werden. Vielleicht könnte man seinen Ursprung auf slowenischem Boden suchen. Die erste sichere Angabe über den Komponisten datiert in das Jahr 1618. In der Widmung seiner ersten Sammlung von Instrumentaltänzen *Musicalische Ehrenfreudt* für die Kärntner Landstände erwähnte er, daß er ihnen bereits das vierte Jahr diene. Daraus kann man schlußfolgern, daß er mindestens seit 1614 in Klagenfurt lebte und offensichtlich als Organist bei den Landständen wirkte. Zwischen 1617 und 1622 sind mehrere Aufenthalte Isaac Poschs in Krain dokumentiert. Zwischen Mai 1617 und Februar 1618 reparierte er einige Musikinstrumente in Gornji Grad (Oberburg), der steirischen Residenz des Ljubljanaer Bischofs Tomaž Hren. In Krain begegnen wir Posch wieder im Jahre 1621, als er von den Krainer Landständen ein Honorar für die Widmung einiger Motetten erhielt und auch eine Orgel bei den Franziskanern in Ljubljana aufstellte. Mit Erfolg reparierte er im Frühjahr des darauffolgenden Jahres die Orgel in der alten Ljubljanaer Domkirche. Im Jahre 1621 ließ er unter dem Titel *Musicalische Tafelfreudt* in Nürnberg den zweiten Teil seiner "odorum convivalium", instrumentaler Tanzstücke, drucken, die während der Mahlzeit gespielt wurden. Das Werk war diesmal den Krainer Landständen gewidmet. Isaac Posch starb aller Wahrscheinlichkeit nach gegen Ende des Jahres 1622, jedenfalls vor Pfingsten 1623, wo seine Sammlung von Kirchenkonzerten *Harmonia concertans* posthum von seiner Witwe herausgegeben wurde. Der Komponist starb wahrscheinlich unerwartet und jung, wovon auch seine Absicht zeugt, noch einen dritten Teil der Instrumentalstücke zum "Musizieren" bei Tisch herauszugeben. Das gelang ihm nicht, wiederholt erschienen sind dagegen im Jahre 1626 in Nürnberg mitten in den Kriegswirren in einer gemeinsamen Ausgabe unter dem Titel *Musicalische Ehm- und Tafelfreudt* die beiden bereits bestehenden Instrumentalmusiksammlungen. Die Werke des Komponisten waren in Europa so sehr geschätzt, daß sie noch später in größere Sammlungen von Kompositionen der berühmtesten Meister aufgenommen wurden. Zur Darbietung der Werke von Isaac Posch gab es in Krain genug Möglichkeiten, deswegen kann man mit Sicherheit behaupten, daß seine Instrumental- und wahrscheinlich auch Vokalmusik im 17. Jahrhundert auf dem heutigen slowenischen Gebiet nicht nur bekannt war, sondern auch gespielt wurde.

Irena Žmuc

Repa in korenje - slabo življenje, štruklji, meso - to bi bilo

Hrana ostaja pomemben segment našega vsakdanjika, ne več zato, ker bi je ne bilo dovolj (ali pač že spet čedalje bolj), bolj zato, ker se način prehranjevanja spreminja, spreminjajo se prehranbeni artikli. Ti so na novo ovrednoteni, pa naj bo to po količinski, hranilni, vitaminski, vrednosti. Danes je temeljno vprašanje - kaj naj jemo, da bomo zdravi, lepši, vitalnejši - revije in časopisi so polni idej in podatkov. ... Je to dobro za nas, kaj, kako, koliko, zakaj in kdaj jesti? Toda - je to res razmišljanje šele nas 'pametnih' in osveščenih sodobnikov, ki obravnavamo hrano celo že kot bolezensko odvisnost? Ali se je večji odstotek prednamcev res samo otepal s premišljevanjem, kje sploh dobiti dovolj hrane za preživetje.

Pregovorov in anekdot o hrani in prehranjevanju je veliko. Mnogo je tudi pravljič, pripovedk in življenjskih zgodbic, ki govorijo o pomanjkanju, lakoti, prazni skledi, bedi... in gotovo nimajo samo vzgojne funkcije. Razmišljanja o hrani so bila skoraj vedno prisotna tudi v verovanjih, družbah, npr. v grško-rimskem kulturnem krogu, v katerih so bogove personificirali. Kot ljudje so morali seveda jesti, zato so jim darovali hrano, kar je pomenilo, da so tudi bogovi jedli. Se pravi, da je človek s svojo posvetno obsedenostjo s hrano obremenjeval celo bogove. Ob komuniciranju z bogom se mu je vernik povsem približal, ga prosil in podkupoval ter mu za uslišanje svojih želja nato daroval hrano in pijačo. Toda - 'če mi ne boš pomagal, o bog, ti tudi jaz ne bom več nosil dobroč'. Kar pomeni, kaznovanje s pomanjkanjem, saj tudi bogu naj ne bi bilo vseeno, kaj ima na krožniku; neko daljno vzporednico kaznovanja lahko še danes iščemo v stavku 'danes greš pa brez večerje spat!'.

Povej mi, kaj ješ, in povedal ti bom, kdo si.

Poglejmo, kaj in kako so nekdaj jedli Evropejci!

Če začnemo od začetka - sprva so bili ljudje vegetarijanci, nabiralci plodov, koreninic, šele kasneje so postali lovci in s tem mesojedci. Egipčani npr. so jedli zelo pestro in precej podobno današnjim pravilom prehranjevanja - meso, ribe, perutnino, a tudi sadje in zelenjavo. V antiki so bili Grki bolj zadržani sladokusci, Rimljani pa so

sloveli kot veliki užitarji ob hrani, domiselni in že prav perverzni ali vsaj čudaški kombinaciji raznih živil. Bila so celo tiha tekmovanja med imenitniki, kdo bo znal ponuditi več nenavadnih jedi. Literarna špica za takšno prisposobo je Petronijev povzpetniški bogataš Trimalhion.

Evropa, če pogledamo širše in povzamemo Fernanda Braudela, je od nekdaj prehranjevala svoje prebivalstvo z žiti, kar je bilo - recimo - precej enolično in pusto. Zgodovina pridelovanja žit je po Braudelu tudi zgodovina in zgodba pomanjkanja. Vse do 16. in marsikje do 18. stol. Evropejci niso poznali razkošne hrane. Pojedine bogatašev (sodili so v majhen odstotek evropskega prebivalstva) v srednjem veku to že, toda bile so enolično sestavljene iz kupov mesa. V razkošju in posebnih kulinaricnih specialitetah so uživali na Daljnem vzhodu. Bogati, seveda. Revni pa so zajemali riž (kot npr. v Evropi slabši vrsti žita - ječmen in oves), če so ga le imeli oz. so pojedli, kar so užitnega kjerkoli našli.

Toda širša populacija in revščina sta preživelii ob pustih juhah, močniku, polenti, slabem kruhu, ... itn.

Evropski kmetje, ki so prehranjevali mesta, so zase obdržali le manjvredna žita in nekaj pšenice za velike praznike, vse drugo so skušali prodati. Enako je bilo z mesom. Enkrat na teden so si privoščili nasoljeno svinino. Braudel postavlja celo mejo, kdaj da je bilo konec srečnega obdobja sitih individualistov: v letih od 1350 do 1550. Tedaj je standard padal - v Evropi je bil znak za to čedalje manjši kos mesa na krožniku. Danes si najbrž težko zamislimo, da se je četrtnina Pariza prehranjevala z ostanki s kraljeve mize! Boljše kose so pojedli služabniki, ostanke ostankov pa so prekupci prodajali - tako so morali živeti tudi kupci, ki jim ni bilo nerodno hraniti se z ostanki kraljevskih požrtij. Ampak čustvo sramu je v različnih pogojih in situacijah zelo pogojeno občutje in ga ne gre jemati z današnjimi očmi (saj tudi hudič v sili celo muhe je).

Če se nekoliko približamo današnjemu času - osnovna hrana npr. na Holandskem je bila pred koncem 18. stol. fižol, malo nasoljenega mesa,

kruh iz ječmena ali rži, ribe, malo slanine, kdaj pa kdaj divjačina. Nič posebnega, še posebej, ker lahko rečemo, da podatek velja za bogato deželo. Že sitost je bila tedaj gotovo razkošje. V nasprotju z njimi so mestni reveži otepali kolerabo, praženo čebulo, suh, če ne že plesniv kruh. Sila skopo, najbrž pa so bili srečni, da so sploh kaj imeli, dobili. Krušnih žit ni bilo nikoli v izobilju in zahodnjaki so se morali nenehno prilagajati pomanjkanju. Bel kruh je jedlo le 4% prebivalstva zahodne Evrope.¹

Kaj pa ljubljanski prednamci? Ali tudi naš prostor sodi v Braudelovo študijo zahodne Evrope? Študij o prehranjevanju slovenskih prednamcev je malo, marsikaj se lahko razbere med posameznimi zapiski. Tudi zgolj ocene so redke, nekaj pomembnih informacij pa imamo že iz časov antične Emone, izčrpnější je Valvasor, pa še kje bi se našla kakšna drobtinica. Zanimiva je študija Josipa Mala o jedi in pijači. Vendar se nekako ne pokriva povsem s svetovno študijo Braudela. Morda so Malove trditve preveč poenostavljene, Braudelove pa evropsko/svetovno posplošene.

Zanimiva so razmišljanja ljubljanskega zdravnika Volbenka Andreja Vidmajerja o hrani, zdravju, zraku in pijači leta 1692. Začudimo se njegovi trditvi, da več ljudi pomori nezmemnost (v hrani in pijači) nego meč. Se pravi, da je moralo veliko ljudi precej premoženja razdajati za hrano. Je to mogoče? In ta požrešnost naj bi se vlekla še iz srednjega veka. Ali gre za velike količine ali tudi za kakovostno hrano, o tem vir molči. Valvasor sporoča, kako dobro so mogli jesti Ljubljančani. Ljubljanski meščani so lahko bili tudi sladokusci (pač glede na globino mošnjčka), saj so bili geografsko privilegirani in so jim ugodne prometne povezave pripeljale na mizo sveže sadje in mlado zelenjavo, morske dobrote, itn. Šele tridesetletna vojna (1618 do 1648) naj bi jih naučila kozjih molitvic - skromnosti pri hrani. Zdravnik Vidmajer proti koncu 17. stoletja predlaga kot potrebna in zdrava dva dnevna obroka: prvega ob desetih dopoldne in nato drugega čez sedem ur, ko se jutranja hrana že prebavi. Kasneje so vpeljali še malico, saj so nekateri opravljali težja dela. Kmalu pa je več obrokov hrane na dan obveljalo za večino, ki si je mogla to privoščiti.

Zanimivo je brati te prepovedi in zdravniška priporočila o hrani. Če je bilo treba prepovedati, in to celo večkrat, in priporočati zmernost in skromnost pomeni, da je bila stvar resna in najbrž priporočil o zdravi prehrani ni narekovala le krščanska ponižnost. Pa zgražanje ob potratnosti in nez-

mernosti, če že ne požrešnosti, ki naj bi se vlekla kar skozi več stoletij. Tako so merila vendarle obstojala. Primož Trubar se je v predgovoru k Novemu testamentu 1577 obregnil tudi ob to človeško slabost "govorimo inu včasi tudi sturimo kir nei prou, zhasi pyemo inu ieimo vezh koker nas shiuot potrubuie, se zhestu sa mahine rizhi reserdimo, smo neuulni v nadlugah, bi raishi bogatashi bili."²

Mal navaja mnenje župana s seje mestnega sveta leta 1615 češ "da vlada pri sestankih rokodelcev, v njihovih bratovščinah in pri mojstrskih pojedinah tako vidna obilica v jedi in pijači in takšna zapravljenost, da marsikdo na cele tedne komaj po 2 ali 3 ure dela, ostali čas pa prebije po gostilnah in, kadar taki ljudje umro, se pogosto za njimi niti toliko ne najde, da bi jih mogli pokopati. Njihove vdove in otroci morajo potem beračiti ali pa jih moramo vzeti v špital. Zato je potrebno napraviti red." Vpeljali so neke vrste policijski red, da se ljudje ne bi potikali po gostilnah in po nepotrebnem zapravljali denar. Toda - ali glede na to županovo sklicevanje lahko sklepamo, kam so šli dohodki in presežki ljubljanske trgovske in obrtne dejavnosti!? Mal navaja še drugega zdravnika Marka Grbca, ki pa trdi, da so živeli Ljubljančani na začetku 18. stoletja sicer zmerno, "da so jim v tem oziru v pohujšanje priseljeni tujci, zlasti Nemci, vendar pa takoj nato "v predpustu v Ljubljani ni bilo hiše, kjer bi zvečer ne bilo pojedin in izgredov".³

Pustimo primerjanja, posploševanja, analogije in naj spregovori vir, ki nam vsaj delno lahko osvetli način in kvaliteto prehranjevanja v Ljubljani na začetku 18. stoletja. Vir so navodila meščanskega špitala iz leta 1718.

Najprej nekaj stavkov o meščanskem špitalu.

Samo ime danes spominja na bolnišnico, kar pa nikoli ni bil. To je bila hiša za reveže, ki jo je leta 1345 ustanovila ogrska kraljica Elizabeta, upravljala pa špitalska gosposka. In funkcija oskrbnika meščanskega špitala je bila zelo zaželjena - poleg časti je služba prinašala tudi gnotne koristi. Špitalski mojster je bil lahko izvoljen samo med notranjimi svetovalci mestnega sveta. Volili so ga kot župana in sodnika na novoletni dan.

Špital ni bil samo dobrodelna ustanova, ki bi živela od miloščine mesta in posameznikov in miloščino po božji volji prinašala na pomoč potrebne, pač pa je bil veliko samostojno gospodarstvo. V začetku 18. stoletja je samo robotovina špitalu prinašala 373 goldinarjev (približno ista vsota je bila potrebna za pokritje letnega jedilnika odlič-

¹ Fernand Braudel, Strukture vzhodnjakega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje. Ljubljana 1988, I., str. 117-323 (glej še zadaj!).

² Primož Trubar, Ena dolga predgovor k Novemu testamentu. Ob štiristoti obletnici Primoža Trubarja. Ljubljana 1986, str. - reprint.

³ Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturno zgodovinski oris. Ljubljana 1957, str. 91-102.

nejšega plemiča sredi 18. stoletja z vsemi potrebščinami v domači hiši; in po Malu je jedel veliko in tudi zelo izbrano, npr. - opoldne si je privoščil šest jedi, zvečer pa štiri). K temu je treba prišteti še vsa letna darila posameznikov (desetina, kmetije, travnike, njive, denar).

V osnovi so v špitalu skrbeli za ljubljanske meščane, ki so potrebovali pomoč, za zunaj špitala živče reveže, predvsem ženske, ki jih v 17. stoletju še niso sprejemali pod streho, na Tranči zaprte zločinke in za najdenčke. V špital so oskrbovance sprejemali na popolni seji zbrani mestni očetje, predvsem pa je o vstopu odločal špitalski oskrbnik.⁴

In sedaj k viru. Po letih nerednosti pri poslovanju upraviteljev meščanskega špitala in stalnem pritoževanju špitalerjev, naj bi nova, natančna navodila spet vpeljala red in disciplino.

Instruction des Bürgerlichen Spittals 14. oktobra 1718 pod številko dvajset predpisuje dnevne jedilnike, vsebino in količino (poleg tega še natančno seštevajo tedensko porabo sestavin) - le poraba soli je odvisna od okusa tistega, ki pripravlja hrano oz. od špitalskega mojstra. Podčrtujejo, da je hrana za vse oskrbovance in posle enaka: dva dnevna obroka in sicer obrok opoldne in zvečer, danes kosilo in večerja.

In kakšni so bili jedilniki?

Nedelja

Opoldne vsakomur poleg mesne juhe tudi pol funta mesa in kot prilogo še zelje ali repo, kolikor se zdi, da človek potrebuje, le da naj bo to cenejša zelenjava. Ta naj se zabeli z doma pridelano zaseko in sicer pol funta na sedemnajst ljudi. Vsakomur so odmerili maselc vina iz marke (cvička, ki ga je potrebno kupovati varčno in v večjih količinah, in špitalski mojster je moral vedno predložiti račun).

Za večerjo so skuhali vsakemu močnik iz pol funta soržične moke in ga zabelili s pol funta masla.

Ponedeljek

Kosilo je bilo enako kot na nedeljo z izjemo soržičnega kruha in vina, za večerjo pa so skuhali močnik iz mešanice dveh firtlcev moke in pol maselca prosene kaše, kar se zabeli s pol funta masla.

Torek

Opoldne so jedli enako kot v ponedeljek, zvečer pa kot v nedeljo, le da brez vina in soržičnega kruha.

Sreda

Opoldne na vsako osebo maselc sočivja in za vse pol funta masla za zabelo, poleg pa še zelje ali repa in še to zabeljeno s pol funta masla.

Zvečer enako kot v ponedeljek zvečer.

Četrtek

Opoldne enako kot v ponedeljek opoldne, zvečer pa na vsako osebo maselc prosene kaše in za vse pol funta zaseke za zabelo. K temu obroku ne sodi moka.

Petek

Opoldne vsakemu maselc sočivja in za zabelo pol funta masla. Poleg žganci, za vsakogar iz enega in pol maselca ajdove moke in za zabelo tričetrt funta masla. Zraven še vsakomur maselc cvička.

Zvečer za vsako osebo pol maselca moke za močnik in za zabelo četrt funta masla.

Sobota

Opoldne na vsako osebo maselc sočivja in za zabelo pol funta masla. Poleg tega še maselc bele moke na osebo za močnik in pol funta masla za zabelo.

Zvečer kot v ponedeljek zvečer.

Poleg navedene hrane po posameznih dnevih je vsakomur pripadalo na teden še 8 funtov kruha iz mešanice črne moke in ob večerih pol maselca soržične moke in maslo za zabelo, ob nedeljah in praznikih pa še dodatno funt belega kruha in maselc cvička.

Enako so bili določeni jedilniki za šest postnih tednov in ob štirih praznikih, ki so vpadli vmes. Zanimivo, da so za postne jedilnike večinoma navedene količine za vseh sedemnajst ljudi, in da se mešata meri maselc in firtlec.

Nedelja

Opoldne so skuhali štruklje iz pet firtlcev bele moke in jih zabelili s tričetrt funta masla. Poleg je pripadalo še maselc bele moke za močnik, ki so ga zabelili s pol funta masla.

Zvečer pa so k navadni(!) juhi ponudili močnik iz dveh firtlcev soržične moke in pol funta masla za zabelo.

Ponedeljek

Opoldne so vsakomur skuhali maselc sočivja in ga zabelili s pol funta masla, zraven pa še maselc bele moke za močnik in pol funta masla za zabelo.

Zvečer pa 2 firtlca soržične moke in 1,5 firtlca prosene kaše za močnik in pol funta masla za zabelo.

Torek

Opoldne kot ponedeljek opoldne, zvečer pa 2 firtlca soržične moke za močnik, pol firtlca prosene kaše in pol funta masla za zabelo.

V sredo opoldne je bila hrana enaka kot v torek, zvečer pa je pripadalo vsakemu 2 firtlca soržične moke in pol firtlca prosene kaše ter maslo za zabelo.

Četrtek

Opoldne enako kot v torek, zvečer pa maselc močnika zabeljenega s pol funta masla.

Petek

Opoldne vsakomur maselc fižola zabeljenega z

⁴ Ivan Vrhovec, Meščanski špital, Ljubljana 1898.

maslom, 1,5 maselca ajdove moke za žgance, ki so jih zabelili s tričetrt funta masla; zvečer pa 2 firtlca soržične moke za močnik in pol funta masla za zabelo.

Sobota

Opoldne maslec sočivja in pol funta masla za zabelo, zvečer pa 2 firtlca soržične moke in 1,5 firtlca prosene kaše zabeljene s pol funta masla.

Posebej so sestavljeni jedilniki tudi za velike praznike. Navodila so jasna in zahtevajo od oskrbnika špitala, da na velike praznike daje špitalarjem priboljške, kakor je bilo to vedno v navadi.

Tako so dobivali naslednje priboljške: na veliko noč, binkošti, dan sv. Martina in sv. Elizabete, božič, novoletni dan, sv. tri kralje in na pustni torek funt telečje pečenke. Na pusta pa še povrhu pol funta suhe svinine, poleg pa še repo, zelje in jecmenovo kašo.

Na dan vseh svetih je vsakomur pripadala po dolgoletnem običaju štručka iz dveh maselcev soržične moke.⁵

Merjenje hrane

Svojevrsten problem je prevajanje v navodilih uporabljene mere. Vzamimo mero maslec (massel) ali enako tudi četrtinka (viertl, firtlc), ki so ga uporabljali za žitno in votlo mero.

Kot votla mera naj bi po Vilfanu⁶ to pomenilo: maslec vina ob nedeljskem in petkovem opoldanskem obroku predstavlja približno 0,4 l vina (pohenenje na dunajsko mero, maslec je četrtinka bokala, bokal je 1,65 litra). Kar širokosrčno odmerjeno, četudi le dvakrat na teden in ob praznikih! Res pa je, da je bilo predpisano vino cviček, torej vino, ki so ga imeli za slabšega.

Kot utežna mera pomeni maslec prav toliko, se pravi približno 0,4 l denimo prosene kaše (tudi danes se žita na trgu merijo na litre). In maslec predstavlja enako količino kot firtlc (1/4 bokala).

Utežna mera funt pomeni danes približno 560 g (masla, mesa). Pol funta mesa je pomenilo, da je toliko pripadalo vsaki osebi, medtem ko je pol funta masla za zabelo pomenilo toliko zabele za vseh sedemnajst jedcev v špitalu.

Nasploh je veljalo priporočilo, da se je treba vesti varčno (če dodajo občasno suho sadje, potem naj priškrnejo pri moki za močnik), nujno so seveda porabljali domačo pridelavo, ki pa so jo morali prav tako skrbno tehtati. Kar je bilo treba kupiti so morali kupovati v večjih količinah in predlagati račune, predvsem pa kupovati cenejše blago.

Količina in kakovost prehranjevanja

Osnovne sestavine jedilnikov so žita v obliki moke, meso in zabela, zelenjava predvsem v postnih dnevih, sadje pa le kdaj pa kdaj.

Od moke so porabljali belo, soržično (mešanica pšenične in ržene), črno in ajdovo. Od žitaric navaja vir še proseno kašo. Od zelenjave so jedli repo in zelje, več je bilo stročnic, izrecno navaja vir naslednje: fižol, leča, bob, grah, čičerika ali cizara. Po Braudelu so to t.i. 'minuti' - drobna živila, ki so jih imeli za dopolnilna žita, predstavljala pa so cenen, a bogat vir beljakovin.

Ne zveemo natančno kakšno meso se je znašlo na krožnikih, čeprav so ga jedli vsak dan razen ob petkih in sobotah ter postnem času. Navedeno je, da je ob posebnih praznikih špitalarjem pripadal funt telečje pečenke, ob velikih praznikih pa je bila že od nekdaj navada, da so dobili priboljške, med drugim prekajeno meso, svinina seveda. Posredno vir pravi, da če bi preostajala domača pridelava suhega mesa, naj govedino nadomestijo z njim, se pravi običajna je bila govedina, svinina pa le ob preostajanju in kot priboljšek.

Zanimivo, da je bila hrana kar izdatno zabeljena, pogosteje so uporabljali maslo, manj pa zaseko in pečeno slanino.

Ob nedeljah so jedli tudi juho, mesno na 'navadno' nedeljo in navadno juho ob postu.

Dnevno lahko rečemo, da je bilo hrane dovolj, da so prevladovala močna močnata jedila (močnik naj bi bil steber Kranjske). Tudi Ivan Vrhovec je leta zapisal 1898, da je bilo hrane dovolj in da je bila kvalitativna. Za naš okus bi lahko rekli, da so se enotni jedilniki vlekli iz dneva v dan in da je bila hrana premočna in enolična. Toda to je seveda gledano z današnjega stališča, vživeti se v tedanji čas pa je ob preobilici današnjega izbora in načina prehranjevanja (poudarek na svežem sadju in presni zelenjavi) težko.

Resda vir ni natančen v smislu: kdaj se tehta meso, zabela, moka ali proso, pred ali po obdelavi, saj to mnogo pove tudi o dejanski količini na krožniku. Vendarle pa izhajamo iz stališča, da je bila hrana odmerjena po obdelavi, saj bi v nasprotnem primeru pomenilo 0,4 l surove prosene kaše približno trikratno količino kuhane, kar pa bi bilo za en obrok res morda preveč.

Toda za konec lahko rečemo, da sta mesto in predvsem mestni špital s svojim gospodarstvom omogočala dobro in količinsko zadovoljivo prehranjevanje oskrbovancev špitala. Ali je ta jedilnik lahko primerljiv z vsakdanjim jedilnikom povprečnega ljubljanskega meščana, je z gotovostjo težko reči, gotovo pa osvetljuje določen model prehranjevanja med ljubljanskimi meščani - seveda odvisno tudi od tega, koliko je imel kdo pod palcem.

⁵ AS, Vicedomski urad za Kranjsko, škatla 192, Instruktion des Bürgerlichen Spittals, XV-1.

⁶ Sergij Vilfan, Prispevek k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, 16.-19. stoletje. Zgodovinski časopis 8, Ljubljana 1954, str. 27-86.

Ali je torej amsterdamski meščan v približno (petdeset let zamika) istem času jedel dosti slabše kot oskrbovanec meščanskega špitala v Ljubljani? Po Braudelu prav gotovo! Je mogoče, da so Ljubljančani toliko več vlagali v hrano kot pa npr. v manj minljive dobrine?

Kako so si dobro hrano še sredi 19. stoletja predstavljali na slovenskem podeželju nam v je letu 1858 opisal Fran Levstik v Martinu Krpanu (na mestu, ko je dal cesar za kranjskega junaka naročiti polič vina pa kruha in sira): "Krpanu se je to vele malo zdelo: polič vina takemu junaku! Pa je vendar molčal, kar je preveliko čudo. Kaj pa je hotel? Saj menda je že slišal, da gospoda so vsi malojedni zato, ker jedo, kadar hoče in kolikor hoče kateri, zgolj dobrih jedi! Ali kmečki človek, kakor je bil Krpan, ima drugo za bregom. On tedaj použije, ko bi kvišku pogledal, ter naglo vstane. Cesar je vse videl, in ker je bil premeten mož, tudi precej spoznal, da se morajo takemu truplu večji deleži meriti, zato so mu pa dajali od tega časa na dan, dokler je bil na Dunaju: dve krači, dve četrti janjca, tri kopune in, ker sredice ni jedel, skorje štirih belih pogač, z maslom in jajci omešenih; vino je imel pa na pravici, kolikor ga je zmogel."⁷

Z malo ironije lahko zaključimo misli s še enim slovenskim pregovorom: strah in lakota imata velike oči.⁸

ZUSAMMENFASSUNG

Spitalkost in früheren Zeiten

Zunächst Klöster, später in zunehmendem Maße zivile Sozialeinrichtungen, trugen schon sehr früh Sorge um Bettler, Arme, betagte Soldaten, Kranke, Findlinge, verwitwete Frauen ... Dasselbe Bild bietet ganz Europa seit dem Mittelalter. Da das einschlägige Archivgut aus der Zeit bis zum 15. Jahrhundert verlorengegangen ist, kann die Spitalgeschichte nur stückweise aufgrund verschiedener Archivadokumente aus der späteren Zeit rekonstruiert werden.

Mit der "Instruktion des Bürgerlichen Spittals" aus dem Jahre 1718 verfolgte man die Absicht, dieser Sozialeinrichtung - nach jahrelangen Beschwerden der Spitalinsassen und nach einer unregelmäßigen und sogar unreellen Geschäftsführung des Stadtspitals (gegründet im Jahre 1345) - wieder auf die Beine zu helfen.

Im vorliegenden Artikel wird versucht, Art und

Umfang der Kost festzustellen, die einem Spitalinsassen pro Tag zukam. In der genannten Quelle findet man unter Paragraph 20 den Tagessatz an Nahrung pro Spitalinsassen (dieselbe Portion stand auch den Dienstboten zu). In derselben Quelle ist auch von der Ernährung in der Fastenzeit und von den Leckerbissen die Rede, die den Spitalinsassen an hohen Feiertagen gebührten.

Aus der Quelle geht ferner hervor, daß das Essen relativ ausgiebig war, daß es aus zwei Mahlzeiten, aus Mittag- und Abendessen, bestand. Der Speiseplan wurde für jeden Tag in der Woche eigens zusammengestellt, das galt für normale wie für Diätkost. Mit Leckerbissen konnten die Insassen nur an hohen Feiertagen rechnen. Besonders hervorgehoben wurde die Sparsamkeit und die Tatsache, daß man selbsterwirtschaftete Produkte verwendet, denn das Stadtspital war ein großer autarker Wirtschaftskörper.

Grundnahrungsmittel waren Getreide (Brot und Mehlbrei) - Weiß-, Schwarz- Roggen- und Buchweizenmehl sowie Hirsebrei; Fleisch, dessen Quantität für europäische Verhältnisse als Maßstab für den Lebensstandard galt, gab es jeden Tag außer freitags und samstags sowie der Fastenzeit (vor allem Rindfleisch und geräuchertes Schweinefleisch, das auch als Leckerbissen serviert wurde); mehr Gemüse (Rüben, Kohl, von den Hülsenfrüchten Bohnen, Linse, Puffbohnen, Erbsen sowie Kichererbsen) wurde in der Fastenzeit gekocht, zeitweise wurde auch Trockenobst angeboten (dabei wurde der Mehlgehalt für Mehlbrei vermindert). Dreimal wöchentlich erhielten die Insassen je 0,4 l Wein, und zwar Rosé, der als Wein minderer Qualität galt.

Das Essen war ausgiebig, obwohl äußerst eintönig, jedoch nur, wenn man es mit dem heutigen Nahrungsüberangebot, mit der modernen Technologie der Nahrungskonservierung und -verarbeitung sowie mit den heutigen Vorstellungen von gesunder Ernährung vergleicht. Aufschlußreich ist der Vergleich mit dem Speisezettel eines Bürgers von Amsterdam am Ende des 18. Jahrhunderts: er genießt ähnliche, wenn nicht schlechtere Kost als der Insasse des Ljubljanaer Spitals: ein wenig gesalzenes Fleisch, Gersten- oder Roggenbrot, Fisch, ein wenig Speck, ab und zu Wildbret. Dabei taucht sofort eine neue Frage auf: Wo landete der Überschuß von Gewerbe und Handel in Ljubljana? Die Empörung, die sich seit dem 16. Jahrhundert breitmachte und die spätere Bestätigung, daß die Einwohner von Ljubljana zu viel essen, sowie die Einführung einer Art Polizeiregime, durch welches man verhindern wollte, daß Meister und Gesellen alles in den Wirtshäusern verzechen, sprechen (ohne Beweise in den Quellen suchen zu müssen) für sich selbst.

⁷ Fran Levstik, Martin Krpan z vrha, Ljubljana 1981, str.

⁸ Ethin Bojc, Pregovori in reki na Slovenskem, Ljubljana 1980.

Matej Klemenčič

O rojstvu kiparja Francesca Robbe*

Že dvakrat sta v povojni *Kroniki* izšla članka o Robbovem poreklu. Prvega je leta 1964 objavil Samo Pahor, drugega, posvečenega kiparjevemu šolanju, pa leta 1980 Damjan Prelovšek.¹ Tokratni prispevek bo zato le skromna dopolnitev starejših dognanj.

Francesco Robba se je leta 1732 na glavnem oltarju ljubljanske - takrat jezuitske - cerkve sv. Jakoba podpisal kot *Venetus*.² Zato je že v prvih zapisih o kiparjevem delu zanj veljalo, da je bil rojen na Beneškem ali kar v samih Benetkah.³ Leta 1915 pa je Viktor Steska postavil domnevo, da je Robba v Ljubljano prišel iz Milj oziroma okolice Trsta, kjer je ta priimek dokaj pogost.⁴ Kiparjevo tržaško poreklo je sprejelo tudi nekaj kasnejših piscev, ne da bi ga poskušali podkrepiti z dokazi.⁵ Po sledih Steskove domneve se je odpravil šele Samo Pahor in pregledal krstne knjige za Milje in Trst. Kljub številnim omembam novorojencev s priimkom Robba

ni mogel najti Francesca, ki bi ustrezal ljubljanskemu kiparju.⁶ Dokončno je uganko Robbovega rojstnega kraja razrešil šele Damjan Prelovšek, ko je leta 1980 objavil podatke iz beneških arhivov. Po njih je Francesco Robba, sin Anzola iz Benetk, 9. maja 1711 z beneškim kiparjem Pietrom Baratto podpisal pogodbo za pet let učne dobe.⁷ Iz drugih sočasno objavljenih dokumentov je razvidno, da je bil Robbov oče Anzolo leta 1727 slep in da je očetova teta Zanetta živela v župniji San Misè.⁸

Novih podatkov ni bilo težko poiskati. Kiparjeva starša sta živela v isti župniji kot teta Zanetta. Zapis o njuni poroki ni bilo moč izslediti in ga bo verjetno treba iskati v kakšni drugi beneški župniji. V krstnih knjigah župnije San Misè sta od njunih otrok prva omenjena Francesco Antonio, rojen 21. avgusta 1687, in Antonio Domenego, rojen 15. novembra 1689.⁹ Leta 1691 sta oba umrla za neko nalezljivo boleznijo, morda za črnimi kozami (*variola*), kot je zapisal župnik.¹⁰ Zanetta Maria je bila rojena 24. marca 1692, Laura Cattarina pa 28. maja 1694.¹¹ Zapisov o njuni smrti v naslednjih letih ni. Tretjo hči, Francesco Orsola, rojeno 17. oktobra 1696, je doletela usoda bratov in ni preživela otroštva, za vročino in krči (*febre e spasemo*) je umrla 6. februarja 1700 (*more veneto* 1699).¹²

* Za nasvet in pomoč pri transkripciji objavljenega arhivskega zapisa se zahvaljujem Monici De Vincenti, Simonu Guerrieru in mag. Blažu Resmanu.

¹ Samo Pahor, O rodu in rojstvu kiparja Francesca Robbe, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, XII, Ljubljana 1964, pp. 66-67; Damjan Prelovšek, Šolanje kiparja Francesca Robba, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 28, Ljubljana 1980, pp. 107-111.

² Napis se v celoti glasi: FRANC. ROBBA. VEN. INVEN. ET. FAC. 1732. Cf. Viktor Steska, Francesco Robba, ljubljanski meščan in kipar. Njegovo življenje in umetniško delovanje, *Dom in svet*, XV, Ljubljana 1902, p. 681, repr. pp. 680-681; Vera Horvat-Pintarič: *Francesco Robba*, Zagreb 1961, p. 80: cat. 11, tab. 18-24.

³ Ivan Kukuljević Sakcinski, s. v. Roba, Franjo, *Slovník umjetnikah Jugoslavenskih*, V, Zagreb 1860, pp. 370-371; Constant von Wurzbach, s. v. Roba, auch Robba, Franz, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 26, Wien 1874, p. 208; Steska, *op. cit.*, p. 676; idem, Ljubljanski baročni kiparji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, V, Ljubljana 1925, p. 81; France Stelè, s. v. Robba, Francesco, [*Thieme - Becker*] *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (ed. Hans Vollmer), 28, Leipzig 1934, p. 412; Anton Vodnik, Francesco Robba, *Kronika slovenskih mest*, II/2, Ljubljana 1935, p. 134.

⁴ Viktor Steska: *Ob tristoletnici šentjakebske cerkve v Ljubljani*, Ljubljana 1915, p. 12.

⁵ Melita Stelè, Ljubljansko baročno kiparstvo v kamnu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. IV, Ljubljana 1957, p. 46; Melita Stelè-Možina, s. v. Robba Francesco, *Slovenski biografski leksikon*, III/9, Ljubljana 1960, p. 111; France Stelè *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, pp. 185-186; Horvat - Pintarič: *op. cit.*, p. 7.

⁶ Pahor, *op. cit.*

⁷ Prelovšek, *op. cit.*, pp. 108, 109: n. 5, p. 110: n. 8: *Francesco Robba figlio d'Anzolo da Venezia d'ani 13 in circa s'accorda con Garzon con Giovan Pietro Baratta Sculptor per Ani cinque passati oggi e falendo alcun giorno si tenuto rifar qual detto vora insegnar arte sua di salario li da denari trenta per tutto detto tempo senza altro obbligo. - ex S Antonio Tarato Sarto piego in fa* (Archivio di Stato di Venezia, Giustizia Vecchia, Serie XIV, Accordi dei garzoni, B. 125, R. 178). Za novejšo literaturo o Pietru Baratti cf. Roberto P. Ciardi, s. v. Baratta, Pietro d. J., *Saur - Allgemeines Künstlerlexikon*, 6, München - Leipzig 1992, pp. 636-637.

⁸ Prelovšek, *op. cit.*, pp. 108, 110: n. 6.

⁹ Archivio Storico del Patriarcato, Venezia (=ASPV), Parrocchia di San Moisè, Registri di battesimi [=Battesimi] 8, (1686-1708), p. 13v. (= p. 26), p. 40r. (= p. 81).

¹⁰ Francesco je umrl 19. januarja 1691 (*more veneto* 1690), Antonio pa 14. marca 1691. Cf. ASPV, Parrocchia di San Moisè, Registri di morti [=Morti] 6 (1689-1697), pp. 19v., 22r.

¹¹ Battesimi 8, (1686-1708), p. 60r. (= p. 122), p. 79v. (= p. 161).

¹² Battesimi 8, (1686-1708), p. 101v. (= p. 205); Morti 7 (1697-1708), p. 23r.

Messer p. Fran. Parochiano, Com. lra. d. Anzola
Sisetti de Contrà, fù batt. da me Pev. sopra

Adi 5. 8vo

Fran. Filippo fio de Anzolo Robba d. Ant. e di D. Libera
sua moglie, nato il 1. 5. 1698. Comp. il Signor Sebastiano Calvi
d. Ant. nro Parochiano, Com. lra. d. Anzola Sisetti
de Contrà, fù batt. da me Pev. sopra

Adi 5. 8vo

Donna Ciava fia de d. Ant. Medera Botte d. Ant.
e di D. Antoniana sua moglie, nata adi 4. 5. 1698.
1. 5. 1698. 1. 5. 1698. 1. 5. 1698.

Zapis o krstu Francesca Robbe (Archivio Storico del Patriarcato, Venezia, San Moisè, Registri di battesimi 8, 1686-1708), p. 115r. (= p. 232).

Andrea Tremignon, župnik pri San Misè,¹³ je 5. maja 1698 v krstno knjigo zapisal, da sta Anzolo, Antonijev sin, in njegova žena Libera h krstu prinesla sina Francesca Filippa, rojenega 1. maja:

Adi 5 detto [Maggio 1698] - Francesco, Filippo fio de missier Anzolo Robba quondam Antonio, e di Donna Libera sua moglie, nato il primo detto Compare il Signor Sebastiano Calvi quondam Antonio nostro Parochiano, Comare levatrice Donna Anzola Sisetti de Contrà, fù battezzato da me Pevano sopra detto¹⁴

Francesco je očitno dobil prvorojenčevo ime po svojem prezgodaj umrlem bratu, drugo ime pa po godovnem zavetniku 1. maja. Nekaj let kasneje je dobil še brata Nicolòja Antonija, ki je bil rojen 19. decembra 1703.¹⁵ Podatke o družini lahko dopolnimo še s tem, da je bil oče Anzolo že ob rojstvu prvega sina Francesca Antonia leta 1687 označen kot slep (*cieco*, kasneje včasih tudi *orbo*), njegovega poklica pa niso nikoli zapisali.

RIASSUNTO

Sulla nascita dello scultore Francesco Robba

L'attività di Francesco Robba, scultore più cospicuo del barocco lubianese, è documentata nella capitale della Carniola tra gli anni 1722 e 1754. Il maestro ha trascorso i suoi ultimi giorni a Zagreb (Zagabria), dove morì il 24 gennaio 1757. Nel 1732 il Robba ha inciso il suo nome sull'altare maggiore della chiesa dei Gesuiti di Ljubljana (Lubiana), ora chiesa parrocchiale di San Giacomo: *FRANC(iscus) ROBBA VEN(etus) INVEN(it) ET FAC(iebat) 1732*. La sua origine veneziana venne confermata tramite la scoperta del contratto del 1711 (pubblicato da Damjan Prelovšek nel 1980, vedi nota 7) per cinque anni di apprendistato nella bottega dello scultore veneziano Pietro Baratta (1668-1727/33).

Dai registri di battesimi della parrocchia veneziana di San Misè risulta chiaro che Francesco Robba naque il 1. maggio 1698 come il sesto bambino di cieco Anzolo di Antonio e sua moglie Libera. Fu battezzato il 5 maggio con il nome di Francesco Filippo. Nei registri della stessa parrocchia si trovano pure i dati per sei altri figli della famiglia Robba: Francesco Antonio (n. 21. 8. 1687, m. 19. 1. 1691), Antonio Domenego (n. 15. 11. 1689, m. 14. 3. 1691), Zanetta Maria (n. 24. 3. 1692), Laura Cattarina (n. 28. 5. 1694), Francesca Orsola (n. 17. 10. 1696, m. 6. 2. 1700) e Nicolò Antonio (n. 19. 12. 1703).

¹³ Bil je brat arhitekta Alessandra Tremignona, ki je približno četrto stoletje pred tem poskrbel za baročno prezdavo cerkve San Moisè. Cf. Ennio Concina: *Storia dell'architettura di Venezia da VII al XX secolo*, Milano 1995, pp. 263-264.

¹⁴ Battesimi 8, (1686-1708), p. 115r. (= p. 232). V zapisu o smrti 24. januarja 1757 v Zagrebu kiparjeva starost sicer ni navedena (cf. Viktor Hoffiller, Radnje ljubljanskog kipara Franje Robbe u Zagrebu, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n. s. XIV, 1915-1919, p. 207), vendar je bila približna letnica rojstva že znana - kot je objavil Ivan Vrhovnik, Arhivski paberki o nekaterih slikarjih in kiparjih 15. do 18. stoletja, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, II, Ljubljana 1922, p. 126, je bil po *Status animarum* leta 1754 Robba star 56 let.

¹⁵ Battesimi 8, (1686-1708), p. 162v. (= p. 327).

Ana Lavrič

Goldensteinova kritika obnove ljubljanske stolnice

Langusov in Tomčev prispevek k podobi stolne cerkve

Ljubljanska stolnica, odlična celostna baročna umetnina, je v 19. stoletju doživela več obnov in predelav, ki so delno spremenile njen prvotni umetnostni značaj. Medtem ko je v času gospodarske in duhovne recesije ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja cerkveno predstojništvo skrbelo le za najnujnejša popravila, so se pod škofom Antonom Alojzijem Wolfom (1824-1959) začeli v stolnici pomembni premiki. Pod vodstvom stolnih župnikov Karla Zorna in Jožefa Zupana sta bila izpeljana dva odločilna posega, ki odtlej bistveno določata videz cerkve: na visokem tamburju pozidana kupola in marmorirano notranje ostenje z bogato pozlato arhitekturnih členov in ornamentike; ob tem so potekala tudi obsežna prenovitvena dela zunaj in znotraj stavbe. V pričujočem prispevku ne bomo spremljali celotnega dogajanja, temveč se bomo zadržali predvsem pri tistem, kar je slikarja Franza Kurza von Goldensteina izzvalo h kritiki.¹

Glavni tekmelec nemškemu mojstru Goldensteinu je bil seveda Matevž Langus,² ki si je pridobil ugled v cerkvenih krogih in je kot umetnik slovenskega rodu ob prebujajoči se narodni zavesti užival prednost pred tujimi slikarji. V času Wolfovega pastirovanja mu je stolniško predstojništvo zaupalo vsa pomembnejša slikarska naročila v cerkvi. V dobrih stikih ni bil samo z Wolfom, marveč tudi z Zornom in rojakom Zupanom. Sicer nadarjeni umetnik, ki pa zaradi nenaklonjenih življenjskih razmer ni mogel do kraja razviti svojega talenta, se je znal vživeti v krščanskega duha in je zato ustrezal željam cerkvenih naročnikov. Prvo

naročilo za stolnico je dobil že pred Wolfom leta 1822, potem ko se je vrnil z Dunaja, kjer je obiskoval akademijo in kopiral dela velikih mojstrov: naslikal je novo podobo sv. Miklavža za veliki oltar (250 fl). Slika, ki so jo pozneje dobile v dar ljubljanske uršulinke, poleg titularnega svetnika vključuje tudi sozavetnika škofije sv. Mohorja in Fortunata in je že Veiderju vzbudila domnevo, da gre bržčas le za kopijo (resda okorno) prvotne Liberijeve oltarne podobe, ne pa za originalno Langusovo delo.³ Naslednje umetnostne naloge so sledile šele čez nekaj let, medtem pa se je slikar izpopolnil na Francoski akademiji v Rimu in se oblikoval ob stiku z nemškimi nazarenci. Leta 1828 je za stolnico napravil božji grob (136 fl), nato pa 1830 za oltar sv. Rešnjega Telesa novo podobo sv. Treh kraljev (220 fl), kjer se je ovekovečil z avtoportretom. V istem času je še pobarval križ in Križevo kapelo (25 fl). Po kratkem premoru je 1833 dokončal bandersko sliko (50 fl) in oltarno sliko Salve Regina za Marijin oltar v Jurjevi kapeli (90 fl).⁴ Že naslednje leto (1834) je v Codellijevi kapeli sv. Trojice oltarno podobo nadomestil z novo (150 fl), pri tem pa je prvotni motiv skrčil na Marijino kronanje in opustil svetnike, ki so spremljali slovesni prizor na originalu.⁵ Za eksekvije po pokojnem cesarju Francu II. (I.) je 1835 za katafalk naslikal grb in simbolične podobe (67 fl 12 kr),⁶ 1839 pa je prepleskal zakristijo (22 fl).

Pomembno naročilo je dobil potem, ko je cerkveno predstojništvo sklenilo dotedanje leseno ogrodje nad križiščem glavne in prečne ladje nadomestiti z zidano kupolo. V želji, da bi se

¹ Podatki o umetnostnih posegih v stolnici izhajajo večinoma iz NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, Razne knjige, fasc. 24, 25, 26, 27; ker gre za blagajniške knjige, v katerih so vpisi kronološko razvrščeni, jih posamič ne navajam, vse druge vire pa sproti citiram v opombah. Za posredovanje arhivskega gradiva se zahvaljujem osebju Nadškofijskega arhiva in Arhiva Slovenije v Ljubljani.

² Prim. Viktor Steska, Matej Langus. Življenje in delovanje slovenskega slikarja, v: Dom in svet 17, 1904, str. 394-401, 460-466; Emilijan Cevc, Matevž Langus, v: Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena (1894-1994), Kropa - Radovljica 1995, str. 138-147.

³ Janez Veider, Slike v uršulinskem samostanu v Ljubljani, v: Zbornik za umetnostno zgodovino (- ZUZ) 20, Ljubljana 1944, str. 120, št. 83, sl. 38; Prim. nc., Sv. Miklavž v slovenskem slikarstvu. Kratak ikonografski pregled, v: Slovenec, 6. 12. 1944, št. 280, str. 2 (Kulturni obzornik). Pisec sicer domneva, da se je slikar zgledoval po predlogi, vendar se mu zdi manj verjetno, da gre za kopijo Liberijevega sv. Miklavža.

⁴ Zgodnja Danica (- ZD) 1856, str. 103. Ob uvedbi šmarčne pobožnosti pri oltarju pisec omenja Langusovo oltarno podobo kot lepo in za tovrstno pobožnost zelo primerno sliko Marije Pomočnice.

⁵ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 1.

⁶ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 2, spisi: župnija 1829-1836.

ohranilo vsaj nekaj fragmentov znamenite Quaglijeve iluzionistično naslikane kupole, je Langus skupaj s kustosom deželnega muzeja Henrikom Freyerjem pred začetkom gradnje nekaj fresk snel,⁷ še prej pa je slikarji kopiral v zmanjšanem formatu; na petih platnih je v oljni tehniki predstavil obočni prizor in posamične evangeliste s pendentivov.⁸ Ker ga je čakala obsežna freskantska naloga, se je mojster v letu 1841 odpravil na študijsko potovanje v München in naprej v Stuttgart, da bi se izpopolnil v tehniki.⁹ Novozgrajeno kupolo je olepšal s freskami v letih 1843-1844. V času od 9. junija do 8. avgusta 1843 je preslikal Quaglijeve evangeliste na pendentivih (500 fl),¹⁰ ki so jih poškodovali ob gradnji pri postavitvi odra (čeprav pendentivov niso podrli). Seveda so figure pod njegovim čopičem postale trše, vendar je original še zaznaven. Kako očitno - celo več kot samo v impostaciji¹¹ - preseva Quaglio skozi to preslikavo (zlasti še pri nekaterih figurah, npr. pri Luku, ki skorajda ni spremenjen), je dobro vidno ob primerjavi z Langusovimi oljnimi kopijami, ki so le bled odsev originala in jim manjka baročne polnokrvnosti, kakršna je v freskah še navzoča. Od 16. avgusta naprej je Langus v laterni slikal sv. Duha in angele, do 28. oktobra pa je delno poslikal tudi že obok kupole z glavnimi prizori. Nadaljeval je spet spomladi in od 29. aprila do 26. avgusta 1844 delo dokončal, okras kupole pa je bil povsem dovršen 18. septembra, ko so opravili še

načrtovano pozlatitev kapitelov in ornamentike. Poslikava kupole s freskami je v celoti veljala 1.503 fl 22 kr.¹² Čeprav je Langus prevzel staro shemo, se je znašel pred popolnoma drugačno problematiko, kakor jo je nekdanj razreševal Quaglio, ki je moral vtis kupole doseči z iluzionistično poslikavo na ravni ploskvi. Quaglijevo zamisel je bil primoran prilagoditi realnemu prostoru kupole, ki ga je oblikoval tudi arhitektonsko; pri tem je kompromisno vključil še idejo kasetirane kupole (le-to so projektanti pred začetkom gradnje ponudili kot alternativno možnost), saj je ves obok prekril s kasetnimi polji, pilastre iz tamburja pa je nadaljeval z lizenami, ki jih je razpel čez obok. Gradbenemu materialu kupole se je prilagodil z uporabo svetlozelene barve, ki spominja na domači tuf.¹³ Nekdanjo odprto nebeško sfero je tako nadomestil z zaprtim konkretnim arhitekturnim ozadjem, pred katerega je razmestil figure na oblakih. Tu se odigravata Marijino kronanje in povečanje sv. Miklavža, dogodek pa skupaj s številnimi angeli spremljajo sv. Martin (namesto prvotnega Maksima), Pelagij, Mohor, Fortunat, Vital, Varija, Ahacij in Jurij ter alegoriji Carniole in Emone, poleg teh pa še sv. Jožef, Janez Krstnik, Karel Boromejski, Anton Padovanski (s Karlom in Antonom sta predstavljena svetniška patrona stolnega župnika Karla Zorna in škofa Antona Alojzija Wolfa, ki sta z delom in sredstvi k postavitvi kupole največ prispevala),¹⁴ Terezija Velika in Neža, ki jih je v kompozicijo vključil Langus, saj je imel na voljo več prostora kot Quaglio. Po svoje je sestavil tudi ornamentiko, ki jo je zajel iz zakladnice aktualnih vzorcev (npr. "bizantinski ornament", svečniki). Poslikava je med sodobniki požela veliko priznanje tako zaradi slikarskih odlik kot tehnike pa

7 AS, Graščinski arhivi, Gr. A. I., Dol 62, Korespondenca: Pismi J. K. Erberga sinu Jožefu Ferdinandu, 24. jun. 1840, 18. avg. 1841; Illyrisches Blatt 1841, št. 20, str. 96, 15. maj (za podatke se zahvaljujem kolegu mag. Matiju Žargiju); Prim. Milena Uršič, Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske, Dela SAZU 28, Ljubljana 1975, str. 208-209; Prim. Majda Smole, Ljubljanska stolnica, Ljubljana 1973 (1982), str. 9, 29.

8 Kopije hrani ljubljanski uršulinski samostan (J. Veider, Slike v uršulinskem samostanu, o. c., str. 120, št. 84-88). Na zgodovinski razstavi slovenskega slikarstva leta 1922 so bile predstavljene kot Langusove skice za stolnično kupolo in pendentive (Katalog zgodovinske razstave slovenskega slikarstva, Ljubljana 1922, str. 38, 39, št. 7-10). Reprodukcijska posnetka iluzionistične kupole je objavljena v: Dom in svet 17, 1904, str. 393, in v: Lev Menaše, Marija v slovenski umetnosti, Celje 1994, repr. 280.

9 AS, Graščinski arhivi, Gr. A. I., Dol 62, Korespondenca: Pismo J. K. Erberga sinu Jožefu Ferdinandu, 18. avg. 1841; Prim. E. Cevc, M. Langus, o. c., str. 141, 142.

10 NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: seznam darov (666 fl) in izdatkov (708 fl 59 kr) za freske na pendentivih: tesarji Pajk, Golli in Repnik (postavitev odra), zidar Mušič, slikar Langus (pobotnica); Prim. Viktor Steska, Kupola ljubljanske stolnice, Kronika slovenskih mest 6, Ljubljana 1939, str. 162; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 2.

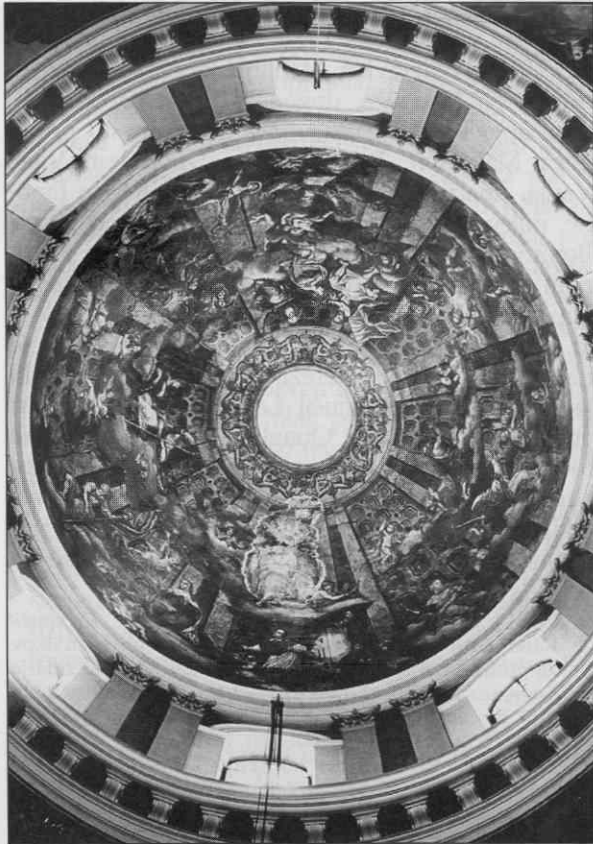
11 Prim. Giuseppe Bergamini, Giulio Quaglio, Udine 1994, str. 182. Avtor poudarja, da je pri evangelistih še opazna Quaglijeva impostacija, vendar je Langusova preslikava (ripasso) večinoma izbrisala njegov slog.

12 NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: Karel Zorn je "pro memoria" sestavil pregled izdatkov za poslikavo kupole: 1843 za postavitev odra, za zidarja Lovrenca Mušič in ostalo 42 fl 14 kr, 1844 skupno 1.516 fl 57 kr - od tega za Langusa 1.300 fl; skupni stroški so torej 1.559 fl 11 kr, po odbitku za les (55 fl 49 kr) pa 1.503 fl 22 kr, medtem ko skupaj s poslikavo evangelistov (708 fl 59 kr) za celotno kupolo s pendentivi vred znašajo 2.212 fl 21 kr.

13 V Ljubljani je bil tuf (groh) tedaj v modi (Prim. L. Dolar - J. Mantuani, Piračički grohi v Ljubljani, v: Kronika slovenskih mest 3, Ljubljana 1936, str. 152-154).

14 Prim. V. Steska, Kupola, o. c., str. 163. V svetniških patronih Wolfa in Zorna vidijo nekateri njuna portreta (prim. NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 22, spisi, inventar stolnice iz 1951); Langus je Karlu Zornu v spomin na njegov trud pri kupoli naslikal patrona Karla Boromejskega še posebej v olju in dodal posvetilo: "Dem hochwürdigen Herrn Dompfarrer und Domherrn Carl Zorn zur Erinnerung an die nur durch Seinen unermüdeten Eifer v. Math. Medved 1841 gebaute, und 1844 gemahlte Domkuppel vom Matth. Langus. Laibach 15. I. 1845." Slika (last ljubljanskega frančiškanskega samostana) je bila predstavljena v Ljubljani na zgodovinski razstavi slovenskega slikarstva leta 1922 (Katalog, o. c., str. 38, št. 2).

tudi zavoljo skladnosti z ostalimi freskami po cerkvi.¹⁵ Prav z ozirom na tovrstno usklajenost je bilo že pred izvedbo kupole največ dvomov; pomisleke glede umetnika, ki bi znal naslikati freske v Quaglijevem stilu in jih tako poenotiti z ostalo cerkvijo, je izrazil baron Erberg, ki je zato sodil, da bi nova visoka kupola prav dobro izgledala v belem s štukaturnimi okraski, torej brez poslikave.¹⁶ Langusu, ki mu je ostal barok, kakor v zadnjem času ugotavlja E. Cevc,¹⁷ vse življenje dokaj tuj, je ob srečanju s Quagliievo umetnostjo v stolnici vendarle uspelo uresničiti nekakšno iluzionistično rešitev slikarskega dopolnila kupole.

Matevž Langus, poslikava kupole,
Ljubljana - stolnica.

Poleg freskantskih del je uspešni mojster za stolnico še naprej slikal tudi oljne podobe. 1843 je napravil antependije za oltarje sv. Janeza Nepomuka, Odrešenika sveta in Marije (30 fl), 1845 pa je po naročilu stolnega župnika Zorna izdelal novo podobo sv. Miklavža (261 fl) za veliki oltar (prejšnjo je naročnik podaril uršulinkam).¹⁸ Tokrat gre za Langusovo originalno delo,¹⁹ ki kaže svetnika v slavi, ko miri vihar na morju. Umetnik je prvotni motiv zreduciral tako, da je izključil patrona škofije sv. Mohorja in Fortunata (svetnikoma so se pozneje oddolžili s kipoma na južni fasadi),²⁰ Miklavža pa je likovno poistovetil z onim v kupoli. Morda prav v zvezi z novo Miklavževo sliko je Langus zasnoval še neko spremembo v prezbitteriju, ki pa ni bila realizirana.²¹

Langusa je v stolni cerkvi čakala še ena pomembna naloga: potem ko je po Quaglijevem vzoru uspešno dokončal poslikavo kupole, mu je cerkveno predstojništvo leta 1846 zaupalo obnovo Quaglievih fresk. Restavriral je po etapah vse stenske, obočne pa le v kapelah. Začel je ob oltarjih v prečni ladji in v istem letu obnovil še obe alegoriji nad velikim oltarjem (170 fl). Na rovaš novega okusa je očitno treba pripisati spremembo, ki jo je ob tem "zagrešil" pri oltarjih sv. Rešnjega Telesa in sv. Dizma, kjer je naslikana nastavka ob straneh razširil s klasicističnimi zastori in kandelabri s podstavki vred. Pri obeh oltarjih so v ta namen odstranili poleg kariatid stoječe figure svetnikov, Langus pa jih je nadomestil z naslikano draperijo (prvotno se je slikana draperija spuščala le izpod baldahina nad atiko in je segala samo do kariatid).²² Pri tem dejanju sta slikarju pomagala zidarski polir Medved (5 fl 40 kr) in pozlatar Maček (41 fl 36 kr). Stroški za obnovo so dosegli 227 fl 16 kr. Naslednje leto je mojster z delom nadaljeval; restavriral je štiri cerkvene učitelje, po dve sliki nad vsako zakristijo, alegorije štirih kardinalnih kreposti, štiri grbe pod kupolo in štiri

¹⁸ J. Veider, *Slike v uršulinskem samostanu*, o. c., str. 120.

¹⁹ Tako poroča o sliki Zorn (NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi).

²⁰ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 4. Kipa sv. Mohorja in Fortunata je 1872 izklesal Franc Ks. Zajec.

²¹ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 12. Morda je tudi tukaj, kot pri oltarjih v prečni ladji, načrtoval razširitev nastavka z zastori.

²² Viktor Steska, *Obnova ljubljanske stolnice ob dvestoletnici l. 1907*, v: ZUZ 4, Ljubljana 1924, str. 41. Pri Dizmovem oltarju pod sedanjim slikanim zastorom je A. Jebačin še razločil sliki sv. Petra in Magdalene; NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi. Restavrator Železnik l. 1948 poroča: Tam, kjer se sedaj spušča težka zavesa vse do naslikane menze in kjer je sedaj naslikan svečnik, ni bilo zaves, pač pa sta bila naslikana na vsaki strani po en svetnik. Pri oltarju sv. Rešnjega Telesa je še videti ostanke prstov (prim. Stelletovi terenski zapiski pri Umetnostnozgodovinskem inštitutu ZRC SAZU).

¹⁵ Die Fresco-Gemälde an der Domkirche St. Nicolai in Laibach, v: *Illyrisches Blatt* 1844, 3. okt., št. 40, str. 161-162; Leopold Kordes: *Die neue Fresco-Malerei in der Laibacher Domkirche*, v: *Carniola* 1844, 25. okt., št. 86, str. 341-342, 28. okt., št. 87, str. 345-346; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih III.*, Zagreb 1859, str. 216; Gustav Dzinski, *Laibach und seine Umgebungen*, Ljubljana 1860, str. 19-21; Prim. V. Steska, M. Langus, o. c., str. 394, op. 1.

¹⁶ AS, Graščinski arhivi, Gr. A. I., Dol 62 (gl. op. 9).

¹⁷ E. Cevc, M. Langus, o. c., str. 140.

prizore iz življenja sv. Miklavža na obeh straneh prezbitarija. Tokrat je prejel 105 fl honorarja.²³ Grbe z okvirji pod kupolo ter vse štiri okvirje fresk v prezbitariju je pozlatil slikar Miškovic (delo in zlato 254 fl 12 kr). Vse stroške restavriranja so krili dobrotniki. Obnova v najbolj reprezentančnem delu cerkve je bila tako končana, kapele pa so prišle na vrsto šele čez nekaj let. Freske v kapelah sv. Jurija, Odrešenika sveta in sv. Magdalene je Langus restavriral leta 1851 (50 fl),²⁴ 1852 je pozlatil okvirje štirih alegorij pod kupolo in kartuše nad oltarjema v prečni ladji (zlato in delo 97 fl 34 kr), 1853 pa je dokončal obnovo še v preostalih treh kapelah (23 fl 40 kr z odrom vred).²⁵

Matevž Langus, posnetek Quagliette iluzionistične kupole, Ljubljana - uršulinski samostan.

Sčasom je Langus napolnil stolnico s svojimi deli: 1846 je izdelal podobe za dve banderci (40 fl), 1849 pa je v malem formatu upodobil Srce Jezusovo, Srce Marijino, sv. Ano in sv. Joahima za menzi oltarjev sv. Magdalene in sv. Barbare (64 fl). 1851 je napravil še pet malih namenznih slik z upodobitvami sv. Alojzija, Katarine Sienske, Jožefa, Terezije in Marjete Kortonske za kapeli sv. Jurija in Odrešenika sveta (110 fl).²⁶ 1852 je naslikal nov

božji grob (180 fl), ki so ga postavili pri oltarju v Križevi kapeli²⁷ in ob tem preuredili dohod na prižnico, pri kateri je mizar Mayerhoffer postavil nove stopnice iz orehovine (90 fl 37 kr).²⁸ Med zadnja dokumentirana Langusova dela v stolnici cerkvi sodi oltarna slika sv. Janeza Nepomuka v Andrejevi kapeli iz 1852 (120 fl).²⁹ Kako vzorno je slikar v stolničnih podobah realiziral ideal tedanje cerkvene umetnosti, je izrazil njegov sodobnik z oceno, da le-te obilno dokazujejo, kako jim mojster ni vdihnil le prave živosti, marveč, "kar je še večje hvale vredno, pravega krščanskega duha, pobožnost, ponižnost in ljubezen Božjo."³⁰ 1855 je marljivi slikar umrl. Za bandero, ki so ga napravili v tem času, se je cerkveno predstojništvo moralo obrniti na Götzla, slikarja in zlatarja v Ljubljani,³¹ ko pa so 1861 kupili sliki Kristusovega vstajenja in sv. Rešnjega Telesa za novo bandero (46 fl), je s svojim čopičem že nastopil slikar Janez Wolf kot predstavnik nove generacije.³²

Hkrati z Langusom se je v stolnici uveljavil tudi domači kipar Matija Tomc iz Šentvida nad Ljubljano, eden najvidnejših mojstrov svojega časa. Slogovno so poleg zmernega klasicizma v njegovem delu navzoče prvine drugih v historizmu obujenih slogov. Na delu ga srečamo že v tridesetih letih; 1837 je izrezljal in pozlatil dva velika in dva manjša okvirja za podobe na oltarjih sv. Magdalene in sv. Barbare (31 fl), 1838 pa je napravil kipa Žalostne Matere božje in Janeza Evangelista za Križev oltar (80 fl). Ker so se kmalu zatem namenili oltar popolnoma renovirati, so se 1841 za delo pogodili s Tomcem za 400 fl plačila, skupni stroški obnove pa so dosegli 432 fl 22 kr. V istem letu je mojster pozlatil nastavek in girlande ter na novo polihromiral angele pri velikem oltarju (100 fl). Pred tem (1840) je za stolnico izdelal kip Vstalega Zveličarja (20 fl), 1844 pa je sodeloval pri krasitvi guvernerjevega prestola (20 fl). 1847 je za Dizmov oltar napravil kanonske table in nov tabernakelj z nastavkom (baldahinom) ter okvir za sliko (278 fl),³³ nato je 1849 uokviril Langusove

²³ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 8. nov. 1847.

²⁴ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 13. nov. 1851; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 3.

²⁵ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 3; V Andrejevi kapeli je morda že Langus preslikal oblake, ki so prvotno segali iz poslikanih lokov v okvirne pasove (prim. Steletovi terenski zapiski pri Umetnostnozgodovinskem inštitutu ZRC SAZU).

²⁶ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 9. jan. 1852.

²⁷ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 13. april 1852; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 5.

²⁸ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: račun za stopnice, 1854; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu tč. 6.

²⁹ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 24. nov. 1852.- Poleg vseh naštetih Langusovih del sta bili po navedbah stolničnih inventarjev v cerkvi še dve njegovi sliki - kopiji, Madonna di Foligno po Rafaelu in Ecce homo po G. Reniju (prim. NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 22, spisi).

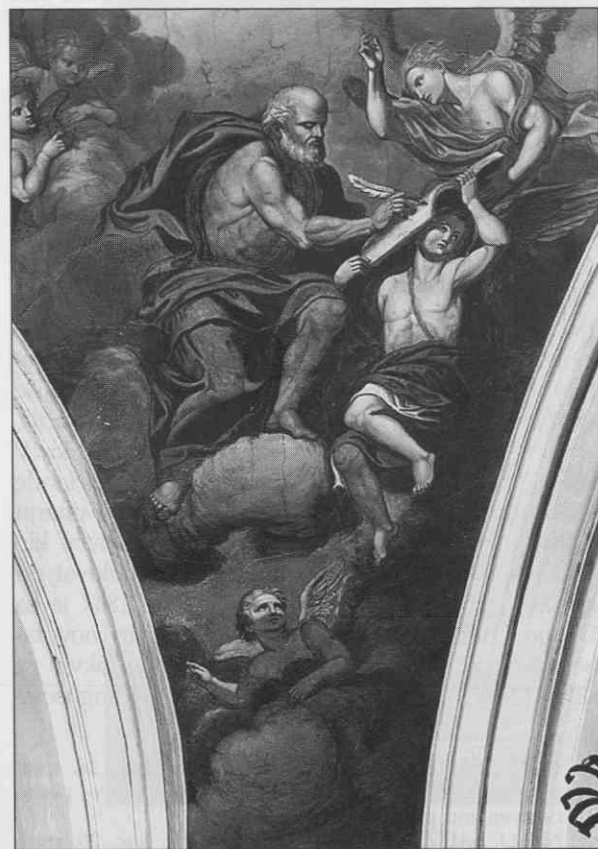
³⁰ ZD 1853, str. 31.

³¹ ZD 1855, str. 104.

³² Prim. France Mesesnel, Slikar Janez Wolf, v: ZUZ n.v. 22, Ljubljana 1986, str. 49.

³³ Prim. Viktor Steska, Podobar Matej Tomc (1814-1885), v: Ljubitelj krščanske umetnosti, 1914, str. 14.- Po Stesku

podobe Srca Jezusovega, Srca Marijinega, sv. Ane in sv. Joahima (112 fl). 1851 je restavriral oltarja (pendanta) v kapelah Odrešenika sveta in sv. Jurija; pri obeh je tudi na novo uokviril oltarne podobe in izrezljal okvirje za pet Langusovih namenznih slik. Za delo je prejel 708 fl 40 kr, kar nakazuje, da je bil njegov restavratorski poseg, pri katerem mu je pomagal tudi pozlatar, precej obsežen.³⁴ 1852 je postavil nov oltar sv. Janeza Nepomuka (vanj so namestili Langusovo sliko); zanj je poleg honorarja v višini 625 fl dobil za nameček še stari nastavek. Oltar je sicer izdelal iz lesa, vendar ga je z marmoriranjem poskušal izenačiti s kamnitnim pendantom sv. Trojice v nasprotni kapeli, nad čemer se je spotaknil Goldenstein.³⁵

Giulio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Matej, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

naj bi Tomc le prenovil tabernakelj, ki je bil sprva na oltarju sv. Rešnjega Telesa.

³⁴ V. Steska, Podobar M. Tomec, o. c., str. 14. Steska Tomcu napačno pripisuje tudi baročna kipa sv. Roka in Boštjana na oltarju Odrešenika sveta.

³⁵ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 7.

Generalna obnova stolnice pod župnikom Zupanom

Ko je bil v marcu 1855 za stolnega župnika imenovan Jožef Zupan, doma iz Kroepe,³⁶ je po zgledu svojega predhodnika in prijatelja Zorna, pri katerem je vrsto let služboval kot kaplan in mu pomagal pri njegovih umetnostnih prizadevanjih, sklenil tudi sam nadaljevati z urejanjem cerkve. Posegi, ki jih je izpeljal, so sprožili tako pohvale kot grajo; "pro memoria" jih je popisal v posebni knjigi.³⁷ Že v prvem letu je poskrbel za obhajilno mizo (postavil jo je bržčas mojster Čamernik, od izplačil pa je razviden le obrok 40 fl) in mizarju Regaliju naročil popravilo cerkvenih klopi (182 fl).³⁸ Ko je v stolnico leta 1856 uvedel šmarnično pobožnost, je opremil majniški oltar (Marijin oltar v Jurijevi kapeli),³⁹ kamnoseku Ignaciju Tomanu pa je dal napraviti pri oltarju novo marmorno ograjo (160 fl).⁴⁰ V istem letu je pasar Sadnikar izdelal za stolnico 8 novih svečnikov (62 fl), kipar Tomc pa tiramni kandelaber (30 fl), zidarski mojster Franc Faleschini je pri spovednicah odstranil zid (25 fl 41 kr), da je povečal niše, in razširil prostor ob prižnici,⁴¹ kamnosek Lovrenc Čamernik je položil nov črnobel tlak v cerkveni ladji in od stranskih vrat do Križevega oltarja (420 fl). Hkrati so mojstri prebarvali zakristijo, napravili vrata ter opravili še vrsto drugih vzdrževalnih del. Leta 1857 je Zupan priskrbel nove klopi na empori (nad prižnico) in pri mojstru Resmanu naročil lestenece k majniškemu oltarju (165 fl), pasarju Matevžu Schreinerju pa je dal v delo 8 novih svečnikov (70 fl). Poskrbel je tudi za streho ob kupoli (najbrž je že tedaj razrešil problem ostrejša prečne ladje), kjer je tesar Pajk napravil novo ostrejšje (78 fl), klepar Freyberger pa ga je prekril s pločevino (delo in material 200 fl). Nadalje je 1858 po škofovem naročilu nakupil paramente, potem je preuredil

³⁶ Janez Ažman, Jožef Zupan, stolni prošt ljubljanski, v: Drobtinice 1889, str. 169-217; Za literaturo gl. prispevek v Slovenskem biografskem leksikonu, IV. knjiga (1980-1991).

³⁷ Semeniška knjižnica, Vormerk-Buch (kopija) in Pro memoria Jožefa Zupana. V rokopisu je Zupan natančno predstavil umetnostna in restavratorska dela v stolni cerkvi v času od 18. julija 1855 do 1. oktobra 1863 (pregled del v prispevku je povzet po njem); zahvaljujem se dr. Marijanu Smoliku, ki mi je omogočil ogled rokopisa.

³⁸ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 8.

³⁹ Prim. ZD 1856, str. 103.

⁴⁰ V balustrado je vklesan spominski napis: "Šmarnice, prve na Kranjskem, 1856 vpeljal/ bratovščino N. lj. G. presv. Serca 1874 vstanovil: /JOŽEF ZUPAN, korar in fajmošter/ Kveči časti Božji in brezmadežne D. M." (prim. Edo Škulj, Cerkevna glasba v Wolfovem času, v: Wolfov simpozij v Rimu, Celje 1994, str. 253, 254).

⁴¹ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 6.

zvonove in popravil stopnice v obeh zvonikih,⁴² zasnoval pa je tudi že svoj velikopotezni načrt za olupljanje cerkve in ga v naslednjih dveh letih v celoti uresničil.

Namero je 17. januarja 1858 predložil škofu Wolfu; ta se je sicer zanjo navdušil in obljubil znaten prispevek, vendar je vnetega župnika zaradi drage izvedbe (po njegovi oceni naj bi veljala nad 20.000 fl) opomnil na denarne težave: "Saj ste po vsem mestu prosili milodarov za kupolo in veste, kako težko se je zbrala vsota 10.000 fl." Pristavil pa je: "Če Vas to ne plaši, lahko začnete."⁴³ Že v juniju je Zupan poprosil meščane za finančno pomoč pri marmoriranju in zlatenju notranjštine ter obljubil, da bo na željo mnogih postavil v stolnici tudi križev pot, če bo zbral dovolj sredstev za lepe postaje. Ker je škof med pripravami umrl, Zupan njegovega daru ni dobil, odzvali pa so se številni drugi dobrotniki, ki so se zavzeli tudi za opremo majniškega oltarja. Vodstvo stolne cerkve je izvajalo načrtovana dela v lastni režiji pod tehničnim vodstvom deželne gradbene direkcije, ki je za nadzor določila asistenta inženirja Antona Johanna Ulricha.⁴⁴

Za marmoriranje sten po italijanskem načinu je Zupan dobil ponudbo štirih stukaterjev. Nicola Torazzo (Terazza) iz Coma ("aus Mailand"), živeč v Trstu, je prevzel delo za nizko ceno, ker zaradi vojne njegovi pomočniki niso imeli zaposlitve. 12. julija 1859 so začeli z odbijanjem oz. nasekavanjem starega ometa pod venčnim zidcem, do 8. avgusta pa so stukaterji in zidarji dokončali novi grobi in fini omet po vsej cerkvi. Nato so začeli z marmoriranjem: napravili so omet iz mletega marmorja in ga zgładili z vročim likalnikom (stucco lustro). Stene so prevlekli z belim (kararskim), pilastre pa z rdečim štukom. 4. novembra 1859 je bilo delo opravljeno, Zupan pa je seštel stroške: stukaterju Torazzoju je za naključanje starega ometa, za novi omet ter za marmoriranje z zidarskim delom vred odštél 2.100 fl, za apno in rekvizite 150 fl, za hrano in darove 250 fl, za dnevno čiščenje cerkve 60 fl, za oder in potrebni les 636 fl, skupno torej 3.196 fl. Beljenje površin, ki jih niso prevlekli z umetnim marmorjem, je skupaj z materialom veljalo 263 fl 45 kr, od tega je Nicola Torazzo prejel 174 fl 68 kr.

Za zlatenje arhitekturnih členov in štukaturne ornamentike se je "velikodušno" ponudil neki ljubljanski mojster N. G. (iz poznejših zapiskov je razvidno, da gre za Götzla), ki zase ni želel plačila,

temveč le za zlato in za delo pomočnikov. Že v letu 1859 je z zlatom prevlekel ornamentiko na oboku prezbiterija ter nad oltarjema sv. Rešnjega Telesa in sv. Dizma, pozlatil je tudi 38 dotlej sivih kapitelov na pilastrih,⁴⁵ pa še girlande in nastavek pri velikem oltarju je na novo olupšal z zlatom ter spoliral angele.⁴⁶ Zupan je Götzlu za omenjeno delo izplačal 2.000 fl, stroški za oder in za čiščenje fresk, ki so ga ob tej priložnosti izvedli,⁴⁷ pa so znesli 220 fl (skupno 2.220 fl). Ker se je izkazalo, da je mojster varal pri zlatu, je od vsote za material moral vrniti 1.500 fl, stolni župnik pa se je za nadaljnje delo obrnil na tri dunajske pozlatarje. Dunajčani so zlato in orodje pripeljali s seboj. Najprej so se lotili prižnice in obeh stranskih korov skupaj z orglami (927 fl), nato pa treh orgelskih omar na glavnem koru (1.147 fl); medtem ko so bili sicer poškodovani kipi in okraski na teh omarah le neznatno trhleni, pa je bila močno uničena lesena korna ograja, ki so jo popolnoma obnovili in pozlatili.⁴⁸ Omenjena dela so potekala od novembra 1859 do julija 1860, prav do dneva, ko je bil introniziran novi škof Jernej Vidmar (1860-1875). Nazadnje so mojstri dokončali še preostalo pozlato cerkve (skupno 2.174 fl): pozlatili so prvotno sivi ornament v frizu pod venčnim zidcem, obrobe marmoriranih polj nad zidcem, ornamentiko na glavnem koru, okvirje pri vseh štirih freskah v prezbiteriju, pod prižnico, pri oltarjih sv. Rešnjega Telesa in sv. Dizma, lesene okvirje napisnih polj pod emonskimi škofi in železne mreže empor nad kapelami ter ponovno pozlatili škofovsko katedro. Za celotno zlatenje so porabili okoli 300.000 lističev, predstojništvo pa je z naročilom zlata na Dunaju prihranilo okrog 600 fl.

Zupan je bil nad uspehom obnove navdušen. Po njegovih besedah je "z obnovljenih delov sijalo zlato in svetloba je odsevala v umetnem mar-

⁴⁵ Arhivski dokumenti omenjajo sive kapitele, nekateri pisci pa govore o rjavih (prim. A. M., Stolna cerkev v Ljubljani. Ob dvestoletnici njenega obstoja, v: ZD 1900, str. 276).

⁴⁶ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi.-Restavrador Peter Železnik je l. 1948 ugotavljal, da je bila pozlatitev ornamentov v Zupanovi dobi izvedena na skrajno grobem temelju, a drugače v pravilnem postopku in s pravim zlatom; ornamentiki so bili pred tem že najmanj petkrat beljeni, zato so bile vse fine se močno zalite. Vse te pomanjkljivosti niso ovirale tedanjega mojstra in je šel kar preko njih, ne meneč se niti za udrtje in uničene dele. Da ni zadostne višine, bi bila ta površnost močno opazna. Še slabše se je postopalo s kapiteli, ki so sicer prav tako zlačeni s pravim zlatom, a na jajčni tehniki, ki ne prenese zadostnega čiščenja in je močno dovzetna za toplotne spremembe. Slopi, ki so sedaj marmorirani, so bili prvotno svetlosivi.

⁴⁷ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 9.

⁴⁸ Hkrati je mojster Ferdinand Malahovski obnovil orgle (prim. Edo Škulj, Orgle v ljubljanski stolnici, Ljubljana 1989, str. 79-80).

⁴² Za manjša zidarska dela je najel Jakoba Zupančiča (24 fl).

⁴³ J. Zupan, Pro memoria (gl. op. 37).

⁴⁴ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 5, spisi: župnija 1854-1860.

morju, kakršnega na Kranjskem še ni imela nobena cerkev".⁴⁹ Stolnica je tako v času, ko se je na Kranjskem v arhitekturi že uveljavil Trst, tržaški umetniki, ki so s svojim delom posegli celo do Dunaja, pa so zaradi vojne radi prevzeli delo tudi za nižjo ceno, prva dobila prevleko v stucco-lustru. Tako oblečena s štukom se lahko meri z italijanskimi marmornimi cerkvami, je zapisal stolni dekan Janez Zlatoust Pogačar (1868), ko je pohvalil Zupanove zasluge za stolno cerkev. Tudi lavantinski škof Martin Slomšek je bil ves prevzet "nad sijajno in okusno okrašeno, v marmorju in zlatu sijočo stolnico".⁵⁰ Kljub splošnemu navdušenju je bilo na račun obnove slišati seveda tudi kritike, ki jih je, kot bomo videli pozneje, povzel in na cerkveno predstojništvo naslovil Goldenstein, vendar Zupan komentira, da so zlasti "za umetnost dojemljivi ljudje, kot na primer baron Marenzi", pohvalno ocenjevali opravljeno delo.⁵¹

Matevž Langus, posnetek Quagliieve upodobitve evangelista Mateja, Ljubljana - uršulinski samostan.

Zupanova restavracija stolne cerkve, najpomembnejša v preteklem stoletju, je z marmoriranjem sten in pilastrov ter z razkošnim zlatenjem ornamentike in kapitelov odločilno vplivala na značaj prostora. Zadostila je potrebam po reprezentativnosti in nadahnila notranjščini nekaj rimskega sijaja. Barvna obogatitev je doprinesla k slikovitosti svetišča in mu z njo odvzela precej tiste resnobne plemenitosti, ki ga je kljub bogati poslikavi odlikovala dotlej. Večina sodobnikov, razen Goldensteina in njegovih somišljenikov, posega ni dojemala kot negiranje baročnega ambienta, marveč ravno nasprotno, kot njegovo akcentuiranje. Marenzi, katerega ocena dobro ilustrira takšno pozitivno pojmovanje, je zapisal: "Če se ozremo na prejšnje stanje cerkve z utrujajočimi golimi belimi stenami v glavni ladji, s črnimi mrežami na oratorijih, z ugaslim leskom prižnice, z močno poškodovanimi rezbarijami petih orgelskih omar itd., z zadovoljstvom ugotovimo, da so se pri cerkvi dogodile srečne spremembe." Ko jih našteje, nadaljuje: "Sedanji okras ni povzdignil le pravih arhitektonskih odlik same stavbe, ampak tudi stare Quagliieve freske ... Te resnične umetnine šele sedaj razodevajo svoj velik in prevzemajoč vpliv, ko jih prijazno obdajajo barve in pozlata."⁵²

Medtem ko se je ukvarjal z urejanjem notranjščine, se je stolni župnik že pogajal s slikarji za podobe križevega pota. Potem ko se je na več krajev obrnil na umetnike, ki so hoteli visoko plačilo (od 5.000 do 10.000 fl), je po prijateljskem posredovanju "pravih katoliških umetnikov" Führicha in Kuppelwieserja našel primerne mojstra: delo je prevzel in izvedel na Dunaju živeči Tirolec slikar Josef Plank.⁵³ Nazarensko usmerjeni slikar se je oprl na znane Führichove kompozicije in jih tako presadil v Ljubljano.⁵⁴ Delo je opravil do oktobra 1860 za primerno nizko ceno 1.930 fl, križev pot v celoti z okvirji in drugimi stroški vred pa je veljal 3.172 fl.⁵⁵ Slike so po cerkvi razmestili tako, da jih je šest viselo v glavni, osem pa v prečni ladji; edino pripravno, po estetski plati pa ne prav primerno mesto zanje je bilo na pilastrih.⁵⁶ 25.

⁵² F. v. Marenzi, *Der neue Kreuzweg*, o. c., str. 47-48.

⁵³ Prim. J. Ažman, *Jožef Zupan*, o. c., str. 179; ZD 1860, str. 187; ZD 1862, str. 18.

⁵⁴ Zupan je pozneje z reprodukcijami Führichovih (= Plankovih) postaj opremil knjižici križevega pota po Bahnerjevi izdaji in po Leonardu Portomavriškem (1862) (prim. J. Z., *Kalvarija*, v: ZD 1862, str. 18-20; ZD 1863, str. 19, 45, 62).

⁵⁵ Za pozlačene okvirje z angelskimi glavicami, okrasjem in nastavki z rimskimi številkami je Zupan odštel 1.112 fl, za prevoz, ključavničarsko delo, železne kljuke, podloge iz platna, namestitvev in darove pa še 130 fl (Prim. NSALj, ŠAL/ZA, *Ljubljana - sv. Nikolaj*, fasc. 5, spisi: župnija 1854-1860: seštevek stroškov je nekoliko drugačen).

⁵⁶ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 13.

⁴⁹ J. Ažman, *Jožef Zupan*, o. c. (gl. op. 36).

⁵⁰ J. Zupan, *Pro memoria* (gl. op. 37).

⁵¹ Prim. Franz v. Marenzi, *Der neue Kreuzweg in der St. Nikolaus-Domkirche in Laibach*. Von Josef Plank, nach den Cartons von Josef Führich, v: *Blätter aus Krain*. Beilage zur Laibacher Zeitung, 1861, št. 12, str. 47-48; Prim. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 9, 11, 12.

oktobra jih je blagoslovil frančiškan p. Kalist Omejc.⁵⁷ Križev pot so meščani z občudovanjem sprejeli. Še preden so ga namestili v cerkev, so si ga ogledale uršulinke, pri katerih je močan vtis napravil zlasti na Langusovo učenko Jožefo Struss, ki je zapisala: "Lepa harmonija, lesk barv, vse kaže na dovršenega mojstra, ki je znal umetnost povezati s pobožnostjo ..."58 Slomška so podobe do solz ganile. Splošnemu mnenju, da so odlično sredstvo za pospeševanje pobožnosti in lep spomenik duhovne umetnosti, kar je bilo v skladu z nazarenskimi ideali, se je pridružil Marenzi, ki jih je tudi umetnostno analiziral. Ocenil je, da je vsaka od njih umetnina z ozirom na pravilno risbo, živahen kolorit, harmonijo tonov, osvetlitev, zračno perspektivo in plastičnost figur.⁵⁹ S križevim potom si je Plank utrl pot v naše cerkve, pa tudi za stolnico je dobil še nekaj naročil.

V pripravah na 400-letnico ljubljanske škofije, ki so ji bila namenjena vsa Zupanova prizadevanja,⁶⁰ so se v stolnici mojstri in obrtniki kar vrstili. Že 1859 je Zupan poskrbel za opremo majniškega oltarja ter za obnovo oltarjev sv. Trojice (38 fl), sv. Magdalene in sv. Barbare (140 fl), pri Dizmovem je dal pozlatiti relikviarije (50 fl), sliko sv. Treh kraljev pa je podložil z novim platnom (30 fl). 1860 je naročil nov krstnik (280 fl), ki ga je postavil kamnosek Čamernik (108 fl), kipar Tomc pa je zanj napravil nastavek (80 fl). Iz volila škofa Wolfa (1.500 fl) je dal popraviti orgle in kupil zlate paramente (2.700 fl). Nad kapelami na obeh straneh cerkve je napravil novo s pločevino krito ostrežje (1.386 fl). 1861 je kiparju Francu Ks. Zajcu, ki se je v stolnici že leto poprej izkazal z Wolfovim portretom,⁶¹ zaupal obnovo Križevega oltarja (kiparsko, mizarsko in pozlatarsko delo z materialom vred 305 fl),⁶² poskrbel pa je tudi za oplešavo kanoniškega kora (zlatitev sedežev), za novo pozlatitev okvirjev namenznih slik na stranskih oltarjih (skupaj s korom 275 fl), za paramente in za oknice v zakristiji. 1862 sta bila po njegovem prizadevanju restavrirana in bogato pozlačena oba Marijina oltarja (632 fl),⁶³ na novo so bili posrebrni svečniki ter popravljeni pogrebni rekviziti.

Na zvonikih je bila z ostrejšem vred napravljena nova pločevinasta streha (590 fl 53 kr) s pozlačenim križem in grebeni (79 fl), pa tudi nove oknice. Vse pločevinaste strehe so bile znova pobarvane, cerkvena zunanjsčina pa pobeljena. 1863 so postorili še mnogo manjših del: posrebrili so svečnike, pozlatili bogoslužno posodje, popravili lestenice (steklar Ulman), obnovili zakristijske omare, okovali zakristijska vrata in nakupili več paramentov, svetilnic in drugih liturgičnih predmetov. Pasarska dela je v letih 1861-1863 večinoma opravil Norbert Kaiser.⁶⁴ Po vseh teh naporih je bila stolnica za častiljivi jubilej (okt. 1863) znotraj in zunaj popolnoma obnovljena in bogato opremljena. Z "olepšanjem", ki ji je nadelo predvsem veliko razkošnejši videz, se je podredila estetskim in duhovnim potrebam tedanje dobe.⁶⁵

Giulio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Marko, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

⁵⁷ ZD 1860, str. 187.

⁵⁸ J. Zupan, Pro memoria (gl. op. 37); Prim. ZD 1862, str. 19.

⁵⁹ Franz v. Marenzi, Der neue Kreuzweg, o. c., str. 47-48.

⁶⁰ J. Zupan, Pro memoria (gl. op. 37); NŠALj, ŠAL/ZA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 6, spisi: župnija 1861-1892.

⁶¹ ZD 1860, str. 162. Doprsje iz kararskega marmorja je izdelal Franc Ks. Zajec, podstavek iz domačega rdečega marmorja z Lesnega Brda pa Ignacij Toman.

⁶² ZD 1861, str. 76. Oltarni nastavek je barvno imitiral črn marmor z belimi žilami, sicer pa so bili kapiteli in rezbarije pozlačeni, križ v barvi lesa, kipi pa beli. Sodobniki so oltar zelo pohvalno ocenjevali.

⁶³ Gre za pendants: za Jurijev (šmarnični) oltar in za oltar Odršenika sveta (Marije sedmerih žalosti).

⁶⁴ Mojster je večinoma popravljaval, srebril in zlatil liturgično posodje, izdelal pa je tudi 16 novih svečnikov in kanonske table k Žalostni Materi božji.

⁶⁵ Celotna restavracija cerkve, ki jo je Zupan izpeljal z darovi dobrotnikov (duhovščina je prispevala le 400 fl), je po njegovem seštevku veljala 15.000 fl.

Matevž Langus, posnetek Quagliieve upodobitve evangelista Marka, Ljubljana - uršulinski samostan.

Giulio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Luka, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu

Sredi najživahnejše akcije, ki jo je Zupan vodil v stolni cerkvi, se je z negativno kritiko oglasil slikar Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein. V protestnem pismu, ki ga je 7. septembra 1859 naslovil na ljubljanski kapiteljski konzistorij,⁶⁶ se je z velikim ogorčenjem odzval na aktualno dogajanje, zlasti na marmoriranje in zlatenje notranjščine, kritično je ocenil tudi dela, ki so jih v cerkvi opravili v zadnjih desetletjih in so mu že dolgo težila srce, zraven pa je obsodil še uničevanje drugih umetnostnih spomenikov po kranjski deželi. Kot akademski slikar strokovno analizira opravljene posege in pri tem zagovarja sodobna restavratorska načela, ki izhajajo iz pietetnega razmerja do umetnine.

V svoji kritiki Goldenstein poudarja, da se je, medtem ko večina odkrito občuduje in hvali pravkar izvajano obnovo stolne cerkve, oglasil zato, da bi vsaj on izpričal resnico, četudi bodo njegove besede izzvenele v prazno. V petindvajsetih letih, kar jih je preživel na Kranjskem, je na umetnostnih potovanjih po številnih krajih videl veliko lepih in pravih umetnin, pa je zato upravičen pograjati barbarizme, ki so jih zaradi strokovnega neznanja in nesprejemljive samovolje zagrešili v stolni cerkvi. Glavne napake je naštel v trinajstih točkah.

1. Nesprejemljivo je, da so zavrgli staro sliko (Goldenstein hrani njen fragment) iz oltarja barona Codellija, četudi bi jo bilo prav lahko obnoviti. Nadomestili so jo z novo, ki predstavlja Marijino kronanje, izpadli pa so svetniki Peter, Janez Krstnik, Janez Evangelist in Anton Padovanski, čeprav bi jih že zaradi ustanovnika morali obdržati.

2. Ob gradnji kupole so pri postavitvi odra po nepotrebnem uničili izvrstno ohranjene Quagliieve freske štirih evangelistov in jih nadomestili z nezvestimi kopijami, kar je obžalovanja vreden barbarizem.

3. Umetnostno uničenje so zagrešili tudi ob čiščenju velike freske v cerkveni ladji. Delo so opravili hlapci s krpami za ribanje na tako barbarski način, da so se za vedno izgubile vse slikarske finese velikega mojstra Quaglia, zlasti vsa obdelava ozadja in perspektivne arhitekture pa tudi glorijske in modrega neba. Zaradi znatnega retuširanja, ki je bilo izvedeno zelo spretno in razkošno, je stara neočiščena slikarija delovala mnogo

⁶⁶ AS, Collectanea I. Zgodovinskega društva za Kranjsko, fasc. 18; Na Goldensteinovo spomenico je opomnil že Izidor Cankar (Giulio Quaglio. Prispevek k razvoju baročnega slikarstva, v: Dom in svet 33, Ljubljana 1920 /diss./, str. 244, 245), osredotočil pa se je le na točke, ki govorijo o obnovi Quagliievih fresk.

bolj umirjeno kakor v sedanjem svetlem izpranem stanju. Le za malo višjo ceno bi bila ta umetnina lahko dobro restavrirana, če bi bilo cerkveno predstojništvo za to modro poskrbelo, še preden so morilske roke uničile osvetlitve in osenčenja retuširanih delov. Poleg povedanega so bila pri stiku malte s sliko nekatera mesta celo popolnoma izmita, pa tudi z restavriranjem kapel se je preveč hitelo, da bi ga Langus mogel izvesti strokovno.

4. Kritič vprašuje kapiteljski konzistorij, s kakšno pravico sta se deželna apostola in mučenca sv. Mohor in Fortunat morala po samovolji nespametnih umakniti iz prekrasno grajene stolne cerkve, saj starejši ljudje še pomnijo, da sta bila na stari podobi velikega oltarja naslikana skupaj s sv. Miklavžem.

5. Goldenstein ogorčeno nadaljuje, da so na veliki petek, ko se časti križani Zveličar, njegovo staro častljivo podobo zakrili s teatrskim božjim grobom in to na najbolj neprimernem mestu v cerkvi.

6. V stolni cerkvi so uničili tudi lepe rezljane stopnice, ki so vodile na prižnico, steber ob stopnicah pa so iznakazili. Neestetske so tudi stenske izdolbine pri spovednicah.

7. Poleg oltarja barona Codellija sta v kapelah še dva plemenita marmorna oltarja, sv. Barbare in sv. Magdalene; Goldenstein jih hvali, zgraža pa se nad njihovimi lesenimi imitacijami. Nasproti Codellijevega so namreč odstranili leseni oltar skupaj z Metzingerjevo sliko, da bi napravili prostor leseni kopiji marmornega pendanta. Tudi dva druga lesena oltarja so prav po kmečko marmorirali in grdo prevlekli s firnežem, sta pa že porumenela. Če je že pravi marmor predrag, naj bi vzeli vsaj sadrenega, ne pa les, tarna Goldenstein, in to v stolnici, kjer mora biti vse pristno in sijajno! Namesto za nepotrebni tlak sredi cerkve bi sredstva lahko namenili za marmornat oltar.

8. Utesnitev cerkvenih klopi, ki je sicer za ženski svet zaradi širokih krinolin zelo neprijetna, po slikarjevem mišljenju ne sodi v umetnostno stroko.

9. Krona uničenja skladnega umetniškega okusa je za Goldensteina zadnji poseg: pozlatitev in marmoriranje notranjščine. Izpeljan je bil na tako neprimeren način, da žali celo oko laika s kancem okusa. Pogledu se ponuja tu preobloženost z zlatom, tam z njim v kričočem nasprotju kmečko rdeč marmor. Tudi ob tem so bile izprane pri freskah vse retuše, osvetlitve v rumeni, kraljevsko modri in malahitni barvi so bile popolnoma poškodovane, le okrase barve so utrpele manj škode, razen na najsvetlejših delih inkarnata, kjer je bilo prav tako veliko uničenega. Stil in postopek velikega mojstra je potrebno študirati, za to pa bi se pač ne smeli čutiti poklicane preprosti rokodelci ali cerkovniki, kakor tudi ne moškega položaja brez strokovne izobrazbe. Goldenstein prizadeto poočita, da je bila njegova ponudba za poskusno restavriranje ene figure žaljivo zavrnjena.

10. Res so bila z vso pravico iz cerkve odstranjena neprimerna okenska stekla, ki jih je bila podarila neka dobrotnica, pa vendar kritič vprašuje, zakaj niso upoštevali že znanih izkušenj s slikanim oknom nad velikim oltarjem, saj so ga morali freskam v prid zakriti s sliko,⁶⁷ ker so njegove presojne barve udušile okolico. Dobrodelnost plemenite gospe bi lahko usmerili v kako drugo dobro delo.

11. Oboki ne slone direktno na zidcu, temveč na stenskem pasu z marmornimi vložki. To vmesno zidovje, ki slikarije povezuje z zidcem, so prebelili z apnom, podobno kot ves venec skupaj z oporniki kupole. Kakšen kontrast k živo rdečemu marmorju! Vse izgleda tako prostaško, da bi težko našli hujši primer. Na vrhu izprane freske v bogati okorni zlati obrobi, nato apno, ki je nanešeno zelo

Matevž Langus, posnetek Quagliève upodobitve evangelista Luke, Ljubljana - uršulinski samostan.

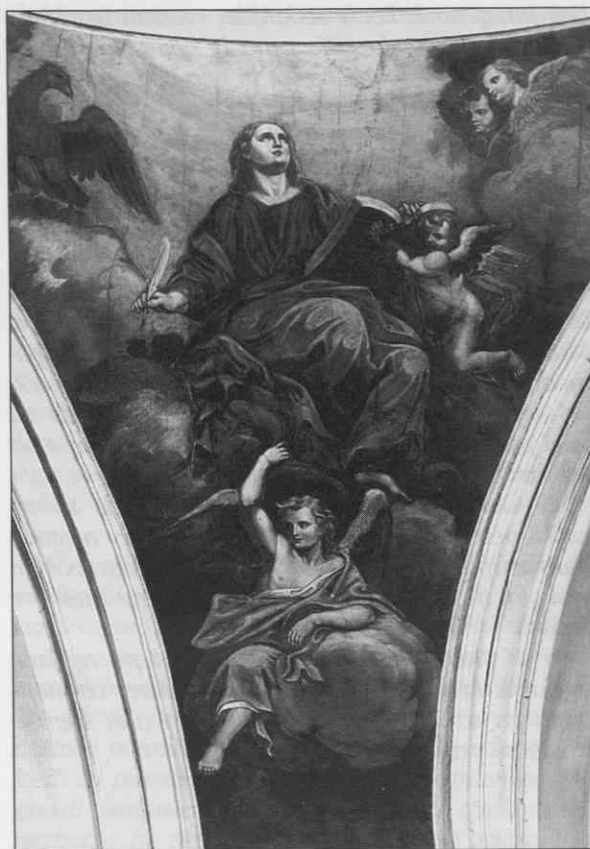
⁶⁷ Okno nad velikim oltarjem je s sliko Kristusa Odrešenika zakril Josip Egartner (25 fl); Prim. A. M., Stolna cerkev, o. c. 1901, str. 43. Pisec sliko Odrešenika pripisuje Langusu (prim. še: V. Steska, Obnova lj. stolnice, o. c., str. 40).

široko, neenotno in površno, da ponekod seže celo v slikarijo, spodaj rdeč baje domač gorenjski marmor, ki ima prav zato prednost pred drugimi vrstami, tu pa je celo obligaten, čeprav s svojo kričavostjo preglasi kapele, oltarje in freske. Cerkev bi bilo treba restavrirati s sivo barvo v treh ali štirih odtenkih in beli dodati rumenkast prehod, nikakor pa ne z rdečo, ki spominja na mesnico. Obočne oproge in venčne zidce bi bilo treba obravnavati enako kakor sople in stene - v marmorju; če je ta material predrag, je pač treba počakati na čas, ki bo umetnosti bolj naklonjen. Potrebno bi se bilo ravnati po načinu, ki ga je z odtenki arhitektonskih členov na povsod nakazal mojster Quaglijo,⁶⁸ deloma pa nadaljeval tudi Langus v kupoli.

12. Velike stroške je povzročila prepogosta uporaba zlata, ki vrh tega še zelo hitro potemni, kar je mogoče videti pri prejšnjih zlatitvah, saj se v spojitvi okrašte barve z apneno steno in mastnim oljem napravi rja, ki preraste skozi tanjene zlate lističe. Velika škoda je tudi, da se v prezbiteriju na zaključni steni ni izpeljala dobro zamišljena sprememba, ki jo je pokojnemu knezoškofu pred 12-15 leti predložil zdaj prav tako že pokojni Langus. Goldenstein poudarja, da mu je predlog dobro poznan iz neposrednega poročila in obžaluje, da zaradi denarnih ovir ni bil realiziran. Prav tako je na umetnostnem področju izostalo še marsikaj drugega, ker si je Goldensteinu dobro znani samovoljnež za nalogo zadal, raztrositi seme nezaupanja med njim in Langusom.

13. Naposled kritik zastavi vprašanje, kje v omikanem umetniškem svetu bi se še moglo primeriti, da bi v marmorni steber (pilaster) zabili kljuko zato, da bi nanj obesili mnogo širšo sliko; v stolnici bodo namreč morali tako storiti, če hočejo namestiti naročeni križev pot. Ko bi ga že umetnostni mecen Dolničar nameraval postaviti vanjo, bi dal zgraditi križevopotnim slikam primerne stene. V cerkev z monumentalno poslikavo majhne figure ne sodijo. Premisliti je potrebno, kako zelo

⁶⁸ Podobno je pozneje naglasil restavrator Železnik (NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi); leta 1948 poroča, da se je pri toniranju močno poudarjenih arhitekturnih členov, ki krasi stolnico in bogato uokvirjajo Quaglijeve freske, bilo ozirati na prvotni ton, ki je bil gotovo dan po freskantu in arhitektu Quagliju, v kolikor so to dopuščale pozlatitve in poznejše marmorne izvedbe. Poudarja, da je bil prvotni ton arhitekturnih členov stolnice bel in sicer: glavni zidni venec s štukaturnim okrasom, nadalje ves zidni pas do okenskih špalet, profili arhivolt ter nadzidki vseh kapel. Slopi, ki so sedaj marmorirani, so bili svetlosivi, ozadje štukaturnega okrasja na glavnem zidnem vencu in ozadje ornamentov na steni kora pa je bilo roza barve (prim. NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 28, spisi). F. Kimovec omenja, da so bile štukature, ki so jih zlatili kar na belež a s prvovrstnim ročno tanjenim zlatom, prvotno bele, dno pa lahno sivkasto-vijoličasto).

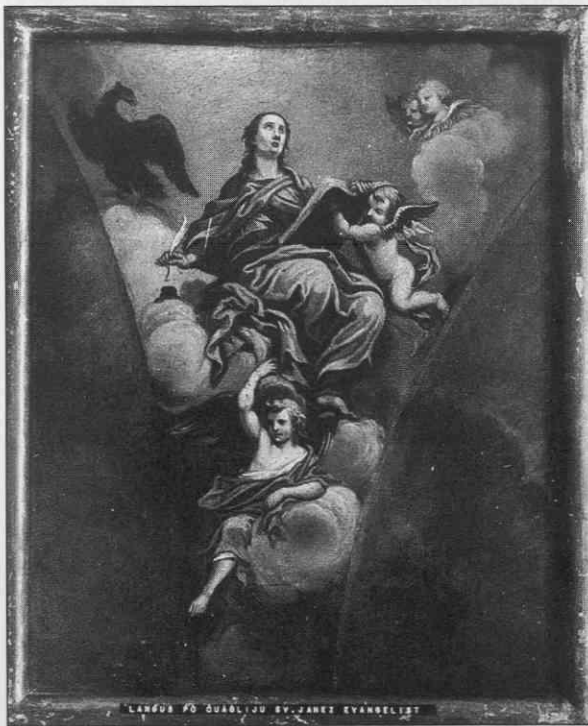
Giuglio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Janez, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

bo zaradi takšnega neprimerne dodatka 14 slik v malem formatu poškodovana umetniška skladnost zgradbe in mojstrskih slik. Primerneje bi bilo denar porabiti za postaje na kalvarijskem griču nekje zunaj mesta; takšno zamisel je naklonjeno sprejel že pokojni knezoškof, ko mu je Goldenstein predložil risbo za eno od kapel. Mogoče bi se v točki 10 imenovana gospa zavzela za to idejo. Seveda, pristavljaja, delavcev pri vsem tem ni mogoče grajati, saj delajo za zaslužek in si ne upajo ničesar reči, da bi posla ne izgubili, a vendar to izpričuje, da so zgolj rokodelci brez višje nadarjenosti.

Od stolne cerkve se Goldenstein ozre še po drugih krajih. Žalostne primere, ko se umetnost kviri na povelje, je najti tudi na deželi, kakor na primer v Loki, Mengšu, Komendi, Stični, Velešovem, Polhovem Gradcu in drugod, vendar o teh barbarizmih noče dalje razpravljati, saj tako ne more nič več koristiti. Zadrži se le pri Novem mestu, kjer pripominja, da je po odredbi cerkvene vodstva kapitelske cerkve neki mizarski vajenec preslikal originalno Tintorettovo sliko sv. Trojice z Miklavžem, Mohorjem in Fortunatom ter mnogimi angeli, ki jo omenja že Valvasor. To je bila ena največjih umetnin na Kranjskem; Gradec

se s takšnim imenom ponaša le v mestni župnijski cerkvi, Ljubljana z nobenim! Ti žalostni primeri izhajajo očitno od tod, da si gospodje cerkveni predstojniki sami preveč upajo in se imajo tudi v umetniških strokah za nezmotljive, kakor da bi jim bila z župnijskim uradom od zgoraj podeljena tudi umetniška razsodnost. Nič bolje ne bi izgledalo, če bi si slikar, stavbar ali kak drug umetnik drznil pridigati, le da je bolj verjetno, da bi ga odpodili s prižnice in na koncu še zaprli. Po Goldensteinovem mišljenju bi bilo seveda najbolje, ko bi vsak ostal pri svojem; glede tistega, kar je nekomu nepoznano, pa mora storiti, naj bi ne samo povprašal za svet strokovnjake, temveč naj bi se po njem tudi ravnal.

Za umetnostno stroko imamo vendar, pravi Goldenstein, gradbeno direkcijo, mestni stavbni urad, učitelje risanja na realki, razne tehnične stavbenike in inženirje, slikarje, kiparje itd., v primeru stolne cerkve pa še prečastiti gremij uglednih gospodov stolnih kanonikov. Po takšni presoji bi moral načrt krasitve stolnice pač drugače izpasti, če bi si današnja generacija ljubljanskih meščanov ne hotela nakopati na glavo očitka zanamcev, da je bila ne samo brez vsakršnega umetniškega čuta, temveč da je zagrešila tudi največje neokusnosti. Vendar se zdi, da omenjeni poklicni umetnostni poznavalci niso udeleženi pri teh "mojstrovinah" popačenja umetnosti, saj se njihov nasvet ni upošteval.

Matevž Langus, posnetek Quagliève upodobitve evangelista Janeza, Ljubljana - uršulinski samostan.

Zato pa se je zganila zdrava poučena publika, ki je zapazila neskladnost v dekoraciji stolnice. Pred javnim nastopom jo je sicer zadržalo nasilje predstojništva, vendar pa se Goldenstein ni pustil ustrahovati; v svojem in v imenu enakomislečih je, rešujoč čast Ljubljančanov, sestavil omenjene pripombe, da se nekega dne ne bo poreklo, češ da so vsi sodobniki soglašali s to nesrečno obnovo stolne cerkve. Čeprav ve, da ne bo ničesar dosegel in da bodo njegove kritike obležale v arhivu škofijskega ordinariata, pripominja, da je kot strokovnjak vendar izpolnil svojo dolžnost. Pripravljen je tudi plačati komisijo bodisi dunajske bodisi beneške ali katerekoli druge akademije, da bi ocenila obnovo, in zavrača vse očitke o nizkotnih nagibih svoje kritike.

Cerkveno predstojništvo se ni odzvalo na Goldensteinove pripombe; le-te so bile sicer v marsičem popolnoma upravičene, v nekaterih pogledih pa vendarle prestroge, zato jih je za objektivnejšo presojo potrebno osvetliti še z druge strani. Zdi se, da jim je poleg spomeniško-varstvene zavzetosti botrovalo tudi umetnikovo osebno razočaranje. Čeprav je slikal za številne cerkve na Slovenskem, med drugim tudi v Ljubljani (franciškani), v stolnici ni dobil naročil. Ponudbo, da bi poskusno restavriral freske, so mu zavrnili, spodletel pa mu je tudi načrt za postavitev kapel križevega pota zunaj mesta, čeprav ga je škof Wolf že pozitivno sprejel; pozneje (1862) je skupaj s kiparjem Francem Ks. Zajcem skušal pridobiti zanj škofa Vidmarja in meščane, vendar projekt ni bil realiziran.⁶⁹ Kot konkurent pri cerkvenih naročilih mu je najprej povzročal težave Langus, ki je veljal za spretnejšega v figuraliki,⁷⁰ pozneje pa ga je v stolnici pri križevem potu izpodrinil Josef Plank. V kritiki, ki nazorno predstavi spomeniškovarstvene spodrsaljaje, je kljub strokovni obravnavi zaznati, da avtor ni bil v celoti seznanjen s problematiko obnove stolne cerkve. Le-ta je vendarle ves čas potekala pod nadzorom gradbene direkcije, predstojništvo, ki mu je vlada tanko rezala denarna sredstva zgolj za vzdrževanje stavbe, pa je bilo prisiljeno vsa olepševalna dela izpeljati z naprošenimi darovi, zato se je tudi obnašalo precej svobodno. Razumljivo je tudi, da so v sosledju obnov v stolno cerkev pljuskali umetnostni tokovi, ki so se uveljavili v sosedstvu, uradno pa tudi strokovne ustanove temu niso nasprotovale. Navsezadnje je resnici na ljubo potrebno še pristaviti, da Goldensteina njegovi lastni restavratorski uspehi niso prav posebno priporočali. Dasi je bil sicer priznan mojster, zlasti za arhitekturno slikarstvo, se kot restavrator ni izkazal. Grajo umetnostnozgodovin-

⁶⁹ ZD 1862, str. 12, 21, 68.

⁷⁰ Prim. France Stele, K. v. Goldenstein in M. Langus, v: ZUZ 2, Ljubljana 1922, str. 21-25.

skih strokovnjakov si je kot "mojster skaza" prislužil z delom pri sv. Primožu nad Kamnikom, kjer je znamenite srednjeveške freske obnovil zelo samovoljno in jih v celoti preslikal s tempera barvami,⁷¹ pa tudi drugod kot restavrator ni požel hvale.⁷²

Ne glede na motive, ki so slikarja vodili k pisanju, velja pristaviti, da je bila njegova kritika v svojem jedru naravnana proti spremembam umetnostnega značaja cerkve, katerega prav zaradi takratnih posegov danes ne moremo več doživeti v neokrnjeni prvinskosti. Za umetnostno podobo ljubljanske stolnice sredi 19. stoletja ter za ilustracijo umetnostnih nazorov tedanje generacije so Goldensteinove pripombe vsekakor interesanten dokument, za današnji čas pa so mutatis mutandis žal v marsičem še vedno aktualne.*

ZUSAMMENFASSUNG

Goldsteins Kritik an der Renovierung der Domkirche zu Ljubljana

Die Ljubljanaer Domkirche, ein hervorragendes Barockgesamtkunstwerk, erlebte im 19. Jahrhundert mehrere Renovierungen und Umbauten, durch welche ihr ursprünglicher künstlerischer Charakter teilweise verändert wurde. Zur Amtszeit des Bischofs Anton Alojzij Wolf (1824-1859) wurden unter der Leitung der Dompfarrer Karl Zorn und Jožef Zupan zwei entscheidende Eingriffe vorgenommen, die seither das Aussehen der Kirche wesentlich prägen: die auf hohem Tambour aufgesetzte Kuppel und das marmorne Innenwendige mit reichlicher Vergoldung der Architekturglieder und der Ornamentik. Zur gleichen Zeit wurden umfangreiche Renovierungsarbeiten im Bauäußern und -innern vorgenommen. Am 7. September 1859 richtete der Maler Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein ein Protestschreiben an das Ljubljanaer Kapitelskonsistorium, in dem er die vorgenommenen Renovierungsarbeiten sowie das aktuelle Geschehen kritisierte. Er setzte sich dabei für Restaurierungsprinzipien ein, die auf einem Pietätsverhältnis zum Kunstwerk beruhen. Äußerst scharfe Kritik übte er an der ungeeigneten Marmorverdeckung und an der übermäßigen Vergoldung des Innern, er verurteilte die Zerstörung anderer Kunstdenkmäler im Land Krain.

⁷¹ France Stele, Politični okraj Kamnik, Ljubljana 1929, str. 184; France Stele, Rezultat čiščenja fresk pri Sv. Primožu nad Kamnikom, v: Varstvo spomenikov (=VS) 9, 1962-1964, Ljubljana 1965, str. 47 sq.; I. Mole, O restavriranju fresk v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom, v: VS 9, 1962-1964, Ljubljana 1965, str. 53 sq.

⁷² Prim. Viktor Steska, Slovenska umetnost I, Slikarstvo, Prevalje 1927, str. 51.

* Fotografije: Blaž Resman in Damjan Prelovšek.

Aleksander Lavrenčič

Migracije prebivalstva iz Kanalske in Ziljske doline na Bovško (od druge polovice 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne)

...O, ja ih libe di medhen so file:
o, ja - jast ljubim slovensko dekle!
(Glijunska - delavska¹)

Na 1156 m visokem prelazu Predel se stikata Bovško in Kanalska dolina (Val Canale). Usoda prelaza, ki je skozi stoletja povezoval ljudi na obeh krajih, je nekoliko ironična, saj danes predstavlja mejo med državama.² Zanima nas, ali je bil prelaz prevelika ovira za ljudi s te ali druge strani, da bi se preseljevali prek njega. Pravzaprav je to bolj raziskava, kolikokrat se je vnela in s poroko zaključila ljubezen med fanti in dekleti z Bovškega, ki je bilo takrat del goriške dežele ter med dekleti in fanti iz Kanalske ter njej vzporedne (ločeni sta z grebenom Karnijskih Alp) Ziljske doline (Gailtal), ki sta sodili k deželi Koroški.

Na voljo so mi bile poročne matične knjige, ki jih hranijo na Krajevnem uradu v Bovcu.³ Knjige so prepisane iz starejših župnijskih knjig. Naj-starejša je poročna knjiga župnije Log (pod Mangartom) iz leta 1849. Ta knjiga zajema kraje Log pod Mangartom, Strmec (na Predelu) in Bavšico.

Druga najstarejša je poročna knjiga župnije Soča iz leta 1850. Poročna matična knjiga župnije Bovec obsega vpise le od leta 1873. Zadnji vpis poroke za naše obdobje pa je iz leta 1915. V knjigi je pripisano:

"Leta 1916 + 1917 + 1918
ni bilo tukaj porok
Bovec vsled vojne izpraznjen"⁴

Anca uscanca medvedova hči,
bæ se rada žonila,
medveda pa ni.⁵

V teh krajih so bili ženini in neveste v glavnem iz iste vasi, kvečjemu so prihajali iz sosednje, oziroma drugih vasi Bovškega. Večkrat je prišel ženin (redkeje nevesta) iz vasi s Tolminske, največkrat s kobarškega področja (Trnovo, Kobarid, Staro selo, Stanovišče...), našli pa so se tudi "mački", ki so tja zašli iz Baške grape. Iz "širnega belega sveta" je le redkokdo zašel v te ozke doline, stisnjene med visokimi hribi.

Župnije lahko po "pogostosti mešanja" razdelim na štiri kategorije. V prvo sodi Čezsoča, v drugo Trenta, Soča in Srpenica, v tretjo Bovec ter v četrto župnija Log.

Ko bæ moja ne bila,
ne bæ hodu z njuo,
bæ jø figo pukazu
s to liewo rukuo.⁶

Čezsočani so bili očitno zelo "fejst" fantje, tako da Čezsočanke niso niti pogledovale za fanti iz drugih vasi. Mogoče pa so bili tako trdih pesti, da si je le redkokdo upal ozreti za Čezsočanko, kaj šele, da bi si drznil priti ponoči v vas. Posebno priznanje damo lahko tudi domačim dekletom, saj

¹ Vlasta Terezija Komac, Čez Boko gre čea, Nova Gorica 1995, str. 61. (Zapisano v Bovcu l. 1994, povedala Darinka Kravanja, rojena l. 1910).

² Pot prek Predela je bila v srednjem veku posebej pomembna za Čedad. Patriarh je v 14. st. na pritisk Ceda da zagotovil trgovcem varno pot, ki jo je zaščitil s svojimi vojaki, poleg tega pa jim je nudil še carinske in mitninske olajšave. Čedad je leta 1377 celo zakupil oglejsko gastaldijo s sedežem v Tolminu in si leta 1396 kljub odporu Vidma zagotovil pravico, da odpre pot od Beljaka čez Predel in Bovec na Čedad. Čedajci so leta 1399 pričeli tudi s temeljito obnovo te poti.

³ Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije, I, Ljubljana 1972, str. 35, 75 in 317. Bovec 1873-1882, 1883-1901, 1902-1923 (24. 5. 1915 evakuacija župnije Bovec. 17. 6. begunci iz Soče in Kranjske gore poslani v razne kraje Avstrije, taborišče Bonck a/Lac, Steinklamm, razne kraje Češke in Moravske.), Čezsoča 1870-1923, Log pod Mangartom 1849-1923.

Vodnik..., II, str. 539 in 559. Soča 1850-1923 (do 1858 vpisi za Trento), Srpenica 1870-1894, 1895-1923 (manjkajo vpisi 1915-18 za čas begunstva v Italiji).

Vodnik..., III. Trenta 1870-1923.

⁴ Poročna matična knjiga (PMK) Bovec 1902-1923, str. 207.
⁵ V.T. Komac, n. d., str. 97. (z. v Bovcu, po spominu očeta Franca Komaca, r. 1911.).

⁶ Isto, str. 45. (p. Ana Mlekuž, r. 1932, z. Čezsoča 1994.).

tudi bovške in druge "čeče" niso osvojile src Čezsočanov.

Poročna knjiga je vodena od leta 1870 in do začetka 20. stoletja je uspelo osvojiti srce brhke vaščanke ter se z njo celo poročiti le nekemu Žagarju. Kapo dol pred takim junakom. Z dvajsetim stoletjem pa se je v vasi vendarle nekaj premaknilo, oziroma bolje rečeno, v vas nekaj priženilo. Najprej se je 31. julija 1907 v vas priženil šestindvajsetletni trgovec Teodor iz Salzburga, že naslednji teden pa je bilo v vasi spet veselo. Vrli Čezsočani so imeli priliko "rentati" devetindvajsetletnega prišleka iz Reisacha ob Zilji. Naslednje leto (l. 1908) so v vas dobili novega zeta, tokrat iz Slavonije. Tik pred izbruhom vojne (l. 1914), pa se je v vas priženil možak z zanimivim poklicem. To je bil igralski učitelj Henrik iz Gornjega polja pri Novem mestu.

Kdor bi si mislil, da leži ta vas visoko v hribih, bi se motil. Čezsoča leži blizu Bovca na levem bregu Soče. Vas ima le eno samo napako glede svoje lege. Pozimi (od srede novembra do konca februarja) Čezsočani nimajo sonca.⁷ Mogoče se zato ni tja hotel nihče priženiti, dekleta pa so se rajši odselila v prisojne kraje... V ljudskem izročilu Čezsočanov se je ohranila tudi zgodba o čudnem vasovalcu, ki se je vedno pojavil samo ponoči.⁸

⁷ Čezsočani morajo na ta račun prenašati tudi razne zbadljivke, podobno kot Robici, za katere pravijo Krjci, da sušijo seno ob luni. Po zgodbici iz Bovca (Janez Dolenc, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992 (odslej ZB), str. 180.) je to kazen, ker so Čezsočani ukradli Kristusu in sv. Petru kožuha, takrat ko sta onadva še po svetu hodila... Po drugi varianti (ZB, str. 181) iz Bovca pa je v Čezsočo prišel sveti Peter. Svetnika je zeblo, toda nihče se ga ni usmilil, da bi mu dal kakšno staro jopo. Za kazen morajo od tedaj Čezsočani nositi eno jopo več kot Bovčani.

Hudomušna zgodba iz Bovca pa govori, kako so Čezsočani poskušali rešiti ta svoj problem (ZB, str. 218.). Motiv obračunavanja med sosedi s takšnim ali drugačnim topom je v slovenskem ljudskem izročilu sicer zelo razširjen.

"Čezsoča čez zimó nima sonca, Plužničani se pa kar kopljejo v njem. Čezsočani so bili nevoščljivi in so se domislili, da bi Plužničanom ukradli sonce. Na vrh Rombona so postavili velikanski špegu, ki jim bo odbijal sonce v Čezsočo. - Pastir z Rombona je Plužničanom povedal, kako so jim Čezsočani ukradli sonce. Oni pa hitro v Rombon in s kamenjem so jim zbili ta veliki špegu. Čezsočani so bili tako jezni, ko so to videli, da so pozeleneli od jeze. - Ena pametna glavica se je takoj zmislila, kako se jim bodo maščevali. Imeli so star kanon, nabasali so ga in ustrelili. Dva moža sta padla. Župan je del: "Nič zato, če sta tu dva padla - kaj jih je moralo šele v Plužnah!" Čez par dni so poslali v Plužne oglednika. Glih tisti dan so tu pokopavali enega starega moža. Oglednik je videl pogreb in tekel nazaj v Čezsočo. Ze oddaleč je vpil: "Župan, župan, v Plužnah jih je toliko padlo, da jih še danes pokopujejo!"

⁸ ZB, str. 78. "Enkrat je živela ena čeča, ki je hodila vsako nedeljo k maši. Gospod nunc jo je pri spovedi vprašal, če ima kakšnega ljubega. Dela je, da ga ima, a pride samo ponoči, čez dan ga nikoli ne vidi. - Gospodu nun-

Mlada dekleta so poslušala to zgodbo in postalo jih je strah pred tuji.

Kakor hitro užieneš se, use narobe grie.^{8a}

O tem, kdo je prvi naselil dolino Trente⁹ se krešeta dve mnenji. Nekateri sodijo, da so jo že v srednjem veku naselili pastirji in oglarji, drugi pa, da so Trento šele v 16. stoletju naselili rudarji, ki so tod kopali železovo rudo in jo topili v plavžu na Logu. Po najstarejših znanih podatkih so z dovoljenjem cesarja Ferdinanda II. začeli z rudarskim obratom v Trenti bratje Grotta, ki so vsaj že leta 1624 imeli tu svoje Fužine. Rudnik je nato zamenjal več lastnikov, vendar je bil v drugi polovici 18. stoletja rudarski obrat že v propadanju.¹⁰ Po propadu rudarstva so postali Trentarji drvarji in pastirji, ki so bili zaradi skope zemlje prisiljeni, da so se ukvarjali tudi z divjim lovom. S to zadnjo dejavnostjo so dobro spoznali steze divjih koz in postali v drugi polovici 19. stoletja, ko se je razvilo športno planinarjenje cenjeni gorski vodniki. Julius Kugy (1858-1944), zaljubljen v dolino Trente, je tod celo življenje iskal svojo Scabioso Trento. Morda je bila ta skrivnostna roža mlada Trentarka, Julius tega ni zvedel in se v Trenti ni poročil...

Trentarke in Trentarji so se v glavnem imeli radi med seboj, poročali so se tudi s fanti in dekleti iz sosednje Soče in Lepene, vendar najdemo že na

cu se je zdelo čudno, zato ji je naročil, da naj ga, kadar bo spet prišel, pošlata po vrhu glave, potlej pa naj mu pride povedat. - Res, zvečer je spet prišel kot ponavadi. Pošlatala ga je po vrhu glave in čutila, da ima rogove. Vso noč se je bala, ker je spoznala kdo je. Predno se je zdanilo, je čudni vasovalec odšel. - Čeča je zgodaj zjutraj šla h gospodu in mu vse povedala. Gospod nunc ji je dejal, da se vasovalca ne sme bati. Dal ji je žegen in kadilo za kamro, kjer naj ona vso noč moli. - Zvečer je res pokadila kamro in takrat je pri vratih močno počilo. Tekla je h gospodu, ki je šel z njo ter poškrpil z žegan vodo njeno izbo in hodnik pred njo. Ponoči naj moli in mu zjutraj pride povedat. - Čeča je šla spat, ponoči pa je luskalo in je vse razmetalo okrog hiše, kar je dobilo. V hišo pa ni več prišlo. - Ko je šla zjutraj h gospodu in mu povedala, kako je bilo ponoči, ji je dal še eno pokoro za zmolit. In res, ko je še to zmolila, ni več luskalo in trumfalo pred hišo. Čeča je bila rešena hudobe in je bila zelo hvaležna gospodu nuncu."

^{8a} Ženitev, V. T. Komac, o. d., str. 81. (p. zapisovalčeva sosedka Katra, z. Slavko Žagar, Žaga 1993.).

⁹ Milko Matičetov, Duhovna kultura v Zgornjem Posočju, Tolminski zbornik 1975, druga knjiga, Kulturna skupnost Tolmin, Nova Gorica 1975 (odslej TZ), str. 186. "Podobno kot v mnogih gorskih dolinah (Ter, Rezija, da omenim le dve najbližji) tudi v Trenti pravijo, da so bili njihovi predniki "utečenki" - ubežniki pred vojaščino, ki je v starih časih trajala 18 let." Tako o svojem izvoru Trentarji, požvižgajoč se na modrovanja znanstvenikov...

¹⁰ Milko Kos, Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti, Geografski zbornik IX, SAZU, Ljubljana 1965, str. 254.

začetku vpisov v poročno knjigo (l. 1870) fanta, ki je prišel iz Mužaca (Moggio Udinese) v Italiji in se v trentarski cerkvi poročil z mlado Trentarko. Tri desetletja ni nihče sledil njegovemu zgledu, 7. novembra 1904 pa se je v Trento priženil štiriindvajsetletni zidar iz Gleisdorfa. Boginja Nemesis je skupaj z bogom vojne namenila spoznati to dolino in se tam poročiti še trem mladeničem. Dva vojaka, prvi je bil doma iz Jagdhaseja (Šlezija), drugi iz Reichenburga (Rajhenburg, Zgornja Štajerska), sta v bližini fronte 26. marca 1917 in 30. aprila 1917 dahnila svoj "večni da". Češki mlinar (Strenice) je imel vsaj to srečo, da mu poročne koračnice niso udarjali topovi, ki so takrat (15. april 1918) tolkli daleč ob Piavi.

Ljubca, ljubca
kaj si ti storila,
da si družga ljubiti šla,
men pa zapustila.

Kolikokrat sva skupaj spala,
roke in noge križ dajala,
ti s pa rekla ljubček moj,
jest sem tvoja, ti si moj!¹¹

Nekoliko nižje ob toku hladne Soče leži istoimenska vas Soča. To je razloženo naselje, s srednjo nadmorsko višino 490 m, spodnja višina je 349 m, najvišja domačija pa stoji na nadmorski višini 1000 m. Pod tem naseljem priteče v Sočo potok Lepenca, v ledeniški dolini, po kateri teče, lahko najdemo naselje samotnih kmetij Lepeno, v katerem je leta 1869, se pravi na začetku naše zgodbe živelo 168 ljudi, leta 1991 pa le še 38.¹²

O življenju v tej župniji, bi nam lahko bolje od vseh poročnih in drugih knjig ter zapisov znala povedati več kot tristo let stara lipa, ki raste pred župnijsko cerkvijo sv. Jožefa, najmogočnejše drevo v Zgornjem Posočju. Žal drevo le nemo opazuje človeške neumnosti...

Vpisi v poročno knjigo se pričnejo z letom 1850, do leta 1858 so vanjo vpisovali tudi poroke za Trento. V Sočo so ljudje že rajši prihajali kot v bolj oddaljeno Trento. Leta 1852 se je v vas poročil Gorenjec iz Podbrezja, tri leta kasneje pa "casanova" iz dežele Beneške (Villanova). Istega leta kot Trentarji (1870) so tudi Sočani dobili novega zeta iz Mužaca (Moggio). Je šlo zgolj za naključje, ali pa prijatelj ni hotel zapustiti svojega "kompanjona" v nesreči? Ko bi le lipa spregovorila... Kmet iz Bele peči ob Ziljici (Fusine in Valromana) se je pri enaintridesetih letih odločil, da bo ravno v Soči

zapustil samski stan. Zakonski jarem si je naložil 5. novembra leta Gospodovega 1877. Leta 1883 je mlada Sočanka dobila moža iz Kokovega pri Trbižu (Coccau, nemško Goggau). Sedemindvajsetletni trgovec iz Trsta se je poročil 3. julija 1904 v vasi Soča. Tržaški trgovec je bil tudi zadnji ženin iz "belega sveta", preden se je pričela vojna. Daleč od doma, sredi vojne vihre, sta se v soški cerkvi poročila sedemindvajsetletni vojak iz Osterca pri Kostanjevici in rudar iz Frankenburga (Gornja Avstrija), tudi v vojaški službi Njegovega cesarsko kraljevega veličanstva. Naslednje leto (1918) je bilo ob Soči že mirnejše, zato pa je v viharne zakonske vode zaplaval ženin doma iz Egerja na Češkem.

Oj, mladenči in dekleta,
kako srečen je vaš stan -
radost pa in sreča prava
le devištva cvet krasan.¹³

Župnija Srpenica obsega poleg Srpenice še vasi Žaga in Log čezsoški. Tudi tu so se morali boriti s skopo zemljo, še posebej Žagarji. Narava jih je obdarila s prelepim slapom Boko in koriti Učje, pozabila pa je nanje pri rodovitnih njivah, zato so se ljudje že zelo zgodaj začeli odpravljati v svet, moški so kot sezonski delavci služili kruh v romunskih gozdovih, mnoge ženske pa so kot služkinje delale v Trstu. Žagarke, po ljudski pesmi sodeč, niso marale "pomeščanjenih puobov" iz Bovca in Kobarida, rajši so imele Trnovce, za katere so smatrale, da so premožni.

S Kobarida so maloprida
z Bouca smrdi kakor ovca,
Trnovci pa so sarovci,
pa so dobro podkuwani.¹⁴

Vpisi v poročno knjigo župnije Srpenica, ki jo hranijo na Krajevnem uradu v Bovcu se prično z letom 1870. Že takoj na začetku knjige najdemo ime triintridesetletnega vojaka iz Millstadta, ki se je poročil v župnijski cerkvi sv. Florijana. Istega leta (13. novembra) si je zakonsko srečo poskusil skovati sedemindvajsetletni kovač iz Lužic v Kanalski dolini (Bagni di Lushizza). Šesti maj 1976 je bil za te vasi nesrečen datum, upajmo pa, da je isti dan leta 1874 pomenil srečen začetek skupnega življenja za petindvajsetletnega učitelja iz Vrtovina in njegovo ženo. Tržačan, star osemindvajset let, se je poročil 26. julija 1876, za štiri leta starejšega ženina, ki se je poročil naslednje leto, pa lahko izvemo samo to, da je prihajal iz Italije, kraj ni

¹¹ V. T. Komac, o. d., str. 45. (p. Friderik Kavs, r. 1910, z. Soča 1994.).

¹² Krajevni leksikon Slovenije, DZS, Ljubljana 1995 (odslej KLS), str. 522, 523.

¹³ V. T. Komac, o. d., str. 58. (Po zapuščini zapisovalkine mame Ana Komac iz l. 1914, zapisovalka Dora Fojhar, Log čezsoški 1993.).

¹⁴ Isto, str. 121. (p. Alojz Žagar, r. 1932, z. Žaga 1993.).

naveden. Dva triindvajsetletna Benečana sta zamejnala prisojno hribovje za gorski zrak v dolini Soče. Prvi (l. 1880) je prihajal iz Čampeja (Campeglio) ob cesti Čedad (Cividale) - Humin (Gemona), drugi pa iz nekoliko bližjega Subida (Subit) nad Ahtnom (Attimis). Poroka enainpetdesetletnega kmeta iz Rezije nas ne preseneča, presenetljivo je le to, da porok z Rezijankami in Rezijani zaradi bližine te doline ni bilo več. Pod mogočno nazobčano skalovje Kanina je s pomočjo južnega vetra prijadral in zaplul v zakonski pristan šestintridesetletni Dalmatinec (l. 1887). Gorski zrak očitno fantom, vajenim morja in sonca, ni nagajal, saj je štirinajst let pozneje (l. 1901) stopil pred oltar tudi prodajalec iz Komiže na Visu. Leta 1889 je v te kraje najprej prišel ženin iz Gorice, naslednja poroka, 27. novembra, pa je prvo malo presečenje. Zanj je poskrbela osemindvajsetletna nevesta, doma iz Mitterdorfa pri Trgu (Feldkirchen), ki se je z vpisom v poročno knjigo vpisala tudi v našo zgodbo, kot prva družica, ki je prišla iz bolj oddaljenih krajev. V obdobju dveh let je pot v te kraje pripeljala tri za poroko že sorazmerno stare Italijane. Za prvega, ki je prišel iz Clemie in se poročil leta 1892, lahko rečemo, da je bil še mlad. Star je bil dvaintrideset let. Drugi, ki se je poročil istega leta, je napolnil že štirideset pomladi, dve leti kasneje (l. 1894) pa je bilo dovolj samskega življenja štiriinštiridesetletnemu ženinu iz Volosce. Na začetku stoletja zaključujeta "moško dobo" ženin iz Visca pri Palmanovi (l. 1904) in iz Trsta (l. 1908). Leto 1912 je bilo namreč "žensko". Pričela ga je triindvajsetletna Tržačanka s poroko 15. avgusta, potrdila pa ga je še dvaintridesetletna nevesta iz Matzelsdorfa ob Milštatskem jezeru, ki se je poročila 20. oktobra. Leta 1914 je prišlo do porok dveh tridesetletnikov, prvega iz Istre in drugega iz Ronchija, do maja 1915, ko so prebivalci teh vasi doživeli kruto usodo beguncev, se je uspelo v cerkvi sv. Florijana poročiti še fantu iz Gorice. Naslednji vpisi se pričnejo šele leta 1919.

Kraji v bližjem zaledju soškega bojišča so ostali brez prebivalcev, naselja je zasedla italijanska vojska in zapuščene hiše je izropalo vojaštvo.

**Muoj šocl čaz Kluže, čaz Buoko pa jest,
on želuje pu mene, pu njomu pa jest.**

**Gore pud lipo je puobu veliko,
za moje srcie ubednoga nie.¹⁵**

Ljudska pesem iz Bovca¹⁶ nam izpričuje žalostno ljubezensko zgodbo dveh mladih, ki jima je usoda ločila poti, fanta je odpeljala na sever,

¹⁵ Vasja Klavora, Plavi križ, Koper 1991, str. 81.

¹⁶ V. T. Komac, o. d., str. 47. (p. Agata Sovdat, r. 1900, z. Bovec 1975.).

dekle pa na jug. Bovec je bil v času naše zgodbe trg,¹⁷ v katerem je živelo takrat približno enako število ljudi kot danes (1657 preb. l. 1869, 1581 preb. l. 1981, 1670 preb. l. 1991). Upadanje števila prebivalstva je na tem območju zelo pereč problem, na katerega je treba posebej opozoriti.

Ker je šlo za večje tržno naselje, je razumljivo, da je prišlo v Bovcu tudi do večjega števila priselitev, kot pa v njegovo agrarno okolico, čeprav je bil Bovec v svojem bistvu podeželsko naselje brez industrije, ljudje so se preživljali s kmetijstvom, kakor nam priča tudi prej omenjena zbadljiva pesem z Žage. Bilo pa je v Bovcu več trgovin, gostiln, orožniška postaja, pošta, hotel... Včasih je bil Bovec tudi sedež glavarstva. V poročni knjigi lahko vsako leto naletimo tudi na več mlado-poročencev, ki so prihajali iz Avstrije, Italije, Češke in celo iz Bavarske. Izgleda, da so imeli z nekatereimi med njimi tudi slabe izkušnje, vsaj takšna zgodbica je nastala med ljudstvom.¹⁸

Uslužbenec iz Drenbacha na Koroškem se je poročil v cerkvi Device Marije na polju¹⁹ 12. maja 1873. Korošec je bil pošteno zrel za ženitev, saj je napolnil že enainštirideset let. Samo leto dni mlajši je bil stotnik, rojen v Celovcu, vendar s stalnim prebivališčem na Dunaju, ki je omožil 18. maja 1874 enajst let mlajšo nevesto. Naslednje leto so Bovčani dobili zeta iz Trbiža, središča Kanalske doline (Tarvisio). Ob vstopu v zakonski stan je dopolnil triindvajset let. Leto dni starejša od Trbižana je bila Karlina iz Reissenburga na Štajerskem, ki je Štajerce pustila na cedilu in vzela Bovčana 5. julija 1876. Upajmo da niso s pipci okrog noreli, ali pa to velja samo za Spodnještajerce... Leta 1879 sta se v Bovcu oženila dvaintridesetletni orožnik iz Lohnsburga (Spodnja Avstrija) in Cezar, ki je prihajal iz Cordemonsa v Italiji. Leta 1881 je v Bovec prišel kamnosek iz Jasinga na Štajerskem, za njim pa istega leta dva petindvajsetletna zidarja iz Tera (Pradielis) ob zgornjem toku istoimenske reke Ter (Torre), severno od Čente (Tarcento). Tem trem so v naslednjih letih sledili osemindvajsetletni ženin iz Čedada (l. 1882), štiriindvajsetletnik iz Gradca (l. 1884) in dvaindvajsetletni mehanik z Dunaja, ki je leta 1886 omožil v Bovcu nevesto iz Trsta. Jeseni tega leta sta se v Bovcu oženila tudi dva Korošca, petindvajsetletni trgovec iz Gulsteina

¹⁷ KLS, str. 85. Bovec je postal mesto leta 1951.

¹⁸ ZB, str. 176. "V starih cajtih je bil Rombon še ves zaraščen. Tu so živeli samo pastirji z ovčami. Na drugi strani Rombona pa so pasli ovce Rezijani. Včasih so jih prignali tudi na bovško stran. - Enkrat pa se je en Rezijan zaljubil v eno bovško čecho. Tista je pa imela že enega Bovčana rada, zato sta se Bovčan in Rezijan stolkla. Rezijan je takrat zažgal gozd v Rombonu, pogorel je in celo zemlja je gorela. - Od tistega cajta je Rombon gol."

¹⁹ V. Klavora, o. d., str. 69.

je to storil 27. oktobra, 3. novembra pa se je devetinsitrideseletni "stric" iz Sv. Jurija pri Beljaku (St. Georgen) odločil, da ne bo samski počakal Abrahama. Evstahiju je že kraj rojstva določil poklic, ki ga je opravljal v življenju. Kot večina Rajbelčanov se je preživljal kot rudar v rudniku svinca onstran prelaza na Predelu. S šestiintridesetimi leti se je odpravil po ženo v Bovec in se poročil 23. novembra 1887. Naslednjega leta se je v Bovcu oženil trgovec iz daljnega Lindaua na Bavarskem. Približno isto dolgo pot do zakonske sreče je moral prepotovati tudi Čeh leta 1890, vendar za njega velja, da se je poročil s sodržavljanko. O, srečna Avstrija, Afrodita ti je bila naklonjena tudi z obširnimi ozemljem... Velike razdalje pa je hitro premagoval brzojav. Leta 1891 se je poročil šestintridesetletni preglasnik brzojava iz Gomilskega na Štajerskem. Oženil se ni ravno rosno mlad, mogoče pa je sporočila po brzojavu vseeno preglašal hitreje. Niso bili vsi Rajbelčani rudarji. Sedemindvajsetletni mesar iz tega kraja je leta 1895 v Bovcu zapustil samski stan. Istega leta je to storil tudi orožnik iz Mittersiela na Salzburškem. Pri svojih osemintridesetih letih je vzel deset let mlajšo Bovčanko. Osemindvajset pomladi je napolnil tudi rudar iz Rajblja, ki je bil leta 1899 očitno mnenja, da je v novo stoletje bolje stopiti v dvoje. Šestnajst dni je užival kot neporočen moški v novem stoletju fant iz Gollniga v Avstriji, nato pa se je poročil v Bovcu 16. januarja 1901. Naslednje leto je v Bovec prineslo dva nova koroška zeta. Prvi je bil star devetindvajset let in je prihajal iz Gumna ob Vrbskem jezeru (Stallhofen), drugi pa je bil tri leta mlajši podčastnik iz Celovca. To leto je bilo prelomno tudi za triinštridesetletnega rudarja iz Samila na Češkem. Tri leta kasneje (1905) je tema dvema Koroščema sledila štiriindvajsetletna Korošica Lucija iz Bernaicha pri Št. Vidu (St. Veit an der Glan). Leta 1905 se je med drugimi poročil v Bovcu tudi Štajerec iz Mihlhala. Korošec iz Blač ob Zilji (Vorderberg) je leta 1906 očitno pregledal svoje finance in ugotovil, da ni nobene tveganja za poroko. Tridesetletni Blačan se ni mogel ušteti, saj je bil po poklicu finančni preglednik. Ravno tako zanesljiv je moral biti v tem pogledu enainštridesetletni uradnik, ki je prihajal iz Erjavca na Štajerskem. Štajerci pa so morali biti spet hudo jezni naslednje leto (1907). V Bovec jim jo je popihala rosno mlada nevesta (devetnajst let) iz Kranbatha. Da ne bi prišlo do pretefov in prelitja krvi, je skrbel orožnik, ki se je istega leta oženil v Bovcu, rojen pa je bil na Moravskem. Bovčani pijejo dobro vodo, ki je ugajala tudi dva-
indvajsetletnemu železniškemu poduradniku iz Dobre vode na Češkem, ki pa na svoji svatbi (l. 1909) verjetno ni pil vode, ampak kaj boljšega. Še pred začetkom vojne (l. 1914) se je v Bovec pri-

možila Katarina iz Zellerndorfa (Sp. Avstrija), leta 1915 pa se je oženil tudi Jaroslav iz Cerhinskega na Češkem, ki je bil že pred začetkom sovražnosti med Italijo in Avstrijo nastanjen kot vojak v trdnjavi na Kluzah.

Dne 24. maja je bovški dekan pri jutranji maši oznanil ljudem, da se morajo zaradi italijanske vojne napovedi in nevarnosti naslednji dan umakniti iz Bovca. Odločba oblasti je veljala tudi za prebivalce okoliških vasi. Nihče si takrat ni predstavljal, koliko časa bo trajala vojna. Dekan jim je svetoval le to, naj vzamejo s seboj za tri ali štiri dni hrane in nekaj oblačil.²⁰

**Mož ne grie vč pu putə,
žena juoče v vsakem kuotə.^{20a}**

V Bovcu kot večjem naselju bi človek pričakoval izjemno "pestrost" v poročni knjigi, nikakor pa ne bi tega pričakoval za naselja v dolini Koritnice, kjer so bile poroke vpisane v poročno knjigo župnije Log pod Mangartom. Poleg sedeža župnije v Logu, sodi vanjo tudi vas Strmec pod prelazom Predel, kjer stojijo domačije tudi še na 1000 m nadmorske višine, in "od Boga pozabljena" Bavšica, razloženo naselje z več zaselki (srednja nadmorska višina je 690 m), kjer živi le še šest prebivalcev, večina domačij pa je spremenjena v počitniške hiše.²¹ Najlepše pri prijetnih presenečenjih je to, da jih človek najde tam, kjer jih najmanj pričakuje. Vendar to velja za te vasi le na prvi pogled. Veliko moških je namreč delalo v rudniku svinca v Rajblju (Cave del Predil, nem. Raibl). Rudarji so hodili po letu 1903, ko so zgradili 4,5 km dolg predor ("štoln") za odvajanje vode iz rudnika v Rajblju, na delo kar skozi predor. Tam so spoznali dekleta z one strani prelaza, hkrati pa je tudi veliko Rajbelčanov našlo "ženo svojega življenja" v tej dolini. Tudi v, danes žal izumirajoči, vasi Strmec je bilo včasih bolj veselo. V vasi je stala šola, trgovina, gostilna in cerkev. V Strmec je hodila na ples, zabavo in izlete mladina iz Loga, iz Rajblja in od drugod.²²

Leta 1850 se je v Logu poročil sedemintridesetletni rudar iz Rajblja, leta 1856 pa njegov sokrajan in poklicni kolega. Naslednje leto se je tu oženil štiriinštridesetletni kmet iz Sappaca. Bili so tudi pari, ki so se "vzeli" v Logu, čeravno sta bila oba zakonca "tujca" v teh krajih. Tako sta se 27. novembra 1863 poročila pisar, ki je bil doma iz Fliane v župniji Biljana in šivilja iz župnije sv. Ignacija v

²⁰ Isto, str. 57. Bovčani so imeli ob sobotah poročne obrede v tej cerkvi in ne v cerkvi v središču Bovca.

^{20a} Druga kitica pesmi Ženitev (gl. op. 8a). Žal nisem mogel najti pesmi, ki bi služile kot naslov poglavja v teh dveh župnijah, zato sem si naslov "sposodil" pri Žagarjih.

²¹ KLS, str. 73.

²² Boris Filli, Strmec, TZ, str. 197.

Gorici. Naslednji Rajbelčan, ki se je poročil v Logu pod Mangartom je bil šestindvajsetletni kovač, ki je svojo poroko skoval leta 1864. Štiri leta kasneje je v ozko dolino reke Koritnice prišla Notranjka iz bližine Postojne. Že ko sem omenil mesarja, ki se je leta 1895 priženil v Bovec, sem opozoril na to, da niso bili vsi Rajbelčani le rudarji. Rudarji so prav tako kot drugi ljudje kupovali meso, v tem času tudi ni šlo brez konj, ki jih je podkoval kovač, ki je skrbel tudi za popravilo in izdelavo orodja, rudarji pa tudi niso mogli hoditi okrog brez čevljev. In to ne vsakršnih, kajti na teh višinah so potrebni dobri čevlji... S takšnimi dobrimi čevlji je hodil vasovat verjetno tudi čevljar iz Rajblja, ki se je poročil v Logu leta 1869, ko je dopolnil enaintrideset let starosti. Naslednje leto (1870) se je v zakon prikopal tudi petintridesetletni rudar iz Bele peči, kateremu je isto leto sledil tudi osem let mlajši poklicni kolega iz Rajblja. Pet let je minilo do nove poroke v Logu z rudarjem iz Rajblja v eni izmed obeh glavnih vlog (l. 1875). Leta 1879 se je poročil devetindvajsetletnik iz Žabnic zahodno od Trbiža (Camporosso in Valcanale, nem. Saifnitz), devet let za njim (l. 1888) pa osemindvajsetletni uslužbenec pri železnici, ki je bil doma iz Iga pri Ljubljani. Leto treh osmic je po vseh rudarjih iz Rajblja pripeljalo v Log tudi nevesto iz tega kraja. Naslednja nevesta iz Kanalske doline se je tu omožila šele čez sedem let. Enaindvajsetletna šivilja iz Bele peči je stopila pred

oltar cerkve v Logu pod Mangartom 13. maja 1895. Istega leta je to storil tudi šestindvajsetletni vojak iz Trsta. V zadnji četrtini devetnajstega stoletja so bili očitno bolj kot rudarji "priljubljeni" železničarji. Štajerec, ki se je poročil leta 1899 je bil po poklicu upravitelj železnice. Čast rudarjev je po šestindvajsetih letih (l. 1901) rešil štiriintridesetletni ženin iz Ziljske Bistrice (Feistritz an der Gail). V letu, ki je sledilo (1902), sta se "opekla" v Logu zidar iz Celovca in sluga iz Prevalj na Koroškem. Triindvajsetletna delavka iz Bele peči se je ujela v zakonske mreže 5. septembra 1904, ključ do srca pa je uspešno izbrusil ključavničar iz Slovenske Bistrice dve leti kasneje (l. 1906). Istega leta se je v Logu poročil tudi sedemindvajsetletni rudar iz bližine Mežice na Koroškem, s Tirolskega (Kitzbuehel) pa se je priženil dvaintridesetletni gozdni čuvaj. Leta 1907 je končno napočil čas za prihod novega rudarja iz Rajblja. Dve leti kasneje (l. 1909) jo je "pokasiral" triindvajsetletni sprevodnik iz zakonske mreže 5. septembra 1904, ključ do srca pa je uspešno izbrusil ključavničar iz Slovenske Bistrice dve leti kasneje (l. 1906). Istega leta se je v Logu poročil tudi sedemindvajsetletni rudar iz bližine Mežice na Koroškem, s Tirolskega (Kitzbuehel) pa se je priženil dvaintridesetletni gozdni čuvaj. Leta 1907 je končno napočil čas za prihod novega rudarja iz Rajblja. Dve leti kasneje (l. 1909) jo je "pokasiral" triindvajsetletni sprevodnik iz

Bovec leta 1891.

Mošeja v Logu pod Mangartom.

zakonske mreže 5. septembra 1904, ključ do srca pa je uspešno izbrusil ključavničar iz Slovenske Bistrice dve leti kasneje (l. 1906). Istega leta se je v Logu poročil tudi sedemindvajsetletni rudar iz bližine Mežice na Koroškem, s Tirolskega (Kitzbuehel) pa se je priženil dvaintridesetletni gozdni čuvaj. Leta 1907 je končno napočil čas za prihod novega rudarja iz Rajblja. Dve leti kasneje (l. 1909) jo je "pokasiral" triindvajsetletni sprevodnik iz z Rajblja. V dolino Koritnice je ljubezen pripeljala tudi telovadnega učitelja. Poročil se je leta 1913, prihajal pa je iz Starega trga pri Kočevju in bil za svoj poklic še sorazmerno mlad, star komaj štirindvajset let. Petega maja istega leta se je tu poročila tudi sedemintridesetletna Dunajčanka, ki je bila sicer rojena na Moravskem. Vojna ni preprečila enainštiridesetletnemu rudarja iz Rajblja, da ne bi leta 1917 poskusil zakonske sreče. Ti kraji so ležali med prvo svetovno vojno v bližini hudih bojev na Rombonu, v Logu pod Mangartom je ohranjeno vojaško pokopališče vojakov raznih narodnosti. Posebno hude žrtve sta utrpela 2. gorski polk, sestavljen predvsem iz Slovencev in 4. bosanski-hercegovski polk. Vojaki tega polka so v Lo-

gu zgradili celo mošejo,²³ ki pa se žal ni ohranila. Vojaki z rdečimi fesi so bili izredno pogumni v boju, še posebej v boju iz bližine, vendar so se bolj izkazali z bajoneti in buzdovani kot pa s poročnimi prstani. Niti eden od njih se ni oženil.

Razpadajoče monarhije niso mogli rešiti niti še tako hrabri vojaki. Za zeleno mizo so Italijani pridobili ozemlje, ki ga poprej niso uspeli zasesti v enajstih ofenzivah, dvanajsta pa jih je potisnila daleč do Piave. Bovško in Kanalska dolina sta pripadli Kraljevini Italiji, Ziljska dolina Republiki Avstriji. Po drugi svetovni vojni je nastala nova meja, ki je te tri alpske doline ločila v tri države. Povezava, kakršna je med prebivalci obstajala še v zadnjem obdobju avstrijske monarhije je bila prekinjena. Oglejmo si v tabeli, koliko nevest in ženinov iz Kanalske ter Ziljske doline, pa tudi z ozemlja ostale Koroške in današnje Avstrije se je poročilo v bovških cerkvah.

²³ V. Klavora, n. d., str. 146.

KOBARID - CAPORETTO - Hôtel Devetak

Hotel Devetak v Kobaridu.

Župnija	Kanal. dol.	Ziljska d.	Koroška	Avstrija	
ČEZSOČA		1		1	2
TRENTA				2	2
SOČA	2		1	3	
SRPENICA	1		3		4
BOVEC	4	1	7	10	22
LOG	14	1	3	2	20
SKUPAJ	21	3	13	16	53

Tabele nisem dodatno razdelil po spolni pripadnosti. Prevladuje moška večina (44), ženske pa so v manjšini (10), zato je prav, da jim posvetimo malo več pozornosti. Iz Kanalske doline so se primožile tri neveste, vse tri so vpisane v PMK Log pod Mangartom. Ziljska dolina nima predstavnice, z ostalega koroškega ozemlja pa je prišla ena nevesta v Bovec, druga pa je vpisana v PMK Srpenica. Z ostalega ozemlja današnje Avstrije sta vpisani v PMK Bovec dve nevesti in ena v PMK Log pod Mangartom. Iz Mitterdorfa in Zellendorfa pa sta prišli nevesti na Srpenico, oziroma v Bovec.

Kanal. dol.	Ziljska dol.	Koroška	Avstrija	Skupaj
3	0	3	4	10

Tudi te poroke pa niso rešile problema, ki je na Bovškem izredno pereč. Število prebivalstva stalno upada zaradi velikega izseljevanja, zato sem dodal še tabelo o številu prebivalstva po popisih od leta 1869 do 1991.²⁴

	1869	1900	1931	1961	1971	1981	1991
Bavšica	82	97	126	50	22	13	6
Bovec	1657	1481	1795	1314	1408	1581	1670
Čezsoča	651	574	634	404	388	335	330
Kal-Koritnica	323	276	233	178	203	173	154
Lepena	168	141	149	99	63	44	38
Log Čezsoški	164	131	164	113	107	98	76
Log pod Mang.	557	571	602	269	233	215	150
Plužna	251	204	242	147	135	117	56
Soča	672	593	517	356	270	209	181
Srpenica	608	486	344	225	256	228	205
Strmec	27	74	49	29	21	15	16
Trenta	357	339	346	260	183	157	120
Žaga	684	601	775	494	464	387	375

²⁴ KLS, str. 452, 453, 456, 457, 468, 469, 506, 507, 522, 523, 524, 525, 552, 553, 582, 583, 588, 589, 592, 593, 604, 605.

ZUSAMMENFASSUNG

Migrationen der Bevölkerung des Kanal- und Gailtals in den Raum Bovec (von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg)

In dem Betrag, der den Zeitraum von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Ersten Weltkriegs behandelt, stellt sich der Autor die Frage, ob der Bergpaß Predil ein zu großes Hindernis für eine Zuwanderung der Einwohner des Kanal- und Gailtals in das Gebiet von Bovec (Flitsch) darstellte oder nicht. Nach dem Ersten Weltkrieg wurde das Kanaltal durch die Staatsgrenze vom Gailtal getrennt, nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Bevölkerung dieses Gebiets durch die neugezogene jugoslawische Westgrenze auf drei Staaten aufgeteilt. In der Zeit der Habsburgermonarchie gehörte der Raum Bovec zum Görzer Gebiet, das Kanal- und Gailtal zu Kärnten, die Grenze verlief auf dem 1156 hohen Bergpaß Predil.

Der vorliegenden Studie standen Matrikenbücher zur Verfügung, die auf dem Ortsamt Bovec aufbewahrt werden. Das Trauungsbuch der Pfarre Log pod Mangartom reicht bis zum Jahr 1849, das zweitälteste Trauungsbuch der Pfarre Soča stammt aus dem Jahre 1850 und enthält über einen kurzen Zeitabschnitt auch Eintragungen für Trenta. Es liegen auch Angaben für die Pfarren Srprenica, Čezsoča und Bovec vor, für die letzteren

erst seit dem Jahre 1873.

Zwischen den einzelnen Pfarren bestanden große Unterschiede, die vor allem durch geographische Verhältnisse und Beschäftigung der Einwohner außerhalb ihres Wohnortes bedingt waren. Die wenigsten Heiraten, bei denen die Braut oder der Bräutigam aus "der großen weiten Welt" stammten, gab es in der Pfarre Čezsoča, die meisten in der Pfarre Log pod Mangartom, wo viele Männer im Bergwerk auf dem Rajbl (Cave del Predil) beschäftigt waren. In diesem Ort verheirateten sich sogar 11 Bräutigame und 3 Bräute aus dem Kanaltal. Auch nach Bovec wanderten viele Leute ein, weil sich in diesem Marktflecken an der westlichen Grenze ein Gendarmerieposten, eine Post, ein Hotel und andere Einrichtungen befanden. Insgesamt gab es im Raum Bovec drei Bräute aus dem Kanaltal, weitere drei aus dem übrigen Kärnten und noch vier aus anderen Gebieten des heutigen Österreich. Bräutigame von auswärts gab es etwas mehr: 16 aus dem Kanaltal, drei aus dem Gailtal, 9 aus dem übrigen Kärnten und 7 aus anderen Gebieten des heutigen Österreich. Die meisten Brautpaare stammten aus demselben oder benachbarten Dorf, aus dem Raum Kobarid (Karfreid) und Tolmin (Tolmein), aus dem übrigen slowenischen Raum, aus Italien (vor allem aus dem Venezianischen Slowenien), aber auch aus Kroatien, Böhmen, sogar ein Bayer kommt vor. Dennoch konnte auch diese Zuwanderung den Bevölkerungswund nicht aufhalten. Dieses Problem ist noch heutzutage im Raum Bovec äußerst akut, vor allem im Trenta-Tal und den Gebirgsdörfern. Schwere natürliche Existenzbedingungen, welche die Arbeitskräfte in die Emigration trieben, waren offensichtlich stärker als die Liebe.

Mojca Gnezda

Društvo za brambo narodnih pravic Slovenija v letih 1868-1870*

Šestdeseta leta 19. stoletja so bila za Slovence dokaj burna in hkrati najbolj idealistična in polna zagona v smislu prebujanja narodne zavesti. Po ponovni uvedbi ustavnega življenja v habsburški monarhiji leta 1861 so na Slovenskem najprej nastala nepolitična društva. Tako smo tega leta Slovenci dobili prve čitalnice, leta 1863 po precejšnjih zapletih telovadno društvo Južni Sokol, leta 1866 Dramatično društvo (obe s sedežem v Ljubljani). Leta 1868 je končno nastopil čas tudi za ustanovitev prvega slovenskega političnega društva, o katerem bo tekla beseda v tem prispevku. Avstrijska zakonodaja do leta 1867 ni dovoljevala ustanavljanja političnih društev, šele društvena postava z dne 15. novembra istega leta je to dovoljevala.¹ Zanimiv paradoks je, da so prav nemški liberalci, ki so bili takrat na oblasti in so bili pri nenemških narodih osovraženi, ker so s svojimi idejami teptali njihove narodne pravice, tudi letem omogočili, da se je dvignila njihova politična samozavest.

Žal neke celostne podobe Društva za brambo narodnih pravic ni mogoče prikazati. Arhivsko gradivo obsega le vire za l. 1868 in 1869, vendar tudi ti niso popolni. Tako ni nobenih zapisnikov društvenih občnih zborov. Zbranih je le nekaj zapisnikov odborovih sej, vendar so ti zelo skopi in napisani dokaj malomarno. Nekoliko bolje je s časopisnimi viri. O delovanju društva so pisale tako Novice kot tudi Slovenski narod, vendar na različni način. Novice društva niso nikoli kritizirale, pogosto so izpuščale pomembne in neprijetne podatke. Slovenski narod je bil prav nasprotno izredno kritičen in ni v delovanju društva skoraj nikoli opazil nobene pozitivne stvari. Na podlagi tega lahko zaključimo, da so v društvu prevladale bolj konservativne (staroslovenske) ideje, kar pa ne velja toliko za društvo kot celoto, ampak bolj za njegovo vodstvo.

Prvi je zamisel o ustanovitvi političnega društva v Ljubljani, ki bi se borilo za narodne pravice Slovencev, sprožil mestni odbornik in posestnik dr. Janez Ahačič. Že 23. maja 1868 je pričel vabiti prijatelje k soudeležbi pri organiziranju tega društva.² Razlogi za ustanovitev društva so bili jasni. V Ljubljani je na majskih volitvah v mestni zbor tega leta zmagala nemška stranka, katere vpliv je bil na podeželju bistveno manjši. Ta stranka je izven meja dežele dajala vtis, da so njene želje tudi želje vseh Kranjcev. Poleg tega so slovenski domoljubi ob ustanavljanju društva imeli v mislih tudi dogodek na Ježici, kjer je prav v tistem času prišlo do pretepa med tamkajšnjimi prebivalci in med člani nemškega telovadnega društva Laibacher Turnverein, t. i. turnarji, ki so na Ježico prišli proslavljat nemški volilni uspeh. O tem dogodku se je množično razpisalo nemško liberalno časopisje in oblatilo slovensko narodno gibanje in njegove voditelje. Nenazadnje je bil razlog za ustanavljanje političnega društva tudi dogodek, ki se je zgodil poleti leta 1867. Takrat je prišlo do pretepa med predstavniki Južnega Sokola in turnarji. Rezultat je bil ta, da so Južnega Sokola kmalu po dogodku za nekaj mesecev ukinili, čeprav je zadeva dobila sodni epilog šele marca naslednje leto. Zato je več domoljubov v Novicah 3. junija 1868 pozvalo ljudi, naj pristopijo k društvu, "ki bode zvesto delalo na postavno-ustavni poti", in naj to sporočijo dr. Ahačiču.

K Društvu za brambo narodnih pravic (kot se je društvo sprva imenovalo) v Ljubljani, ki se je šele rojevalo, so ljudje začeli množično pristopati. Mesečna članarina je znašala le 10 krajcarjev, to je bil znesek, ki si ga je lahko privoščil tudi manj premožen narodnjak. Vpisovali so se ljudje različnih poklicev, veliko je bilo intelektualcev (med njimi zelo veliko duhovnikov), trgovcev itd.. Pisma so na naslov dr. Ahačiča prihajala od vsepovsod: iz Kranja, Ljubljane, Štajerske, Goriške, Notranjske. Pristopilo je veliko članov obnovljenega Ljubljanskega Sokola, med njimi tudi njihov tajnik dr.

* Ta članek je povzetek moje diplomske naloge z naslovom Narodno gibanje na Slovenskem v letih 1863-1870. V njej sem poleg prikaza delovanja političnega društva Slovenija opisala tudi razvoj društva Južni Sokol v njegovih prvih letih obstoja.

¹ Slovenski narod, l8. 9. 1869.

² Slovenski narod, 20. 10. 1868.

Karol Bleiweis, sin dr. Janeza Bleiweisa. Le-ta je za novo društvo v Kranju celo pomagal pridobivati nove člane.³ Tudi nekateri drugi člani so za društvo množično pridobivali nove člane, čeprav niso vsi svoje naloge vzeli dovolj resno. Junija je pristopil tudi državni poslanec Luka Svetec, ki je nadvse toplo pozdravil sklep slovenskih domoljubov, ki so dali pobudo za ustanovitev tako pomembnega društva.⁴ Istega meseca je pristopil tudi dr. Karel Lavrič, odvetnik iz Ajdovščine, znan govornik na nekaterih taborih.⁵ Nekoliko kasneje, najverjetneje v začetku septembra, so k društvu pristopili tudi znani štajerski domoljubi: odvetnik dr. Radoslav Razlag iz Brežic, ki je aktivno sodeloval na nekaterih taborih, Anton Tomšič, urednik Slovenskega naroda, ter duhovnik Božidar Raič, tudi znan taborski govornik.⁶

Konec junija 1868 so na posebni seji v čitalniški dvorani izvolili osnovalni odbor, ki naj bi izdelal pravila in sklical prvi občni zbor. Predsednik takratnega odbora je postal dr. Ahačič, odborniki pa dr. Janez Bleiweis, dr. Etbin Costa (bivši načelnik Južnega Sokola in v letih 1864-1867 tudi ljubljanski župan), Janez Horak, Janez Murnik, Franjo Ravnikar in dr. Jožef Poklukar.⁷ Večina odbornikov je bila hkrati aktivna tudi pri delovanju Južnega oz. Ljubljanskega Sokola. Pravila je osnovalni odbor sestavil hitro in v začetku avgusta (ali morda tudi že konec julija) jih je vlada že potrdila.⁸ Vsebovala so 12 točk. Omenila bom le prvi dve točki:

"Namen temu društvu je braniti in uresničevati na podlagi temeljnih državnih postav pravice slovenskega naroda, zlasti popolno narodno enakopravnost v vseh razmerah javnega življenja.

2. Sredstva temu društvu bodo:

- zbori društvenih udov, v katerih se bodo ne samo o načelih političnih, socialnih in narodnogospodarstvenih vprašanj, temuč tudi o posameznih dnevnikih vprašanjih ter djanskih razmerah in dogodkih pogovarjalo in sklepalo, kako se ima društvo zastran njih vesti;

D.) - sklicevanje narodnih shodov (taborov), drže se dotičnih postavnih določil;

E.) - poskrba za razlaganje znanstvenih in preprostih (popularnih) predmetov;

F.) - izdavanje tiskopisov;

G.) - sestavljanje in izročevanje prošenj, adres, spomenic in sklepov, ter njih razglašanje po časnikih;

H.) - nasvetovanje in podpiranje značajnih kan-

didatov za razne zastope, ter vedno občenje z izvoljenimi.⁹

Pričakovanja med Slovenci so bila velika. Pri Slovenskem narodu (11. 8. 1868) so od Društva za brambo narodnih pravic pričakovali, "da bode krepko stopilo na noge in energično delalo". Predvsem so od novega društva pričakovali organizacijo tabora v ljubljanski okolici in izdajanje popularno pisanih knjižic o posameznih političnih vprašanjih. Isto je v Novicah (26. 8. 1868) obljubljal tudi osnovalni odbor, vendar kasneje društvo te naloge ni hotelo ali tudi ni moglo uresničiti.

Razmere za Slovence na Kranjskem so se v šestdesetih letih, glede na pretekla desetletja, bistveno izboljšale. Toda hkrati niso dovoljevale, da bi se po nekaterih doseženih zmagah prepustili toku dogodkov. Nemška stranka, še zlasti v Ljubljani, ni mirovala. 7. julija 1868 so njeni člani v Ljubljani osnovali Konstitutioneller Verein oz. Konstitucionalno društvo, ki je bilo Slovincem v vseh pogledih nasprotno. Njegova odbornika sta med drugim postala tudi Karl Dežman, ki je bil nekaj časa predsednik društva, in dr. Suppan, ki je v naslednjem letu postal ljubljanski župan.¹⁰ Kmalu je v nemško društvo pristopilo skoraj 300 članov, od tega največ uradnikov. Poleg tega so nemški liberalci oz. Konstitucionalno društvo 14. avgusta istega leta v Ljubljani začeli izdajati nemški dnevnik Laibacher Tagblatt, ki so mu vsako soboto nameravali dodati tudi slovensko prilogo.¹¹

Nemška liberalna stranka je bila na Kranjskem šibkejša od narodne, bila pa je bolje organizirana in je imela več kapitala. Ljubljana je tako imela kar dva nemška dnevnika, Slovenci pa niti enega. V Ljubljani so enkrat tedensko izhajale le Novice, ter v obdobju 1865-1870 tudi Triglav. Slednji je izhajal na pobudo prvakov, vendar v nemškem jeziku. Proti izdajanju časopisa v nemškem jeziku so nastopili mladoslovinci, zlasti Levstik in nekranski Slovenci. Zato ni naključje, da je aprila 1868 v Mariboru začel izhajati bolj liberalni Slovenski narod, in sicer trikrat tedensko, ki pa ga narodni veljaki v Ljubljani niso hoteli podpirati. Tako so pri Slovenskem narodu (6. 8. 1868) večkrat potožili nad ljubljanskimi narodnimi voditelji, "ki le tišče petice pod palcem", in katerim je bil njihov časopis v veliko napoto.

Razočaranje nad Društvom za brambo narodnih pravic se je pokazalo že na začetku. Narodnozavedna javnost je sklic prvega občnega zbora društva pričakovala že kmalu po formalno-pravni potrditvi njegovih pravil, vendar se njena priča-

³ Arhiv Trgovske, obrtne in industrijske zbornice - (T.O.I.) v Arhivu R Slovenije, fascikel 213 - (v nadaljevanju F 213).

⁴ T.O.I. (F 213), pristopno pismo, 7. 6. 1868.

⁵ Ibidem, pristopno pismo, v Ajdovščini 24. 6. 1868.

⁶ Ibidem, povabilo k pristopu v društvo, nedatirano.

⁷ Slovenski narod, 2. 7. 1868.

⁸ Slovenski narod, 11. 8. 1868; Novice, 5. 8. 1868.

⁹ Slovenski narod, 18. 8. 1868; Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1841-1833, ZAL Ljubljana 1983, str. 397.

¹⁰ Novice, 15. 7. 1868.

¹¹ Slovenski narod, 6. 8. 1868.

kovanja niso tako kmalu uresničila. Pri Slovenskem narodu so bili zelo nestrpni, želeli so, da bi osnovalnemu odboru steklo delo hitreje od rok ter da bi društvo že pokazalo, da živi in deluje. Pri tem časopisu so politično društvo sprva videli v vlogi nekakšnega zbiralca vseh pravih rodoljubov iz vseh slovenskih pokrajin, saj je imelo slovenstvo povsod enake nasprotnike.¹² To željo so gojili tudi v društvu samem, vendar jim tega - kot bomo videli - ni uspelo povsem uresničiti.

Pravih razlogov za tako dolgo odlašanje sklica občnega zbora ne moremo natančneje določiti. Verjetno je bila tega najbolj kriva apatičnost, ki je prav takrat obvladala narodno Ljubljano, čeprav so Novice (14. 10. 1868) skušale krivdo naprtiti deželni zboru, ki naj bi zadrževal začetek delovanja društva. Konec septembra 1868 je deželno predsedstvo razpustilo mestni zbor, kjer je imela večino nemška stranka, župan pa je bil narodnjak dr. Costa.¹³ Dr. Costa, ki je moral zaradi pretepa med sokoli in turnarji kmalu odstopiti kot župan, so v začetku julija 1868 rehabilitirali, tako da je od takrat dalje lahko ponovno opravljal županske naloge. Trenja med njim in mestnim zborom pa so bila očitno le prevelika in mestni zbor so morali zaradi stalnih nesoglasij razpustiti. Apatija po razpustu mestnega zbora je bila tako velika, da je Slovenski narod (15. 10. 1868) objavil nepreverjeno novico, da so narodnjaki v Ljubljani premišljevali o tem ali bi za naslednje mestne volitve sploh imenovali svoje kandidate. Ta nepreverjena novica se je kasneje izkazala za resnično.

Prvi občni zbor je društvo sklicalo 17. oktobra 1868, ob sedmi uri zvečer v čitalniški dvorani. Na njegovem programu so bile tri pomembne točke: razprave o zedinjenju slovenskih pokrajin v eno administrativno enoto, o vpeljavi slovenskega jezika v šole in urade ter o prihodnjih volitvah v mestni zbor. Na prvem občnem zboru se je sešlo 80 do 100 članov. V društvo pa se je do takrat vpisalo že 431 ljudi. Zanimivo je, da je vse navzoče najprej nagovoril dr. Ahačič in to v nemškem jeziku, kar je bilo glede na eno izmed točk programa in značaj društva svojevrsten cinizem. O Zedinjeni Sloveniji je spregovoril dr. Janez Bleiweis. Na njegov predlog so sprejeli sklep, da bo društvo v najkrajšem času o tem vprašanju izdalo knjižico, kjer naj bi skušali dokazati, da je želja po zedinjenju Slovencev upravičena in za Avstrijo tudi koristna.¹⁴ O vpeljavi slovenskega jezika v šole in urade je spregovoril dr. Costa. Zdi se, da sta v

društvu imela glavno besedo prav dr. Bleiweis in dr. Costa. Na nasvet slednjega je društvo na dunajsko ministrstvo naslovilo peticijo, v kateri je postavilo svojo zahtevo po enakopravnosti slovenskega jezika v javnih šolah in uradih. To so zahtevali z vso pravico, saj jim je enakopravnost slovenskega jezika omogočal 19. člen zakona o splošnih pravicah državljanov decembrske ustave, kar je pomenilo, da je ta problem dolgoročno hitreje rešljiv kot program Zedinjene Slovenije. Isto zahtevo je že pred njimi sprejel deželni zbor, ki je imel slovensko večino in zato mu je društveni odbor poslal zaupnico. O zadnji točki - o volitvah v mestni zbor - niso govorili, ker jim je zmanjkalo časa. Odločitev o tem je občni zbor prepustil kar odboru. Nazadnje so po šesti točki društvenih pravil izvolili nov odbor in sicer: dr. Ahačiča, dr. J. Bleiweisa, dr. Costo, Janeza Horaka, Petra Kozlerja, Janeza Murnika, Mihaela Pakiča, dr. Franja Papeža, dr. Jožefa Poklukarja in Franca Ks. Souvana. Predsednik je postal dr. J. Bleiweis, podpredsednika dr. Costa in dr. Ahačič, tajnika Janez Murnik in dr. Papež, blagajnik pa France Ks. Souvan.¹⁵

Pri Slovenskem narodu so po prvem občnem zboru Društva za brambo narodnih pravic že pokazali svoje nezadovoljstvo z njegovim delovanjem. Pohvalili so Bleiweisov govor na zboru, kritizirali pa so ga pri njegovi izjavi, da kranjski deželni zbor - katerega član je bil tudi on sam - ni izrekel odločne potrebe po Zedinjeni Sloveniji zato, ker se ni vedelo, kako bi reagirali ostali deželni zbori, kjer so bili Slovenci slabše zastopani. Po mnenju ljubljanskega dopisnika tega časopisa Frana Levstika to ni mogel biti razlog, da kranjski deželni zbor ne bi sam izrazil te zahteve. Drugače - kot je zapisal Levstik - "ležimo rajši kar živi v grob, ki nam ga že dolgo kopljejo naši nemili zoprniki".¹⁶

Naslednji občni zbor - zadnji v l. 1868 - je društvo sklicalo 9. novembra. Do takrat je k društvu pristopilo še okrog sto novih članov, da je bilo vseh že preko petsto. Zbor je začel - tako kot vedno - predsednik društva dr. J. Bleiweis in izrekel naslednje besede, ki so bile v duhu časa, vendar se jih društvo ni vedno držalo: "Naj društvo hodi vsekdar tisto edino pravo pot, ki je mu naznanja blagor domovine, neglede na desno niti na levo. Domovina naša potrebuje krepke brambe, a zrele politike. Sloga mora biti zastava, pod katero naj se zbirajo vsi pravi brambovci narodnih pravic, katerih je nesloga pogin." Glavna točka zbora je bil pravzaprav predlog odbora, da se društvo poimenuje Slovenija. Nekateri so to ime zagovarjali, drugim je bilo bolj všeč ime Ilirija. Po

¹² Slovenski narod, 15. 10. 1868.

¹³ Novice, 30. 9. 1868.

¹⁴ Za brošuro o Zedinjeni Sloveniji so na občnem zboru 27. januarja 1869 sporočili, da bo kmalu gotova. Vendar ni jasno ali je v resnici izšla ali ne. Po tem datumu se namreč v časopisih (Novice, Slovenski narod) ne omenja več.

¹⁵ Slovenski narod, 20. 10. 1868; Novice, 21. 10. 1868

¹⁶ Slovenski narod, 22. 10.; Fran Levstik, Zbrano delo, IX. zv., Ljubljana 1961, str. 301

glasovanju so se odločili, da bo Društvo za brambo narodnih pravic odslej nosilo bolj praktično ime Slovenija. Sprejeli so tudi načrt društvenega odbora o zbiranju denarnih prispevkov za postavitve Vodnikovega spomenika. Načrt za postavitve spomenika ni bil nov, nabiranje denarja zanj se je začelo že l. 1857 na poziv dr. Tomana. Takrat so domoljubi zbrali 1840 goldinarjev, vendar je akcija s časom prenehala, denar pa je ostal v hranilnici. Slovenija je hotela začeto delo dokončati.¹⁷ Sklenili so, da zbiranje denarnih sredstev ne bo vezano strogo le na društvo in njegove člane, ampak tudi na ljubljanske meščane in vse, ki bi želeli pomagati. Večkrat se je odzval Ljubljanski Sokol, naslednik Južnega Sokola, ki je dohodke večernih zborov izročil Sloveniji. Odzvale so se tudi posamezne čitalnice, dijaška mladina itd. Na dan je prišla tudi želja po prepotrebem ljubljanskem političnem dnevniku ali časopisu, ki bi izhajal vsaj trikrat na teden. O njej se zbor ni dokončno izrekel. Odbor društva jo je vzel le "na znanje", z obljubo, do bo to možnost pretehtal do naslednjega občnega zbora.¹⁸

Pri Slovenskem narodu z delovanjem Slovenije niso bili niti najmanj zadovoljni. Lahko bi rekli, da so bili z njo zadovoljni vsak dan manj, čeprav je društvo delovalo komaj nekaj mesecev. Društveno delovanje oz. odbor se jim je zdel mlačen, predvsem pa so želeli, da bi opustili nepotrebno "petje slave za dela, ktera se sama ob sebi razumejo". V mislih so imeli predsednika dr. J. Bleiweisa, ki ga je Levstik imenoval "gospod, ki visoko dviga kadihnico".¹⁹ Pri istem časopisu so narodnjakom v Ljubljani očitali tudi nezainteresiranost za taborsko idejo, ki je poleti tega leta prvič zaživela med Slovenci. Njihovo mlačnost je občutil tudi dr. Josip Vošnjak, ko je na poti na tabor v Šempas obiskal ljubljansko čitalnico. Ljubljanski čitalničarji, ki so bili v večini tudi člani Slovenije, so - kot je poročal Levstik - dr. Vošnjaku naročali le svoje pozdrave udeležencem tabora, sami pa so se tabora udeležili v zelo majhnem številu.²⁰ Spet drugič so pri Slovenskem narodu (15. 12. 1868) Slovenijo opozarjali, naj ne čaka predolgo, ker narodni sovražnik

deluje. Tako je Levstik zapisal: "V današnjem času tisti pred žanje, ki pred pride, da mudnega čakajo kosti. Na noge tudi 'Slovenija!' bi klical, če imaš častljivo, pomenljivo ime, bodi ga vredna. In če si krščena na ženski spol, vedi denes, čuden čas, ne velja povsod, da je tista ženska najboljša, o kateri se najmenj govori. Če hočeš v nebesa svoje prihodnosti priti, moraš mnogo klicati in kričati, da si, sicer bo čas, ki mogoče da ne bo imel povsod očes in ušes, v vretji tebe spregledal in spreslišal."

Morda so pri Slovenskem narodu nekoliko pretiravali in bili pri svojih željah preveč neučakani, imeli pa so v določenih pogledih prav. Slovenija se je na izzive okolja, v katerem je živela, odzivala dokaj počasi. Nemško Konstitucionalno društvo je delovalo veliko bolj usklajeno, čeprav je imelo manj članov. Med drugim so se pri tem društvu konec l. 1868 odločili, da bodo poskušali pripraviti v Ljubljani ljudsko kuhinjo, ki bi nudila revežem hrano po najnižji ceni. V tem pogledu je Konstitucionalno društvo poseglo v pravo ljudsko potrebo in tako prekosilo narodno Slovenijo.²¹

V letu 1869 je Slovenija sklicala tri občne zборе, na katerih je obravnavala pomembna politična in nepolitična vprašanja. Številčna moč njenega članstva je rasla, tako so ob sklicu občnega zbora 20. januarja našteali že 557 članov. To visoko število pa dejansko ne predstavlja njene moči, saj njeni zbori v glavnem niso bili zelo obiskani. Značilno je, da so Novice število udeležencev na zborih skoraj vedno zamolčale, izjemo so naredile le takrat ko je bilo udeležencev veliko. Povsem drugače je bilo seveda s Slovenskim narodom, kjer so obisk vestno beležili. V notranjem delovanju Slovenije ni bilo zaznati velike živahnosti in energičnosti. Levstik je v Slovenskem narodu stanje nazorno označil z zbadljivimi besedami: "Naše društvo zdi se mi zmerom kakor skupščina strašno resnobnih istočnih mohamedancev, kateri si vedno na tihem mislijo: Allah je to sklenil, Allah je to naredil, Allah bodi hvaljen, mi ne moremo nič proti temu! Delajo se predlogi, delajo se sklepi, o katerih se že naprej ve, da se ne bodo nikdar djansko izpeljali." Značilno je, da je na neki skupščini tega društva "neki mlajši sicer, jako ognjeni narodnjak in izvrstni pevec (*Josip Noli op. p.*) za čas govora predsednika tako trdno zaspal, da je njegovo smrčanje večo občo pozornost izbudilo, nego predsednikov govor sam".²² Brez dvoma je kritika letela na račun predsednika društva dr. J. Bleiweisa, ki si je skupaj s svojimi sodelavci (dr. Costa, dr. Toman ...) lastil pravico do absolutnega vodstva v narodnem gibanju. Njihova značilna previdna in umirjeno-kon-

¹⁷ Slovenija si je načrt o postavitvi Vodnikovega spomenika zastavila zelo velikopotezno. J. Jurčič je ta njen načrt v Slovenskem narodu l. 1868 kritiziral. Bil je mnenja, da bi se z zbranim denarjem Vodniku postavilo "duševen spominek, ki bode viden in koristen vsemu narodu in se bode ponavljal in naraščal od leta do leta". "Duševen spominek" bi bila po Jurčičevem mnenju Vodnikova štipendija za "dobre pesniške, dramatične ali pripovedne izdelke", kajti Slovenci bi potrebovali predvsem literaturo in zavode za izdajanje knjig (Josip Jurčič, Zbrano delo, X. zv., Ljubljana 1982, str. 350-352).

¹⁸ Novice, 11. 11. 1868.

¹⁹ Slovenski narod, 22. 10. 1868; Fran Levstik, Zbrano delo, IX. zv., Ljubljana 1961, str. 301.

²⁰ Ibidem.

²¹ Slovenski narod, 31. 12. 1868.

²² Slovenski narod, 9. 2. 1869; Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, III. zv., Ljubljana 1958, str. 289.

servativna politika se je vse bolj kazala tudi pri Sloveniji.

Na občnem zboru 20. januarja se je celoten pogovor vrtel okrog dveh političnih vprašanj, okrog predloga ljubljanskih Nemcev o vpeljavi direktnih volitev v državni zbor ter o možnosti izdajanja prvega slovenskega političnega dnevnika. Prvo vprašanje ni ponudilo nobenih večjih dilem, vsi so se strinjali z dr. Costo, da bi vpeljava direktnih volitev v dunajski državni zbor hudo prizadela Slovence in Slovane sploh. S to zahtevo, izraženo v posebni peticiji, se je namreč ljubljansko Konstitucionalno društvo obrnilo na dunajski parlament. Z uresničitvijo njihove zahteve bi bilo prizadeto načelo deželne avtonomije oz. federalizma. Slovenija je bila prisiljena nastopiti zoper to že iz tega stališča, da dokaže, da želja ljubljanskih Nemcev ni želja cele Kranjske. Sklenili so prek državnega poslanca dr. Tomana v državni zbor poslati svojo peticijo, ki je bila odločno proti vpeljavi direktnih volitev.²³ Izbira dr. Tomana kot posrednika morda ni bila najpametnejša, saj so takratni slovenski državni poslanci v državnem zboru ubirali pot taktične opozicije z opurtunističnim prilaganjem vsakokratnemu položaju ter niso sledili zgledu Čehov v njihovi politiki načelne abstinenca. Druge izbire, kot je bila naslonitev na slovenske državne poslance, pri Sloveniji pravzaprav niso imeli.

Veliko več vroče krvi na občnem zboru je bilo ob razgovoru o možnosti izdajanja ljubljanskega dnevnika oz. časopisa, ki bi izhajal vsaj trikrat tedensko. Odbor Slovenije je o tem predlogu, podanem na prejšnjem občnem zboru (9. 11. 1868), razpravljal že na svojih sestankih in je na prvi občni zbor v l. 1869 prišel z že izdelanimi predlogi. Odločil se je zavrniti možnost izdajanja ljubljanskega dnevnika iz dveh razlogov, ker:

- društvo ni imelo dovolj denarja;
- bi nov politični časopis postal največji konkurent Slovenskemu narodu in bi obema stanje še poslabšal.

Taka razlaga ni prepričala vseh članov Slovenije. Najbolj sta ji nasprotovala Noli in Kreč, ki sta bila za izdajanje novega političnega časopisa. Slednji je celo predlagal, da bi Slovenija, po zgledu Konstitucionalnega društva pri financiranju Tagblatta, od svojih članov marljiveje pobirala denarne prispevke in si tako financirala časopis.²⁴ Odbor je njune predloge vzel na znanje, vendar jih kasneje niti ni poskušal uresničiti.

Ob odpovedi izdaje političnega časopisa so burno reagirali tudi pri Slovenskem narodu, kjer je Fran Levstik napadel Slovenijo in njene odbornike, zaradi njihove "breznačelne, počasne" politike. Pra-

vega razloga za odpoved izdajanja ljubljanskega dnevnika ni videl v možnosti konkurence Slovenskemu narodu, pač pa v denarni skoposti ljubljanskih prvakov. Zapisal je: "Kako blago, kako kolegialno in vendar težko resnico povem - tako neresnično! Tisti možje, katerim je narod, ki jih hvaliti ne more, tm v peti, ki so ga javno enkrat se predrznili pod mizo vreči, dasiravno je v naši čitalnici najbolj bran list, tisti bi ga naenkrat varovali in sami sebe in svojo polovično politiko zatajili, da bi 'Narod' konkurence ne imel? Vsega tega jim ne verjamite!"²⁵

Čez tri dni, 23. januarja, so sklicali "nadaljevalni" občni zbor, saj 20. januarja niso razpravljali o predlagani spremembi zemljiških in hišnih davkov. Šlo je za načrt, ki ga je c. k. finančno ministrstvo poslalo v pretres deželnim oblastem. Z novo cenitvijo hišnih in zemljiških dohodkov bi imeli prednost vladni komisariji, kar pa so pri Sloveniji hoteli preprečiti na ta način, da bi prek slovenskih državnih poslancev dosegli, da bi v cenitvenih komisijah imeli večino ljudski zastopniki.²⁶ Spet so se naslonili na svoje državne poslance, vendar z njimi še zdaleč niso bili vsi zadovoljni, tudi odborniki ne. Tako je dr. Ahačič na eni društvenih sej napadel državne poslance, da so le vladni statisti, ki niso vredni nobenega zaupanja. Podobno je nekoč odreagiralo tudi dr. J. Bleiweis, vendar je ostalo samo pri izjavah, ukrepal pa ni nihče.²⁷ Teh izjav v Novicah niso zabeležili, čeprav je ta časopis deloval kot "podaljšana roka" ljubljanskega političnega društva. Daleč najpomembnejši predlog je na zboru 23. januarja dal dr. Karol Bleiweis, ki je od odbora društva zahteval pripravo tabora v ljubljanski okolici. Seveda je zbor predlog sprejel. Bil je že skrajni čas, da je tudi Slovenija začela misliti na prireditve, o kateri se je, vse od ustanovitve društva, stalno govorilo.²⁸

Prvega marca so pri društvu spet sklicali občni zbor. Na njem sta bili glavni točki programa: razgovor o volitvah v mestni odbor in razprava o začasnem ministrskem ukazu glede šolskega nadzora z dne, 10. februarja 1869. Pri zadnjem predlogu je šlo za jasno omejevanje deželne avtonomije glede šolstva. Pri društvu pa so ministrski ukaz razumeli tudi kot omejevanje pravic duhovščine.²⁹ Občni zbor 1. marca je bil zadnji v tem letu. Nekateri člani društva so bili nezadovoljni s tem, da so bili taki shodi, kjer se je zbralo večje število članov, tako redki. To pa ni pomenilo, da društvo ni delovalo. Odbor je pogosto skliceval seje, kjer so

²⁵ Slovenski narod, 25. 1. 1869; Fran Levstik, Zbrano delo, IX. zv., Ljubljana 1961, str. 329.

²⁶ Novice, 3. 2. 1869.

²⁷ Slovenski narod, 9. 2. 1869.

²⁸ Novice, 3. 2. 1869.

²⁹ Novice, 10. 3. 1869.

²³ Novice, 27. 1. 1869.

²⁴ Ibidem.

razpravljali o najrazličnejših problemih. To leto prav gotovo največ o organizaciji vižmarskega tabora in postavitvah kandidatov za volitve v deželni zbor.

Leta 1869 so bile volitve v mestni odbor. Napovedane so bile za 9., 10. in 12. marec. Pri Sloveniji so svoje člane dolgo pustili čakati brez informacij o vlogi društva ob tem pomembnem dogodku. V prvi polovici februarja l. 1869 je društvo še vedno molčalo, čeprav so njegovi nasprotniki o tem vprašanju začeli razpravljati in se pripravljati že 11. januarja.³⁰ Slovenija se je zganila dokaj pozno in o volitvah v mestni zbor razpravljala šele na svojem petem občnem zboru 1. marca. Odbor društva je na ta zbor že prišel s svojim sklepom glede tega vprašanja, sklenjenim na seji odbora 17. februarja. Na njej je zmagala volja dr. Coste, ki si je kot bivši župan najbolj prizadeval, da društvo ne bi nastopilo na mestnih volitvah. Njegove slabe izkušnje z nemškimi mestnimi odborniki, ki so v prejšnjem letu zaradi njegovega županovanja bojkotirali mestne seje, so odtehtale vsako drugo možnost. Nekateri odborniki Slovenije njegovih zamisli sprva niso hoteli sprejeti. Tako so bili dr. Ahačič, dr. Poklukar in M. Pakič prepričani, da bi ob morebitni neudeležbi na volitvah društvo preveč izgubilo, vendar je mnenje dr. Coste prevladalo.³¹

Na občnem zboru je dr. Costa samo še prebral poseben društveni razglas o neudeležbi na mestnih volitvah, ki so ga Novice objavile 3. marca. Vsi udeleženci so se strinjali s sprejetim odborovim predlogom,³² kar se zdi nekoliko čudno. Vsiljuje se misel, da je bilo v društvu nekaj narobe in da načelo demokratičnosti ni prišlo do izraza, ali pa je bila večina navzočih - in še bolj tistih, ki niso bili navzoči - za ta problem nezainteresirana. Od l. 1864 do pomladi l. 1868 je narodna stranka imela v rokah mestno oblast, ki jo je sedaj brez boja prepustila Nemcem. Tokrat se je narodna stranka želela preizkusiti v vlogi sodnika, tako kot so njej nekoč bili sodniki Nemci. Novice (17. 3. 1869) so z veseljem objavile vest, da se je volitev mestnega zbora ob narodni abstinenci udeležilo le 545 volilcev, 666 pa jih je ostalo doma, vendar to dejstvo narodnjakom ni prav nič koristilo.

Drugačno taktiko je društvo izbralo pri t. i. nadomestnih volitvah v deželni zbor. Namesto umrlega poslanca prošta Antona Kosa je Slovenija kot prvega kandidirala zmernega mladoslovenca dr. Razlaga iz Brežic.³³ Volitve so potekale 19. aprila v Kranju za kranjski, tržiški in loški okraj. Dr. Razlag je na volitvah premočno zmagal, saj ni

imel močnejšega nemškega protikandidata. Od 77-ih volilcev jih je zanj glasovalo kar 67.³⁴

Več dela je imela Slovenija pri izbiri kandidata za volitve na Dolenjskem 25. maja namesto umrlega Santa Treota. Društvo je prek svojih poverjenikov vedno poizvedovalo za mnenje volilcev in ta primer ni bil nobena izjema. Naloga pa je bila tokrat še posebej težka, saj je bilo potrebno za mnenje volilcev povprašati kar v šestih okrajih (trebanskem, zatičinskem, žužemberškem, mokronoškem, litijskem in boštanjskem). O tej zadevi je neki Josip Novak v začetku aprila pisal odborniku dr. Poklukarju. Predlagal je kandidata, in sicer žužemberškega župana Janeza Vehovca, ki ga predstavlja kot značajnega moža, vnetega za narod. Zagotavljal je tudi, da bo Vehovec v žužemberškem okraju dobil največ glasov, da pa bodo zanj agitirali tudi v trebanskem okraju.³⁵

O kandidaturi za volitve v Trebnjem so odborniki Slovenije razpravljali na svoji seji 22. aprila. Iz zelo malomarno napisanega zapisnika se je razvidno le to, da so na seji obravnavali mnenja volilcev, ki pa so si bila zelo nasprotujoča. Med kandidati so se večkrat pojavila imena dr. Zarnika, K. Rudeža, dr. Poklukarja in tudi Vehovca. Nekaterim se je zdel Vehovec premalo znan, spet drugi so bili zoper dr. Zarnika, tretji so bili nad njim navdušeni itd.³⁶ Mnenja o kandidaturi so bila močno deljena. V javnosti je takrat o bodočem kandidatu nastalo več ugibanj. Slovenski narod (27. 4. 1869) je objavil vest, da Slovenija sploh ne bo imela kandidata, spet drugič (4. 5. 1869) so pisali o dr. Poklukarju kot možnemu kandidatu. Pri tem časopisu so bili naklonjeni dr. Zarniku, ki se jim je zdel najbolj primeren kandidat, saj je pri dolenjskih volilcih vzbujal zaupanje.³⁷ Pri Sloveniji ga niso imeli preveč radi, ker ga ni marala duhovščina, ki je bila v društvu močno zastopana.

Odločitev je prišla šele 10. maja na seji odbora. Kandidaturo je dobil dr. Zarnik, ljudstvu najbolj znan kot odličen taborski govornik. Proti njemu so bili še vedno: župnika Gestrin iz Št. Jurija in Jerič iz Dobova, ter Gros iz Sv. Križa, katerega poklic ni znan.³⁸ Verjetno je k izbiri dr. Zarnika največ pripomogla njegova izredna priljubljenost med ljudmi.

V Novicah so 12. maja objavili tudi razglas Slovenije, kjer je dr. Zarnik, ki je bil po mišljenju mladoslovenec, v sedmih točkah predstavil svoj program. Med drugim je, ne povsem iskreno, ampak bolj po volji Slovenije, v tretji točki zapisal:

³⁴ Novice, 21. 4. 1869.

³⁵ T. O. I., (F 213), *pismo J. Novaka iz Selsenberga* 3. 4. 1869.

³⁶ T. O. I., (F 213), *zapisnik seje* 22. 4. 1869.

³⁷ Slovenski narod, 8. 5. 1869.

³⁸ T. O. I., (F 213), *zapisnik seje* 10. 5. 1869.

³⁰ Slovenski narod, 9. 1. 1869.

³¹ T. O. I., (F 213), *zapisnik seje* 17. 2. 1869.

³² Novice, 10. 3. 1869.

³³ Novice, 31. 3. 1869.

"Posebno mi pa do tega stoji, da se šola od cerkve ne loči, vsako delovanje za ločitev zdi se mi vedno jako škodljivo in pogibeljeno za naš narod."³⁹ Volitev v Trebnjem se je udeležilo 99 volilcev, dr. Zarnik je prejel kar 92 glasov. Ostalih sedem pa je dobil predstavnik nemške stranke, novi ljubljanski mestni župan dr. Suppan.⁴⁰ Z dr. Zarnikom je prišel v kranjski deželni zbor prvi izrazitejši mladostenec.

Meseca julija je morala Slovenija spet izbirati kandidata za deželni zbor. Volitve za ljubljanski in vrhniški okraj so bile razpisane za dne 31. julija, namesto Fidelisa Trpinca, ki se je zaradi starosti umaknil iz političnega življenja. Tudi tokrat so za mnenje povprašali volilce teh dveh okrajev. Na seji odbora pa so za kandidata izbrali Franca Kotnika, posestnika iz Verda pri Vrhniku.⁴¹ Slovenski narod (17. 7. 1869) je ob tem izboru nekoliko zlobno zapisal, da dr. Poklukar spet ni prišel na vrsto, "čeprav ga ima 'Slovenija' že dolgo pripravljene na polici". Na volitvah je tudi tokrat zmagala narodna stran. Od 89-ih volilcev se jih je volitev udeležilo 75, Kotnik pa je dobil 72 glasov, ostale za njegov nasprotnik, c. k. okrajni glavar Pajek.⁴²

Slovenija se je tega leta izkazala tudi pri izbiri kandidatov za avgustovske volitve v Trgovsko in obrtno zbornico. Tudi tokrat so dobili večino narodnjaki.⁴³ Na svojem prvem zboru je nova zbornica izvolila za predsednika g. V. C. Zupana, za podpredsednika pa Janeza Horaka. Tajnik je postal Janez Murnik. Vsi trije so bili seveda tesno povezani s Slovenijo.⁴⁴

Leta 1869 pa je nastopila v slovenskem političnem prostoru pomembna sprememba. Od svoje ustanovitve pa vse do marca tega leta je bila Slovenija edino politično društvo, ki je predstavljalo politične interese vseh Slovencev. Po tem datumu pa so se začela ustanavljati enaka društva izven Kranjske. Prvo tovrstno društvo so oblasti dovolile v začetku marca l. 1869 v Mariboru.⁴⁵ Prvi zbor so priredili 15. junija istega leta, ko je društvo sprejelo že 150 članov. Predsednik je postal urednik Slovenskega naroda Anton Tomšič. Med odborniki pa so bili med drugimi tudi dr. Vošnjak, Božidar

Raič in Josip Jurčič.⁴⁶ Društvo je bilo zelo ambiciozno in je že novembra l. 1869 pripravilo brošuro z naslovom "Slovenski tabori za prosto slovensko ljudstvo". Knjižico je napisal dr. Vošnjak, izdalo in založilo pa jo je društvo samo.⁴⁷

2. septembra 1869 je c. k. namestništvo v Trstu dovolilo ustanovitev goriškega političnega društva Soča. V osnovalnem odboru novega društva sta bila tudi dr. Tonkli in dr. Lavrič, ki sta bila znana zaradi svoje taborske dejavnosti. Soča je priredila tudi dva tabora, in sicer v Tolminu 1. maja l. 1870 in v Sežani 29. maja 1870.⁴⁸ Obema taboroma je predsedoval dr. Lavrič, ki je bil tudi predsednik društva.

Svoje politično društvo so dobili tudi koroški Slovenci v Celovcu. Odločitev o ustanovitvi društva Trdnjava je padla 20. septembra 1869. Vlada je njegova pravila odobrila. Trdnjava je imela svoj prvi občni zbor 27. decembra 1869 v neki gostilni. Na njem se je zbralo okrog 70-80 Slovencev. Predsednik je postal Albin Poznik.⁴⁹ V septembru l. 1870 je v Šmarju na Štajerskem nastalo še eno politično društvo, ki je dobilo ime Naprej.⁵⁰ Prvi občni zbor je društvo sklicalo 27. novembra 1870.⁵¹

Proces nastajanja novih političnih društev je bil povsem naraven. Vsaka dežela je imela svoj specifični položaj in iz njega je morala izhajati. Poleg tega ni zanemarljivo tudi stalno prisotno nezadovoljstvo nad delom ljubljanske Slovenije. V Slovenskem narodu je Josip Jurčič že v novembru l. 1868 v članku "Naša politična društva" opozarjal, da za slovenske razmere ni dovolj, da obstaja le eno politično društvo, temveč jih je potrebno več, in sicer na različnih krajih Slovenije. Zapisal je, da bi bilo strateško napačno, če bi vojaško poveljstvo hotelo imeti vso vojsko zbrano v središču, zanemarilo pa bi varovanje levega in desnega vojnega krila.⁵² Odpor do ustanavljanja novih društev je bil precejšen. Tisti, ki so najbolj vneto zagovarjali mnenje, da se morajo vsi Slovenci zbrati okrog Slovenije, so zagovarjali stališče, da imajo vsi Slovenci - neglede kje živijo - isti program, t. j. Zedinjeno Slovenijo. Hkrati pa so se le-ti izgovarjali na postavo o političnih društvih, ki posameznim društvom ni dovoljevala ustanavljanja podružnic.⁵³

V istem času, ko so začela nastajati nova slovenska politična društva so že stekle prve priprave za izvedbo vižmarskega tabora. Ta tabor, izpeljan 17. maja 1869 na binškošni ponedeljek, je v celoti

³⁹ Čeprav je bil dr. Zarnik mladostenec, se je zaradi trebnjskih volitev dobrihal Novicam in Sloveniji. O tej strani njegovega značaja je pisal tudi Jurčič Levstiku oktobra 1868. Zapisal je, da se mu Zarnik kot človek zdi sumljiv, ker je v Novicah za "farje" pisal, zato da bi mu Slovenija pomagala vsaj do poslanstva, drugje pa je o duhovščini govoril drugače (Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, III. zv., Ljubljana 1958, str. 295).

⁴⁰ Novice, 27. 5. 1869.

⁴¹ Novice, 14. in 21. 7. 1869.

⁴² Novice, 4. 8. 1869.

⁴³ Novice, 11. 8. 1869.

⁴⁴ Novice, 1. 9. 1869.

⁴⁵ Slovenski narod, 9. 3. 1869.

⁴⁶ Slovenski narod, 17. 6. 1869.

⁴⁷ Slovenski narod, 13. 11. 1869.

⁴⁸ Novice, 27. 4. in 25. 5. 1870.

⁴⁹ Slovenski narod, 18. 1. 1870.

⁵⁰ Slovenski narod, 1. 10. 1870.

⁵¹ Slovenski narod, 17. 11. 1870.

⁵² Slovenski narod, 21. 11. 1868; Josip Jurčič, Zbrano delo, X. zv., Ljubljana 1982, str. 359-361.

⁵³ Ibidem.

pripravila in organizirala Slovenija. V slovenski taborski zgodovini je bil to najmogočnejši in po številu udeležencev najbolj obiskan tabor, na njem se je namreč zbralo ok. 30.000 ljudi.⁵⁴ Kot sem že povedala, je Slovenijo na njeno dolžnost za sklic tabora v okolici Ljubljane prvič opomnil dr. Karol Bleiweis na januarskem občnem zboru društva. Dr. Costa se je takrat skušal opravičiti in kot razlog za nesklie tabora navedel predolgo zasedanje deželne zbornice v prejšnjem letu, ki se je končalo šele pozno jeseni, v času, ki ni bil več primeren za sklicovanje taborov. Kadar je deželni zbor zboroval, se je namreč ljudstvo lahko zbiralo le na področjih, ki so bila več kot 5 milj oddaljena od njega.⁵⁵ Pri Slovenskem narodu (9. 2. 1869) takega opravičila niso sprejemali, tudi Bleiweisovemu predlogu sprva niso verjeli. Dopolnilnik Levstik je zapisal: "Vsaj jaz ne verujem tako dolgo na ta ljubljanski od političnega društva predloženi tabor, da ga na lastne oči ne vidim in da na lastna ušesa govornikov ne slišim, kajti dobro in natanko vem, da so skoraj vsi naši poslanci poprek zoper tabornarje." Kljub dvomom so odborniki Slovenije že na seji 17. februarja določili točen datum njegove izvedbe, t. j. 17. maj.⁵⁶ Po zapisu z odborove seje dne 24. marca - vsi zapisniki so napisani malomarno in dokaj nečitljivo - lahko sklepamo, da so odločali o prizorišču dogodka in izbrali Vižmarje. Hkrati so sklenili, da bodo pripravili zares velik tabor, ki se ga bo udeležilo kar največje število domoljubov.⁵⁷

Na seji odbora 9. aprila so velik del časa namenili razpravi o taboru. Sklepali so o kritju stroškov, o sestavi programa in o taborskih govornikih. Sklenili so, da bo glavne stroške plačala sama Slovenija. Za pomoč so - prek tajnika Murnika - prosili tudi Ljubljanskega Sokola. Tega dne so okvirno določili program. Strnili so ga v dve točki. Prva naj bi (po predlogu dr. Coste) obravnavala sredstva za ohranitev slovenske narodnosti, in sicer so bila le-ta sledeča:

- A.) - zedinjenje Slovencev;
- B.) - vpeljava slovenskega jezika v šole;
- C.) - posebna potreba po vseučilišču;
- D.) - vpeljava slovenskega jezika v urade.

Druga točka naj bi vsebovala zahtevo po uvedbi podpornih bank za kmetijstvo in obrt. Kot možne govornike so določili naslednje: dr. Tomana, dr. Costo, Josipa Noliya, dr. Radoslava Razlaga in Janeza Murnika.⁵⁸ Tudi na seji 28. aprila so ponovno razpravljali o taboru na Vižmarjih, vendar so za-

pustili zelo skromen zapis, tako da o tem dogodku ni mogoče sklepati ničesar konkretnega.

Zadnje podrobnosti so določili na razširjeni seji 5. maja. Takrat je manifest že "šel po svetu". Med drugimi so ga Novice objavile 5. maja, Slovenski narod pa le dan kasneje. Organizirali so sedem odsekov, ki so imeli pomembne naloge pri izvedbi tabora. Vsak odsek je imel svojega predsednika. Prvi odsek je bil denarni in je bil seveda namenjen zbiranju potrebnih gmotnih sredstev. Drugi, sestavljen iz osmih članov Slovenije, je bil zadolžen za razpošiljanje taborskih povabil, plakatov, pozivov, listov ter drugega propagandnega materiala v bližnjo in daljno okolico ter slovanskim društvom na Češkem. Tretji odsek, sestavljen iz šestih članov Slovenije, je bil zadolžen za preskrbo z vozovi in za krčme. Četrti je bil najštevilčnejši in namenjen sprejemu vseh udeležencev tabora. Kot je mogoče sklepati na podlagi zapisa, je bil njegov predsednik Pavel Drašler, član Ljubljanskega Sokola in Slovenije. Peti, sestavljen iz šestih članov, je skrbel za "taborišče", oder in umetelni ogenj. Kaj je bilo s šestim odsekom, ni popolnoma jasno. Iz zapisa lahko sklepamo, da so bili njegovi člani na samem taboru dodeljeni drugim odsekom, enako kot tudi člani prvega in drugega, ki so do 17. maja v glavnem že opravili svojo dolžnost. Sedmi je bil centralni odsek, sestavljen iz odbornikov Slovenije in predsednikov posameznih odsekov.

Po določitvi glavnih nalog so navzoči dajali še svoje predloge, ki so se nanašali predvsem na tehnično plat izpeljave tabora. Ljudevit Ravnikar se tega ni držal in je zahteval, da se mora na tabor povabiti tudi dr. Zarnik, ki je navadno predstavljal resolucijo o vpeljavi slovenskega jezika v šole. Dr. Zarnik je Sloveniji prav takrat že povzročal preglavice zaradi volitev deželne zbornice v Trebnjem. Dr. Costa je zavrnil Ravnikarjev predlog z neprepičljivo obrazložitvijo, da pogovor o tem ne sodi na ta sestanek.⁵⁹

Ljudstvo iz vseh slovenskih dežel se je tabora veselilo. Povsod je bilo mogoče zaznati veliko vznemirjenost in pričakovanje ob tako pomembnem dogodku. O tem priča tudi zelo dolgo pismo dr. Vošnjaka, ki je bilo verjetno namenjeno dr. J. Bleiweisu. V njem le-ta piše o tem, "da se na Štajerskem že vse veseli tabora na Vižmarji", ter hkrati dodaja, da se bo dogodka udeležilo "gotovo več sto štajerskih taboritov z zastavami". Vošnjak je pismo napisal tudi z namenom, da odboru Slovenije, ki je bil hkrati tudi odbor za pripravo tabora, pove nekaj svojih dragocenih izkušenj, saj je bil znan kot vnet zagovornik taborske ideje. Med drugim je tudi on predlagal, da se povabi dr. Zarnika, da bi govoril o vpeljavi slovenskega jezika

⁵⁴ Josip Vošnjak, Slovenski tabori za prosto slovensko ljudstvo, izdalo slovensko politično društvo v Mariboru 1. 1869, str. 12.

⁵⁵ Novice, 3. 2. 1869.

⁵⁶ T. O. I., (F 213), zapisnik seje 17. 2. 1869.

⁵⁷ Ibidem, zapisnik seje 24. 3. 1869.

⁵⁸ Ibidem, zapisni seje 9. 4. 1869.

⁵⁹ Ibidem, zapisnik sestanka 5. 5. 1869.

v šole, saj - kot je zapisal - "bo gotovo ta važni predmet tako popularno razlagal, da bo ljudstvo popolnoma prepričal". Za govornika o Zedinjeni Sloveniji je predlagal dr. J. Bleiweisa, poleg njega pa za isto točko po enega predstavnika iz Goriške, Štajerske in Koroške. V imenu štajerskih Slovencev je bil pripravljen nastopiti tudi sam. Naslednji njegov predlog je bil ta, da bi v Vižmarje povabili odbore vseh slovenskih čitalnic, z njihovimi zastavami, ker bi to - kot je zapisal - "jako okinčalo tabor".⁶⁰ Kot kaže so se pri Sloveniji pod težo takih prepričevanj nazadnje le odločili med govornike uvrstiti tudi dr. Zarnika in tudi dr. Vošnjaka.

Ljudje, zlasti predstavniki čitalnic iz vseh slovenskih dežel, so v času pred taborom množično pisali Sloveniji. Predvsem so ji sporočali, koliko jih bo prišlo na Vižmarje, hkrati pa so prosili za cenejše vozovnice za železnico, ki jih je očitno najbolj primanjkovalo. Tako je npr. tržaška čitalnica prosila za sto takih "izkaznih listov".⁶¹ Anton Kumšič (?) iz Cerknice je prosil za nove izkaznice - pred tem jih je prejel že 24 - ker se je iz cerkniške okolice tabora nameravalo udeležiti najmanj 100 ljudi.⁶² Pisem s podobno vsebino je bilo še veliko. Med drugimi se je oglašil tudi celjski trgovec, kulturni delavec in aktivni član celjske čitalnice Franjo Kapus, ki je enemu odborniku sporočil, da se bo iz Savinjske doline tabora udeležilo okrog 60 ljudi, ki bodo s seboj prinesli 8-10 zastav. Prosil je tudi za dodatne vozove, ki naj bi Savinjščane prepeljali s kolodvora v Vižmarje. Hkrati je pohvalil odločitev Slovenije ob izbiri dr. Zarnika za kandidata.⁶³

Kapus se ni zmotil ko je zapisal, da bo ta tabor "po pravici tabor vsih slovenskih taborov", čeprav je bilo popoldne 17. maja zelo slabo vreme. Novice so že dva dni po dogodku zapisale, da "dokler Ljubljana stoji, še ni doživela še tolko živahnega gibanja, ko je iz vseh cest, ki peljejo iz dežele v Ljubljano, in iz Ljubljane same, vrelo ljudstvo na Vižmarje". Na tabor je prišlo 9 dopisov in 16 telegramov, daleč najpomembnejša sta bila pozdrava dveh čeških narodnih voditeljev Palackega in Riegerja. Tudi pri Slovenskem narodu (20. 5. 1869) niso skoparili s hvalo velikega dogodka. Zapisali so, da so že v nedeljo 16. maja v Ljubljano prihajali udeleženci iz vseh krajev razcepljene domovine. Ljubljana je bila na predvečer prireditve tako napolnjena z gosti, da je moral marsikdo prenočiti kar na "taborišču", pod milim nebom. V ponedeljek je bila - kot poročata Slovenski narod in dr. Vošnjak v svoji knjižici - Ljubljana prava podoba ljudskega preseljevanja. Prišlo je nekaj sto primor-

skih Slovencev, ki so bili deloma v narodni obleki, vsi pa so imeli na klobukih napis "Tržaški Slovenci". Prišlo je veliko Dolenjcev, Notranjcev ter Gorenjcev, kar ni bilo ravno v veselje ljubljanskim nemškutarjem. Veliko ljudstva se je pripeljalo z vlaki, ki so zaradi velike zasedenosti zamujali tudi po eno uro ali celo več. Ob dveh popoldne so prišli štajerski gostje. Iz Koroške sta prišla dva zastopnika. Kmečke občine so poslale svoje predstavnike, ki so prišli ozaljšani z venci, zastavami, lastno godbo, itd..⁶⁴ Posebno vlogo na taboru je imelo tudi društvo Ljubljanskega Sokola. Večina ljubljanskih udeležencev tabora je čakala prav na njihov odhod iz Ljubljane, zato jih je povsod spremljala velika množica.

Ob treh popoldan se je začel tabor. Prvi je vse navzoče nagovoril dr. Costa. Pozdravil jih je ter za predsednika tabora predlagal dr. Janeza Bleiweisa, kar je ljudstvo enoglasno in navdušeno potrdilo. Dr. J. Bleiweis je začel uradni del tabora in zagovarjal prvo resolucijo - t. j. Zedinjeno Slovenijo. Med večkrat ponovljeno zahtevo "dajte nam Slovenijo", je povedal tudi to, da se je o tej ideji pogovarjal že l. 1848 z nadvojvodo Janezom. Nadvojvoda takrat načelno ni nasprotoval ideji Zedinjene Slovenije, postavil mu je le vprašanje, kaj bodo k temu rekli Štajerci in Korošci.⁶⁵ Dr. J. Bleiweis je dvome nadvojvode Janeza tudi sam prevzemal in poudarjal, kar je "revolucionarno" idejo nekoliko otopilo. To dejstvo pa na taboru ni bilo pomembno. Med njegovim govorom so se namreč razlegali klici "Živila Slovenija!" ter "Živijo dr. Bleiweis!". Nato sta o isti temi spregovorila še dr. Vošnjak in dr. Tonkli. Prvi je navzoče pozdravil v imenu štajerskih Slovencev in iz štajerskega zornega kota zagovarjal zedinjenje. Dr. Tonkli pa je spregovoril v imenu goriških Slovencev. Oba govornika so spremljali navdušeni vzkliki.⁶⁶

O vpeljavi slovenskega jezika v šole je govoril dr. Zarnik. Med drugim je star pregovor "kolikor jezikov znaš, toliko veljaš", na katerega so se večkrat sklicevali tudi Nemci, označil za "stare babje kvante", saj se - kot je rekel - Francozi in Angleži uče le svojega jezika in vendar pri njih napreduje vednost, umetnost in omika. Torej je zavrnil mnenje mnogih, da z znanjem zgolj enega jezika ni mogoče daleč priti.

Dr. Radoslav Razlag je zagovarjal tretjo resolucijo - ustanovitev vseučilišča v Ljubljani. Poudaril je, da si Slovenci morajo doma pridobiti znanje, sicer bodo mlajši rodovi reveži, enako kot so bili njihovi predniki. Za njim je spregovoril Josip Noli,

⁶⁰ Ibidem, *pismo dr. Vošnjaka, v Slovenski Bistrici* 5. 5. 1869.

⁶¹ Ibidem, *telegram iz Trsta*, 14. 5. 1869.

⁶² Ibidem, *pismo iz Cerknice*, 14. 5. 1869.

⁶³ Ibidem, *pismo iz Celja*, 11. 5. 1869.

⁶⁴ Slovenski narod, 20. 5. 1869; Josip Vošnjak, Slovenski tabori za prosto slovensko ljudstvo, izdalo slovensko politično društvo v Mariboru l. 1869, str. 12.

⁶⁵ Slovenski narod, 22. 5. 1869.

⁶⁶ Ibidem.

ki je govoril o vpeljavi slovenskega jezika v urade. Pozival je vse slovenske župane, naj zahtevajo pisanje dopisov le v slovenskem jeziku, v nasprotnem primeru naj jih vračajo.⁶⁷

V uradnem delu sporeda je kot zadnji govornik nastopil še dr. Costa, ki je govoril o drugi točki programa - o osnovanju pomožnih družb v podporo kmetijstvu in obrti ter deželne zavarovalnice. Poudaril je potrebo, da bi Slovenci v tem pogledu posnemali Čehe. Poln idealizma je tudi zagotavljal, da domače zavarovalnica, v nasprotju s tujimi, ne bi iskala dobička, ampak bi bil njen namen le nudenje pomoči domačim gospodarjem.⁶⁸

Seveda so bile vse resolucije enoglasno sprejete. Prav na koncu je vse navzoče pozdravil še g. Premerstein, predsednik tolminske čitalnice. Za njim je v imenu odbora ljubljanskih Slovenk spregovorila še gospodična Tomanova. Po njenem govoru je odbor ovenčal zastave vseh zbranih slovenskih čitalnic - zastopanih jih je bilo več kot 30 - z lipovimi venci in trakovi. Program tabora se od njegovega sprejema ni spremenil, drugače pa je bilo z govorniki. Dr. Toman se je moral nastopu zaradi bolehnosti odpovedati. Murnika pa je očitno zamenjal dr. Zarnik. Po končanem taboru so ljudje še dolgo postajali na prizorišču in se pogovarjali. Zvečer so se v glavnem zbirali po Ljubljani, v največjem številu prav v čitalnici. Ljubljanski Tagblatt je uspeh tabora skušal kar najbolj zmanjšati. Zapisal je, da se je na njem zbralo le ok. 8000 ljudi, povečini žensk in otrok, ki so le mlačno sprejemali govore.⁶⁹

Uspeh vižmarskega tabora je še dolgo odmeval med ljudstvom. Znani ljubljanski fotograf Ernest Pogorelec je za prodajo izdelal fotografijo tabora. Na sredini je bila fotografija tabora, ki so jo ob strani krasile še podobe vseh govornikov. Na njej so bili napisali: "Ne udajmo se!", "Zedinimo se!" ter "Živila Slovenija!"⁷⁰

Vižmarski tabor je bil edini, ki ga je organizirala Slovenija. Slovenski narod oz. Levstik ga je še pred njegovo izvedbo označil kot prisiljenega, ker se Slovenija dolgo ni mogla odločiti zanj. Zapisal je, da jo je v njegovo izvedbo prisililo le javno mnenje, ki je tabor podpiralo. Trdil je, da bi bil tabor v Vižmarjih izveden tudi v primeru, če se Slovenija zanj ne bi odločila, kajti iniciativa zanj je prišla "od spodaj". Takole je napisal: "To se ve, da je prva in prava iniciativa prišla od vas, štajerski bratje, ki ste na mnogo neugodnejših tleh našim boječim in trepetlikavim 'praktičnim možem', z dejanjem pokazali, da vse gre ako se le hoče."⁷¹

Ne glede na to, ali so bile obtožbe upravičene ali ne, je tabor v celoti uspel.

Slovenija je, kot poroča Slovenski narod (3. 2. 1870), spomladi l. 1871 - spet na predlog dr. K. Bleiweisa - hotela prirediti tabor na Dolenjskem, vendar do njegove izvedbe ni prišlo oz. o njem niso več govorili. Na občnem zboru Slovenije 6. januarja 1871 je neki g. Miholač iz Radovljice predlagal tudi sklic tabora v Lescah pomladi tega leta. Tudi do tega ni prišlo, ker ga je vlada prepevedala z obrazložitvijo, da bi program preveč zbegal ljudstvo in vzbudil nezaupanje v vlado in njene organe.⁷²

Komaj nekaj dni po uspelem taboru v Vižmarjih je prišlo do obžalovanja vrednega dogodka. 23. maja zjutraj se je preko trideset turnarjev, ki so bili menda dobro oboroženi, odpravilo na spomladanski izlet čez Janče v Vevče. Že med potjo je med njimi in slovenskimi kmeti prišlo do pretepa, menda so turnerji tudi streljali. Kmečke ženske so jim pri tem vzele njihovo zastavo, vendar ranjenih ni bilo. V Vevčah je bil položaj še slabši, med turnarji, vojaki, žandarji na eni, ter množico kmetov na drugi strani, se je vnel hud boj. Žandarji so pri tem ustrelili in prebodli mladega kmeta Rodeta, ki je bil takoj mrtev. Tudi med turnarji je bilo veliko ranjenih.⁷³ Ta dogodek je med slovenskim ljudstvom vzdignil veliko prahu. Javno mnenje je bilo tudi v Ljubljani ostro naperjeno proti turnarjem, sploh je bila razdraženost ljudi velika in kri temu primerno vroča, zlasti zato, ker se je širil glas, da je bil umorjeni kmet povsem nedolžen. Slovensko časopisje je dogodek obžalovalo, vendar je krivilo predvsem turnarje, ker jih podobne izkušnje z Ježice in drugih krajev niso izučile. Novice so 26. 5. 1869 objavile vest, da so iz Vevč že teden dni pred turnarskim izletom prihajala v Ljubljano svarila, naj turnarji ne hodijo tja. Mestna gosposka je hitro ukrepala in na dan dogodka celo zavarovala mestne vhode, da bi kmetje ne prišli v mesto. Tudi Slovenija je v ta namen hitro sklicala sejo in poslala telegram ministrstvu z zahtevo, naj se Turnverein razpusti, kar pa se seveda ni zgodilo.⁷⁴ Ljubljanski Tagblatt je za nesrečni dogodek krivil vižmarski tabor, ob tem pa pozabljal, da je prav on pred tem o njem pisal kot o majhnem, nepomembnem dogodku.⁷⁵ Nesrečnega Rodeta so morali pokopati naskrivaj, vendar ne v domači fari, ampak na ljubljanskem pokopališču pri sv. Krištofu. V očeh narodnjakov je ubiti kmet postal mučenec.

67 Slovenski narod, 25. 5. 1869.

68 Slovenski narod, 27. 5. 1869.

69 Novice, 2. 6. 1869.

70 Slovenski narod, 27. 7. 1869.

71 Slovenski narod, 13. 5. 1869; Fran Levstik, Zbrano delo,

IX. zv., Ljubljana 1961, str. 340.

72 Taborsko gibanje na Slovenskem, Narodni muzej Ljubljana, Ljubljana - Ljutomer 1981, str. 14.

73 Slovenski narod, 25. 5. 1868.

74 Ibidem.

75 Novice, 2. 6. 1869.

Dogodek je pri ljubljanski mestni oblasti vzbudil veliko strahu. Dr. Suppan, ljubljanski župan, je celo izdal ukaz, da je po mestu prepovedano nositi taborske svetinje (npr. taborske značke, napise...), posebno pa svetinje vižmarskega tabora.⁷⁶ Slovenski narod (1. 6. 1869) je sporočil novico, da je ljubljanski nemški mestni zbor na tajni seji baje sklepal o tem, da bi zaprosil vlado za razpust vseh narodnih društev. Ljubljanski mestni odbor je res izdal neko spomenico, o kateri so Novice (9. 6. 1869) zapisale, "da mestni očetje ne zahtevajo nič manj kakor to, da bi se dale vse prižnice, šole, slovenski časniki, vsa narodna društva in cela kranjska dežela pod stražo". Pri policijskem oddelku mestnega magistrata so tudi dali predlog, da bi v Ljubljani uvedli izredno stanje, kar pa na srečo ni obveljalo.⁷⁷ Posledice dogodka v Vevčah so čutili posebej pri Ljubljanskem Sokolu, saj jim je mestna oblast prepovedala vse nadaljne izlete v tem letu. Kako so posledice tega dogodka čutili pri Sloveniji, ni znano.

Leta 1870 so se pokazala večja nasprotja v samem narodnem taboru. Tudi v tem letu Slovenija ni ravno pogosto sklicevala občnih zborov. Pripravila je le dva, in sicer 27. januarja in 18. marca. Do 27. januarja se je v njenih vrstah zbralo že 700 članov, vendar to vodstvo društva ni napeljalo na misel, da bi se njegovi člani večkrat sešli na občnih zborih. Na zboru 27. januarja je član društva Kreč predlagal, da bi le-te večkrat sklicevali - npr. enkrat mesečno. Niti dr. J. Bleiweis niti dr. Costa za ta predlog nista pokazala velikega navdušenja. Predsednik društva je celo rekel, "da društvo naše ni potrebno zato, da bi se šopirilo z velikim besedovanjem, ampak da dela na korist domovine".⁷⁸ Odbor ni sklical zбора celo v primeru poletnih volitev v deželni zbor, ko bi bilo treba za volilne potrebe izbrati še nekaj dodatnih odbornikov. Svoj odbor so sicer pomnožili, vendar brez vedenja in odločanja svojih članov. Tudi ob odločanju o volilnih kandidatih se je odbor zaprl vase in ostalim članom Slovenije ni dopustil večje možnosti ugovora.

V društvu je imela vse večjo vlogo duhovščina. Njen vpliv se je pokazal pri obravnavi nekaterih vprašanj, ki so na različne načine ogrožale njen vpliv v družbi. Tako je odbor na dnevni red občnega zboru 18. marca postavil tudi protest zoper "posilno-civilni zakon". O njem nazadnje, zaradi pomanjkanja časa, niso razpravljali, pokazalo pa se je, kdo ima v društvu velik vpliv. O tej točki so v Slovenskem narodu (22. 3. 1870) zapisali, da sicer nimajo nič proti temu, da bi Slovenija protestirala proti tej postavi, vendar so društvo opomnili, da je

njegova prva naloga obramba slovenskih narodnih pravic, ne pa skrb za zakone, ki z društveno glavno nalogo nimajo nobene neposredne povezave. Podobno stališče v prid duhovščini je društvo izkazalo že l. 1869 ob razpravi o šolskem nadzoru. Pomembno vlogo je duhovščina v l. 1870 igrala tudi na deželnozborskih volitvah, vendar o tem več kasneje.

Društvo v l. 1870 ni pokazalo nobenega vidnejšega napredka, zdi se, da je, glede na prejšnje leto, celo nazadovalo. V tem letu ni bilo nobenega novega "vižmarskega tabora", ki bi ljudstvo spravil na noge. Nazadovanje potrjuje ne le majhno število sklicanih občnih zborov (samo dva), pač pa tudi njuna vsebina. Tako odbor za občni zbor 27. januarja ni ponudil ničesar novega. Njegov program je temeljil v glavnem na poročilih o dogodkih preteklega leta.

Izvolili so tudi nov odbor, vendar večjih sprememb in presenečenj ni bilo. Izvoljeni so bili: dr. J. Bleiweis, dr. Costa, dr. J. Ahačič, Peter Kozler, Janez Murnik, Mihael Pakič, dr. Poklukar, Anton Perme, dr. Radoslav Razlag in Franc Ks. Sovan.⁷⁹ Namesto dr. Papeža in Janeza Horaka sta odbornika postala A. Perme in dr. Razlag. Slednji se je v začetku tega leta tudi za stalno preselil iz Brežic v Ljubljano.

Zadnja točka, predlogi posameznih članov, je bila najzanimivejša. Najprej so sprejeli predlog dr. Coste, da se društvo zahvali slovenskim državnim poslancem za njihovo delo. Nihče - vsaj Novice tega ne omenjajo - mu ni nasprotoval, čeprav se je v Ljubljani in v vsem slovenskem prostoru vedno bolj kazalo nezadovoljstvo z njihovim delom. Na predlog Kreča so se odločili, da bo društvo v vsakem večjem kraju našlo sposobnega člana, ki bo društvu poročal o vseh važnejših dogodkih javnega in narodno-političnega življenja. Ta predlog je bil vsekakor zelo konstruktiven, njegovo uresničevanje bi društvu zagotavljalo uspešnejše delovanje. Po drugi strani pa predlog ni bil povsem nov, saj je to obliko dela društvo poznalo že prej in se ga je posluževalo predvsem pri ugotavljanju želja volilcev, vendar ta metoda prej ni bila dovolj sistematična. Ni jasno ali je ta predlog društvo uresničilo tudi v praksi, ker na naslednjem zboru o njem niso več govorili, čeprav so to obljubili. Sprejeli so tudi predlog istega predlagatelja (Kreča), da naj Slovenija pošlje slovenskim državnim poslancem spomenico za Zedinjeno Slovenijo s prošnjo, da jo le-ti zago-varjajo ali v poslanski zbornici ali celo v državnem ministertvu.⁸⁰ Odbor sam tega predloga vse od prvega občnega zboru ni več uvrščal v programe zborov, kar pričra o tem, da se je problemu skušal izogniti. Krečeva

⁷⁶ Slovenski narod, 1. 6. 1869; Novice, 2. 6. 1869.

⁷⁷ Slovenski narod, 12. 6. 1869.

⁷⁸ Novice, 9. 2. 1870.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

ideja je bila pogumna, vendar je bil rezultat že vnaprej znan - upanja v njeno uresničitev ni bilo.

Pri društvu niso bili prvi, ki so upali na prodor ideje Zedinjene Slovenije. Oktobra l. 1869 so slovenski predstavniki v štajerskem deželnem zboru predstavili interpelacijo o Zedinjeni Sloveniji. Pisec interpelacije je bil poslanec Mihael Herman, v graškem zboru pa jo je 11. oktobra prvič prebral Ivan Žuža.⁸¹ Isto so kmalu za njimi storili v goriškem deželnem zboru.⁸² Veliko Slovencev je ob tem dogodku čestitalo štajerskim in goriškim poslancem za njihovo pogumno delovanje. Drugače je bilo v kranjskem deželnem zboru, ki je sicer imel slovensko večino. V oktobru 1869 so hoteli sprejeti resolucijo o Zedinjeni Sloveniji, ki pa jo je v zelo zmerni obliki sestavil deželni odbor. Zahtevala je le povečano avtonomijo vseh dežel, posameznim deželnim zborom pa naj bi se prepustila odločitev o združitvi v državno-pravno skupino. Resolucija, čeprav v zmerni obliki, ni prišla na dnevni red, ker je vlada zasedanje deželnega zbora predčasno zaključila. Šele l. 1870 so s spomenico, sprejeto 30. avgusta, v kranjskem deželnem zboru odkrito zahtevali Zedinjeno Slovenijo.⁸³

O Zedinjeni Sloveniji v državnem zboru ni spregovoril nihče,⁸⁴ kar je bilo pravzaprav razumljivo. Jasno je bilo, da nobeden avstrijski parlament ne bi sprejel odločitve, ki bi Slovence iz Kranjske, Štajerske, Koroške, in Primorske povezala v eno državno-pravno enoto. Toda to ni pomenilo, da bi ideja ne smela živeti med ljudmi.

Na naslednjem občnem zboru 18. marca 1870 se je zbralo le okoli petdeset članov, kar za tako številčno društvo ni bilo ravno spodbudno. Težko bi ocenili prave vzroke neudeležbe na zborih. Morda je treba slednje iskati v tem, da Slovenija ni delovala v skladu s pričakovanji večine svojega članstva in - kot so vedno trdili pri Slovenskemu narodu - ni delovala dovolj energično.

Na tem zboru so odločali o volitvah v mestni odbor ter o novem pridobitnem davku, ki ga je odobrila poslanska zbornica na Dunaju. Vsi navzoči na zboru so bili odločno proti uvedbi tega davčnega zakona, ker je bil "poln sitnosti" za revnejši sloj. Proti temu zakonu je društvo po svoji že ustaljeni navadi na gosposko zbornico dunajskega parlamenta naslovilo posebno peticijo.⁸⁵

Ob tej točki programa pa se je razvila tudi bolj žgoča razprava, ki so jo Novice zamolčale, objavil pa jo je Slovenski narod (22. 3. 1870). Josip Noli, operni pevec in tudi aktivni član Ljubljanskega

Sokola in Dramatičnega društva, je zahteval, naj društvo hkrati s protestom izrazi tudi nezaupnico slovenskim poslancem na Dunaju, ker so tudi oni glasovali za ta zakon. Še več, predlagal je, da se nezaupnico razširi nad celotno njihovo dotedanje delovanje in naj poslanci celo zapustijo državni zbor. Dr. Costa je bil proti njegovemu predlogu z obrazložitvijo, da imajo poslanci nezaupnico izraženo že v sami peticiji. Drugega mu tudi ni preostalo, saj je bil pred dvema mesecema prav on glavni pobudnik zaupnice slovenskim državnim poslancem. Dr. J. Bleiweis je željo po nezaupnici odpravil še hitreje z obrazložitvijo, da njena obravnavana ni na dnevnem redu in je ni hotel dati na glasovanje.

S tem je vodstvo društva pokazalo kako malo mu je do slovenskega javnega mnenja, ki je bilo naklonjeno temu, da se slovenski državni poslanci vrnejo domov. V Ljubljani v narodnem življenju tudi zaradi tega ni bilo opaziti prave zagnanosti. Slovenski narod (29. 3. 1870), takrat že brez Frana Levstika, je glavno mesto Kranjske opisal kot "čedalje bolj trohnelo srce zdravega slovenskega telesa", čeprav je prav Ljubljana "nekaj prva povzdignila narodno zastavo, pod katero so jele poganjati krepke rasti domačega napredka". Neki ljubljanski narodnjak, izobraženec, je - kot piše Slovenski narod (29. 3. 1870) - v neki družini opisal stanje v mestu kot "lužo, v kateri nemarne živali iz nevoščljivosti in dobičkoželjnosti hočejo druga drugi glavo zatreti". Nekaj dobre volje se je v ljubljansko narodno življenje vrnilo ob izstopu slovenskih (kranjskih) državnih poslancev - Tomana, Svetca, Barba in Pintarja - konec marca iz državnega zbora. Poleg njih so izstopili tudi goriški, štajerski in istrski slovenski poslanci.⁸⁶

V istem času, konec marca l. 1870 so bile v Ljubljani tudi volitve mestnega odbora. Člani Slovenije so na svojem občnem zboru razpravljali tudi o tej temi. Odbor društva tokrat - za razliko od l. 1869 - ni sprejel nobenega vnaprejšnjega predloga, ker je odločitev prepustil občnemu zboru. Večina udeležencev zbora očitno o volitvah ni imela posebej izoblikovanega mnenja, saj se na poziv predsednika dr. J. Bleiweisa ni nihče oglasil s svojim predlogom. Zato je prvi o tem - v lastnem imenu - spregovoril dr. Costa. Tudi za to leto je - kakor v l. 1869 - predlagal, da se društvo s svojimi kandidati ne bi udeležilo volitev. Po njegovem mnenju je bilo delovanje nemškega mestnega zbora jalovo in polno "le besed in namenov". Mestno zastopstvo je kritiziral tudi pri pisanju spomenic, ki so jih njegovi odborniki pisali, med drugim tudi deželnemu zboru, ko je le-ta zahteval uvedbo slovenskega jezika v šole. Zaradi teh spomenic so

81 Slovenski narod, 12. 10. 1869.

82 Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 495.

83 Ibidem.

84 Ibidem.

85 Novice, 23. 3. 1870.

86 Novice, 6. 4. 1870.

morali - kakor se je sam izrazil - deželni odbor, duhovščina in Slovenija protestirati "zoper omadeževanje cele dežele". Skratka, dr. Costa je bil mnenja, da se društvo ne udeleži volitev zato, ker ne more sprejeti "take zapuščine prvega leta liberalnih mestnih očetov". Njegov predlog so enoglasno sprejeli.⁸⁷

Razglas o neudeležbi Slovenije na mestnih volitvah so Novice objavile 23. marca 1870. V Slovenskem narodu (22. 3. 1870) so spet odkrito pokazali svoje nezadovoljstvo in zapisali: "V Ljubljani je res sitna stvar, postavlja se v boj nasprotniku, nad kojim čuje s protekcijskim očesom vsemogočna dunajska vlada, in to tolikanj več, ker ima mršava naša politika cel Babilon v domačem taboru." Narodnjaki se volitev v mestni zbor resda niso udeležili, volilni rezultati pa so jih vseeno zanimali. Novice (30. 3. 1870) so z velikim užitkom zapisale, da so bile volitve po udeležbi "grozno revne". Narodna Ljubljana je torej tudi tokrat pri volilni abstinenci upoštevala nasvet Slovenije.

Poleti istega leta so nepričakovano sledile volitve v deželni zbor. 22. maja je cesar Franc Jožef s patentom razpustil državni zbor in vse deželne zборе, z izjemo češkega, ter ukazal nove volitve.⁸⁸ Za kranjski deželni zbor so bile razpisane: za kmečke občine 27. junija, za mesta, trge ter Trgovsko in obrtno zbornico v Ljubljani 28. junija, za veleposest pa 1. julija. Pri Sloveniji so se tokrat hitro in zelo zavzeto lotili priprav. V boj proti nemški stranki so stopili s svojim geslom, s katerim so nastopali že od vsega začetka: "Za vero, dom, cesarja". Številčno so povečali odbor in obljubili, da bodo takoj, ko bodo izvedeli mnenja posameznih volilnih okrajev, objavili seznam kandidatov.⁸⁹

Slovenija se je zelo potrudila in že 8. junija so Novice objavile razglas oz. seznam kandidatov za kmečke občine. V razglasu je dr. J. Bleiweis v imenu Slovenije volilcem zagotavljal, da bodo kandidati trdno branili deželne pravice in potrebe po narodni enakopravnosti - kar naj bi pomenilo pot k Zedinjeni Sloveniji - ter se bodo vedno zavedali, "da so matere katoliške cerkve verni sinovi". Za volitve kmečkih občin je društvo kandidiralo 16 svojih predstavnikov, in sicer:

1.) - za ljubljansko-vrhniško okolico: dr. Janeza Bleiweisa in dr. Jožefa Poklukarja;

2.) - za Kamnik in Brdo: Janeza Tomana, dekana v Moravčah;

3.) - za Kranj, Tržič in Loko: Franca Kramarja, korarja in dr. Radoslava Razlaga, odvetnika v Ljubljani;

4.) - za Radovljico in Kranjsko goro: Lovra Pintarja, župnika na Breznici;

5.) - za Postojno, Planino, Senožeče, Lož in Bistrico: dr. Etbina Costo, odvetnika v Ljubljani in Matija Korena, posestnika v Planini;

6.) - za Vipavo in Idrijo: Jurija Grabrijana, dekana v Vipavi;

7.) - za Novo mesto, Kostanjevico in Krško: Jožefa Zagorca, posestnika v Šentjerneju;

8.) - za Trebnje, Zatičino, Žužemberk, Mokronog, Litijo in Radeče: grofa Jožefa Barbota, Mihaela Tavčarja, župnika v Vačah in dr. Lovra Tomana, odvetnika v Ljubljani;

9.) - za Kočevje, Lašče, Ribnico: Luko Svetca in Petra Kozlerja;

10.) - za Črnomelj in Metliko: Martina Kramarča, posestnika v Radovici.

15. junija je društvo v Novicah priporočalo tudi kandidate za mestne in trške občine, in sicer:

1.) - za Idrijo: Marka Lipolda, c. k. višjega rudarskega svetovalca;

2.) - za Tržič, Radovljico in Kamnik: Janeza Murnika, tajnika Kupčijske in obrtne zbornice in urednika Novic;

3.) - za Postojno, Vrhniko in Lož: Franceta Kotnika, posestnika na Vrhniki;

4.) - za Kranj in Loko: Leopolda Jugovica, posestnika in trgovca v Kranju;

5.) - za Novo mesto, Krško, Črnomelj, Metliko in Višnjo goro: Karola Rudeža, graščaka iz Hrastja;

6.) - za Kočevje in Ribnico: Janeza Kosirja, c. k. okrajnega sodnika v Kočevju.

Odbor Slovenije je cel junij prirejal seje, na katerih so razpravljali o mnenjih posameznih volilnih okrajev. Do 15. junija so imenovali večino kandidatov, ne pa še vseh. Nekoliko se je zataknilo le pri izbiri dveh kandidatov za mesto Ljubljana in tretjega kandidata za Trebnje, namesto dr. Lovra Tomana. Slednji se je zaradi hude boleznosti - umrl je v avgustu tega leta - moral kandidaturi odpovedati. Prvi problem - izbor kandidatov za Ljubljano - so rešili v čitalniški dvorani 19. junija na t. i. poskusnih volitvah. Le-teh se je udeležilo kar 141 volilcev. Največ glasov sta prejela Janez Horak in Jožef Debevec, ki sta tudi uradno postala kandidata Slovenije za Ljubljano.⁹⁰

Več vroče krvi je bilo pri izbiri tretjega kandidata za volitve v Trebnjem. Kot tretji možen kandidat se je med ljudstvom pojavilo ime dr. Zarnika, ki ga je društvo (tudi v Trebnjem) kandidiralo že maja 1869. Že takrat niso bili pretirano navdušeni nad njegovo kandidaturo, 1. 1870 pa še manj. O njem so vse bolj očitno govorili, da je liberalec in nasprotnik duhovščine. Novice (22. 6.

⁸⁷ Novice, 23. 3. 1870.

⁸⁸ Novice, 8. 6. 1870.

⁸⁹ Novice, 1. 6. 1870.

⁹⁰ Novice, 22. 6. 1870.

1870) so javno grajale dr. Zarnika, ker se mu je "jezik zatekel". Dr. Zarnik naj bi v neki večji družini takoj po cerkniškem taboru izjavil, da on z duhovščino v političnih zborih ni zadovoljen, ter da so mu glede tega "Dežmanovci" ljubši kot slovensko prvaštvo. Na svojih sejah so odborniki Slovenije tehtali tudi možnost, da bi za Trebnje predlagali dr. Zarnika. Na koncu so se odločili proti njegovi kandidaturi, saj - kot so zapisale Novice (15. 6. 1870) - se "njegov program ne strinja s programom narodne večine deželnega zbora kranjskega". Poleg tega naj njegova kandidatura ne bi bila v prid sloge med narodnimi zastopniki. Pri Slovenskem narodu so bili drugačnega mnenja in so vsekakor želeli, da bi dr. Zarnik kandidiral. Spočetka so še upali, da bo kandidiral za mesta in trge, morda celo v Ljubljani. Menda je velika večina narodnih posestnikov v šentpetrskem predmestju in šentjakobskem trgu grozila, da ne bodo šli volit, če ne bo kandidiral prav on.⁹¹

Pred volitvami v kranjski deželni zbor se je največ govorilo prav o "zadevi Zarnik". Slovenski narod je 16. junija l. 1870 objavil njegovo kandidaturo v trebanjskem volilnem okraju, kjer so ga odločno podpirali njegovi politični prijatelji. Novice te vesti seveda niso objavile. Objavile (22. 6. 1870) so le sklep odbora Slovenije z njegove seje 21. junija. Na njej so, na podlagi pisem volilnih upravičencev, razpravljali o tretjem kandidatu za Trebnje. Izmed prispelih pisem so kot možnega kandidata izluščili žužemberškega župana Vehovca, ki pa ga kljub obljubljeni podpori volilcev niso postavili za svojega uradnega kandidata. Končno so sklenili, da bo odbor na dan volitev v Trebnje poslal dva svoja predstavnika - dr. Poklukarja in dr. Razlaga z nalogo, da zedinita volilce glede tretjega poslanca. Torej svojega tretjega uradnega kandidata društvo ni imelo.

Volitve so se za narodne zastopnike končale uspešno. Slovenci so v kranjskem deželnem zboru dobili večino. V mestih so narodni kandidati zmagali v Novem mestu, Postojni, Kranju; izgubili pa so v Kočevju, Idriji in Trzinu. Tudi Trgovska in obrtna zbornica je izvolila dva narodna kandidata - Janeza Horaka in V. C. Zupana. V Ljubljani sta zmagala nemška kandidata dr. Suppan in dr. Kaltenecker.⁹² Slovenija za kategorijo velikih posestev ni pripravila svojih kandidatov. Na deželi pa so zmagali vsi narodni kandidati. Med njimi je bil tudi dr. Valentin Zarnik, ki je v Trebnjem - čeprav ni uradno kandidiral - prejel 119 glasov. Ostala dva narodna kandidata, grof Barbo in župnik Tavčar, ki je bil menda Zarniku še posebej nenaklonjen, sta prejela nekaj manj glasov. Novice (29. 6. 1870) so Zarnikov volilni uspeh pripisale

posredovanju dr. Razlaga in dr. Poklukarja, ker naj bi dosegla to, da so Zarnika volili tudi tisti volilci, ki ga sprva niso nameravali.

Zaradi tega prispevka je med Novicami in Slovenskim narodom prišlo do prave besedne vojne. Pri Slovenskem narodu (28. 6. 1870) so med drugim obtožili Slovenijo, da so njene prve volilne agitacije veljale le proti Zarniku, šele potem tudi zoper Nemce. Objavili so tudi vest, da bo zaradi tega in zaradi nedemokratičnosti Slovenije iz nje izstopilo več članov. Ali se je to zares zgodilo, ni mogoče zanesljivo sklepati. Dejstvo pa je, da je društvo na naslednjem občnem zboru (6. januarja l. 1871) štelo le 621 članov.⁹³ Novice (6. 7. 1870) pa so Slovenski narod obtožile "tak-blatovanja", po zgledu tendenciozno naravnane ljubljanskega dnevnika Tagblatta.

V letu 1870 pa je prišlo še do enega dokaj pomembnega dogodka. Od 1. do 3. decembra 1870 je v Ljubljani potekal jugoslovanski kongres, kjer so se pokazale težnje po povezavi Slovencev z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Na tem shodu se je zbralo veliko hrvaških in slovenskih politikov ter predstavnik vojvodinskih Srbov. Med slovenskimi udeleženci kongresa so bili tudi odborniki Slovenije - dr. J. Bleiweis, dr. Costa, dr. Razlag, dr. Poklukar in Murnik.⁹⁴ Datum kongresa ni bil naključen. V času prusko-francoske vojne je bil obstoj monarhije dokaj negotov. V primeru večjih političnih sprememb se je pokazala kot možnost tudi želja jugoslovanskih narodov po skupnem življenju. Glede konkretnih političnih rešitev je bil program precej nejasen, tako zaradi nesoglasij kot zaradi strahu pred preganjanjem. Do kakega globljega in trajnejšega sodelovanja politikov iz Slovenije, Dalmacije, Hrvaške in Vojvodine pa ni prišlo.

Pri Sloveniji so o jugoslovanskem programu, razglašenem 1. decembra, razpravljali na občnem zboru 6. januarja 1871. Prevladalo je mnenje dr. Coste, da je program le izraz ljudskega mnenja, "ni pa nobena postava". Po njegovem mnenju je imela Avstrija še prihodnost. Zbor je jugoslovanski program enoglasno potrdil. Zdi pa se, da je to storil bolj zaradi odziva ljubljanskih Nemcev in Tagblatta na jugoslovanski program. Ta časopis je program označil kot panslavističen, v boj proti njemu pa je nemška stranka na Kranjskem poslala celo nekega uradnika Ertla, ki še po treh letih bivanja na Kranjskem ni razumel slovenskega jezika.

⁹¹ Slovenski narod, 11. 6. 1870.

⁹² Slovenski narod, 2. 7. 1870.

⁹³ Slovenski narod, 12. 1. 1871.

⁹⁴ Slovenski narod, 8. 12. 1870.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verein zur Verteidigung der nationalen Rechte *Slovenija* in den Jahren 1868-1870

Im vorliegenden Beitrag legt der Autor die Tätigkeit des "Vereins zur Verteidigung der nationalen Rechte" (Društvo za brambo narodnih pravic) dar, des ersten politischen Massenvereins in Slowenien, der später in den Jahren 1868-1870 in "Slovenija" umbenannt wurde. Solche Vereine waren aufgrund der liberalen Gesetzgebung vom November 1867 zugelassen. Der "Verein zur Verteidigung der nationalen Rechte" wurde im Sommer 1868 in Ljubljana offiziell gegründet, die Aktion zur Gewinnung von Mitgliedern war vom Ljubljanaer Stadtabgeordneten und Hausbesitzer Dr. Janez Ahačič im Mai desselben Jahres gestartet worden. Dr. Janez Bleiweiß wurde und blieb

Vorsitzender des Vereins. Erklärtes Ziel des Vereins waren national-politische Rechte für alle durch Ländergrenzen getrennten Slowenen, vor allem aber ihre völlige Gleichberechtigung im öffentlichen Leben. Er setzte sich für das Programm eines Vereinigten Slowenien ein, damals noch ein unerschwingliches Ideal. Für ein Vereinigtes Slowenien trat der Verein auch auf dem am meisten besuchten Tabor in Slowenien in Vižmarje (17. 5. 1869) ein, dem ersten und zugleich einzigen von diesem politischen Verein veranstalteten Tabor. Seine Führung war eher alt-slowenisch-konservativ ausgerichtet, deswegen warf ihm die slowenische liberale Opposition oft Lauheit vor. Da die "Slovenija" nicht alle Aufgaben bewältigen konnte, entstanden bereits im Jahre 1869 neue Vereine in der Steiermark, im Görzer Bereich und in Kärnten, welche die Rechte ihrer Länder vertraten. Der Verein "Slovenija" bestand auch nach dem Jahre 1870, hinterließ jedoch keine bedeutenden Spuren in der slowenischen Geschichte.

Janez Cvirn

Nemci in državnozborna volilna reforma 1907

Boj za demokratizacijo volilnega sistema, ki se je začel kmalu po obnovi ustavnega življenja, je zaradi zapletenih nacionalnih problemov v Avstriji le počasi napredoval. Prva velika volilna reforma leta 1873, ki je uvedla direktne volitve v dunajski parlament, je še vedno ohranila s cenzom omejeno volilno pravico in kurije, ki so dajale celotnemu sistemu anahronistični značaj. Z drugo veliko državnozborna volilno reformo leta 1896, ki je na svojevrsten način spojila splošno (moško) volilno pravico s starim sistemom kurij,¹ je bil storjen prvi odločnejši korak k demokratizaciji volilnega (in političnega) sistema v Avstriji. Čeprav tudi ta reforma ni odpravila nacionalnih in socialnih krivic, se je z njenim sprejetjem intenziviral boj za uvedbo splošne in enake volilne pravice, ki ga je od začetka devetdesetih let vodilo delavsko gibanje.² Zahteve po demokratičnem volilnem sistemu so bile od leta 1896 dalje v avstrijskem tisku stalno prisotne,³ načelo splošne in enake volilne pravice pa je definitivno zmagalo šele ob koncu leta 1905, ko sta cesar in vlada zaradi vladne krize na Ogrskem (ex Lex stanje), revolucije v Rusiji in socialdemokratskih množičnih akcij končno pristala na volilno reformo.⁴

Ko je ministrski predsednik Gautsch 26. 9. 1905 odprl državni zbor, je bila agitacija za splošno in enako volilno pravico v Avstriji že v polnem teku. Glasne zahteve po volilni reformi so ga prisilile, da se je problema dotaknil tudi v svojem nastopnem govoru in izjavil, da načelno reformi ne nasprotuje, da pa bi bila uvedba splošne in enake volilne pravice v mnogonacionalni Avstriji izredno zapletena.⁵ Gautschevo zavračanje volilne reforme in napoved, da bo vlada poskušala doseči pomiritev nacionalnih nasprotij v državi po poti sporazuma med Nemci in Čehi, sta pri večini članov državnega zbora povzročila razburjenje. Zato je neposredno po njegovem govoru več političnih skupin v parlamentu (Mladočehi, socialdemokrati, jugoslo-

vanski poslanci, češki narodni socialisti, kasneje pa še poljski demokrati) zahtevalo takojšnjo pripravo zakona o splošni, enaki, direktni in tajni volilni pravici, za volilno reformo v takšni ali drugačni obliki pa se je zavzela tudi večina poslancev, ki so nastopili med adresno debato.⁶ Različni predlogi, ki so od vlade zahtevali izvedbo volilne reforme, so prišli na glasovanje dne 6. 10. 1905, a niti en ni dobil potrebne dvotretjinske večine.⁷ S tem se je vprašanje volilne reforme šele prav začelo, najbolje sprejeti predlog klerikalnega poslanca Alfreda Ebenhocha, ki se je zavzel za splošno, tajno, direktno, ne pa tudi enako volilno pravico⁸, pa je že nakazal smeri bodočih bojev.

Jeseni 1905 je postalo tudi na Spodnjem Štajerskem vprašanje volilne reforme središčno politično vprašanje, ki mu spodnještajerski Nemci namenijo izjemno veliko pozornost. V skladu s stališči Nemške ljudske stranke⁹ se načelno tudi sami zavzemajo za odpravo kurij in demokratizacijo "fevdalnega" volilnega sistema (opat Treuinfels je izvoljen s sedmimi, Poljak Koslowski z dvaindvajsetimi glasovi, medtem ko je vsak poslanec pete kurije izvoljen z več tisoč glasovi), toda hkrati odločno nasprotujejo vsakršnemu oškodovanju že tako ogroženega nemškega posestnega stanja v Avstriji in še posebej na Spodnjem Štajerskem. Očitno se dobro zavedajo, da bi dosledna izpeljava načela splošne in enake volilne pravice v Avstriji

⁶ Jenks, The Austrian Electoral Reform n. d., str. 32-33.

⁷ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 37-39.

⁸ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 39.

⁹ Deutsche Wacht tako že 1. 10. 1905 v obsežnem povzetku objavi govor voditelja Nemške ljudske stranke na Štajerskem Hofmanna von Wellenhoffa, ki je med adresno debato izjavil, da se tudi Nemška ljudska stranka načelno zavzema za nadaljnjo razširitev volilne pravice in za odpravo starih privilegijev (to ima zapisano tudi v svojem programu), da pa je volilna reforma v mnogonacionalni državi izredno zapletena zadeva, ki mora zagotoviti predvsem nacionalne pravice narodov. Zato tistih, ki s tehtnimi argumenti nasprotujejo takojšnji uvedbi splošne in enake volilne pravice, ne gre označevati za izdajalce naroda in zagovornike nesvobode. Nekaj dni kasneje (12. 10. 1905) objavi Deutsche Wacht članek nemško-nacionalnega poslanca Heinricha Pradeja, ki prav tako poudarja, da Nemška ljudska stranka ne nasprotuje demokratizaciji volilnega sistema, da pa bo odločno nasprotovala razširitvi volilne pravice na analfabeite in morebitnim spremembam posestnega stanja v državi.

¹ Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 8.

² Vasilij Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki, ZČ letnik 33, 1979, št. 2, str. 221.

³ W. A. Jenks, The Austrian Electoral Reform of 1907, New York 1950, str. 27.

⁴ Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907), str. 221;

Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 27-32.

⁵ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 32.

pomenila zmagoslavje Slovanov in klerikalcev, na Spodnjem Štajerskem pa Slovencev,¹⁰ zato se najbolj zavzemajo za vpeljavo t. i. pluralnega sistema (Pluralitätssystem) po belgijskem vzoru, ki ga v celjski Deutsche Wacht že konec oktobra 1905 predstavi deželnozborski poslanec Oberleitner.¹¹

Osnovno načelo tega sistema, po katerem imajo različne skupine volilcev različno število glasov, naj bi bilo po Oberleitnerjevem mnenju še posebej primerno za Avstrijo. Zato predlaga, da bi en glas dobil vsak avstrijski državljani, star 24 let, ki zna pisati in brati, dodaten glas ali dva pa bi dobili tisti:

- ki imajo višjo izobrazbo;
- ki imajo zemljiško posest;
- ki opravljajo samostojno obrt in plačajo najmanj 8 K direktnega davka letno;
- poročeni;
- in tisti, ki so starejši od 40 let.

Na ta način, pravi Oberleitner, bi imel vsak volilec možnost doseči maksimalno število treh glasov (tudi delavec, starejši od 40 let), vloga srednjega stanu pa bi se (v skladu z načeli Nemške ljudske stranke in Linškim programom) bistveno povečala.

Tudi Štajerc je prepričan, da bi bila najboljša "množinska volilna pravica", kakor jo imajo v Belgiji. "Po tej volilni pravici podeli razven navadne pravice glasovanja, katero uživa brez izjeme vsak državljani, nobraženost in posest še drugi, oziroma tretji glas. Potem takem naj bi imeli vsi polnoletni državljani, tudi vsi tisti, ki ne znajo pisati in brati in ki nimajo nikakega premoženja, pravico glasovanja. Kdor je bolj naobražen, toraj ima dobro šolsko naobrazbo, a nima nikakega premoženja, naj bi imel razven prve splošne pravice glasovanja še pravico v drugič, in ako je premožen še pravico v tretjič glasovati".¹² Nekoliko drugače pa razmišlja učitelj na celjski meščanski šoli August Aistrich, katerega spis Oesterreich, ein glücklicher Staat iz leta 1903, Deutsche Wacht skoraj v

celoti ponatisne.¹³ Po njegovem mnenju je za uredeitev neznosnih razmer v državi najprej potrebno doseči nacionalno pomiritev, pri tem pa je treba izhajati iz popolnoma drugače zastavljene davčne politike. Pri urejanju razmer v državi bi se bilo potrebno držati naslednjih osnovnih pravil:

- za državo je največjega pomena davčna moč naroda in ne število ljudi;
- politični vpliv nekega naroda v državi se določi na podlagi višine davčnih prispevkov;
- vsak narod sam in z lastnimi sredstvi skrbi za razvoj svoje nacionalnosti;
- narod, ki se z lastnimi silami ne more ohraniti, nima pravice eksistence.

Kar pa se tiče volilnega sistema, Aistrich predlaga naslednje:

- izobrazbeni cenzus (končana ljudska šola);
- davčni cenzus (uvredba volilnega davka v višini 3 K letno, ki ga je potrebno plačevati najmanj 5 let);
- volilne legitimacije z označitvijo nacionalnosti volilca (v času enega volilnega obdobja se onemogoči prestopanje iz ene nacionalnosti v drugo);
- tajne volitve.

S tem bi bilo, pravi Aistrich, število mandatov odvisno od davčne moči in ne od števila ljudi, kot je mogoče v enonacionalnih državah, s prepričitvijo volilne agitacije med nacionalnimi strankami pa bi se omilili tudi nacionalni boji v državi.

Temeljna načela volilne reforme, ki jih ministrski predsednik Gautsch predstavi v državnem zboru 28. 11. 1905 (odprava kurij in inteligenčnega cenzusa, razdelitev mandatov v deželah po pomembnosti in ne po številu ljudi, nacionalno zaokroženi volilni okrajji, zaščita nacionalnih manjšin z dodelitvijo k nacionalnim volilnim okrajem, naseljenostni cenzus),¹⁴ so za spodnještajerske Nemce vsaj za silo sprejemljiva, čeprav Marburger Zeitung opozarja, da si bodo morali (glede na običajno prakso v Avstriji, da ministri govorijo eno, mislijo pa drugo) nemški svobodomiselní poslanci sprejemljivo volilno reformo šele izboriti: "Klobuk našega naroda leži v njihovih rokah; na njih je, ali bodo bodo nacionalne smernice ministrske izjave usmerili tako, da bodo tekle vzporedno z nemškimi narodnimi interesi".¹⁵ V obeh nemških listih preladuje stališče, da bi morala biti osnova za razdeljevanje mandatov po deželah davčna moč posameznega naroda. Hkrati pa oba poudarjata, da volilne pravice ne bi smeli dati tudi analfabetom: "Es wäre eine tragikomische österreichische

¹⁰ Deutsche Wacht, 19. 10. 1905.

¹¹ Deutsche Wacht, 29. 10. 1905.

¹² Štajerc, 26. 11. 1905. Zanimivo je, da je tri mesece kasneje (18. 2. 1906) predlagal Štajerc naslednjo volilno reformo: "Posamezne kurije naj bi ostale, kjer treba predručile. Vsak stan, kolikor jih je v državi, naj bi volil svojo število poslancev iz svoje sredine. Duhovnikom, uradnikom, učiteljem, trgovcem, obrtnikom, kmetom in delavcem naj bi se v posameznih kurijah odločilo primerno število poslancev, katere bi naj vsaka kurija za se volila. Postavno ojstro naj bi bila prepovedana vsaka agitacija in šuntarija iz ene kurije v drugo, kakor se to godi pri sedanjih volitvah v kmetski skupini. Pri kmetskih volitvah, bodisi državnih ali deželnih, občinskih itd. se godijo največje krivice, najnesramnejše se tu postopa. V orvi vrsti tu, žalibog, neopravičeno, nepostavno in sebično postopajo prvaški dohtarji in deželna duhovščina. Kaj, vraga, imajo tisti tukaj opraviti, mar kmetje nimajo svojih možgan, mar vsako kaplanče že razume in ve, kje kmeta črevelj žuli!..."

¹³ Deutsche Wacht, 1. 11. 1905, 5. 11. 1905, 12. 11. 1905; v komentarju Aistrichovega spisa je zapisano, da ga je avtor predložil tudi ministrskemu predsedniku Gautschu.

¹⁴ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 43-47.

¹⁵ Marburger Zeitung, 30. 11. 1905.

Spezialität, wenn in unser wunderliches, an Abnormitäten überreiches Parlament vielleicht auch noch Abgeordnete einziehen sollten, welche weder lesen noch schreiben können".¹⁶

Vsi pomisleki pridejo do izraza na dobro obiskanem zborovanju Nemškega društva za Maribor in okolico 18. 1. 1906.¹⁷ Na njem se mariborski vsenemški poslanec Wastian povsem nedvoumno izreče za demokratizacijo absurdnega volilnega sistema, ki nekaterim omogoča, da volijo po trikrat (v mestni ali kmečki kuriji, trgovsko-obrtnih zbornicah in v splošni kuriji), medtem ko tisoči in tisoči še vedno nimajo volilne pravice. Toda še z večjo odločnostjo nasprotuje vpeljavi enake volilne pravice, saj bi le-ta pomenila tudi "največjo krivico" (summum ius, summum iniuria). Po Wastianovem mnenju mandatov ne bi smeli mehansko razdeliti glede na število prebivalcev, pač pa bi morali upoštevati velike kulturne in nacionalne razlike po posameznih deželah. Eden izmed glavnih kriterijev za razdeljevanje mandatov bi morala biti "davčna sposobnost" posameznega naroda, saj vsak Nемец plača štirinajstkrat toliko davkov kot nenemški davkoplacvalec. Drug kriterij, ki bi ga pri reformi morali upoštevati, pa je kulturna razvitost posameznega naroda. (Analfabeti ne bi smeli imeti volilne pravice). V primeru upoštevanja obeh navedenih kriterijev, bi po Wastianovem mnenju morale v državnem zboru "zahodne" dežele povsem prevladati nad vzhodnimi, saj bi bila Galicija upravičena do največ 43 mandatov.¹⁸

Zahteve po delitvi mandatov na podlagi davčne in kulturne vrednosti narodov ter samostojnem položaju Galicije (za kar se v posebni izjavi 7. 2. 1906 zavzamejo vsenemški poslanci Schönerer, Schalk, Iro, Eisenkolb, Hauck, Hofer, Jäger, Berger, Kittel, Malik, Lindner, Stein, Wastian),¹⁹ se v Marburger Zeitung in Deutsche Wacht vztrajno ponavljajo vse do začetka februarja 1906,²⁰ pred Gautschevo razginitvijo reformnega predloga (26. 2. 1906) pa se Deutsche Wacht loti še glasnih slovenskih zahtev po pravičnejši razdelitvi mandatov v slovenskih deželah.²¹ Po njenem mnenju zahtevajo slovenski politiki neuresničljivo, pa tudi to, kar jim je pripravljen dati Gautsch, daleč presega meje nemške tolerance. Na Štajerskem so že dosegli šest mandatov in čeprav so jih zahtevali osem, je tudi to preveč. Če bi vlada pri razdeljevanju mandatov upoštevala lastne kriterije (po-

leg števila ljudi predvsem davčno moč in izobrazbeni nivo), potem bi Slovenci na Štajerskem lahko dobili največ pet poslanskih mest. Kljub vsemu pa je po mnenju Deutsche Wacht razveseljivo, da se vladin predlog v veliki meri naslanja na zahteve štajerskega odbora za volilno reformo s Hofmannom von Wellenhoffom na čelu in da je vlada dosledno upoštevala načelo ločitve mest od podeželja. (Tako bosta Maribor in Celje ohranila nemška mandata). Edini odprti vprašanji: 1. dodelitev prejšnjih kmečkih občin v nove volilne okraje in 2. razdelitev mesta Gradca na štiri volilne okraje, pa se lahko po mnenju lista rešita že z malo dobre volje.²²

Po predstavitvi predloga volilne reforme v državnem zboru (23. 2. 1906) pa je spodnještajersko nemštvo na moč razočarano. Po mnenju Deutsche Wacht je reformni predlog za Nemce popolnoma nesprejemljiv, saj uveljavlja slovansko večino v Avstriji. Pomanjkljivosti Gautschevega predloga pa naj ne bi tičale le v absolutnem nesorazmerju med številom mandatov, temveč tudi v očitnih nepravilnostih, ki se kažejo v naslednjem:

- na Kranjskem 28.000 Nemcev ni dobilo niti enega mandata;
- na Koroškem imajo Slovenci 1 zagotovljen mandat, v dveh volilnih okrajih pa se bodo morali Nemci proti združenim Slovencem in socialdemokratom za zmago precej truditi;
- na Štajerskem so dobili Slovenci 2 nova mandata, mariborski nemški mandat pa je ogrožen;
- Praga s 500.000 prebivalci ima 14 mandatov, Dunaj s 1.700.000 pa le 28 mandatov;
- na splošno so dobili Čehi 12, Slovenci pa 8 mandatov preveč.

Deutsche Wacht meni, da Gautsch reformni predlogi očitno favorizira Slovence, še zlasti Slovence, ki so tako poplačani za svoje izdajalsko obnašanje v času carinske vojne s Srbijo.²³ Marburger Zeitung, ki predlog označi za "rojstni dan slovanske Avstrije",²⁴ pa je še posebej kritičen do sestave 9. štajerskega (mariborskega) volilnega okraja, saj so Mariboru pridružili občine Stainz, Ivnik, Arvež, Deutschlandsberg, Schwanberg, Groß St. Florian, Voitsberg, Köflach, Pobrežje, Studenci in Razvanje, iz njega pa izpustili vrsto občin z nemško večino, ki so prej spadale v mariborsko mestno kurijo.²⁵

Mariborsko Obrtno društvo že na svojem 25. občnem zboru 2. 3. 1906 ostro zavrne predlagani obseg mariborskega volilnega okraja. Člani društva

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Marburger Zeitung, 20. 1. 1906.

¹⁸ Ibidem. Svoja stališča je Wastian predstavil volilcem tudi na zborovanju v Slovenski Bistrici (21. 1. 1906) in na Ptujju (23. 1. 1906). Prim. tudi Marburger Zeitung, 23. in 25. 1. 1906.

¹⁹ Marburger Zeitung, 10. 2. 1906.

²⁰ Npr. Deutsche Wacht, 25. 1. 1906; 8. 2. 1906.

²¹ Deutsche Wacht, 8. 2. 1906.

²² Ibidem.

²³ Deutsche Wacht, 25. 2. 1906; 1. 3. 1906.

²⁴ Marburger Zeitung, 24. 2. 1906. List meni, da so med vsemi nemškimi strankami lahko z razdelitvijo mandatov še najbolj zadovoljni krščanski socialci, ki da jim je šel Gautsch povsem na roko.

²⁵ Marburger Zeitung, 24. 2. 1906.

menijo, da bi glede na število prebivalcev moral 9. (mariborski) volilni okraj voliti dva poslanca, še bolj nezadovoljni pa so s sestavo volilnega okraja, ki se jim zdi najbolj nelogičen v celi monarhiji. Predlog namreč povezuje Maribor z industrijskimi kraji na vzhodnem Štajerskem (npr. Voitsbergom in Köflachom), s katerimi mesto ni organsko (gospodarsko) povezano, od njega pa so odtrgali spodnje- in srednještajerska mesta in trge, ki so že od nekdaj v najtesnejši zvezi z Mariborom.²⁶

Spodnještajersko nemštvo se povsem strinja z razglasom vodstva Nemške ljudske stranke za Štajersko z dne 2. 3. 1906, ki od nemških poslancev zahteva vztrajanje pri obrambi nacionalnih interesov, ki jih ogroža predlog volilne reforme. "Die Leitung der Deutschen Volkspartei in Steiermark spricht sich für die Einführung des allgemeinen, gleichen Wahlrechtes unter Berücksichtigung der kulturellen und nationalen Verschiedenheiten in den einzelnen Kronländern aus und erklärt sich damit einverstanden, daß in die Beratung der Regierungsvorlage eingegangen werde. Die Abgeordneten werden jedoch ersucht, auf eine Vermehrung der deutschen Mandate im allgemeinen mit allen Kräften hinzuwirken und besonders dafür zu sorgen, daß den Deutschen in Krain eine Vertretung im Reichsrate gesichert werde, zumal, da die Slovenen in der Regierungsvorlage in einer ihrer Steuerleistung durchaus nicht entsprechenden Weise begünstigt erscheinen. Bezüglich der Wahlkreiseinteilung, die für Steiermark vorgeschlagen wurde, erklärt die Parteileitung die Zusammensetzung des Stadtbezirkes Marburg für vollständig verfehlt; sie fordert die Abgeordneten auf eine entsprechende Aenderung dieses Wahlkreises zu dringen und die Wahlkreiseinteilung für Steiermark überhaupt einer Revision zu unterziehen".²⁷ Z zadovoljstvom pa sprejme tudi resolucijo spodnještajerskega nemškega narodnega sveta z dne 4. 3. 1906, ki razglas Nemške ljudske stranke za Štajersko še nekoliko konkretno. "Der deutsche Nationalrat für Untersteiermark verwahrt sich auf das entschiedenste gegen die durch die Wahlreformvorlage der Regierung geplante Verslavisierung Oesterreich und die dadurch gegebene Vernichtung des Deutschtums in diesem Staate. Die deutschen Abgeordneten werden daher aufgefordert, gegen die Wahlreformvorlage der Regierung, insbesondere aber gegen die Wahlkreiseinteilung des neunten steirischen Wahlbezirkes, Stadt Marburg, auf das

schärfste einzutreten und unter allen Umständen für die Sicherung des Deutschtums zu wirken".²⁸

Izjavo nemškega Volksrata s posebno resolucijo (7. 3. 1906) potrdi tudi ptujski občinski odbor,²⁹ dan kasneje pa predlagani razdelitvi mandatov nasprotuje še mariborski občinski odbor.³⁰ V resoluciji odločno zahteva, da se ohrani "mestno-meščanski" in "nemški" značaj mariborskega volilnega okraja: "Sollte es unmöglich sein, daß Marburg als Stadt einen alleinigen Wahlbezirk bilde, so fordert der Gemeinderat wenigstens die Ausscheidung der rein ländlichen Charakter tragenden Gemeinden der nächsten Umgebung und der Städte, Märkte und Ortschaften, die mit Marburg keinerlei Interessengemeinschaft haben, dafür aber die Angliederung der organisch zur Stadt gehörigen deutschen Gemeinwesens".³¹

Od tega časa dalje oba nemška lista v vsaki številki ostro napadata vlado in njen "kompromisni" predlog. Medtem ko je na udaru Marburger Zeitung zlasti sestava 9. štajerskega (mariborskega) volilnega okraja, ki zaradi priključitve nekaterih industrijskih krajev na vzhodnem Štajerskem mariborske Nemce navdaja s strahom pred izgubo mandata v korist socialdemokracije,³² pa v Deutsche Wacht, ki je lahko zadovoljna s sestavo 10. štajerskega (celjskega) volilnega okraja, prevladuje bolj načelna kritika volilnega predloga. Celjski list že v prvem obsežnejšem komentarju reformnega predloga zapiše, da Gautsch v svojem predlogu ni upošteval zgodovinske vloge, kulturne vrednosti (kulturne Wertigkeit) in davčne moči Nemcev v monarhiji in državo prepustil v milost in nemilost Slovanom. Še več. Slovani bodo lahko z nemškim denarjem (davki) Nemce, ki tudi do sedaj niso imeli ustrezne vloge v državi, še bolj pritiskali - in popolnoma jasno je, da na takšno reformo Nemci ne morejo pristati. Načelno, pravi list, so tudi Nemci za "odpravo kurij, za ukinitve volilnih predprav, za odstranitev cenzusa - na kratko, oni so za splošno, enako in direktno volilno pravico; vendar so proti slabljenju in oškodovanju nemškega položaja v državi s 33 novoustvarjenimi slovanskimi mandati".³³ To pa pomeni, da lahko pristanejo le na takšno volilno reformo (in razdelitev mandatov), ki bo temeljila na prejšnjem razmerju moči.

²⁸ Tekst resolucije je objavljen v Deutsche Wacht, 5. 7. 1906.

²⁹ Marburger Zeitung, 10. 3. 1906.

³⁰ Marburger Zeitung, 8. 3. 1906.

³¹ Marburger Zeitung, 8. 3. 1906. V resoluciji je mariborski občinski odbor zahteval tudi uvedbo nemščine za državni jezik in ukinitve člena 14 državnih temeljnih zakonov, za Nemce na Kranjskem pa vsaj en poslanski mandat.

³² Marburger Zeitung, 13. 3. 1906.

³³ Deutsche Wacht, 8. 3. 1906.

²⁶ Marburger Zeitung, 3. 3. 1906; zoper izločitev iz dotdanjega mariborskega mestnega volilnega okraja že 1. 3. 1906 ostro protestira tudi občinski odbor trga Vuzenice. (Prim. Marburger Zeitung, 13. 3. 1906).

²⁷ Deutsche Wacht, 8. 3. 1906; Marburger Zeitung, 6. 3. 1906.

Tudi med prvim branjem vladnega predloga, ki ga je 7. 3. 1906 v državnem zboru podrobneje predstavil notranji minister Bylandt,³⁴ Deutsche Wacht ostro napada "pomanjkljivosti" Gautschove volilne reforme in zahteva povečanje števila nemških in italijanskih mandatov, spremembe posameznih volilnih okrajev in v zvezi s prvo zahtevo tudi izločitev oz. poseben položaj "dežele nepismenih", Galicije.³⁵ Celjski list meni, da Nemci ne morejo pristati na reformo, ki ustvarja več kot trideset neupravičenih slovanskih mandatov, in zlasti odločno zavrača zahteve Poljakov in Čehov po novih mandatih v Galiciji in v sudetskih deželah. Dajanje novih mandatov Galiciji je povsem brez smisla, saj je Galicija dežela nepismenih, upravičene pa niso tudi češke zahteve, saj so Čehi že tako in tako dobili nekaj mandatov preveč. Zato, pravi list, mora vlada, če hoče obvarovati volilno reformo, prislühniti predvsem zahtevam Nemcev in povišati število nemških mandatov.³⁶

Po glasovanju o predlogu po posebnem položaju Galicije 28. marca 1906, ko dobi predlog le absolutno ne pa tudi dvotretjinske večine (154: 135 glasov), Deutsche Wacht resignirano zapiše, da bi bil poseben položaj Galicije najlažja pot za izvedbo volilne reforme, ki ne bi bila več nevarna Nemcem (konec bi bilo s slovansko večino v parlamentu), obenem pa skritizira tudi napačno gledanje Nemcev v rajhu, ki nasprotujejo samostojnosti Galicije, ne zavedajoč se, da je slovanska parlamentarna večina v Avstriji veliko nevarnejša za trojno zvezo, kot pa samostojna, sebi prepuščena in gospodarsko propadla Galicija.³⁷ Na las podobna stališča zagovarja tudi Marburger Zeitung, ki po glasovanju o vsenemškem predlogu o posebnem položaju Galicije ostro napade člana Nemške ljudske stranke Pradeja, ker je v državnem zboru glasoval zoper predlog.³⁸

V drugi polovici marca in na začetku aprila se vrstijo protestne resolucije zoper predlagano sestavo posameznih volilnih okrajev. Občinski odbor Radgone sprejme na seji 13. 3. 1906 sklep, v katerem se sicer strinja z vključitvijo mesta v 8. štajerski volilni okraj vzhodnoštajerskih mest in trgov, hkrati pa odločno protestira, da bi bile občine Dedonci, Potrna, Plitvički vrh, Žetince, Slovenska gorca in Zenkovci v 23. štajerskem volilnem okraju, v katerem so slovenske podeželske občine severno od Drave, saj so te občine gos-

podarsko najtesneje povezane z Radgono.³⁹ Podobno resolucijo sprejme 6. 4. 1906 občinski odbor v Cmureku, 14. 4. 1906 pa še Nemško ljudsko društvo za Radgono in okolico.⁴⁰ Oba nemška lista pa v tem času večkrat opozarjata na krivico, ki da se je z Gautschevim predlogom zgodila nemštvu na Kranjskem. Tako Marburger Zeitung podpre poziv Nemškega društva v Ljubljani z dne 31. 3. 1906, ki od nemških strank pričakuje, da bodo Nemcem na Kranjskem zagotovile vsaj en mandat.⁴¹

Konec aprila 1906 poskušata oba nemška lista trezno presoditi nov Gautschev kompromisni predlog glede razdelitve mandatov. Oba sta prepričana, da se z ustvaritvijo 24 novih mandatov (10 poljskih, 1 češki, 1 italijanski, 12 nemških) razmerje moči med Slovani in Nemci ni v ničemer spremenilo. Ob 217 nemških, 241 slovanskih in 21 romanskih mandatih namreč še vedno ostaja v parlamentu 45 glasov večine nenemških poslancev, zato je tudi pričujoči kompromis nesprejemljiv.⁴² Po mnenju Deutsche Wacht je govorjenje o nekakšnem "nemško-romanskem bloku" v parlamentu zgolj pesek v oči Nemcem, saj bi se tudi v primeru nemško-romanskega sporazuma ohranila slovanska večina (za 3 glasove), poleg tega pa je jasno, da socialdemokratska stranka v nacionalnih zadevah vedno ne bo glasovala z Nemci.⁴³ Marburger Zeitung pa je prepričan, da do nemško-romanskega sporazuma ne more priti zaradi tega, ker se morajo Nemci na svojih južnih mejah boriti z Italijani.⁴⁴

Oba nemška lista toplo pozdravita padec ("protinemške") Gautscheve vlade in imenovanje "rdečega princa" Hohenlohea za novega ministrskega predsednika. Medtem ko se Marburger Zeitung sprašuje, ali ni zamenjava na čelu vlade le uvod k novemu popuščanju Poljakom,⁴⁵ je Deutsche Wacht prepričana, da ima novi ministrski predsednik pri iskanju kompromisa glede volilne reforme bistveno večje možnosti kot njegov predhodnik. Seveda bo tudi Hohenlohe, če bo hotel dobiti podporo za volilno reformo, najprej moral zadovoljiti zahteve Nemcev (v smislu pripomb, ki jih je vladi

³⁴ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 50; Domovina, 9. 3. 1906; prvo branje se je končalo 23. 3. 1906.

³⁵ Deutsche Wacht, 1. 4. 1906. Za poseben položaj Galicije se v posebni resoluciji 8. 3. 1906 izreče tudi mariborski občinski odbor. (Prim. Marburger Zeitung, 15. 3. 1906).

³⁶ Deutsche Wacht, 22. 3. 1906.

³⁷ Deutsche Wacht, 1. 4. 1906; Marburger Zeitung, 31. 3. 1906.

³⁸ Marburger Zeitung, 31. 3. 1906.

³⁹ Marburger Zeitung, 17. 3. 1906.

⁴⁰ Marburger Zeitung, 17. 4. 1906.

⁴¹ Marburger Zeitung, 3. 4. 1906. Na zborovanju Nemškega društva v Ljubljani 31. 3. 1906 so sprejeli naslednjo resolucijo: "Die Versammlung gibt ihrem Befremden Ausdruck, daß im Wahlgesetzentwurf der Wünschen der Deutschen Krains keine Rechnung getragen wurde, und erwartet mit Bestimmtheit von den deutschen Parteien, daß den Deutschen Krains mindestens ein Mandat gewahrt bleibe".

⁴² Deutsche Wacht, 29. 4. 1906; Marburger Zeitung, 28. 4. 1906.

⁴³ Deutsche Wacht, 29. 4. 1906.

⁴⁴ Marburger Zeitung, 28. 4. 1906.

⁴⁵ Marburger Zeitung, 1. 5. 1906.

posredovala Nemška ljudska stranka), ki so svoje nestrinjanje z Gautschevim predlogom jasno izrazili. Ne glede na to, da je novi ministrski predsednik bistveno bolj naklonjen Nemcem kot Gautsch, je jasno, da bo lahko uspel z reformnimi prizadevanji le, če bo popolnoma upošteval interese Nemcev. Zato, pravi Deutsche Wacht, je treba počakati na nov kompromisni predlog vlade, ki bo pokazal, ali je Hohenlohe pripravljen upoštevati nemške zahteve.⁴⁶

Tudi Hohenlohejev kompromisni predlog volilne reforme z dne 25. 5. 1906, ki predvideva povečanje števila poslanskih mandatov za 40 (14 naj bi jih odpadlo na Galicijo, 9 na Spodnjo Avstrijo, 4 na Češko, 3 na Bukovino po 2 na Moravsko, Šlezijo, Zgornjo Avstrijo in Tirolsko, po 1 pa na Salzburg in Trst),⁴⁷ se obema nemškima listoma ne zdi sprejemljiv, saj Nemci na Kranjskem še vedno niso dobili svojega mandata.⁴⁸ Vendar Hohenlohejevega padca nekaj dni kasneje ne pozdravljata, tako kot sta pozdravila padec Gautscha.⁴⁹ Veliko bolj deljeno pa presojata vlado novega ministrskega predsednika Becka.⁵⁰ Medtem ko jo celjska Deutsche Wacht pozdravi zaradi imenovanja dveh poslancev Nemške ljudske stranke (Derschatta in Pradeja) za ministra,⁵¹ jo Marburger Zeitung ostro kritizira. Na udar kritike mariborskega lista prideta zlasti oba nemška ministra, ker da sta vstopila v "klerikalno vlado".⁵²

Med 15. in 22. junijem 1906 je vsa pozornost spodnještajerskega nemštva namenjena odboru za volilno reformo⁵³ in poteku specialne debate o

razdelitvi mandatov na Štajerskem. Ko se na 12. seji (15. 6. 1906) odbora za volilno reformo nemški klerikalni poslanec Hagenhofer zavzame za povečanje števila mandatov na Štajerskem od 28 na 31 in za ohranitev stare ločitve med mestnimi in podeželskimi volilnimi okraji (od treh novoustvarjenih volilnih okrajev naj bi bila 2 podeželska - en slovenski in en nemški - ter 1 mestni),⁵⁴ se spodnještajersko nemštvo povsem strinja s stališči celjskega poslanca Pommerja in mariborskega poslanca Wastiana, ki predlog odločno zavrneta. Oba spodnještajerska nemška poslanca v odboru za volilno reformo energično nastopita proti zvišanju števila slovenskih mandatov na Spodnjem Štajerskem in odločno zahtevata nemški (kočevski) mandat na Kranjskem,⁵⁵ hkrati pa se zavzameta za - tudi od vlade priznано načelo - ločitve mest od podeželja (saj je na Spodnjem Štajerskem kmečko prebivalstvo slovensko, mesta in trgi pa so nemški).⁵⁶ Celjski poslanec Pommer predlaga, da 10. volilnemu okraju (Celje) dodelijo trga Sevnico in Vuzenico, deželnemu glavnemu mestu Gradec pa dodajo še peti mandat in graške volilne okraje oblikujejo po naslednjih načelih:

- prvi volilni okraj naj obsega notranje mesto;
- drugi in tretji volilni okraj naj obsegata II., III. in VI. graški okraj (levi breg Mure);
- četrta in peti volilni okraj pa naj obsegata IV. in V. graški okraj (desni breg Mure) in industrijske kraje Andritz, Eggenberg ter Gösting.⁵⁷

Mariborski poslanec Heinrich Wastian pa na koncu svojega govora predlaga naslednje konkretne spremembe pri razdelitvi volilnih okrajev na

⁴⁶ Deutsche Wacht, 6. 5. 1906.

⁴⁷ Bericht des Wahlreformausschusses über die Gesetzentwürfe, betreffend die Abänderung des Grundgesetzes über die Reichsvertretung und betreffend die Wahl der Mitglieder des Abgeordnetenhauses des Reichsrates (2552 der Beilagen) samt Beilagen, str. 226-228 (7. seja odbora z dne 25. 5. 1906); Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 58.

⁴⁸ Marburger Zeitung, 29. 5. 1906.

⁴⁹ Sploh pa je to čas, ko je njuna pozornost usmerjena k nadomestnim državnoborskim volitvam v splošni kuriji za izpraznjeni Žičkarjev mandat, na katerih poskuša Štajerc-Partei prodreti s Franzom Wratschkom. Prim. Deutsche Wacht, 17. 5. 1906; 27. 5. 1906; 31. 5. 1906; 3. 6. 1906; Marburger Zeitung, 24. 5. 1906; 26. 5. 1906; Branko Goropevšek, Nadomestne državnoborske volitve v splošni kuriji na Štajerskem 1906, v: Celjski zbornik 1992, str. 101-131.

⁵⁰ Johann C. Allmayer-Beck, Ministerpräsident baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Dunaj 1956, str. 135-136; Julius von Derschatta je postal minister za železnice, Heinrich Prade pa nemški minister rojak.

⁵¹ Deutsche Wacht, 7. 6. 1906; 10. 6. 1906; celjski župan Julius Rakusch je dne 6. 6. 1906 v imenu mesta Celja poslal nemškemu ministru rojaku dr. Pradeju čestitko za vpoklic v kabinet in ga pozval, naj dosledno varuje nemške interese, zlasti pri vprašanju volilne reforme.

⁵² Marburger Zeitung, 2. 6. 1906. Zaradi članka Derschatta - Minister je bila ta številka Marburger Zeitung zaplenjena.

⁵³ Odbor za volilno reformo so izvolili 28. 3. 1906, štel pa

je 49 članov. Predsednik odbora je postal član Nemške napredne stranke dr. Gustav Marchet, njegov namestnik pa dr. Miroslav Ploj. Ko je bil 2. 6. 1906 Marchet poklican v Beckov kabinet, so za predsednika odbora (12. 6. 1906) izvolili Ploja. Prim. Bericht des Wahlreformausschusses, str. 239 (10. seja odbora z dne 12. 6. 1906); Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 55.

⁵⁴ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 252-253 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906).

⁵⁵ Pommer je dejal: "Krain könne man nicht als ausschließlichslawischen Besitz gelten lassen, da die Deutschen dort von Anbeginn an gelebt und lange Zeit auch geherrscht haben". Wastian pa je poudaril: "Die Deutschen dürften sich nicht das Kleinste südlich der Drau abrauben lassen. Von diesem Gesichtspunkte ist besonders das krainische deutsche Mandat für sie eine Frage, die bei der Abstimmung geradezu entscheidend werden muß". Bericht des Wahlreformausschusses, str. 253-255 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906).

⁵⁶ Wastian je dejal: "Als Abgeordneter der Südsteiermark erklärt Redner die Scheidung von Stadt und Land als eine Notwendigkeit. Dort ist die Landbevölkerung slowenisch, die der Städte und Märkte zum weitaus überwiegenden Teile deutsch". Bericht des Wahlreformausschusses, str. 254-255 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906).

⁵⁷ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 253-254 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906); Deutsche Wacht, 21. 6. 1906; Domovina, 18. 6. 1906; Marburger Zeitung, 16. 6. 1906.

Štajerskem:

- nekaj v neposredni bližini nemškega volilnega okraja Radgona-Cmurek ležečih občin se naj izloči iz 23. slovenskega volilnega okraja in priključi 19. nemškemu volilnemu okraju;
- da se zagotovi "čisto meščanski in nemški značaj" 9. volilnega okraja (Maribor) naj se kraji Studenci, Pobrežje, Razvanje, Köflach in Voitsberg izločijo iz mariborskega volilnega okraja, namesto njih pa se naj vanj vključita Cmurek in Lučane.⁵⁸

Na odločno nasprotovanje spodnještajerskega nemštva in obeh nemških poslancev v odboru za volilno reformo naleti tudi predlog dr. Miroslava Ploja, ki na 13. seji (19. junija) zahteva povečanje števila slovenskih mandatov od 6 na 7 in okrepitev celjskega mestnega volilnega okraja s spodnještajerskimi trgi (Središčem, Zalcem, Mozirjem, Gornjim gradom, Ljubnim, Vranskim, Sevnico in Kozjem).⁵⁹ Na 14. seji odbora (20. junija) ga najprej zavrne celjski poslanec Pommer,⁶⁰ za njim pa še mariborski poslanec Wastian, ki poskuša s statističnimi podatki o davčni moči posameznega naroda dokazati, da so zlasti na Štajerskem Nemci po obstoječem predlogu oškodovani.⁶¹ Wastian podpre Pommerjevo zahtevo po petem mandatu v Gradcu, na koncu pa ponovi svoj stari predlog o spremembi sestave 19. in 23. volilnega okraja (mariborskega) volilnega okraja (iz njega naj bi izločili vsaj občini Köflach in Voitsberg, pridružili pa občini Cmurek in Lučane, ki sta v 8. volilnem okraju).⁶² Izvajanja Pommerja in Wastiana podpre tudi vsenemški poslanec Malik, čeprav je prepričan, da nudi najlažjo rešitev vprašanja volilne reforme Linski program. Le-ta se namreč zavzema za razširitev volilne pravice na vse družbene sloje, toda po poprejšnji izločitvi Galicije in priključitvi Dalmacije k Ogrski.⁶³

Na 15. seji odbora za volilno reformo (22. 6. 1906) poslanci zavrnejo vse predloge, ki zahtevajo

povečanje števila mandatov, s 26 proti 21 glasovi pa sprejmejo Wastianov predlog o sestavi 9. (mariborskega) volilnega okraja.⁶⁴ Z izidom glasovanja je spodnještajersko nemštvo bolj ali manj zadovoljno, saj je poleg mariborskega Nemcem zagotovljen tudi celjski mandat. Zato pa toliko odločneje zahteva oblikovanje posebnega nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem (v skladu s spomenico kranjskega nemštva z dne 31. 3. 1906)⁶⁵ in zavrača slovenske kompromisne predloge o morebitni kompenzaciji na Štajerskem ali Koroškem.⁶⁶ Ko na 21. seji odbora za volilno reformo (4. 7. 1906) potrdijo predlog razdelitve mandatov na Koroškem in zavrnejo predlog dr. Miroslava Ploja po oblikovanju dveh slovenskih mandatov,⁶⁷ je spodnještajersko nemštvo na moč zadovoljno. Zadovoljno je tudi z odločnim nastopom poslanca Wastiana, ki na 22. seji odbora (5. 7. 1906) zahteva oblikovanje nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem brez vsakršne kompenzacije.⁶⁸ Manj zadovoljno pa je s potekom 27. seje odbora za volilno reformo (12. 7. 1906), na kateri sicer s 23 proti 17 glasovi sprejmejo Wastianov predlog o ustvaritvi nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem, toda na Šušteršičevo zahtevo po reasumiranju (ponovnem glasovanju) o razdelitvi mandatov na Koroškem in Štajerskem s 26 proti 19 glasovi potrdijo predlog o sedmem slovenskem

⁵⁸ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 254-255 (12. seja z dne 15. 6. 1906); Deutsche Wacht, 21. 6. 1906; Domovina, 25. 6. 1906; Marburger Zeitung, 16. 6. 1906.

⁵⁹ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 261-263 (13. seja z dne 19. 6. 1906); Deutsche Wacht, 21. 6. 1906; Domovina, 18. 6. 1906; Marburger Zeitung, 16. 6. 1906.

⁶⁰ Pommer poudari, da mora ostati razmerje med nemškimi in slovenskimi mandati (220:20) nespremenjeno, celjski mestni mandat pa da ne sme postati bojni mandat. Na koncu svojega govora spet ponovi zahteve o priključitvi trgov Sevnica in Vuzenica v celjski volilni okraj, ustvaritvi novega (petega) mandata za Gradec in novi razdelitvi graških mandatov. Bericht des Wahlreformausschusses, str. 266-267 (14. seja odbora z dne 20. 6. 1906); Marburger Zeitung, 21. 6. 1906.

⁶¹ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 267 (14. seja odbora z dne 20. 6. 1906).

⁶² Bericht des Wahlreformausschusses, str. 266-268 (14. seja odbora z dne 20. 6. 1906); Marburger Zeitung, 21. 6. 1906.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 275 (15. seja z dne 22. 6. 1906); Marburger Zeitung, 23. 6. 1906; občini Köflach in Voitsberg so izločili iz mariborskega volilnega okraja, Cmurek in Lučane pa so mu pridružili. Pobrežje in Razvanje so uvrstili v 10. celjski volilni okraj, ki so mu dodali tudi občini Vuzenico in Sevnico. Za Wastianov predlog so glasovali Italijani, krščanski socialci, klerikalci, Nemška ljudska stranka, Vsenemci, ustavoverna veleposest, Napredna stranka in socialdemokrati, proti pa le Slovani, medtem ko romunski poslanec Onciul ni bil navzoč. Prim. tudi Deutsche Wacht, 24. 6. 1906; Domovina, 25. 6. 1906; Marburger Zeitung, 23. 6. 1906.

⁶⁵ O zahtevah kranjskih Nemcev: Deutsche Wacht, 5. 4. 1906; Marburger Zeitung, 3. 4. 1906.

⁶⁶ O kompenzaciji na splošno: Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907), str. 223; Deutsche Wacht, 15. 7. 1906.

⁶⁷ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 322 (21. seja odbora z dne 4. 7. 1906); Marburger Zeitung, 5. 7. 1906. Poslanec Lemisch je Ploju odgovoril, da v družbenem življenju na Koroškem eksistirajo Slovenci le kot duhovniki, zato da bi "umetno skonstruirana" slovenska mandata v 20 letih tako in tako padla v nemške roke. Slovenci namreč glasujejo za nemške kandidate.

⁶⁸ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 325-326 (21. seja odbora z dne 4. 7. 1906). Wastian je med drugim dejal: »Das Deutschtum muß bis zur Adria seine parlamentarischen Hüter und Wächter haben... Jede Kompensation, je Do ut des-Politik muß mit Rücksicht auf die unbestreitbare Berechtigung des Verlangens nach einem deutschen Mandat verabscheut werden. Die Deutsche können sich nicht für eine jahrhundertlange Kulturarbeit und Opferwilligkeit in die Rolle der unwillig empfangenen Bettler begeben.«

mandatu na Štajerskem.⁶⁹

Potrditev sedmega slovenskega mandata na (Spodnjem) Štajerskem povzroči med spodnještajerskim nemštvom velikansko razburjenje. Kot grofu Stürgkhu se večini spodnještajerskih Nemcev zdi sedmi slovenski mandat "dinamitna bomba", ki da pomeni veliko nevarnost za celotno volilno reformo, hkrati pa so prepričani, da bo "oktroirani" sedmi slovenski mandata precej prispeval k zaostritvi nacionalnih bojov na Spodnjem Štajerskem. Večina spodnještajerskih Nemcev vidi glavne krivce za novo slovensko pridobitev v prvaku Slovenske ljudske stranke dr. Ivanu Šušteršiču, ki da je v teku pogajanj že pristal na kompenzacijo na Kranjskem, potem pa nenadoma (zaradi pritiska "javnega mnenja na Slovenskem") zahteval kompenzacijo na Koroškem ali Štajerskem.⁷⁰ Seveda pa so deležni ostrih napadov tudi nemški klerikalni poslanec Hagenhofer, pa oba nemška ministra Prade in Derschatta, deloma celo celjski poslanec Pommer, ki da se je že od samega začetka zavzemal za kompromis.⁷¹

Nemško društvo za Maribor in okolico sprejme na zborovanju 13. 7. 1906 ostro resolucijo zoper "sramotno glasovanje" v odboru za volilno reformo. V njej se zahvali vsem nemškim svobodnjaškim poslancem, predvsem mariborskemu poslancu Wastianu, za odločen boj v korist nemštva, hkrati pa grobo napade nemška ministra Pradeja in Derschatto.⁷² Resolucija mariborskega občinskega odbora z dne 18. 7. 1906 pa od poslancev zahteva, da z vsemi silami preprečijo oblikovanje

sedmega slovenskega mandata.⁷³ Po mnenju Marburger Zeitung namreč pomeni sedmi slovenski mandat pomemben korak k slovenizaciji Spodnje Štajerske,⁷⁴ celjska Deutsche Wacht pa je prepričana, da Nemci zaradi sedmega slovenskega mandata na Spodnjem Štajerskem nemškega kočevskega mandata na Kranjskem ne morejo smatrati za pridobitev - še toliko bolj, ker so Kočevjarji le najbolj izpostavljena straža avstrijskega nemštva, so le "izgubljeni otroci" nemške vojne moči, samo kljubovalna trdnjava znotraj sovražnikovega ozemlja, medtem ko je Spodnjem Štajerskem nemštvo veliko močnejše.⁷⁵

Tudi potem, ko na 33. seji odbora za volilno reformo (21. 7. 1906) poslanci sprejmejo predlog mariborskega poslanca Wastiana o novem (nemškem) mestnem mandatu na Srednjem Štajerskem (Lipnica-Ptuj),⁷⁶ spodnještajersko nemštvo ni preveč zadovoljno. Tako Marburger Zeitung kot Deutsche Wacht označita novi nemški mestni mandat za pridobitev,⁷⁷ saj bo sedaj spodnještajersko nemštvo v državnem zboru poleg dveh poslancev iz nemških jezikovnih otokov zastopano še z enim nemškim poslancem iz nemško-slovenske jezikovne meje. Toda zlasti celjski list meni, da se je spričo novega mandata in spremenjene sestave mariborskega in celjskega volilnega okraja⁷⁸ pojavila nevarnost za celjski nemški mandat, ki da je postal pravi "bojni mandat".⁷⁹

Po dokončnih sklepih odbora za volilno reformo glede razdelitve mandatov v slovenskih deželah, Deutsche Wacht resignirano zapiše, da bo s takšno reformo nemški narod prepuščen na milost in nemilost Slovanom, in dodaja: "Das alte, ehemals deutsche Oesterreich bekommt ein neues Gesicht - ein slavisches!"⁸⁰ Po njenem mnenju se bodo razmere v državi po sprejemu reforme bistveno spremenile, saj Nemci niso dobili ustreznega zastopstva v državi. (Še najbolj srečni pa so lahko

⁶⁹ Na 27. seji odbora (12. 7. 1906) so s 23 proti 17 glasovi sprejeli predlog o ustvaritvi kočevskega mandata na Kranjskem. Nato je dr. Ivan Šušteršič zahteval reasumiranje, t. j. ponovno glasovanje o razdelitvi mandatov na Štajerskem in Koroškem; predlagal je bodisi oblikovanje novega slovenskega mandata na Koroškem bodisi sedmega slovenskega mandata na Spodnjem Štajerskem. Slovenski predlog zadevajoč Koroško so s 25: 19 glasov zavrnili (proti so glasovali vsi Nemci, Italijani in socialdemokrati), predlog o sedmem slovenskem mandatu na Spodnjem Štajerskem pa je odbor sprejel s 26: 19 glasovi; zanj so poleg Slovanov glasovali klerikalci, krščanski socialci, Italijani in socialdemokrat Adler. Bericht des Wahlreformausschusses, str. 342-343 (27. seja odbora z dne 12. 7. 1906); Marburger Zeitung, 14. 7. 1906.

⁷⁰ Po glasovanju je Wastian povedal, da mu je v teku pogajanj Šušteršič zagotovil, da bi bil zadovoljen tudi s kompenzacijo na Kranjskem. Poslanec Kaiser pa je pribil: "Dr. Šušteršič stehe immer bei der Regierung, und was er wolle, geschehe..." Bericht des Wahlreformausschusses, str. 345-346 (27. seja odbora z dne 12. 7. 1906); glej tudi Marburger Zeitung, 14. 7. 1906.

⁷¹ Ko so po reasumiranju na Slovenskem začeli napada dr. Šušteršiča, da je prodal koroške Slovence, je dr. Gessmann v pismu uredniku Slovenca Žitniku zatrdil, da sta Šušteršič in Ploj naredila za slovenski mandat na Koroškem vse, kar je bilo v njuni moči. Prim. Marburger Zeitung, 4. 9. 1906.

⁷² Marburger Zeitung, 14. 7. 1906; pri. tudi Marburger Zeitung, 17. 7. 1906.

⁷³ Marburger Zeitung, 19. 7. 1906.

⁷⁴ Marburger Zeitung, 19. 7. 1906.

⁷⁵ Deutsche Wacht, 26. 7. 1906.

⁷⁶ Bericht des Wahlreformausschusses, str. (33. seja odbora z dne 21. 7. 1906); volilni okraj Lipnica-Ptuj je obsegel občine: Stainz, Ivnik, Cmurek, Gornja Radgona, Arvež, Lučane, Lipnica, Strass, Ernovž, Deutschlandsberg, Gross St. Florian, Schwanberg, Wildon, St. Georgen an der Stiefing, Ptuj, Breg pri Ptuj, Lenart, Pobrežje in Razvanje. Prim. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 396.

⁷⁷ Marburger Zeitung, 24. 7. 1906; Deutsche Wacht, 26. 7. 1906.

⁷⁸ Mariborski volilni okraj je obsegal le občino Maribor, v celjski volilni okraj pa so spadale občine: Ormož, Sevnica, Laško, Brežice, Ljutomer, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberg, Muta, Vuzenica, Zgoranja Vižing, Gortina, Sobota, Rogatec, Zdravilišče Rogaska Slatina, Studenci, Lovrenc na Pohorju, Celje, Vojniki, Konjice in Vitanje. Prim. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 396.

⁷⁹ Deutsche Wacht, 26. 7. 1906.

⁸⁰ Ibidem.

po mnenju lista Slovenci, saj dobijo poslanca že na vsakih 40.000 volilcev, medtem ko Čehi na 70.000 in Rutenci na vsakih 100.000 volilcev).⁸¹ Po sprejetju volilne reforme v državnem zboru (1. 12. 1906) Deutsche Wacht ugotavlja, da je reforma dokončno pokopala upe Nemcev, da bi si ponovno pridobili vodilno vlogo v državi.⁸² Še več. Celjski list je prepričan, da je volilna reforma izkopala Nemcem grob v državi.⁸³

setzung einzelner Wahlkreise, waren sie mit allen Kräften darum bemüht, ihren Besitzstand vor den Slowenen (und vor der Sozialdemokratie) zu bewahren. Obwohl der Ausschuß für die Wahlreform die meisten Forderungen der untersteirischen Deutschen berücksichtigte (das Prinzip der Trennung der Städte vom Land, national abgerundete Wahlkreise, das deutsche Gottscheer Mandat in Krain), waren sie vom Endergebnis sehr enttäuscht. Sie waren davon überzeugt, daß eine Wahlreform, die auf dem allgemeinen und gleichen Wahlrecht beruht, die Geburtsstunde eines slawischen Österreich bedeute.

ZUSAMMENFASSUNG

Die untersteirischen Deutschen und die Reichsratswahlreform von 1907

Als sich im Herbst 1905 Kaiser und Regierung infolge der Regierungskrise in Ungarn (ex Lex-Zustand), der Revolution in Rußland und sozialdemokratischer Massenkundgebungen für eine Demokratisierung des Wahlsystems entschieden, erreichte die ohnehin angeheizte politische Atmosphäre in der Untersteiermark ihren Höhepunkt. Die Wahlreform auf dem allgemeinen und gleichen Wahlrecht beruhend, für welche sich alle slowenischen politischen Gruppierungen einsetzten, erfüllte die Deutschen in der Untersteiermark mit berechtigter Angst vor der Schwächung des bereits bedrohten "nationalen Besitzstandes" in Österreich und in der Untersteiermark. Aus diesem Grunde widersetzten sie sich von Beginn an entschieden der Reform, obwohl sie prinzipiell für eine Demokratisierung des "feudalen" Wahlsystems waren.

Für die untersteirischen Deutschen war nur eine Wahlreform annehmbar, die unter Berücksichtigung der "kulturellen Entwicklung" und der "Steuerleistungen" der Einzelnationen den Deutschen die führende Rolle im Staat wieder sichern sollte, zugleich aber den deutschen Besitzstand nicht nur in der Untersteiermark, sondern auch in Kärnten und Krain, stärken würde. Deswegen lehnten sie bis zum Ende alle Regierungsvorschläge zu einer Wahlreform ab, bei konkreten, die Untersteiermark (und Krain) betreffenden Fragen hinsichtlich der Zahl und Zusammen-

⁸¹ Deutsche Wacht, 29. 7. 1906.

⁸² Deutsche Wacht, 8. 11. 1906.

⁸³ Deutsche Wacht, 3. 1. 1907.

Marjana Žibert

Zadružno povezovanje kmetov v vaseh v okolici Kranja od njegovih začetkov do druge svetovne vojne

Vsi za enega, eden za vse. - Ta pogosto zapisan stavek v obsežni zadružni arhivski dokumentaciji¹ bi moral biti dovolj poveden za razumevanje prizadevanj zadružništva, v našem primeru kmetijskega v kranjski okolici. Pri obravnavanju zadrug, ki se povezujejo s kmečkim gospodarstvom, moramo upoštevati naravne razmere območja in spreminjajoče se gospodarske, socialne, politične in prometne razmere.

Zadružništvo je oblika gospodarske organizacije, ki ima pridobitniško naravo. Avstrijski zakon o pridobitnih in gospodarskih zadrugah je leta 1873 zadrugo definiral kot osebno združbo nedoločenega števila članov z namenom, da pospešuje pridobivanje ali gospodarstvo članov s ponudbo kreditov ali s skupnim poslovanjem. Jugoslovanski zakon iz leta 1937 pa je zadrugo opredelil za združbo nedoločenega števila članov s spremenljivim številom poslovnih deležev, ki se je vsak član udeležuje neposredno. Zadruge naj bi se ustanovljale z namenom pospeševanja gospodarstva članov s skupnim opravljanjem poslov po načelu vzajemne pomoči članstva. Emil Čeferin je v komentarju teh določb poudaril, da ravno načeli neposredne udeležbe in vzajemne pomoči ločita zadruge od trgovskih in drugih družb.²

I. RAZVOJ ZADRUŽEGA POVEZOVANJA KMETOV V KRANJSKI OKOLICI

Kmetijsko zadružništvo na kranjskem območju ima svoje začetke v drugem obdobju slovenskega zadružništva, ko se je le - to docela zavedalo gospodarsko - socialnih tegob slovenskega podeželja in se je težišče zadružništva iz narodnostno

ogroženih pokrajin preneslo na Kranjsko. Začetki slovenskega zadružništva segajo namreč na Štajersko. Pobudnika in utemeljitelja tovrstnih prizadevanj sta bila brata Josip in Mihael Vošnjak, ki sta si v prvi vrsti prizadevala za gospodarsko neodvisnost od nemškega kapitala. Tako so na Štajerskem (Mozirje, Šoštanj) v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja nastale prve slovenske posojilnice. V prvem obdobju slovenskega zadružništva je bila v kranjski okolici ustanovljena Prva gorenjska kmetijska posojilnica r. z. z o. z. v Podbrezjah, in sicer leta 1885. Ustanovil jo je kmetijski tehnik in gospodarstvenik Franc Pavlin iz Podbrezj. Posojilnica je delovala le tri leta, ker je ustanovitelj odšel v državno službo v Trst. Zadruga je bila izbrisana iz zadružnega registra 3. novembra 1903.³

Različne zadruge, ki so jih pričeli ustanavljati pod okriljem katoliškega tabora, naj bi socialno prerodile in gospodarsko osamosvojile slovenske izkoriščane sloje. Utemeljitelj novega obdobja v slovenskem zadružništvu je bil dr. Janez Evangelist Krek, ki je iskal vzore pri Friedrichu Wilhelmu Raiffeisnu, očetu kmečkega zadružništva. Priporočal ni le kreditnih zadrug, ampak tudi specializirane kmetijske zadruge kot so mlekarske, živinorejske, sadjarske, strojne. Uspešnost Krekovi zadrug je botrovala ustanovitvi zadružnih central leta 1895 - Zveze kranjskih posojilnic in Gospodarske zveze. Leta 1903 je bil izdan revizijski zakon, ki je zadružnim centralam predpisoval obvezno izvajanje revizij pri vseh zadrugah. Posledica te določbe je bila, da se je Gospodarska zveza delila na istoimensko zadrugo, ki je prevzela blagovni promet med zadrugami, in na Zadružno zvezo, ki je prevzela denarno izravnavo.

Krek je morda posredno vplival tudi na ustanovitev prvih rajfajzovk na kranjskem območju. Med počitnicami je namreč zahajal v Selca nad Škofjo Loko, kjer je po očetovi smrti živela njegova mati. Bil je v stalnih stikih z življenjem v tej

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS) - Zadružna zveza v Ljubljani (ZZ), 1899-1947; Zveza slovenskih zadrug (ZSZ), 1900-1947; Zbornica za trgovino, obrt in industrijo (TOI), 1848-1947; Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL) - Okrožno gospodarsko sodišče Ljubljana (OGSL), 1848-1945.

² Žarko Lazarevič, Zadružništvo v Sloveniji v dobi kapitalizma (Sistemi in organizacije), Arhivi, letnik XVII, 1994, str. 12.

³ Slavko Luin, Denarne ustanove v Kranju do druge svetovne vojne, Kranjski zbornik, Kranj, 1980, str. 199.

dolini. Tako je bila leta 1897 ustanovljena Hranilnica in posojilnica v Selcah.⁴ Istega leta je bila ustanovljena na pobudo župnika Fančiška Pokorna Hranilnica in posojilnica v Besnici nad Kranjem. Čeprav je Besnica spadala v kranjski politični okraj, so njeni ljudje verjetno navezovali takšne in drugačne stike z ljudmi iz Selške doline.

Tako kot v širšem slovenskem prostoru se je tudi na kranjskem območju najprej izoblikoval sistem kreditnih zadrug - rajfajzovk. Besniški hranilnici in posojilnici so se pridružile hranilnice in posojilnice v Cerkljah (1899), Šenčurju (1900), Naklem in Smledniku (1902), Predvoru (1903) in Šmartnem pri Kranju (1905). Leta 1907 je tudi mesto Kranj dobilo Hranilnico in posojilnico, r. z. z n. z. Njen ustanovitelj je bil dekan Anton Koblar, ki mu ni bilo vseeno, kaj se je godilo s kmečkim stanom.⁵ Hranilnice in posojilnice je zakonsko ukinila nova oblast po drugi svetovni vojni.

V skladu s Krekovimi združnimi prizadevanji za ustanavljanje ne le denarnih, ampak tudi nedennarnih zadrug za kmečki stan, so istočasno ustanovljali mlekarske zadruge, kmetijska društva in živinorejske zadruge.

Za vzroke povezovanja kmetov v mlekarske zadruge v vaseh v okolici Kranja, so že sodobniki⁶ smatrali izboljšanje prometnih povezav (železnica), ki so raznovrstnim trgovcem omogočile hitrejšo komunikacijo s tržiščem. V našem primeru so za mleko in mlečne izdelke pokazali interes mlečni trgovci iz Trsta, Opatije in Dunaja, ki so postavili mlekarjem določene kriterije, ki jim tedanja "mlečna branjarija" ni ustrezala. Večji posestniki so namreč posedovali ročne posnemalnice - iz sladke smetane so izdelovali čajno maslo, ki so ga prodajali v bližnjih mestih. Zato so se kmetje organizirali v mlekarske zadruge, ki so jih opremili z ustreznimi stroji za izdelovanje kvalitetnih mlečnih izdelkov (pasterizirano mleko, sladka smetana, čajno maslo).

Menim, da moramo pri organiziranju mlekarškega združništva v kranjski okolici opozoriti na vpliv bohinjkega mlekarškega združništva, ki je dobilo trde temelje v zadnji četrtini prejšnjega stoletja.⁷ Bohinjske zadruge (Bohinjska Bistrica, Nemški Rovt) so se izoblikovale iz preprostih sirarskih in mlekarških združb, ki so izdelke razdeljevale med svoje člane. Omenjene združbe združni teoretiki označujejo za predstopnjo zadrug, ki po-

slujejo po zakonskih predpisih.⁸ Bohinjci so kranjskim mlekarjem posredovali prva sirarska znanja (Šenčur).

V kranjski okolici je bila kot prva registrirana Mlekarska zadruga v Naklem (1903). V letu 1906 so se jim pridružile še šenčurska, cerkljanska in predosljanska mlekarska zadruga, ki je imela prvotno sedež v Srakovljah. Istočasno je v Cerkljah liberalni tabor ustanovil Kmečko mlekarno, ki se ni obdržala. Tudi mlekarska zadruga v Dupljah (1908) ni imela potencialov za normalno poslovanje.

Kmetijska društva so bile zadruge, ki so imele več nalog: članom so izposojale kmetijske stroje, odkupovale in prodajale s njihove kmetijske pridelke ter jih oskrbovale s kmetijskimi in življenjskimi potrebščinami. Lahko rečemo, da so imele tudi značaj nabavno - prodajnih zadrug. Razpoložljivi viri izpričujejo, da so si člani tovrstnih zadrug običajno izposojali le kmetijske stroje. Prvo kmetijsko društvo v kranjski okolici so ustanovili posestniki iz Cerkelj in okoliških vasi leta 1899, vendar je moralo v likvidacijo. Leta 1909 je liberalc Jožef Jenko iz Zg. Brnika ustanovil zadrugo z istim namenom, le da jo je imenoval strojna zadruga. Naslednje leto so pričeli s poslovanjem Kmetijsko društvo Šmartin, Kmetijsko društvo za Hrastje in okolico in Kmetijsko - strojna zadruga na Kokrici, leta 1911 Kmetijsko društvo v Šenčurju, leta 1912 kmetijski društvi v Trbojah in Strahinju ter leta 1914 Kmetijsko društvo v Voklem.

Ob ustanovitvi Strojne zadruge na Brniku so v vodstvu poudarili, da so takšne združne organizacije potrebne, ker primanjkuje kmečke delovne sile.⁹ Od sedemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne je število prebivalstva po posameznih katastrskih občinah na kranjskem področju nadovalo. To kaže na močnejše izseljevanje, vendar ne v Ameriko, ampak na Štajersko in Koroško, kjer so si ljudje služili kruh v industrijskih krajih.¹⁰ Ustanovitve kmetijskih društev podpira tudi dejstvo, da so z razširjenim železniškim omrežjem pričeli pritekati na kranjsko območje agrarni proizvodi, ki so konkurirali dražjim domačim proizvodom.

V prvem obdobju združništva v vaseh v okolici Kranja sta delovali še živinorejski zadruge v Cerkljah (1908) in Predosljah (1909). Slednja je bila med obema vojnama tudi v slovenskem merilu zgled živinorejskega združništva.

⁴ Emil Čeferin, *Združništvo v Selški dolini, Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Železniki, 1973.

⁵ Kot v opombi 3, str. 198.

⁶ Zapuščina Ivana Zupana, *Razvoj mlekarstva v Kranjskem okraju*, hrani Marija Zupan, Pivka 23, Naklo.

⁷ Vlado Valenčič, *Združništvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I*, Ljubljana, 1970, str. 539.

⁸ France Adamič, *Razvojna obdobja slovenskega združništva*. - Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, zvezek 24, 1975, str. 8.

⁹ Gorenjec, 27. 2. 1909.

¹⁰ Vlado Valenčič, *Prebivalstvo na območju občine Kranj - 900 let Kranja, Kranj 1960*, str. 305-306.

Zadružni domovi v Šenčurju pri Kranju. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

Prva svetovna vojna je zadružna prizadevanja precej ovirala. Vojna je najprej zmedla varčevalce hranilnic in posojilnic, ki so bili v skrbeh za svoje prihranke. Država je pri hranilnicah in posojilnicah najela vojno posojilo. Kmetijska društva in mlekarske zadruge je predvsem prizadel vpoklic priučenih strojnikov in mlekarjev v vojsko. Mlekarnice so zbirale mleko za potrebe vojske. Mleko je prevzemala Mlekarska zveza, proti koncu vojne pa je zaradi rekvizicije živine zmanjkalo mleka za mlekarne.

Kmetijske zadruge na kranjskem področju, ki so nastale v drugi fazi razvoja slovenskega zadružništva oz. v prvi fazi zadružnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja, so do druge svetovne vojne izpolnjevale svoje naloge v skladu s splošnimi gospodarskimi razmerami. To so bile zadruge, ki so določile podeželska zadružna središča. Začrtale so si širše zadružne okoliše in si pridobile člane - zadružnike, ki so prisegali na duhovnikovo besedo. Duhovščina je namreč v večini zadrug zasedala mesta v upravnih in nadzornih odborih. Kot zadnja zadruga je bilo v opisanem obdobju ustanovljeno Kmetijsko društvo v Voklem, in sicer marca 1914.

Gibanje števila zadrug v prvem obdobju zadružnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja 1897-1918:

	ustanovljene	likvidirane
HRANILNICE IN POSOJILNICE	8	2
MLEKARSKE ZADRUGE	6	2
KMETIJSKA DRUŠTVA	8	1
STROJNE ZADRUGE	1	1
ŽIVINOREJSKE ZADRUGE	2	1

Tretji razvojni fazi slovenskega zadružništva pripada obdobje med obema vojnama. V dvajsetih letih se je ugodno gospodarsko stanje obdržalo tudi v zadružništvu, velika gospodarska kriza v tridesetih letih tudi zadružništva ni obšla. Prizadeto je bilo zlasti kmetijsko zadružništvo. V strukturi kmetovih upnikov so bile kreditne zadruge v Dravski banovini leta 1932 na drugem mestu za privatnimi upniki, saj so nosile 33% slovenskih kmečkih dolgov.¹¹ Kmečke dolgove in kreditno zadružništvo je od leta 1932 dalje bolj ali manj uspešno reševala država. Tedanji politični oblasti je Zadružna zveza politično ustrezala, zato je dobila največ denarja za sanacijo.

Leta 1937 je bil sprejet Zakon o gospodarskih zadrugah, ki je začel veljati 24. 9. istega leta. Poenotil je organizacijsko podlago zadružništva, poudaril je gospodarsko-socialni značaj zadrug, ki mora biti članica ene od revizijskih zvez.¹²

¹¹ Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem, Ljubljana, 1994, str. 124-143.

¹² Zakon o gospodarskih zadrugah, Zakoni in uredbe, LIII. zvezek, prevedel in uvod napisal Anton Kralj, Ljubljana, 1937.

Klet za shranjevanje mlečnih izdelkov Gorenjske mlekarske zadruga, skupni obrat Naklo. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

Kmetje v okolici Kranja so pričeli z drugo fazo združnega povezovanja v letu 1920. Po šestih letih sta bili registrirani Pašna zadruga pri Sv. Ambrožu in Elektrostrojna zadruga v Podblici. Življenje v novi državni skupnosti, ki je bilo zaznamovano z ugodnimi gospodarskimi trendi, od kmetov v okolici Kranja v prvi polovici dvajsetih let ni zahtevalo intenzivnega združnega povezovanja. Do vključno leta 1926 je bilo v združni register vpisanih 12 različnih kmetijskih zadrug, ki so dopolnile kmetijsko združno organiziranost. V vaseh jugozahodno od Kranja (Bitnje, Žabnica) se je združništvo v tem obdobju pričelo oblikovati. V Bitnjah so ustanovili Kmetijsko društvo (1922), v Žabnici pa Strojno zadrugo (1924) ter živinorejsko in mlekarsko (1926). Na Zg. Brniku in v Cerkljah so se kmetje povezali v kmetijsko-strojni zadrugi (1925, 1926). Verjetno zato, ker na cerkljanskem območju, ki je bilo močno agrarno, tovrstno združništvo ni imelo konkretnih oblik. Mrežo denarnih zavodov je dopolnila Hranilnica in posojilnica v Predosljah (1924).

Mlekarsko združništvo si je po vojni opomoglo. Nova državna meja je sicer zaustavila izvoz v italijanske kraje, medtem ko je izvoz mleka in mlečnih izdelkov doživel uspešno konjunkturo. Mlekarski zadrugi Naklo in Predoslje sta na tržišču nastopali samostojno, pri ostalih pa je posredovala

Mlekarska zveza.¹³

Napredek denarnega združništva je bil v dvajsetih letih odvisen od gospodarskega položaja kmečkega prebivalstva. Vendar tega ne smemo jemati kot pravilo, ker je vsaka hranilnica in posojilnica imela specifičen razvoj, na kar niso vplivale le splošne gospodarske razmere, ampak tudi pozitivno in negativno nastrojene krajevne propagande.

Gibanje števila zadrug v drugem obdobju združnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja 1919-1926:

	ustanovljene	likvidirane
HRANILNICE IN POSOJILNICE	2	
MLEKARSKE ZADRUGE	1	
KMETIJSKO-STROJNE ZADRUGE	4	
ŽIVINOREJSKE ZADRUGE	1	
PAŠNE ZADRUGE	2	
ZADRUŽNE ELEKTRARNE	2	1

V obdobju med obema vojnama ločujem še tretjo fazo v razvoju kmetijskega združništva v kranjski okolici. Le-to postavljam v leti 1928/1929, ko so bile v vaseh ustanovljene živinorejske in vo-

¹³ Kot v opombi 6.

dovodne zadruge, ki so bile deležne nezanemarljive zunanje stimulacije, predvsem denarne. Posledica pospeševanja živinoreje, ki je bila usmerjena na kakovostno izboljšanje živine, je bila ustanovitev dvanajstih živinorejskih zadrug v letih 1929-1931, ki so bile povezane v Zvezo živinorejskih selekcijskih zadrug za pincgavsko govedo s sedežem v Kranju (1931).

V letu 1926 se je ustavila prodaja svežega mleka v Avstrijo. Mlekarske zadruge kranjske okolice so dobavljale mleko Osrednjim mlekarnam. Mlekarske zadruge Naklo, Predoslje in Visoko so na tržišču nastopale samostojno. Usmerile so se v izdelovanje mlečnih izdelkov (sir ementalec), katerim so ob koncu dvajsetih let pričeli konkurirati cenejši proizvodi iz Hrvaške. Prodaja svežega mleka in mlečnih izdelkov je bila vse težja, zato so nakelski in predosljanski mlekari organizirali prodajo v lastnih trgovinah, pri čemer so se znebili vsakega posredništva. Gospodarska kriza je kranjsko mlekarstvo ovirala predvsem pri prodaji. Zahtevala je enoten nastop s kakovostnimi proizvodi. Zato so mlekarske zadruge iz Nakla, Predoselj, Šenčurja, Cerklj, Žabnice, Gorič, Medvod in Komende od leta 1933 delovale pod združnim imenom Mlekarska zadruga Naklo - skupni obrat.¹⁴

Tako je za zadnje obdobje kmetijskega združništva pred drugo vojno značilno povezovanje krajevnih zadrug v širše združne organizacije, ki so bile deležne večjih državnih podpor, tako denarnih kot strokovnih (Zveza živinorejskih selekcijskih zadrug za pincgavsko govedo - 1931, Kmetijska okrajna zadruga - 1931, Mlekarska zadruga Naklo - skupni obrat - 1933 oz. Gorenjska mlekarska zadruga Naklo - 1938).

Največja akcija, ki sodi v okvir slovenskega mlekarstva, je bila graditev prve sodobne slovenske mlekarne v Čirčah pri Kranju, ki naj bi služila tudi mlekarski šoli za praktični pouk učencev. Stroške gradnje so si delili kmetijsko ministrstvo (40%), banovina (35%) in kmetje združeni v Gorenjski mlekarski zadrugi (25%).¹⁵

V obravnavanem obdobju sta se oblikovali dve novi združni središči: Trstenik s hranilnico in posojilnico (1929), z živinorejsko zadrugo (1930) in mlekarsko, nabavno in prodajno zadrugo (1934) ter Goriče z mlekarsko, nabavno in prodajno zadrugo (1932), z vodovodno zadrugo (1938) in strojno zadrugo (1939). Mlekarsko združništvo v omenjenih vaseh je bilo smiselno zaradi bližine bolnice na Golniku.

Izpostaviti moram tudi Živinorejsko zadrugo Mavčiče (1931), kmetijsko-strojno zadrugi Podreča

in Jama - Praše (1933, 1936) ter Strojno zadrugo na Bregu (1939). Na desnem bregu Save so bile to prve zadruge.

Leta 1939 sta bili registrirani zadnji novoustanovljeni kmetijski zadruge v Goričah in na Bregu ob Savi.

Na tem mestu se ne moremo izogniti že poudarjeni veliki gospodarski krizi, ki je imela svoj epilog tudi v kreditnem združništvu. Kakšno je bilo vzdušje v hranilnicah in posojilnicah, bom ponazorila na primeru Hranilnice in posojilnice v Cerkljah. V letu 1931 je naraslo število dvigov nad vlogami, to se je v naslednjem letu le še stopnjevalo. Ljudje so kljub terjatvam in opominom zelo počasi plačevali obresti posojil. Zadruga zveza ni pošiljala dovolj gotovine, da bi lahko ustregli varčevalcem. Zato se je vodstvo odločilo izplačevati vloge varčevalcev po odpovednih rokih, in sicer po 100 din tedensko. Ker pa se stanje na denarnem trgu ni izboljšalo, je načelstvo sklenilo, da bodo vsakemu vlagatelju mesečno izplačali 100 din. V prošnji dne 24. 6. 1934 je zaprosila Ministrstvo za kmetijstvo v Beogradu za odobritev odlaga plačil v smislu Uredbe o zaščiti kreditnih zadrug in njihovih zvez z dne 22. 11. 1933. Prošnjo je potrdila Zadruga zveza. Istega leta so pri omenjenem ministrstvu zaprosili za zaščito zadrug z naslednjo utemeljitvijo. Dve tretjini vseh dolžnikov Hip Cerklje je zaščitenih (Zakon o zaščiti kmetov, 1932), tudi od ostalih dolžnikov ni moč izterjati dolgov, zato je zadruga prisiljena prositi za zaščito, zlasti še ker je tudi Zadruga zveza, pri kateri ima zadruga večjo naložbo, zaprosila za zaščito. V zadrugi so menili, da je vzrok za dolžniško krizo nizka cena kmetijskih pridelkov, ki je v nesorazmerju s cenami kmetijskih in ostalih potrebščin.¹⁶

Istočasno so kmetijska društva omejevala uporabo kmetijskih strojev. Kdor ni pravočasno poravnal denarnih obveznosti do zadrug (plačilo za stroje, doplačilo združnega deleža, prispevek za nov stroj ali gradnjo združnega objekta), ni mogel uporabljati nekaterih strojev in naprav.

Poveden je tudi izračun sodobnika Ivana Zupana iz Nakla, ki je primerjal čisti kmetov dohodek pred prvo svetovno vojno (1912), v dvajsetih letih (1924) in v času gospodarske krize (1936). Le-ta je bil dvakrat, oziroma šestkrat večji v primerjavi z letom 1936.¹⁷

Nemški okupator je delovanje zadrug dopuščal in je podpiral njihova prizadevanja. Predvsem strojne zadruge so se med vojno oskrbele z novimi stroji. Zadruge nemškega okupacijskega območja so bile združene pod združno centralo Zentralraiffeisen Kasse r. G. m. b. H. v Celovcu.

¹⁴ Kot v opombi 6.

¹⁵ Kot v opombi 11; Štefan Oštir, Mlekarstvo in mlekarsko šolstvo v občini Kranj, Kranjski zbornik, Kranj, 1980, str. 352-353.

¹⁶ ZAL, OGSL, zadr. II, 121; ARS, ZZ, fasc. 55, 152.

¹⁷ Kot v opombi 6.

Kamion za razvažanje mlečnih izdelkov Gorenjske mlekarke zadruga, skupni obrat Naklo, original hrani Marija Zupan, Pivka 23, Naklo.

Gibanje števila zadrug v tretjem obdobju zadružnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja v letih 1928-1941:

	ustanovljene	likvidirane
HRANILNICE IN POSOJILNICE	2	
MLEKARSKE (nabavne in prodajne) ZADRUGE	7	2
KMETIJSKO-STROJNE ZADRUGE IN STROJNE ZADRUGE	11	2
ŽIVINOREJSKE ZADRUGE	12	
PAŠNE IN GOZDNE ZADRUGE	3	
ZADRUŽNE ELEKTRARNE	1	
VODOVODNE ZADRUGE	5	1

Povojno obdobje socialističnega zadružništva predstavlja novo etapo v razvoju kmetijskega zadružništva in v skladu s tem tudi široko raziskovalno področje.

II. VSAKDANJA PRIZADEVANJA KMETIJSKEGA ZADRUŽNIŠTVA V KRANJSKI OKOLICI

Celotna organizacija zadrug na podeželju je težila k uresničevanju celotne kmečke ekonomije v domačem kraju oz. v župniji ali občini. Kmet (posestnik) je v okviru zadruga svoj pridelek prodal ter kupil kmetijske in življenjske potrebščine, eventualni dobiček pa je naložil v domačo hranilnico. Ko je njegovo gospodarjenje zahtevalo večji finančni vložek, ga je dobil v domači posojilnici. Predvsem sezonska kmečka dela si je lahko olajšal z zadružnimi kmetijskimi stroji in z delovno silo sozadružnikov.

Prvi člani zadruga so bili njeni ustanovitelji, izmed katerih so izbrali upravni in nadzorni odbor. Po ustanovitvi so pristopali novi člani - njihove prošnje je odobril upravni odbor na svojih sejah. Ob pristopu je vsak novi član plačal pristopnino in podpisal pristopnico. Takoj ali po obrokah je plačal še obvezni delež.

Enotni sistem, po katerem naj bi interese pristopali k zadrugi, se ni oblikoval. Nedvomno so na odločitve posameznika vplivali različni dejavniki. V prvi dobi zadružnega povezovanja kmetov na kranjskem območju je odločitev pospeševala duhovščina, ki se je zavzemala za ustanavljanje

Več mleka - več zdravja

Dobro mleko in smetano, najfinejše čajno maslo „Deteljica“, navadno maslo, skuto za štruklje in sire; ementalec, edamec, trapist, imperial, liptaver, romadur ter posebno specialiteto

„K R A N J S K I S I R“

s šunko, sardelo in drobnjakom, ki je po svoji kakovosti, opremi in nizki ceni posebno priporočljiv za športnike, planince, lovce, itd. Vam nudijo

**GORENJSKE
MLEKARSKE
ZADRUGE
NAKLO PRI KRANJU**

Reklama za izdelke Gorenjskih mlekarskih zadrug. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

hranilnic in posojilnic ter kmetijskih društev. Naj navedem nekaj imen duhovnikov, ustanoviteljev zadrug oziroma načelnikov: Matevž Jereb, Fran Lakmayer, Josip Sitar (Preddvor), Janez Bešter, Franc Dolinar (Cerklje), Blaž Rebol (Naklo), Franc Traven, Mihael Kmet (Šenčur), Francišek Pokorn (Besnica), Tomaž Tavčar, (Predoslje), Alojzij Šarec (Stražišče).

V drugi etapi združnega povezovanja kmetov v kranjski okolici je dominacija duhovščine v upravnih in nadzornih odborih ponehala. Vodstva zadrug so zavzeli posamezniki - trdni kmetje, ki so uživali velik ugled, imeli so kmetijsko izobrazbo in so se politično udeleževali (Anton Umnik - Šenčur, Ivan Brodar - Hrastje, Ivan Zupan, Lovro Novak - Naklo, Martin Šifrer - Bitnje, Janez Ovsenik - Predoslje, Franc Molj - Voglje). Da so omenjeni na združnem področju nekaj veljali, se je izkazalo v začetku tridesetih let, ko so bile ustanovljene Kmetijska okrajna zadruga Kranj (1931), Zveza živinorejskih selekcijskih zadrug za pincgavsko govedo v Kranju (1931) in Gorenjska mlekarska zadruga Naklo (1938). Njim so se pridružili še Henrik Lazarini (Smlednik), Lovro Erzar (Pšenična Polica), Jože Burgar (Hrastje), Ciril

Hudobivnik (Cerklje) in Alojzij Perne (Trstenik), ki so se uveljavili v drugem in tretjem obdobju združnega povezovanja kmetov v okolici Kranja.

Člani hranilnic in posojilnic niso bili le premožni kmetje, ampak tudi kajzarji in kmečki delavci (dekle, hlapci), ki so varčevali denar za starost. Bogati kmetje se niso posluževali le domače hranilnice, ampak so enakopravno sodelovali tudi v denarnih zavodih izven domačega združnega okoliša.

Članstvo v zadrugi je izražalo tudi politično simpatizerstvo ali pripadnost. Na kranjskem območju je burno politično-strankarsko dogajanje nastopilo v letu 1932 v Šenčurju. Tu je združno povezovanje doseglo vidne rezultate, predvsem po zaslugi Antona Umnika, ki je načeloval Hranilnici in posojilnici ter Kmetijskemu društvu. Omenjenega leta (22. maja) je bil pobudnik in voditelj protirežimskih demonstracij. Bil je pristaš uradno prepovedane Slovenske ljudske stranke in je moral bivanje v Šenčurju zamenjati za beograjske zapore. Kot načelnik šenčurske hranilnice in posojilnice je bil obdolžen trošenja denarja za podporo društvom in organizacijam, ki so rušile državo (Kolo klub, farna godba) ter odmerjanja posojil in ob-

<p>Mlekarska zadruga v Predosljah registrovana zadruga z omejeno zavezo.</p> <hr/> <p>Bodite zmotrom zvest član zadruge, poslu- žujte se vseh ugodnosti, koje Vam nudi — in izpolnjujte vestno svoje dolžnosti.</p> <p>Zadružništvo je glavni pripomoček za gospodarsko rešitev naroda.</p>	<p>Gosp. <i>Janez Teršič</i> (stan) v <i>Predslje</i></p> <p>Ker ste podpisali pristopnico dne <i>15. 4. 1906.</i> vplačali pristopnino v znesku <i>3</i> in 1 delež na št. <i>6</i> v znesku <i>3</i> dne <i>30. 4.</i> in Vas je sprejelo načelstvo članom zadruge v svoji seji dne <i>30. 4.</i> postali ste član zadruge z vsemi dolžnostmi in pra- vicami, kakor so navedene v pridejanih pravilih.</p> <p><i>Predslje</i>, dne <i>30. 4.</i> 1906.</p> <p>Podpis člana načelstva: Podpis načelnika: <i>[Signature]</i> Stampilja.</p>
---	---

Mlekarska knjižica, prvi dve strani. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

restne mere po strankarski liniji. Dogajanja je obsodila Zadružna zveza. Anton Umnik je ostal načelnik omenjenih zadrug kljub predlogu Sreškega načelstva v Kranju, naj se organizacije zaplene v majske dogodke, uradno razpustijo.¹⁸

Vsaka zadruga je v pravilih določila zadružni okoliš, v katerem je nameravala delovati. Okoliš je lahko zajemal vas, župnijo ali občino, kjer so običajno poslovale različne zadruge. Le-te so medsebojno sodelovale in se denarno podpirale. Zadruge so sodelovale tudi s krajevnimi prosvetnimi in gasilskimi društvi ter župnišči. Običajno so hranilnice in posojilnice denarno podpirale omenjeni društvi in župnišče. Hranilnica in posojilnica v Cerkljah je v letih 1928-1932 namenila denarno podporo tudi različnim izobraževalnim ustanovam (Orglarska šola, Škofovi zavodi v Šentvidu, Dijaska kuhinja v Kranju), med obdarovanci pa najdemo še domove duhovnih vaj, Podporno društvo slepih, Prekmurje po toči opustošeno in brezposelne.¹⁹ Kmetijska društva in mlekarske zadruge

so z gasilskimi in prosvetnimi domovi gradile skupne prostore, t. i. ljudske domove (Cerklje 1912, Predoslje 1913), gasilske domove in zadružne domove, kjer so si uredili skupne prostore. V Šenčurju sta zgledno sodelovala Kmetijsko društvo in Kmetijska podružnica. Vodstvu sta imeli skupne seje, skupaj sta organizirali mlatev in gradnjo Gospodarskega doma.²⁰

V manjših krajih, kjer omenjena društva niso delovala, so strojne zadruge gradile zidane ali lesene prostore za shrambo strojev, mlekarske zadruge pa mlekarska poslopja (Predoslje, Naklo). Kjer zadruge lastnih prostorov niso gradile, so jih vzele v najem od posestnikov.

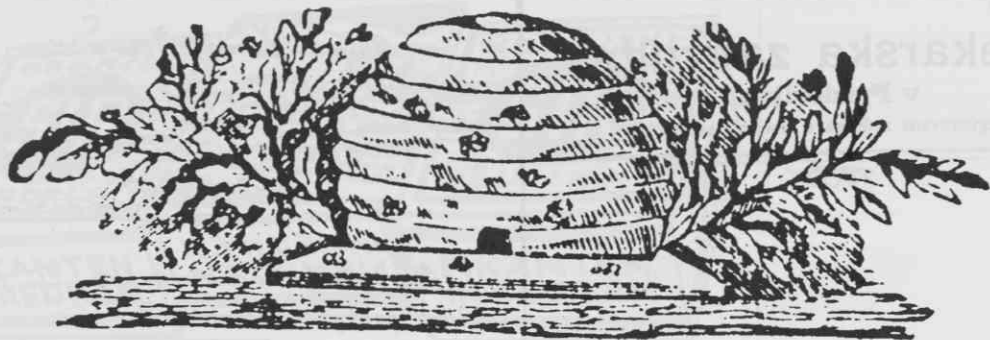
Hranilnice in posojilnice so imele sprva prostore v župniščih, ker so bili ustanovitelji duhovniki. V Šenčurju in Cerkljah sta imeli kasneje lastne prostore, v Šenčurju so kupili hišo, v Cerkljah pa so imeli prostore v Ljudskem domu.

V zadružnih krogih so se zavedali, da brez izobraževanja ni napredka v kmetijstvu. Zato so si

¹⁸ ZAL, OGSL, zadr. III, 1; ARS, ZZ, fasc. 100.

¹⁹ kot v opombi 16.

²⁰ ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj, Zapisniki sej in občnih zborov Kmetijskega društva Šenčur in Kmetijske podružnice Šenčur (1991-1949), fotokopije.

Hranilnica in posojilnica Šenčur

registrovana zadruga z neomejeno zavezo

Zaščitni znak Hranilnice in posojilnice v Šenčurju. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

v prvi vrsti prizadevali za izobraževanje zadrughnih delavcev in odbornikov. Hranilnice in posojilnice so vodili duhovniki, učitelji in različni uslužbenci, ki so pridobili znanja o denarnem poslovanju. Izobraževanje vodstva in članov v ostalih kmetijskih zadrugah je temeljilo na njihovi lastni iniciativi (branje časopisov in knjig). Zadrughna zveza je od leta 1900 do leta 1945 izdajala časopis Narodni gospodar, ki so ga prebirali tudi kranjski zadrughniki. Prav tako so leta 1908 organizirali Zadrughno šolo, kjer so se izobraževali nekateri vodstveni zadrughniki. Zadrughne centrale so v večjih krajih organizirale različne tečaje, ki so krepili zadrughno zavest in kmetovalce seznanjali z novimi prijemi. Posamezne zadruge so za odbornike in člane organizirale ogleda kmetijskih sejmov in obiske pri zadrughnikih v drugih slovenskih krajih.

Kmetijske zadruge so znale poskrbeti tudi za družabno življenje, saj so prirejale družabne večere in vrtno veselice.

Zadruga si je vsaka na svojem področju prizadevala izboljšati kmetijsko gospodarstvo in položaj kmečkega stanu. Z enakimi nameni so delovale podružnice Kmetijske družbe v Šenčurju, Cerkljah, Velesovem, Preddvoru, Predosljah, na Primskovem, v Stražišču, Besnici, Mavčičah, Smladniku in v Zapogah. V okvir Kmetijske družbe so spadale tudi sadjarska društva v Kranju, Predosljah, Naklem, Podbrezjah, Mavčičah in Smladniku. Sreski kmetijski referent Josip Sustič je leta 1932 poudaril: "Ustvarjena je delavnost pri kmečkih

hranalnicah, živo delujejo mlekarske in živinorejske zadruge ter kmetijska društva. Nujno pa je potrebna poživitev delovanja kmetijskih in sadjarskih podružnic."²¹

Mreža kmetijskih organizacij na kranjskem območju je bila pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama gosta. Res pa je, da njihov glas še zdaleč ni segel do vsakega kmeta. Kmečko delo je bilo naporno, družine so bile številne (6-10 članov), varčevali so na vseh področjih. Redki so bili kmetje, ki so se ogrevali za nove agrotehnične ukrepe in so se v ta namen tudi izobraževali (Gm pri Novem mestu). Sejali so poskusne posevke žit in krmilnih rastlin, ki so jih oskrbovali z umetnimi gnojili in zaščitnimi sredstvi. Podobno so postopali pri oskrbi travniških površin. Ostali kmetje so spremljali rast na tako oskrbovanih njivskih in travniških posevkih, vendar so obdržali uveljavljena pravila kmetovanja.

Kot sem že omenila je bila v kmetijska društva oz. v strojne zadruge le redko včlanjena večina kmetov določene vasi ali zadrughnega okoliša. Kmetje so si kmetijske stroje lahko izposojali v okviru vaške skupnosti. Z zbranim denarjem so kupili stroje, ki so jih tudi skupno vzdrževali. Plačila za uporabo niso pobirali. V vasi so imeli dva do tri stroje (mlatilnica, slamoreznica, motor).

²¹ Josip Sustič, Kmetijske organizacije, Kmetijstvo kranjskega sreza, Sreski kmetijski odbor v Kranju, 1932, str. 58-61.

Na kranjskem območju, kjer je bila živinoreja glavna kmetijska panoga, so ustanovili razmeroma malo pašnih zadrug. Na področju Gorič, Trstenika, Preddvora in Cerkelj so kmetje pasli živino v okviru agrarnih skupnosti.²² Tudi nad prodajo mleka in mlečnih izdelkov mlekarско zadružništvo ni imelo monopola. Po vaseh so jih pobirali prepupčevalci in jih prodajali strankam v Kranju.

ZUSAMMENFASSUNG

Das bäuerliche Genossenschaftswesen in den Dörfern der Umgebung von Kranj von seinen Anfängen bis zum Zweiten Weltkrieg

Die Ansätze zum genossenschaftlichen Zusammenschluß der Bauern in den Dörfern der Umgebung von Kranj liegen in der zweiten Entwicklungsphase des slowenischen Genossenschaftswesens (Mitte der 90er Jahre bis Ende des Ersten Weltkriegs), das von den genossenschaftlichen Bestrebungen Janez E. Kreks geprägt war. Letzterer ging von den damaligen wirtschaftlich-sozialen Verhältnissen aus.

Die Gründung von bäuerlichen Genossenschaften (Ackerbauvereine, Molkerei-, Viehzüchtergenossenschaften) in den Dörfern um Kranj war in erster Linie durch die klimatischen Verhältnisse bedingt und die damit zusammenhängende Spezialisierung auf Rinderzucht und Polykulturen in der Landwirtschaft. Auf die bäuerlichen Zusammenschlüsse wirkten ferner auch die allgemeinen wirtschaftlichen, sozialen, politischen und Verkehrsverhältnisse ein.

In den Dörfern der Umgebung von Kranj wurden die ersten Geldinstitute auf genossenschaftlicher Basis gegründet (Spar- und Darlehenskassen). Hinzu kamen gleichzeitig Ackerbauvereine, Molkerei- und Viehzüchtergenossenschaften (1897-1918).

Die Gründung von neuen Genossenschaften hatte die Entstehung neuer Genossenschafts-

zentren zur Folge. Dies gilt auch für die letzte Phase des genossenschaftlichen Zusammenschlusses der Bauern (1928-1941). Damals wurden Viehzüchter-, Wasserleitungs- sowie Maschinen-genossenschaften gegründet.

Die Genossenschaften wurden mit dem Zweck gegründet, die wirtschaftliche Lage ihrer Mitglieder (Bauern) zu verbessern. Darum sorgten sie für den Ankauf und Absatz von Agrarprodukten. Die Molkereigenossenschaften in der Umgebung von Kranj schufen ihren eigenen Absatzmarkt. Die Genossenschaften waren darum bemüht, die bäuerliche Arbeit durch Maschinen zu ersetzen. Sie spielten eine Schlüsselrolle bei der Einführung neuer agrotechnischer Maßnahmen und versuchten, den wirtschaftlichen Bestrebungen und Bedürfnissen der Bauern entgegenzukommen.

Die genossenschaftlichen Zusammenschlüsse der Bauern in den Dörfern der Umgebung von Kranj schufen im behandelten Zeitraum die Grundlagen des bäuerlichen Genossenschaftswesens, das sich den neuen politischen und wirtschaftlichen Verhältnissen anpaßte und bis heute seine Bedeutung beibehielt.

²² Agrarna skupnost je novejši pravni termin, ki naj bi zajel najrazličnejše oblike skupne lastnine na neobdelanem svetu, izjemoma tudi na nekaterih delih obdelanega sveta. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, str. 74.

Stanislav Južnič

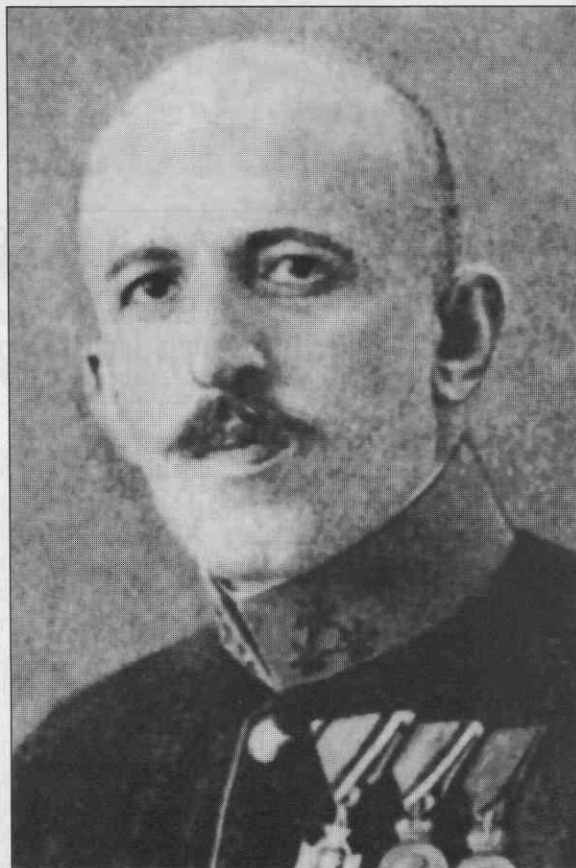
Kočevar - dobitnik dveh olimpijskih kolajn

PRVI VERDERBERJI NA KRANJSKEM

Verderberji so bili na Kočevsko priseljeni s Tirolske v 14. stoletju.¹ Prvotno so naseljevali vas Verderb (Ferderb) ob meji kočevskega gospodstva s Kostelom v poznejši fari Mozelj (Obermösel), ustanovljeni leta 1509. Leta 1491 so "Turki" požgali zahodnejše Zdihovo, Dolenjo Turkovo Drago in Muho vas.² Zato so se Verderberji preselili v manj izpostavljene vasi. Sredi 16. stoletja jih v vaseh Verderb in Verdreng ni bilo več, najdemo pa jih v:

kraj	ime	leto
Današnja Dolenja Žaga v Kostelu	Lucas	1. polovica 16. stoletja ³
Mahovnik (Maschwald)	Ambross	1574
Mlaka in Breg(Kherndorf u. Rain)	Cristan	1574
pri Mlaki (Moss bei Kherndorf)	Mathe	1574
Knežja Lipa (Graflinden)	Ulrich	1574 ⁴
Mlin pri Spodnji Bilpi ali pri Vrtu poleg izvira Šimentac	Jänsche in Jackhl(2)	1576 ⁵

Nemirna meja je tudi v 16. stoletju škodovala Verderberjem in njihovim sosedom. Leta 1592 so "Turki" pustošili po južnih kočevarskih vaseh: Škrilj, Zdihovo, Dolenja Turkova Draga, Muha vas, Verdreng, Spodnji in Zgornji Pokštajn ter Spodnji Log. 4000 vojakov iz Karlovca je prišlo na pomoč, tako da se je 18000 "Turkov" moralo umikati. Le manjše število jih je prišlo do mostu. 8000 jih je bilo posekanih, tako da je bila Kolpa rdeča od krvi.⁶

Verderber v 100 Jahre Gottscheer Landsmannschaft in Wien, Klagenfurt, 1991

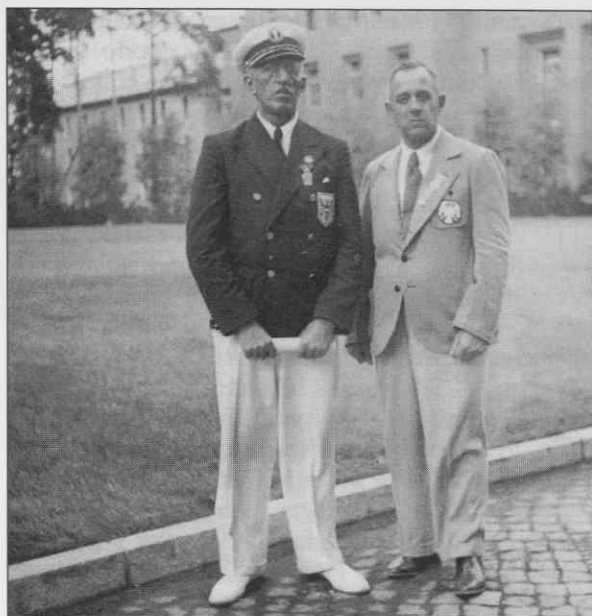
Verderberji ob Kolpi

Mlinarji Verderberji so se prvotno naselili ob Kolpi na meji med Kostelskim in Poljanskim gospodstvom. V kostelskem urbarju iz prve polovice 16. stoletja je zapisan mlinar "Lucas Verder der Stainwand".

Leta 1570 Verderberji niso bili naštetih med mlinarji v Kostelu,⁷ v Knežjo lipo in v Spodnjo Bilpo pa so se naselili že v 16. stoletju. Na zadnji lokaciji so se kot mlinarji in kovači obdržali do danes.

¹ Josef Erker, Die Geschichte der Pfarre Mösel, G. Kal, 1927, str. 19.
² Johan Ecker, Vom Kulpastrande, Mitt.VDG 2 15. 6. 1892, str. 3 in 15. 7. 1892, str. 2.
³ Urbar Zum Costel Geraut Graffenwardt an der Kullp. Wang Langemantl (Vic. arh. šk. 75). Napačno datiran 1603. nepaginiran, str. 16.
⁴ Peter Wolsegger, Das urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574, MMK III (1890) str. 149, 150, 168.
⁵ Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk, SAZU, Ljubljana, 1991, str. 318.
⁶ Ecker, o.c. 2 15. 8. 1892, str. 4.

⁷ Graffenwerther Costler Urbarialia, Rubrica Cameriale et Urbariale, 22. 8. 1570 (Vic. Arh, šk. 83, str. 71).

Verderber (levo) in Cvetko na olimpijadi v Berlinu leta 1936, fotografija, privatni arhiv Andreja Zajca v Ljubljani.

1936.

Olympia - Berlin.

Teh. vodja aust. ekipe.
frank. Verderber,

vodja jugosl. ekipe:
frank. Cvetko

Lasnoročni zapis na hrbtni strani fotografije.

Leta 1590 se je pet pomcev Kočevarjev in uskokov iz Kostela preselilo na ozemlje Donjih (Brod) in Gornjih Moravic v Gorskem Kotarju, ki so bile v lasti kneza Juraja Zrinskega:

"... Daiemo na znanje vszim, kim ie dostoino, da doidosse pred naz Ivan Marinich od Kosztela z tovarustvom po imenu Mato Pellegrinich, Jure Žnepergar, Ambros Praidich, Jure Ferderbar, prosechi od nas, da bismo dopustili naszeliti se na jmanu nassem u Moraviczah, gornih i dolnich, sto pod Brod slisy, z tem putem, da bismo ih nebantuvali visse one zlusbe, koia isla preia y perua vrimenta od onih zemalj, a da ote oni graditi sze y onde ztati y ondy dopeliati ljudi, ki sze nasele..."⁸

Verderberji so se pozneje iz Moravic razselili še

⁸ Anton Burić, Povijesna antroponimija Gorskog Kotara u Hrvatskoj. Goranska prezimena kroz povijest, Rijeka 1979, str. 26.

v druge kraje Gorskega Kotarja, med drugim v Bosiljevo leta 1691 in v Delnice v 19. stoletju.

Leta 1681 je Gregor Sager mlet v mlinu Hansche Verderberja in plačeval 8 fl letno za deželno brambo. Verderberjev mlin ob Kolpi je imel 6 kamnov.⁹

V začetku 18. stoletja je v vasi Moledino, bržkone na prostoru sodobne Žage, živel Adam Farderbar.¹⁰ V urbarju župnije Kostel za leto 1731 in za leto 1734¹¹ je bil zapisan med mlinarji, ki so morali dajati župniji po pol kupljenika pšenice letno.

V Dolenji Žagi je na Florjančičevem zemljevidu iz leta 1744 zapisan "Verderbermihl". Leta 1753 in 1758 je Jurij Verderber tam mlet na polovici mlina, na drugi polovici pa Andre oz. Grego Schagar.¹² Na sosednjem mlinu je istočasno mlet Kočevar¹³ Leonhardt Lobe, po katerem se je zaselek konec šestdesetih let že imenoval Lubezzi Mallin,¹⁴ danes Lobič. Tu se je priimek Verderber obdržal do začetka 19. stoletja. Kočevarji so ta mlin imenovali "Tiroler",¹⁵ morda zaradi tirolskega porekla Verderberjev.

9. 2. 1766 se je Lucas Verderber, sin Georga iz župnije Mozelj, poročil k Ofakovim v Slavski Laz 12. Tam so Verderberji gospodarili do leta 1841. V župniji Mozelj so bili v 20. stoletju Verderberji naseljeni v vasi Verdreng 12.¹⁶

Verderberji trgovci

Na osnovi "krošnjarskega patenta" cesarja Friderika III, izdanega 23. 10. 1492, so Kočevarji Verderberji trgovali s soljo in platnom. Georg Verderber je leta 1586 plačal dajatve pri reški mitnici za 25 vatlov platna, Paul Verderber pa leta 1594 za četrto tovara platna in za sol.¹⁷

⁹ Liquidations Extract Ausstandt Register (Zap.inv. Lit. L, šk. XXIX, str. 98).

¹⁰ Liber Baptizato, 25. 7. 1716 in 7. 9. 1719 (AF).

¹¹ Inventarium und Urbarium der Kaiser und Landfürstliche Pfarr Kostel (Vic. arh. šk. 3, str. 187 in 275).

¹² Ney Formierter Stüft Registers Extract der Herrschaft Kostl in Unter Krainer Viertel, Nr. 8 (8. 3. 1758), tlačani št. 89, 90 in 91.

Dominicali Extract, Nr. 14 (29. 5. 1753), str. 12.

Extract Allen Herrschaft Kostels Urbars gefahle auss dem original übergaabs Urbar de A(nno) 1694, Nr. 17 (26. 5. 1753), tlačani št. 80 in 81 (Vic. arh, šk. 150).

¹³ Josef Perz, Die heutigen Gottscheer Familiennamen, G. Kal. 1936, str. 74

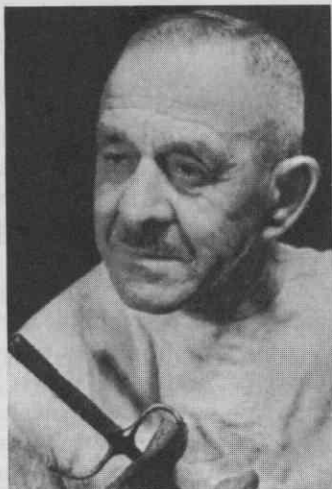
¹⁴ Inventarium und Urbarium ... Pfarr Kostl, 1768, str. 54; Liber Baptizato, 20. 7. 1767 in pozneje (AF).

Vas Grgelj nižje ob Kolpi je na podoben način dobila ime po mlinarju s kočevarskim imenom Görgel (Jože Žagar, Kostel, Kočevje, 1983, str. 22 in 25).

¹⁵ Ludwig Kren, ustna informacija avgusta 1996.

¹⁶ Liber Copulatio, I, str. 97; Status Animarum, Fara, II, str. 28 (AF).

¹⁷ Erker, o.c., str. 19, 23-24 in Das Jubiläum des Gottscheerlandes, G. Kal, 1930, str. 120.

**OB 80 - LETNICI
SABLJAČA - MOJSTRA
RUDOLFA
CVETKA**

*Cvetko ob proslavi 80-letnice leta 1960,
Ob 80-letnici sabljača - mojstra Rudolfa Cvetka,
Ljubljana, 1960, naslovnica*

Verderberji v Kočevju

Verderberji so bili naseljeni v okolici Kočevja že v 16. stoletju, v samem mestu pa leta 1574 niso imeli popisanih urbarialnih dajatev. Prvi znani kočevski meščan iz družine Verderber je bil Hans, mestni sodnik leta 1597 in 1598.¹⁸

Višji nadzornik mitnic Mathias Posarek je 21. 3.

¹⁸ Ferdo Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, SAZU, Ljubljana, 1972, str. 247 in 278.

1618 poročal deželnim stanovom o sedemnajstih kostelskih tihotapcih, ki so delali škodo graščakoma bratoma Langenmantel. Nadzornik se je skliceval na poročilo Kočevjarja Adama Verderberja, zakupnika kostelske mitnice v vasi Am Furt (danes "avžlak" v Pirčah). Prosil je, naj se Langenmantlom dovoli uporaba sile proti tihotapcem, ki jih je naštel z imeni in priimki.¹⁹

RICHARD VERDERBER (1884-1955)

Richard Verderber je bil rojen 23. 1. 1884 v Kočevju št. 115 v hiši "Baiersch". V Kočevju je obiskoval štiri razrede gimnazije. Šolanje je nadaljeval z zelo dobrim uspehom leta 1898/99 v Konjenski kadetski šoli v Mariboru, ki jo je končal leta 1901/1902 v Lvovu.

18. 8. 1902 se je prostovoljno vrnil v konjeniški regiment Oscarja II. Friedricha, kralja Švedske in Norveške (št. 10) v Jaroslawu, pozneje v Premeyslu in Wiener Neustadtu. V letih 1904/1905 je obiskoval prvi in drugi posebni tečaj mečevanja ter je bil v "Beschreibungsblatt für Offiziere" opisan kot "zelo dober mečevalec in telovadec".²⁰

V Wiener Neustadtu je spoznal 3 leta starejšega Rudolfa Cvetka (17. 11. 1880 - 1977) iz Senožeč, ki je začel sabljati leta 1896 na Vojni akademiji v Trstu. Ostala sta prijatelja do smrti in med seboj govorila vseskozi slovensko.

Leta 1908 je Verderber s sabljo osvojil "Grande prix d'Ostende" na mednarodnem turnirju v belgijskem Oostendu. V letih 1908, 1910, 1912 in 1914 je Verderber dobil cesarske nagrade v fletetu in sablji na vojaških sabljaških turnirjih. Z obema orožjema je osvojil tudi Avstrijsko prvenstvo v letih 1908, 1909, 1910, 1911, 1912 in 1914. Leta 1907 je bil avstrijski prvak Cvetko, ki je bil leta 1912 drugi v fletetu in sablji. Leta 1908 in 1910 je bil Cvetko prvak Avstrijske armade, leta 1912 pa drugi v fletetu in sablji. Leta 1911 je postal Cvetko evropski prvak v fletetu in sablji, avstrijsko moštvo pa je v obeh orožjih doseglo drugo mesto.²¹

Nadporočnik Verderber in Cvetko sta nastopila tudi na 5. olimpijskih igrah v Stockholmu med 29. 6. - 22. 7. 1912. Verderber se je s štirimi zmagami v fletetu uvrstil za dvema italjanskima reprezentantoma in dobil bronasto kolajno. Sedemčlanska avstrijska reprezentanca z Verderberjem in Cvetkom je osvojila tudi srebrno medaljo v ekipnem tekmovanju v sabljanju.

Zlato medaljo so dobili Madžari. Ti so pričeli

¹⁹ G. Bote, 19. 4. 1913, str. 57.

²⁰ Ludwig Kren, Oberst Richard Verderber, 100 Jahre Gottscheer Landmannschaft in Wien, Festschrift, 1991, str. 20.

²¹ Ob 80-letnici sabljača-mojstra Rudolfa Cvetka, Sabljaška in športna zveza Slovenije, Ljubljana 1960, str. 4. G. Kal, 1938, str. 104.

uveljavljati predudarec, ki je do nedavnega pomenil vrhunec tehnike sabljanja. Uporabljali so tudi leteči napad "flèche", ki je v zadnjem času prepovedan. S takšnimi razmeroma grobimi prijemi je mlada madžarska reprezentanca ugnala precej starejše avstrijske konkurente,²² čeravno se jim je Cvetko uspešno prilagajal in je Madžare trikrat premagal.²³

Tednji kranjski časopisi so le na kratko poročali o posameznih dogodkih na olimpijadi. Slovenski narod in Laibacher Zeitung sta leta 1912 objavila tudi daljša komentarja po koncu olimpijskih iger brez omembe Verderberja.

Leta 1914 se je Verderber kot aktivni nadporočnik vrnil v konjeniški regiment št. 84 (baron pl. Bolfas). 1. 1. 1915 je napredoval v stotnika. V vojni je bil dvakrat ranjen. Dobil je dva vojna križca za zasluge in medaljo tretje stopnje z vojnim okrasjem in meči.

Po prevratu leta 1918 se je Verderber opredelil za Avstrijo, saj je bil kot avstrijski oficir v Jugoslaviji nezaželen. Po upokojitvi konec leta 1934 je bil potrjen kot učitelj sabljanja v Union-Fechtclub na Dunaju.

Cvetko se je odločil za SHS, čeprav kot avstrijski štabni oficir ni mogel pričakovati posebno prijetne prihodnosti v Jugoslovanski vojski. Napredoval je v čin podpolkovnika, s katerim je podpisal na hrbtu fotografije s polkovnikom Verderberjem, posnete leta 1936 na olimpijadi v Berlinu. Tam sta vodila vsak svojo reprezentanco.

Verderber je umrl na Dunaju 8. 9. 1955. Cvetko je za njegovo smrt zvedel na svetovnem sabljaškem prvenstvu v Rimu oktobra istega leta, ko je prvič po vojni odpotoval v inozemstvo.

ZAKLJUČEK

Sabljaštvo je šport z najdaljšo tradicijo na Slovenskem. Najstarejši dokument o njem je plakat iz leta 1846, s katerim je Štefan Mandić (1813-1880) pozival ljubljanske meščane na sabljaško "produkcijo". Mandić je bil rojen v Liki in se je šolal v Wiener Neustadtu. Poročen je bil s Slovenko in se je imel za Slovenca. Po njem se je po 2. svetovni vojni imenoval sabljaški turnir v Ljubljani.²⁶

Verderber je bil najuspešnejši kočevski športnik vseh časov in eden najpomembnejših kranjskih športnikov sploh. Ob bok mu lahko postavimo Kočevarja Josefa Schleimerja (1909 Zwischlern - 1989 Toronto), ki je za reprezentanco Kanade dobil bronasto medaljo v rokoborbi prostega sloga velter kategorije na olimpijskih igrah leta 1936 v

Berlinu.²⁷

UPORABLJENE OKRAJŠAVE:

- ARS = Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani
 AF = Arhiv župnije Fara v Kostelu
 Dež. stan. = ARS, Deželni stanovi za Kranjsko, I registratura
 G. Bote = Gottscheer Bote, Gottschee 1 (4. 1. 1904) - 16 (6. 6. 1919)
 G. Kal = Gottscheer Kalender, Gottschee, 1921-1940
 G. Ztg. = Gottscheer Zeitung. Heimatblatt der Gottscheer, Klagenfurt 39 1955 -
 Mitt. VDG = Mittheilungen des Vereines der Deutschen aus Gottschee, Wien 1 (15. 3. 1891) - 3 (15. 12. 1893)
 MMK = Mitteilungen des Musealvereins für Krain, Laibach 1 (1866) - 20 (1907)
 Vic. arh. = ARS, Vicedomov arhiv
 Zap. inv. = ARS, Zapuščinski inventarji

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Gottscheer - Gewinner von zwei Olympiamedaillen

Aufgrund der Archivquellen werden im vorliegenden Beitrag die Geschichte der Gottscheer Familie Verderber sowie das Leben und die Sportleistungen des berühmten krainischen Fechters Richard Verderber behandelt.

²² Andrej Zajec, ustna informacija, 1996.

²³ Ob 80-letnici sabljača-mojstra Rudolfa Cvetka, o.c.

²⁶ Zajec, o.c.

²⁷ Peter Jonke, Gottscheer als Olympische Sieger, G. Kal, 1937, str. 129-130.

Gottscheer in der Siegerlisten der Olympischen Spielen, G. Ztg (oktober 1972) str. 3.

Martin Šteiner

Zakonska podlaga za volitve v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945

Osnova vsake demokratične države naj bi bile svobodne volitve, čeprav verjetno za vsake volitve drži ameriški slogan, ki pravi: "Volitve - če bi kaj pomenile bi bile itak prepovedane." Kakor ni absolutne demokracije, tako tudi ni volitev, ki bi zagotavljale volilcem popolno in samo od njihove volje odvisno odločitev o strankah, kandidatih itd. Pri vsakih volitvah pride do izraza t. i. volilna geometrija, ki v bistvu določi dejansko razmerje, volilci predstavljajo samo - sicer zelo pomemben in potreben - sklop v tej geometriji, ki je podprta z zakonskimi določbami. Različni prijemi pridejo še toliko bolj do izraza ob korenitih spremembah, ko se v temelju spremeni državna ureditev.

Jugoslavija iz časa pred II. svetovno vojno je bila monarhija, vojna pa je prinesla spremembo državne ureditve. Že na II. zasedanju Avnoja leta 1943 je bilo med drugim sklenjeno, da se kralju Petru II. Karagjorgeviću prepove vrnitev v domovino, vprašanje kralja in monarhije pa naj reši ljudstvo samo s svojo lastno voljo po osvoboditvi vse države.¹

Tudi s sporazumoma med Titom in Šubašićem - sklenjena sta bila 16. junija in 1. novembra 1944 - je bilo določeno, da bo Jugoslavija dokončno obliko vladavine dobila s svobodno odločitvijo ljudstva. Do te odločitve se po določbah sporazuma kralj Peter II. ni smel vrniti v domovino, namesto njega pa je bilo postavljeno kraljevsko namestništvo.² Z aneksom (7. decembra 1944) k drugemu sporazumu je bilo določeno, da se morajo volitve v ustavodajno skupščino izvesti najkasneje tri mesece po osvoboditvi vse države. Izvajale naj bi se po zakonu o volitvah v ustavodajno skupščino, ki ga morajo sprejeti pravočasno. Zakon bi moral zagotoviti polno svobodo volitev, svobodo zbiranja in dogovarjanja, svobodo tiska, splošno in tajno glasovanje, postavljanje kandidatnih list, posameznih združenih političnih strank, korporacij, skupin ali posameznikov, ki niso kooperirali s sovražnikom. Aktivne in pasivne volilne pravice ne bi

smeli imeti tisti katerim bo dokazano, da so sodelovali s sovražnikom.³

V Beogradu je bila 4. avgusta 1945 seja ministrskega sveta pod predsedstvom Tita. Na seji so bili soglasno sprejeti predlogi nekaterih zakonov: Zakona o volilnih imenikih, Zakona o ustavodajni skupščini in Zakona o volitvah narodnih poslancev. Vsi predlagani zakoni so bili poslani Avnoju v "končno rešitev".⁴

Tretje zasedanje Avnoja se je pričelo 7. avgusta 1945 v Beogradu. Glavna naloga Avnoja je bila, pripraviti vse potrebno za volitve v ustavodajno skupščino.⁵

Na svoji četrti seji III. zasedanja se je Avnoj preimenoval v Začasno ljudsko skupščino, predsednik dr. Ivan Ribar pa je podal obvestilo o formiranju odborov, med njimi tudi zakonodajnega s predsednikom Mošo Pijadejem.⁶ Moša Pijade je že na tej seji prebral poročilo zakonskega predloga o volilnih imenikih. Prav ta zakon je bil najnujnejši, ker je bilo potrebno razpisati volitve v ustavodajno skupščino dva meseca pred izvedbo, razpis pa je temeljil na volilnih imenikih.⁷

³ Prav tam, str. 693.

⁴ Seja ministrskega sveta. Slovenski poročevalec, 7. avgust 1945, str.1.

⁵ Otvoritev tretjega zasedanja AVNOJ-a. Ljudska pravica, 8. avgust 1945, str. 1.

⁶ AVNOJ se je preimenoval v začasno narodno skupščino. Slovenski poročevalec, 12. avgust 1945, str. 1.

⁷ Prav v tem zakonu je tičala past, saj so ga kasneje, ko so vpisovali ljudi v volilne imenike, precej zlorabljali. Domnevnih nasprotnikov enostavno niso uvrstili v volilni imenik, s tem pa so jim onemogočili vsakršno dejavnost v zvezi z volitvami. Tisti, ki ni bil vpisan v volilni imenik, ni mogel kandidirati, ni mogel predlagati itd., partija pa je v odstotkih določila koliko mora biti "črtanih". Šele ko so bili vsi postopki - kandidatne liste, formiranje volilnih komisij - zaključeni, je prišlo partijsko navodilo, da je lahko črtanih v posameznem okraju največ 4 do 5% volilnih upravičencev, kajti volitve naj bi bile "najsobodnejše" do takrat in zelo čudno bi bilo, če polovica ljudi sploh ne bi mogla na volišče. Kot primer "vestnega" vpisovanja volilcev v volilni imenik navajamo vas Dokležovje v Prekmurju, kjer je imelo volilno pravico 600 ljudi, v volilni imenik pa so jih vpisali samo 156 (M. ŠTEINER, Volitve v konstituantno 11. 11. 1945 v Prekmurju, razprava je objavljena v Zborniku soboškega muzeja IV.).

¹ Branko Petranović/Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata. Beograd 1988, str. 658.

² Prav tam, str. 683 in str. 691.

S predlogom zakona je polemiziral Milan Grol (podpredsednik skupščine in obenem na nek način vodja opozicije), ki je menil, da je ta zakon samo eno poglavje iz splošne politične zakonodaje, s katero je potrebno ustvariti zdravo situacijo v konstituenti in za konstituantu. To pa je po njegovem mnenju nemogoče brez zakonov, ki so s tem v tesni politični zvezi in zagotavljajo svobodo v vseh oblikah. Menil je tudi, da je zakon prepuščen tolmačenju volilnih oblasti in njihovi oceni o tistih, ki so eventualno osumljeni za svoje ravnanje, to pa je zelo raztegljivo.⁸

Začasna ljudska skupščina je po tej kratki polemiki - govoril je še minister Sreten Žujović - izglasovala zakon o volilnih imenikih s 349 glasovi od 389 navzočih poslancev.⁹

Zakon o volilnih imenikih je določal, da se le-ti sestavljajo za področje vsakega krajevnega narodnega odbora: vaškega, rajonskega in mestnega (člen 2). Volilno pravico so dobili vsi moški in ženske, državljani Jugoslavije, ki so dopolnili 18. leto starosti, vsi vojaki jugoslovanske armade, kakor tudi vsi bivši borci narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ne glede na starost (člen 3).¹⁰

Po zakonu volilne pravice niso imeli:

1. Vsi ministri, ki so sodelovali v vladah od 6. januarja 1929 do 5. februarja 1939. Izvzeti so bili tisti, ki so se s svojim delom odlikovali v boju proti okupatorju.

2. Vsi pripadniki vojaških formacij okupatorjev in njihovih pomagačev, ki so se trajno in aktivno borili proti jugoslovanski armadi ali armadi zaveznikov.

3. Člani Kulturbunda, italijanskih fašističnih organizacij in njihovi družinski člani, razen če lahko dokažejo, da so delovali v korist NOB.

4. Osebe, ki so bile aktivni funkcionarji in vidni člani v ustaških, četniških, nedičevskih in ljotičevskih organizacijah, beli in plavi gardi, kakor tudi v drugih kvizlinških organizacijah ...

5. Osebe, ki so bile v politični ali policijski službi okupatorjev in kvizlingov.

6. Osebe, ki so prostovoljno iz lastne pobude in z namenom pomagati sovražniku dajale na razpolago vojaška in gospodarska sredstva za okupatorje in njihove pomagače.

7. Osebe, ki so bile s sodno obsodbo obsojene na izgubo narodne časti oziroma političnih in državljskih pravic za čas dokler je ta izguba trajala.

8. Osebe pod skrbništvom.

Zakon je še določil, da se te določbe ne smejo uporabljati pri tistih osebah, pri katerih se dokaže, da je bilo njihovo sodelovanje prisilno ali samo navidezno z namenom, da se škoduje okupatorju. Za določitev organizacij in skupin, ki so spadale pod točke 2 do 4 tega člena, so bile pristojne Federalne vlade, ki pa so odločitve sprejemale v sporazumu z Zvezno vlado (člen 4).

Volilno pravico je volilec lahko izkoristil samo v kraju kjer je bil vpisan v volilni imenik. V volilni imenik pa so se volilci vpisovali v kraju stalnega bivališča, če tega ni bilo, pa v kraju zaposlitve (člen 5). Volilne imenike so sestavljali Krajevni ljudski odbori neposredno za svoje področje, vanj pa so morali vpisati vse državljane, ki so dobili volilno pravico po določbah tega zakona (člen 6).¹¹ Volilne imenike je pregledala komisija za volilne imenike, ki je tudi odločala o pritožbah in zahtevah glede vpisov in izbrisov (člen 7). Ko je komisija potrdila volilni imenik, je moral krajevni ljudski odbor objaviti, da je sprejet in državljanom na vpogled. V objavi je moralo biti izrecno povedano, da bodo lahko volili samo tisti, ki so vpisani v volilni imenik. Vsak državljan je imel pravico volilni imenik pregledati, prepisati, objaviti in tiskati (člen 15). Vsak državljan je imel pravico do popravkov v volilnem imeniku, kakor tudi do pritožbe, če je menil, da so v volilni imenik vpisane osebe, ki jih ni, oz. nimajo volilne pravice (člen 17 in člen 18).¹²

Naslednji izmed temeljnih zakonov, ki jih je sprejela Začasna ljudska skupščina, je bil Zakon o ustavodajni skupščini. Zakon je bil sprejet na 6. redni seji skupščine 21. avgusta, za je glasovalo 375 poslancev, proti pa 13.¹³

Zakon je opredelil sestavo in naloge ustavodajne skupščine. Najpomembnejša naloga skupščine je bila sprejetje ustave¹⁴ in zakonov, ki so z ustavo povezani (člen 1, odstavek 2). Z zakonom je bilo določeno, da bo ustavodajna skupščina dvodolna, sestavljena iz Zvezne skupščine in Skupščine narodov. Obe zbornici sta glede pravic in pristojnosti enakopravni (člen 2). Poslance Zvezne skupščine so volili vsi državljani Jugoslavije z volilno pravico, in sicer po enega poslanca na vsakih 40.000 prebivalcev (člen 3). Poslance v Skupščino narodov so volili po federalnih enotah ter avto-

¹¹ V praksi še zdaleč ni bilo tako (M. ŠTEINER, Volitve v konstituantu 11. 11. 1945 v Prekmurju, razprava je izšla v Zborniku soboškega muzeja IV.)

¹² Zakon o volilnih imenikih. Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 11. avgust 1945, številka 59, str. 541-543.

¹³ Ustvarjeni so temelji za graditev naše države in za graditev naše demokracije. Slovenski poročevalec, 28. avgusta 1945, str. 1.

¹⁴ S tem je seveda tudi določena državna ureditev in dan odgovor na vprašanje o republiki ali monarhiji.

⁸ Branko Petranović/Momčilo Zečević, n.d., str. 762-763.

⁹ Isto kot v opombi 6.

¹⁰ V javnosti so to obrazložili na ta način, da če so bili zadosti stari, da so se lahko borili, so tudi zadosti stari, da lahko volijo.

nomnih pokrajinah. V vsaki federalni enoti so ne glede na njeno velikost volili po 25 poslancev, državljani Vojvodine so volili 15, državljani Kosova in Metohije pa 10 poslancev (člen 4). Istočasno ni mogel biti nihče izvoljen v obe zbornici (člen 5). Ustavni in zakonski predlogi se morajo obravnavati enako v obeh zbornicah, sprejmejo pa se z navadno večino prisotnih poslancev. Za končno izglasovanje ustave v celoti, mora biti v vsakem domu prisotnih dve tretjini poslancev tistega doma (člen 21).¹⁵

Vidimo, da je Začasna ljudska skupščina v izjemno kratkem času sprejemala zelo pomembne zakone. Od osnutka zakona, pa do njegovega sprejetja je minilo zelo malo časa, zakoni niso bili prediskutirani in nobenega zakona ni skupščina vrnila v fazo osnutka se je pač mudilo.

Naslednji zakon, ki ga je skupščina sprejela in je bil temeljnega pomena za izvedbo volitev, je 91 členov vsebujoč Zakon o volitvah narodnih poslancev.

Najprej je zakon vseboval splošne določbe, ki so opredelile osnovne postavke glede izvedbe volitev in volilne pravice. Volilna pravica na podlagi katere so se izvajale volitve, je bila (po zakonu) svobodna, splošna, enaka in neposredna, glasovanje pa je bilo tajno (člen 1). Volitve so potekale v volilnih okrajih in po volilnih okrožjih. Vsak administrativni okraj je volil praviloma enega poslanca. Večji okraj se je lahko razdelil ali pa se je več manjših okrajev združilo, odvisno koliko poslancev se je volilo v okrožju. (člen 3, odstavka 1 in 6). Glasovanje na volitvah bi moralo biti povsem svobodno. Noben organ oblasti ni smel in mogel v nobenem primeru klicati volilca na odgovornost zaradi glasovanja na volitvah, niti ni smel od volilcev zahtevati, da bi povedali za koga so glasovali (člen 5, odstavek 2).¹⁶ Za narodnega poslanca je bil lahko izvoljen vsak državljan, ki je imel volilno pravico, v Skupščino narodov pa seveda samo državljan federalne enote v kateri je bil voljen (člen 6, odstavek 1 in 3).

V drugem delu govori zakon o volilnih komisijah. Ustanovljene so bile Zvezna volilna komisija, federalne (pokrajinske) in okrožne ter okrajne (mestne) volilne komisije (člen 7). Zvezna volilna komisija je imela sedež v Beogradu, določilo jo je predsedstvo Začasne ljudske skupščine. Komisija je bila pristojna za tehnično pripravo volitev, za formiranje federalnih volilnih komisij in za določitev števila poslancev v federalnih enotah, sprejemala je prijave in potrjevala zvezne liste, ugotavljala in

razglasila izide volitev v Zvezno skupščino (člen 8, odstavki 1, 2, 3, 4 in 6). Podobne so bile tudi naloge federalnih oziroma pokrajinskih, okrožnih in okrajnih volilnih komisij. Rezultate pri volitvah v Skupščino narodov je ugotavljala in razglasila federalna volilna komisija (člen 9, odstavek 3).

Tretji del zakona je opredelil kandidatne liste in sestavo list. Volitve v Zvezno skupščino so se odvijale po zveznih in okrožnih listah, volitve v Skupščino narodov pa po federalnih listah za vsako federalno enoto (člen 13). Kandidatne liste za volitve v obe zbornici je lahko predložilo v odobritev določeno število državljanov, ki so imeli volilno pravico (člen 14). Zvezno listo za volitve ljudskih poslancev v zvezno skupščino je sestavljal nosilec liste in vsaka okrožna lista v njenem sestavu s svojimi okrajnimi kandidati in namestniki. Za nosilca zvezne liste ni bilo potrebno, da bi bil okrajni kandidat na kateri izmed okrožnih list (člen 15, odstavka 1 in 2). S kandidatno listo je bilo potrebno okrožni volilni komisiji predložiti še overovljeni pismeni pristanek vsakega kandidata in potrdilo okrajne volilne komisije o volilni pravici¹⁷ predlagatelj list, kandidatov in namestnikov (člen 16, odstavek 3). Enako je bila opredeljena tudi sestava federalne liste za volitve v Skupščino narodov.

V četrtem delu govori zakon o prijavljanju in potrjevanju list. Prijavo za zvezno listo so morali poslati Zvezni volilni komisiji. Prijavo je moralo podpisati 100 državljanov z volilno pravico, prvi trije podpisniki po vrstnem redu so bili uradni vlagatelji prijave. Prijava je morala biti vložena najkasneje 10 dni od objave o razpisu volitev. Zvezna volilna komisija pa je morala izdati svojo odločbo v 24 urah po vložitvi prijave (člen 20, odstavki 3,4 in 5). Okrožne liste so bile lahko v sestavi zvezne liste ali samostojne (člen 21). Okrožna lista je morala biti predložena v dveh primerkih okrožni volilni komisiji najkasneje pet tednov pred dnevom volitev. Podpisanih je moralo biti vsaj 150 državljanov z volilno pravico iz volilnega okrožja, med temi jih je moralo biti najmanj 20 iz polovice volilnih okrajev tistega okrožja (člen 22). Okrožna volilna komisija je postavila kandidatno listo skupaj z imeni predlagatelj na vpogled volilcem na svojem sedežu in na sedežih okrajnih volilnih komisij. Volilci so imeli pravico vložiti v treh dneh ugovor proti kandidaturi tistih za katere so menili, da nimajo pravice biti voljeni (člen 24, odstavka 1 in 2). Če na isti kandidatni listi polovica predloženih kandidatov in namestnikov ni imela pravice biti voljena, so listo zavrnili (člen 25, odstavek 1). Predlagatelj zvezne liste so morali najpozneje 14 dni pred dnevom volitev predložiti zvezni volilni komisiji v

¹⁵ Zakon o ustavotvorni skupščini Demokratične federativne Jugoslavije. Uradni list demokratične federativne Jugoslavije, 24. avgust 1945, številka 63, str. 597-598.

¹⁶ Po volitvah, ko so bili tisti, ki so glasovali drugače zelo na udaru, je izgledalo, kot da se je ta odstavek po pomoti znašel v zakonu.

¹⁷ Tudi ta člen so izrabljali za onemogočanje tistih, za katere niso želeli, da bi bili na volitvah kakorkoli udeleženi.

potrditev sestavljeno zvezno listo iz potrjenih okrožnih list v najmanj polovici volilnih okrožij v državi (člen 26, odstavek 1 in 3). Federalno listo so predložili v potrditev federalni volilni komisiji najpozneje 30 dni pred dnevom volitev (člen 27). Federalno volilno listo je moralo podpisati 10 volilcev iz dveh tretjin okrajev v najmanj polovici volilnih okrožij federalne enote (člen 28). Vse potrjene okrožne in federalne liste so morale biti objavljene najpozneje 8 dni pred dnevom volitev v vseh krajih kjer so bile volitve (člen 33 in člen 34).

Za volilne pripomočke je bila pristojna zvezna volilna komisija, pravočasno jih je morala razposlati okrožnim ter okrajnim volilnim komisijam. Zakon je predpisal, da morajo biti volilne skrinjice narejene iz lesa ali kakšnega drugega materiala, zapirati in odpirati pa se morajo z dvema različnima ključema, narejene morajo biti tako, da se spuščanje kroglic vanje ne vidi in ne sliši (člen 36).

V nadaljevanju zakona so predpisane določbe o voliščih. Za vsako volišče bil postavljen volilni odbor, sestavljen iz predsednika in dveh članov. Volilne odbore so postavljale okrajne volilne komisije na predlog krajevnih ljudskih odborov (člen 40). Najpozneje tri dni pred volitvami je lahko prijavil vsak posamezni okrajni kandidat okrajni volilni komisiji po enega predstavnika svoje liste in namestnika za vsako volišče, enako so lahko storili predlagatelji federalnih list (člen 43).

Vse potrebno za izvedbo volitev je pripravil volilni odbor, zakon pa je predpisal označbo in vrstni red skrinjic. Glasovanje v obe skupščini je bilo v isti sobi, vendar ločeno. Komisija je preverila identiteto volilca in vpis v volilni imenik ter mu pojasnila način glasovanja. Nato je dobil kroglico za volitve v Zvezno skupščino, ko je opravil te volitve, je dobil še kroglico za volitve v skupščino narodov (člen 53). Volilo se je po določenih pravilih: volilec je vzel kroglico v desnico, v levico pa le če desnice ni imel, roko je stisnil v pest in stopil k vsaki skrinjici in z roko segel v vsako skrinjico, ko je potegnil roko iz zadnje skrinjice je moral pokazati da kroglice nima več, se pravi (člen 55). Tudi ta člen se na samih volitvah ni dosledno spoštoval, tako so na mnogih voliščih volilci pristopili samo k eni skrinjici in vsem očitno spustili kroglico.¹⁸

Volilne izide na volišču je ugotavljal volilni odbor, ki bi moral najprej prešteti neporabljene kroglice in jih spraviti v posebno vrečico, to pa zapečatiti (člen 62). Temu je sledilo odpiranje skrinjic in štetje kroglic po vrstnem redu kakor so bile skrinjice postavljene. Najprej so preštevali kroglice oddane za volitve v Zvezno skupščino. Štetje naj bi opravil predsednik volilne komisije. Kroglice so se štele do 100. Ko predsednik naštel 100 kroglic, jih

je izročil članu odbora, ki jih je še enkrat preštel, za njima je kroglice preštel še predstavnik liste katere glasovi so se preštevali (člen 63, odstavek 2 in 3). Za poslanca je bil izvoljen kandidat tiste liste, ki je dobila v volilnem okraju relativno večino. Če je bilo na listi, ki je dobila relativno večino več okrajnih kandidatov, je bil izvoljen tisti kandidat, ki je dobil največ glasov. Če bi dobili dve listi oziroma kandidata enako število glasov, so morale biti v okraju prihodnjo nedeljo naknadne volitve. Če sta bili v volilnem okrožju dve ali več kandidatnih list, je zbrala komisija vse glasove oddane v okrožju za vse kandidatne liste, vsota vseh glasov se razdeli s številom poslancev, ki se volijo. S tako dobljenim količnikom pa se deli vsoto glasov oddanih za vsako posamezno listo in ugotovi koliko poslancev bi moralo po tem količniku pripasti vsaki listi. Če se ugotovi, da kaka lista po volilnih izidih v okrajih ni dobila toliko poslancev, kot bi ji pripadlo po količniku, se ji ta razlika dodeli (člen 70).

Izide volitev za Skupščino narodov je morala ugotovila Federalna volilna komisija. Najprej je ugotovila skupno število glasov oddanih za vsako federalno listo. Če so bile na federalno listo vezane ena ali več list, so se njihovi glasovi sešteli in se pri razdelitvi upoštevali kot glasovi ene liste. Število oddanih glasov za vsako listo se je nato delilo z 1, 2, 3 itd. in nazadnje s številom poslancev, ki se volijo v federalni enoti. Od števil dobljenih s to delitvijo, se je vzela toliko največjih števil koliko se mora v federalni enoti izvoliti poslancev, tako se dodele mandati posameznim kandidatnim listam (člen 74).

Primer razdelitve glasov

Postavljene so tri liste: A, B, C. Volilna komisija bi v tem primeru razdelila 25 mandatov na posamezne liste po tako imenovanem d'Hondtovem sistemu. Število glasov posamezne liste se deli po vrsti z 2, 3, 4 itd., dokler se ne razdeli vseh 25 mandatov.

	Lista A:	Lista B:	Lista C:
	480.000 (1)	430.200 (2)	333.400 (3)
: 2	240.000 (4)	215.100 (5)	169.700 (6)
: 3	160.000 (7)	143.400 (8)	113.133 (10)
: 4	120.000 (9)	107.550 (11)	84.850 (14)
: 5	96.000 (12)	86.040 (13)	67.880 (18)
: 6	80.000 (15)	71.700 (16)	56.566 (21)
: 7	68.571 (17)	61.457 (19)	48.485 (24)
: 8	60.000 (20)	53.775 (22)	42.425
: 9	53.000 (23)	47.800	37.711
: 10	48.000 (25)	43.020	33.940 ¹⁹

¹⁹ K zakonu o volitvah narodnih poslancev v Ustavodajno skupščino. Slovenski poročevalec, 16. septembra 1945, str. 4.

¹⁸ Vestnik, Maribor, 17. november 1945, str. 7.

Zakon o volitvah narodnih poslancev vsebuje tudi kazenske določbe, vendar se po veliki zmagi na volitvah na "takšne nepomembne malenkosti" ni nihče oziral.²⁰ Kazensko so bili odgovorni člani volilnega odbora, ki bi zlorabljali svoj položaj in kakorkoli vplivali na svobodo volilca. Kaznovati bi se moralo tudi tiste, ki so kakorkoli kršili tajnost glasovanja ali spreminjali število glasov z dodajanjem, odvzemanjem, ali kako drugače (člen 83).²¹

Na svoji zadnji seji 26. oktobra, je Začasna ljudska skupščina na predlog podpredsednika in ministra za konstituanto Edvarda Kardelja sprejela dopolnila k Zakonu o volitvah v Ustavodajno skupščino. Najpomembnejše dopolnilo je bilo v 47 členu kjer so dostavili nov stavek: "Za temi skrinjicami je postaviti skrinjico brez navedbe liste in kandidata - Skrinjica brez liste, v katero bodo mogli oddati kroglice tisti, ki ne bi želeli glasovati za nobenega okrajnega kandidata katerekoli liste" (člen 1).²²

Za dopolnila o skrinjici brez liste so se odločili po tistem, ko je opozicija odstopila od volitev. Kardeljeva obrazložitev je bila "da ni samo dolžnost vsakega demokratičnega volilnega zakona, da zavaruje popolno tajnost glasovanja, temveč tudi, da zaščiti volilce in vse državljane pred vsemi zlonamernimi protidemokratičnimi poskusi, da bi se ovirali v njihoven polnem izkoriščanju demokratičnih pravic, ki jih daje nova Jugoslavija našim ljudskim množicam. Smisel tega našega predloga je v tem, da se preprečijo poskusi naše nedemokratične manjšine, ki skuša skriti svojo slabost na ta način, da se abstinira od volitev in da poizkuša zaradi tega poklicati na pomoč inozemstvo, kakor

tudi, da se jasneje dokaže, kje je večina ljudstva, za koga je pravzaprav ljudstvo in kakšna je prava volja ljudstva. Zato predlagam, da se postavi skrinjica v katero bodo mogli spustiti svoje kroglice vsi oni, ki nočejo glasovati niti za enega kandidata".²³ Tudi Andrija Hebrang je skušal argumentirati postavitev skrinjice brez liste: "Ako ne bi bilo te skrinjice, bi se točno vedelo, kdo je prišel volit in kdo je glasoval, kdo ni prišel in kdo se je abstiniral, toda po volitvah, ko bi se pokazalo, da se je vzdržalo glasovanja malo ljudi, bi mogla reakcija reči, da se je vzdržalo volitev mnogo večje število volilnih upravičencev, da je bilo štetje tako izvršeno, da bi se oni, ki so se vzdržali, prikrili pred ljudstvom. Glede na to bi mogla reči, da bi bila stvar drugačna, ako bi oni, ki so se vzdržali, ne ostali prikriti in da bi se jih abstiniralo 60%".²⁴

Dopolnilo je bilo sprejeto zaradi mednarodne javnosti, šlo pa je za legitimnost volitev. Volitve pomenijo izbiranje med več opcijami, tega pa ni čenastopa na volitvah samo ena stranka. Prav s skrinjico brez liste je partija (vsaj po njeni logiki) ponudila možnost izbiranja, ker niso želeli, da bi bila abstenenca na "najsvobodnejših" volitvah prevelika. Vnesli pa so dodaten varnostni moment, glasovi oddani v t. i. "črno skrinjico" se niso upoštevali,²⁵ kar pomeni, ne samo to, da je lahko bil izvoljen le kandidat Ljudske fronte, ampak nekaj še pomembnejšega, da kandidat Ljudske fronte ni mogel izgubiti,²⁶ z neudeležbo opozicije pa je bila odprta tudi možnost potvarjanja rezultatov, saj ni bilo na voliščih nobene kontrole, in narobe bi bilo misliti, da te kombinacije ni bilo v računici, ki jo je predvidela oblast.

²⁰ Do kršitev in zlorab je prihajalo praktično na vseh voliščih, če ne drugače vsaj v postopku glasovanja. Iz besed ustnih informatorjev, ki so bili člani volilnih komisij, je tudi jasno razvidno, da so ponekod potvarjali rezultate.

²¹ Zakon o volitvah narodnih poslancev. Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, 24. avgust 1945, številka 63, str. 599-610.

²² Zakon o dopolnitvi zakona o volitvah v Ustavodajno skupščino (Zvezno skupščino in Skupščino narodov). Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, 29. oktober 1945, številka 83, str. 853-854.

²³ Slovenski poročevalec, 30. oktober 1945, str. 1.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Konkretna primera sta iz 7. volilnega okraja Radgona in 8. volilnega okraja Dolnja Lendava. V radgonskem okraju je dobil na volitvah - po uradnih rezultatih - kandidat Jože Kocbek 42,1% glasov, skrinjica brez liste pa 57,9%, v dolnjelendavskem okraju je dobil kandidat Ferdo Godina 45,80% glasov, skrinjica brez liste pa 54,20%, kljub dejanskemu porazu sta bila oba kandidata izvoljena za poslance (MARTIN ŠTEINER, Volitve v konstituanto 11. 11. 1945 v Prekmurju, razprava je objavljena v Zborniku soboškega muzeja IV.).

ZUSAMMENFASSUNG

Die gesetzlichen Grundlagen zur Durchführung der Wahlen zur Verfassungsgebenden Versammlung am 11. November 1945

Zum Wesen jedes demokratischen Staates gehören freie Wahlen, obwohl für jede Wahl wahrscheinlich auch der amerikanische Slogan Geltung hat: "Wenn die Wahlen eine Bedeutung hätten, dann wären sie sowieso verboten." So wie es keine absolute Demokratie gibt, so existieren auch keine Wahlen, die den Wählern eine absolute und nur von ihrer Stimme abhängige Entscheidung über die Parteien, Kandidaten usw. gewährleisten würden. Bei jeder Wahl kommt die sogenannte Wahlgeometrie zum Ausdruck, die das eigentliche Verhältnis bestimmt, die Wähler stellen lediglich ein bedeutendes und notwendiges Element in dieser Geometrie dar, die sich auf gesetzliche Bestimmungen stützt bzw. darauf beruht. Verschiedene Methoden kommen noch stärker zum Tragen bei tiefgreifenden Veränderungen, wenn die Staatsordnung in ihren Grundlagen erschüttert wird.

Jugoslawien war in der Vorkriegszeit eine Monarchie, der Zweite Weltkrieg brachte eine Änderung der Gesellschaftsordnung mit sich. Die diesbezügliche Entscheidung wurde auch formal bestätigt durch die Wahlen zur Verfassungsgebenden Versammlung am 11. November 1945.

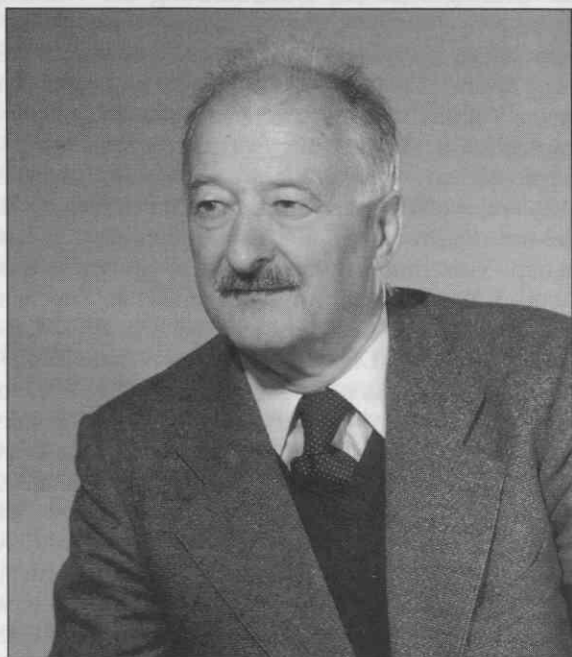
Im August 1945 begann in Belgrad die dritte Tagung des AVNOJ (Kriegsparlament), das in Provisorische Volksversammlung (Začasna ljudska

skupščina) mit Dr. Ivan Ribar als Vorsitzendem umbenannt wurde. Auf ihren Sitzungen wurden die bedeutendsten Gesetze zur Durchführung der Wahlen zur Verfassungsgebenden Versammlung verabschiedet: das Gesetz über die Wahlverzeichnisse (Zakon o volilnih imenikih), das Gesetz über die Verfassungsgebenden Versammlung (Zakon o ustavodajni skupščini) und das Gesetz über die Wahl der Volksabgeordneten (Zakon o volitvah narodnih poslancev). Das waren die Grundgesetze zur Durchführung der Wahlen, darin war auch die Altersgrenze für Wahlberechtigte festgelegt - zur ersten Wahl wurde sie von 21 auf 18 Jahre herabgesetzt (bei Soldaten bzw. Volksbefreiungskämpfern fand die Altersgrenze keine Anwendung). Ebenso wurde gesetzlich festgelegt, wer das Wahlrecht verliert, und wie die Wahlverzeichnisse zusammenzustellen sind. Ferner wurde auch die Zusammensetzung der neuen Versammlung bestimmt, sie bestand aus zwei Kammern: Bundesversammlung (Zvezna skupščina) und Versammlung der Völker (Skupščina narodov). Die Wahlen waren laut Wahlgesetz frei, allgemein, gleich, unmittelbar. Ebenso legte das Gesetz die Art der Wahl ("geheime Wahl" mit Kügelchen, die in Holzurnen geworfen wurden) fest, ferner die Wahlbezirke und -kreise, die Kandidatenliste und Strafbestimmungen bei Verletzung der Wahlordnung. Da die Opposition beschloß, an den Wahlen nicht teilzunehmen, wurde durch eine Ergänzung des Wahlgesetzes noch eine Urne ohne Liste, die sogenannte "schwarze Urne" eingeführt, die den König symbolisierte. Sie war für diejenigen Wähler bestimmt, die ihre Stimme nicht für den Kandidaten der Volksfront (Ljudska fronta) geben wollten, diese Stimmen wurden jedoch bei der Feststellung der Mandate nicht berücksichtigt.

Jubileji

Ob osemdesetletnici akad. prof. dr. Ferda Gestrina

Ob obletnicah kot jo v teh tednih proslavlja akad. prof. dr. Ferdo Gestrin, se človek pogosto sprašuje, kaj je tisto, kar človeka oblikuje v moža, univerzitetnega profesorja, znanstvenika, člana najvišje slovenske znanstvene ustanove, resničnega gentlemana, skratka nadpovprečnega človeka. Glede na socialni izvor, ekonomsko neprijazno mladost, ne ravno brezskrbna leta študija, življenje v izredno dramatičnih in negotovih časih, bi lahko njegova življenjska pot potekala vse drugače. Lahko bi bila celo nasilno končana, lahko bi ga pokosila bolezen, pa je vendar zgolj na sebi lasten način vselej našel moč, znanje in voljo, da je ostal zmagovalec. Ne samo to. Ob vseh težavah in bridkosti vsakdanjega življenja, ob pedagoškem in znanstvenem ter organizacijskem delu je vselej našel nesorazmerno veliko časa in volje za nasvete in neposredno pomoč mlajšim kolegom. Prav način njegova pristopa do njih, mu je ustvaril svojevrsten položaj znotraj zgodovinske srenje. Ta ne izvira le iz let, znanstvenega ugleda, števila napisanih knjig, družbenega položaja, ampak predvsem človeškega odnosa do ljudi in kolegov še

posebej. V njem ni vse in vselej le gladenje in prikimovanje, je kritika in tudi graja. Nikoli ni pripravljen vse razumeti in vse odpustiti, zna biti tudi oster in neprizanesljiv. V njem ni lažne familiarnosti, v njem ni pripravljenosti za paktiranje z ljudmi, ki bi ga z hvalisanjem kupovali. Potrebe in koristi zgodovinske vede, tako kot jih je on vidi in razume, so mu bile poglavitno vodilo pri odločitvah. Kljub lepemu številu let, ko človeku pritiče in godi "prvaštvo", mu je slednje tuje in odvrtno. Nima voditeljskih ambicij, ne želi biti prvi, želi biti le eden najboljših - zato se trudi celo življenje. V tem je uspel, že zdavnaj. Ne spi na lovorikah, je poln načrtov in zasut z delom.

Prof. dr. Ferdo Gestrin, Ljubljčan od 8. oktobra 1916 dalje, je bil svojemu rojstnemu mestu vselej zvest. Tu se je šolal, tu 1940 diplomiral, tu 1960 doktoriral, tu bil srednješolski in univerzitetni profesor (1959 asistent, 1960 docent, 1962 izredni in 1971 redni). Zvestoba mestu in narodu pa ni bila nikakršna ovira, za širitev strokovnih obzorij in mednarodno uveljavitev. Ni se učil le iz knjig, ampak tudi iz konkretnega študija na École Pratique des Hautes Études 1961 v Parizu, zlasti pa ga je oblikovalo delo na primarnih, neobjavljenih virih doma in v tujini, predvsem v Italiji. Profesor Ferdo Gestrin sodi v tisto, v bistvu zelo majhno skupino slovenskih zgodovinarjev, ki so zahteve po delu na arhivskih virih tudi dejansko izpolnjevali. Prav slednje mu daje neverjetno moč in samostojnost v strokovnih presoajah. Za argumentiranje svojih tez in trditvev, se mu ni nikoli treba zatekati zgolj k navajanju literature, ne preseneča s številom prebranih knjig, pač pa naštevanjem dokumentov, ki ga potrjujejo v sodbah in trditvah. Znanstvena pot, ki jo je opravil v življenju, je označena s številnimi rezultati, objavljenimi v preko dvajsetih knjigah in blizu tristo razpravah in člankih.

Ferdo Gestrin ni običajen človek, še manj običajen zgodovinar. Zahteven je tako do sebe kot do stroke. Nikomur ni pripravljen slepo zaupati, še manj priznavati ustaljena mnenja. Njegova nezaupljivost in kritičnost do obstoječega, sta ga tako v obravnava ožje slovenske zgodovine kot v obravnavi prekojadranskih stikov pripeljali do izredno

pomembnih in osupljivih odkritij, ki so se zaradi tega razmeroma težko uveljavila v naši strokovni javnosti. Marsikdaj je običajno strokovno skepsa spremljala tudi nemajhna zavist. Raziskave v piranskem in drugih jadranskih kot tudi kontinentalnih arhivih so mu omogočile, da je dokazal gospodarske in duhovne vezi naših prednikov z morjem in prekojadranskimi sosedi. Njegova izključna zasluga je, da je bilo spremenjeno splošno gledanje zgodovinarjev, da smo bili Slovenci v preteklosti navezani predvsem na severne in severozahodne sosede. Raziskovanje slovanskih migracij v Italijo je dolgo čas bolj odmevalo pri naših italijanskih kolegih, kjer je našlo številne posnemovalce, kot pa pri nas.

Akad. prof. dr. Ferdu Gestrinu ni bilo v življenju nič podarjenega. Vse kar je dosegel, ustvaril in pridobil je izključno njegovo lastno delo. Ni bila dovolj vztrajnost, potrebna je bila tudi praktičnost in gospodarnost. To ga je kar nekako po logiki lastnih življenjskih razmer usmerjalo v gospodarsko zgodovino. Velja za specialista za neagrarno problematiko, vendar mu ni nič manj znana tudi agrarna. Za razliko od mnogih agrarnih zgodovinarjev ne pozna na primer kose in vil le iz knjig in tudi hlevski vonj mu v mladosti ni bil neznan. Obžalovati je treba, da ga zlasti pri nastajanju prvega zvezka Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev niso bolj poslušali, saj je bilo v času nastajanja te knjige še mogoče marsikatero staro sorto žit ali živinsko pasmo kvantifikacijsko oceniti. Preko raziskav srednjeveških mest, zlasti prometa in trgovine, se je Ferdo Gestrin dokopal tudi do spoznanj o vlogi meščanstva in plemstva v naši preteklosti in to že zdavnaj poprej, ko je to postalo moderno. Desetletja je opozarjal, da sta ta dva sloja v slovenskem zgodovinsko pisju preveč zanemarjena, da Slovenci nismo le narod "revolucionarnih" kmetov, ampak povsem normalen narod. Ni se mogoče naslanjati le na priimke npr. srednjeveških trgovcev in po jeziku dokumentov soditi o njihovi nacionalni pripadnosti, ker se isti ljudje v nemških deželah pojavljajo v nemški varianti, v italijanskih, kjer jih niso znali prevesti, pa v slovenski. Z odkritji svojih raziskav prof. Gestrin ni seznanjal strokovne javnosti le v pisani obliki, ampak je sprotno obveščal o njih kolege in študente v številnih predavanjih in seminarjih. Prav naš jubilarant ima praktično skoraj izključno zaslugo za izredno velik kvalitativni premik v slovenskem zgodovinsko pisju, ki obravnava čas fevdalizma. Pri tem je zanimivo, da ga za mentorstvo ne prosijo le njegovi nekdanji slušatelji, ampak tudi mlajši. "Njegovih" študentov je tako bistveno več, kot bi smeli soditi po članstvu v historičnem seminarju. Številne, za razgovore in nasvete potrošene ure in dnevi se tako bogato obrestujejo. Gestrinova biblio-

grafija ni le tisto, kar je dejansko napisal temveč je mnogo širša, saj je mnogo njegovih spoznanj, ki jih je nesebično posredoval mlajšim, zapisanih pod drugimi imeni. Žrtev profesorskega poklica? Ne! Svoje narave, ki resno jemlje svoje poslanstvo in izpolnjuje svoje dolžnosti.

Ferdo Gestrin sodi v tisto, v bistvu srečno skupino slovenskih zgodovinarjev, ki je sposobna spremljati našo preteklost kot celoto. Pri tem mu niso tuja niti temeljna spoznanja arheologov. Ni specialist le za srednji in prva stoletja novega veka. Povsem suvereno obravnava tudi novejšo in celo najnovejšo slovensko zgodovino, kar je pokazal v delu Svet pod Krimom (Ljubljana, 1993), knjigi, ki je mnogim piscem novejše zgodovine nedosegljivi vzor. Zato ni čudno, da se niso tisti, ki se neprestano zavzemajo za znanstveno proučevanje polpreteklosti, prav nič trudili za njeno izdajo.

Ob jubilarantovi obsežni bibliografiji, v njej je preko dvajset knjig, se velja še posebej ustaviti. V njej zasledimo **znanstvene monografije** (Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, Pomorstvo srednjeveškega Pirana, Ljubljana 1978, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991, v soavtorstvu z V. Melikom: Slovenska zgodovina 1813-1914, Ljubljana 1950, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966), **objave virov** (Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Viri za zgodovino Slovencev 5, Tržaški pomorski promet 1759/1760, Viri za zgodovino Slovencev 12 - soavtor Darja Mihelič), **višješolske, srednješolske in osnovnošolske učbenike** (samostojno ali v sodelovanju z Jožetom Hainzem, Milkom Kosom, Vasilijem Melikom in Metodom Mikuzem). Prof. Gestrin ni podcenjeval nobene od teh zvrsti. Dela se je loteval vedno nadvse resno in odgovorno. Če je le mogel, je sodeloval tudi pri lokalnih zbornikih, da o naši Kroniki, časopisu za našo krajevno zgodovino, od leta 1958 je član njegove uredniškega odbora, niti ne govorimo. Njegove razprave dokazujejo, da ni lokalne in svetovne znanosti, je le dobro in slabo delo. Prav enkratno je srečati tuje znanstvenike in to prvo-rzredne, ki poznajo njegove razprave objavljene v lokalnih zbornikih. Resnična znanstvena odmevnost ne izvira torej iz samohvale, obravnavanja "svetovnih" problemov, ampak iz originalnih prispevkov v svetovno zakladnico znanja. Njegova mednarodna bibliografija dokazuje, da je enakopravno sodelovanje možno predvsem s seznanjanjem tujine o naši "lokalni" preteklosti. Tu smo resnično originalni in dragoceni, ne pa takrat, ko nastopamo kot "balkanski eksotiki", ki znajo kaj povedati tudi o stvareh, o katerih svet tako in tako desetkrat več ve kot mi.

Prof. Gestrin ima številne prijatelje in častilce svojega znanstvenega opusa. Zaradi njemu lastne načelnosti, prepričanja v svoj prav, si je pridobil tudi zopernike. Kljub temu, da njegovih nasprotnikov ni malo, so mu morali dati tudi številna javna priznanja. Prof. Gestrin si zanja ni prizadeval, ni trgoval s svojim prepričanjem in mnenjem, zato so ga, če so le mogli, obšli. To ni vselej prijetno, zlasti takrat, ko je nadvse krivično. Naj ne zveni patetično! Prepričan sem, da je ljubezen in spoštovanje njegovih študentov, magistrantov in doktorantov več kot enakovredno nadomestilo. Prof. Gestrin, kljub letom, nima težav z vključenostjo v družbo, nima občutka osamljenosti in zapuščenosti. Ni

"prvak", "voditelj", "nestor", še vedno je naš spoštovani Ferdo. Želimo si, da bi še velikokrat in dolgo skupaj uživali življenje, čeprav ga grenijo mnoge tegobe. Za vsak trenutek sreče, tudi pri znanstvenem delu, je potrebno veliko pretrpeti in žrtvovati, pa vendar delovni uspehi preženejo sence. Akad. prof. dr. Ferdo Gestrin je še vedno poln načrtov. Njegov dan je še vedno ves delaven, od ranega jutra do pozne noči. Delo prinaša rezultate in z njimi radost. Prepričani smo, da se jubilanu še dolgo ne bo treba bati tudi za lepe trenutke življenja.

Stane Granda

Anamarija Vidovič Miklavčič

Moje prvo srečanje z Anko sega dobri dve desetletji nazaj, ko sem, absolventka zgodovine, prišla povpraševat na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja o časopisnih člankih o Beneški Sloveniji ob koncu prve svetovne vojne, ki sem jih zbirala za diplomsko nalogo. Že takrat me je prijetno presenetil Ankin prijazen sprejem in kolegialnost, ki sta takoj odpravila mojo tremo. Prav nobene distance ni bilo med nama, saj sva se po-

govarjali kot kolegici, ki ju zanimajo iste stvari in imata o določenih problemih že izoblikovano mnenje. Seveda tudi nudenje strokovne pomoči in vpogled v bibliografijo časopisnih člankov, ki jo je tedaj pripravljala še s tremi sodelavkami, ni bilo vprašanje. Ko sem se zaposlila v arhivu Inštituta, so se najini stiki nadaljevali, v prijetnih pogovorih, privatnih in strokovnih, o tem in onem, o vsem, saj je Anka človek, ki zna prisluhniti sogovorniku in spoštuje njegovo mnenje.

Rojena 21. 3. 1936 v Gornji Radgoni, je po osnovni šoli odšla na učiteljske in ga leta 1954 v Ljubljani tudi končala. Odločila se je za študij zgodovine, ki jo je vpisala na ljubljanski Filozofski fakulteti leta 1955 in diplomirala leta 1961. Takoj po končanem študiju, se je posvetila pedagoškemu delu, po treh letih pa je prišla na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (sedaj Inštitut za novejšo zgodovino), kjer je zaposlena tudi danes.

Njeno prvo delo na Inštitutu je bilo pripravljanje bibliografije člankov o delavskem gibanju po časopisju od leta 1917 dalje. Rezultati dela, ki ga je vrsto let opravljala s sodelavkami, so štiri bibliografije, izšle v letih 1969-1974 in sicer Bibliografije člankov o delavskem gibanju na Slovenskem od začetkov do leta 1941. Delo je bilo širše zastavljeno in se ni omejevalo le na članke o delavskem gibanju. Izredno natančno in vztrajno opravljeno delo, je marsikateremu raziskovalcu prihranilo ure in dneve zamudnega listanja po časopisih.

Ob 20 letnici izhajanja Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, je za objavo v tem glasilu pripravila bibliografsko kazalo (1953-1972),

izšlo 1973, prav tako je leto kasneje v tem glasilu objavila bibliografsko kazalo Kronike slovenskih mest, za sedem številke revije. V obeh bibliografijah je dosledno upoštevala pravila bibliografske tehnike. Poleg omenjenih bibliografij, je v Kroniki objavila celo vrsto razprav, strokovnih člankov, ocen in poročil.

Njeno zanimanje se je ob prebiranju raznovrstnih časopisnih člankov razširilo na raziskovanje zapletene problematike iz novejšje zgodovine, saj so se teme kar same ponujale, posebno za obdobje med obema vojnama.

Prve znanstvene razprave Anke Vidovič Miklavčič so osvetlile problematiko slovenskih železničarjev in njihovega boja v Ljubljanski pokrajini v letih 1941-1943. Samostojna monografija Slovenski železničarji pod italijanskim okupatorjem v Ljubljanski pokrajini, izšla 1980, pa je zaokrožila večletno proučevanje te tematike.

Vrsto let svojega raziskovalnega dela je posvetila raziskovanju dejavnosti mladinske organizacije v času NOB ter razvoju in dejavnosti mladinskih in kmečkih stanovskih organizacij v slovenskih

političnih taborih v tridesetih letih. Tudi s tega področja je objavila vrsto razprav in je tako vplivala na razjasnjevanje mnogih vprašanj te problematike, ki še niso bila proučena. Rezultate izredno obsežno zastavljenega dela je analizirala v doktorski disertaciji leta 1992. Tudi ta raziskava, čeprav skrčena zaradi objave, je izšla v samostojni publikaciji z naslovom Mladina med nacionalizmom in katolicizmom leta 1994.

Kot strokovnjakinja za obdobje med obema svetovnjima vojnama je sodelovala na številnih kongresih in znanstvenih srečanjih doma in v tujini. Vpogled v njeno bogato bibliografijo je moč dobiti v Prispevkih za novejšjo zgodovino XXIX, 1989, za nadaljna leta v isti reviji v okviru letnih poročil Inštituta za novejšjo zgodovino. V zadnjem času je svoje raziskovalno delo skoncentrirala na proučevanju tematike kmečko stanovskega gibanja na Slovenskem. Zato ji zaželimo še naprej uspešno delo v krogu zgodovinarjev sodobne zgodovine ter izpolnitev vseh njenih strokovnih načrtov.

Metka Gombač

Majda Žontar praznuje šestdesetletnico

Majda Žontar ob otvoritvi razstave Dr. Janez Bleiweis in njegov čas (maj 1996)

Vrsta kolegic in kolegov zgodovinarjev, ki delujejo v muzejskih ustanovah, poleg svojega rednega muzejskega dela opravi tudi veliko raziskovalnega dela. Leta in leta uspešno delajo na svojem področju, vendar se o njihovem delu mnogokrat premalo sliši, še posebej če delujejo zunaj Ljubljane. O njih in njihovem delu več slišimo ob otvoritvi nove razstave, izidu kataloga, krajevnega zbornika ipd. Pa vendar pomeni pripraviti določeno tematsko razstavo zahteven projekt, v katerega je treba vložiti tudi veliko ur znanstvenega dela. Ker na vsakoletnih ekskurzijah po Sloveniji, kamor redno vodim svoje študente, pogosto obiskujemo muzeje, sem precej na tekočem, kaj se v njih dogaja in reči je treba, da so nekateri, še posebno v zadnjih letih, doživeli velike spremembe in lepe rezultate. Posamezni muzejski delavci pa imajo velike zasluge ne le za razvijanje muzejske dejavnosti, ampak še zlasti za proučevanje krajevne zgodovine nasploh. Mednje nedvomno spada tudi naša jubilatka Majda Žontar.

Kolegica Majda Žontarjeva je bila rojena 17. februarja 1936 v Ljubljani. Po maturi na kranjski gimnaziji 1954 se je vpisala na študij zgodovine na

Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je leta 1960 diplomirala. Zaposlila se je najprej kot profesorica zgodovine na osnovnih šolah Stane Žagar in Simon Jenko v Kranju. Oktobra 1963 je prešla na delovno mesto kustosa za starejšo zgodovino v Gorenjskem muzeju v Kranju, kjer deluje še sedaj. Od leta 1973 je višja kustodinja in od 1985 muzejska svetovalka. Nekaj časa je tudi vodila Gorenjski muzej, naprej pol leta kot v. d. ravnateljica in sicer od začetka do sredine leta 1992, nato je bila dve leti ravnateljica Gorenjskega muzeja v Kranju.

Ko je Majda Žontarjeva pričela s svojim delom v Gorenjskem muzeju, je bila to še mlada ustanova, ki je imela vrsto prostorskih in drugih težav, vendar pa je kranjskim muzejskim delavcem uspelo številne težave prebroditi in ustvariti uspešno muzejsko ustanovo.

Težišče dela Majde Žontarjeve v muzeju je bilo pripravljane zgodovinskih razstav in pripadajočih katalogov. Ob tem je bilo zbrano in evidentirano ogromno gradiva vseh vrst. Razstavna tematika se je pretežno nanašala na Kranj in Gorenjsko. Za razliko od drugih strok, ki so v Gorenjskem muzeju že bile uveljavljene (arheologija, etnografija), se je pred novi zgodovinski oddelek postavljala vrsta vprašanj, predvsem, kako obravnavati zgodovino v muzeju, da bo privlačna za obiskovalce. Celo nekateri muzejski delavci so pred trideset in več leti še menili, da se politične, socialne in gospodarske zgodovine ne da prikazovati samo s predmeti in da so grafikoni, karte, zemljevidi, legende za povprečnega obiskovalca preveč zahtevno gradivo. Majda Žontar je bila med tistimi, ki so bili prepričana, da se marsikaj vendarle da storiti in imela je prav. V preko tridesetih letih svojega delovanja v muzeju je pripravila precej zelo odmevnih razstav. Mnoge so bile prenešene in postavljene na ogled tudi v drugih krajih. V šestdesetih letih so to bile razstave: Muzeološki prikaz starega Kranja (1966), Francozi na Gorenjskem (1966, tudi v francoskem mestu La Ciotat 1967), Gorenjski gradovi v Valvasorjevi grafiki (1966).

Eden zahtevnejših projektov je bila gotovo razstava Gradovi na Gorenjskem, ki je zahtevala ne le veliko študija raznih arhivskih virov, ampak tudi mnogo terenskega dela. Majda Žontar jo je pripravila skupaj z Mirino Zupančič (1967 postavitev v Kranju, 1968 v Škofji Loki, Kamniku, Bitoli). K problematiki gradov se je ponovno vrnila leta 1989 z razstavo Gradovi na območju Kranja. V sedemdesetih letih je pripravila spet veliko in zelo uspelo razstavo Turški tabori na Gorenjskem (z Mirino Zupančič, 1971 postavitev v Kranju, Domžalah, Radovljici, Kamniku, Škofji Loki in Trziču). Sledile so potujoče razstave ob obletnici kmečkih uporov (1973 Kranj, Domžale, Radovljica, Kamnik, Trzič),

Mlini na Gorenjskem (1974 Kranj, Kamnik, Domžale, Škofja Loka), Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne (1977 Kranj, Domžale, Kamnik, Škofja Loka, Radovljica, Bled, Bohinjska Bistrica).

V osemdesetih letih se je največ ukvarjala s problematiko kulturnih društev na Gorenjskem od šestdesetih let do prve svetovne vojne, ki je bila prikazana leta 1980. Kulturna društva na Kamniškem in Domžalskem do prve svetovne vojne smo lahko videli v Kamniku in Domžalah (1981). Pripravila je tudi razstavo Skice in risbe Božidarja Jakca za jugoslovanske poštne znamke (1981) in razstave Lira 1882-1982 (1982 Kamnik), Razvoj organiziranega planinstva na Gorenjskem (1982 Kranj, Jesenice), Delavska kulturna društva na Gorenjskem med obema vojnama (1983, skupaj z J. Dežmanom), Ob 300-letnici Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske (1989) in več numizmatičnih razstav. Omenim naj še razne jubilejne razstave kot Ob 500-letnici župnijske cerkve v Kranju (1991), Kranjska gimnazija 1810-1971, ob 70-letnici prve mature (1971), Začetki gledališča v Kranju (1980). Dalje naj omenim še prispevek Majde Žontar pri raznih lokalnih razstavah kot npr. Bela skozi čas, Mengeš skozi čas, Preddvor v preteklosti. Vključevala se je tudi v delo razstav, ki jih je pripravilo več avtorjev muzeja npr. Gorenjski kraji in ljudje in Kranj kakršnega ni več itd.

Zelo zahtevna in obsežna je vsekakor letošnja razstava Dr. Janez Bleiweis in njegov čas (1996 v sodelovanju z Bebo Jenčič), ki jo spremlja bogat katalog z vrsto prispevkov znanih avtorjev. Tudi mnoge druge razstave so spremljali katalogi.

Ob tej bogati beri raznovrstnih razstav je Majda Žontar najprej leta 1995 prejela Veliko Prešernovo plaketo občine Kranj, v maju 1996 pa najvišje priznanje muzejske stroke - Valvasorjevo nagrado za življensko delo na področju muzejstva, za kar ji na tem mestu še enkrat čestitamo.

Ves čas svojega delovanja v muzeju, je Majda Žontar veliko objavljala, največ v raznih revijah in zbornikih (okrog 50 bibliografskih enot), zlasti v Snovanjih, Kroniki, Kranjskem zborniku, Kamniškem zborniku itd. Poleg tega je objavila tudi 7 samostojnih publikacij, večinoma razstavnih katalogov z bogatimi študijami, sodelovala je še pri desetih skupnih publikacijah muzeja.¹

Največ njenih prispevkov govori o gradovih na Gorenjskem (posebej je pisala o gradovih na območju Kranja, na kamniško-domžalskem območju, o renesančnih in o baročnih gradovih, o gradovih na Domžalskem in Moravškem), sledijo članki o zgodovini poštne prometa na Gorenjskem (do

¹ Bibliografija Majde Žontar je objavljena v publikaciji 40 let Gorenjskega muzeja: 1953-1993. Kranj, Gorenjski muzej 1993, str. 110, 120-122.

prve svetovne vojne, o poštnih uslužbencih med obema vojnoma, o patentih Marije Terezije o poštni službi, o poštnem prometu čez Gorenjsko na Koroško, o zgodovini pošte v Škofji Loki). Veliko je prispevkov o kulturnih društvih (v Kranju in okolici, na Gorenjskem, na Domžalskem, v Kamniku, na Jesenicah, na območju Domžal, Radovljice, o delavskih kulturnih društvih), o telovadnih društvih na Gorenjskem, o začetkih organiziranega planinstva na Gorenjskem. Omenim naj še bogate študije Turški tabori na Gorenjskem, Pota in promet čez Ljubelj, Koren in Jezerski vrh, Mlini na Gorenjskem, dalje vrsto krajevnozgodovinskih študij kot Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja, obdobje fevdalizma na šenčurskem območju itd. Pri svojem delu se je vedno naslanjala na različno

arhivsko gradivo, ki ga je mnogokrat bilo treba šele najti. Z vrsto prispevkov je sodelovala tudi v Enciklopediji Slovenije.

Delo Majda Žontar je dragoceno tudi v raznih raziskovalnih projektih (o kulturnih društvih na Gorenjskem, o pošti itd.), v uredništvih, v kulturnem dogajanju v Kranju in na Gorenjskem.

Že doslej je jubilančka s svojimi raziskavami veliko storila za mesto Kranj in Gorenjsko, za Gorenjski muzej in za zgodovinsko stroko nasploh. Upamo, da bo s tako vnemo in uspehom delovala tudi na naslednjih letih.

Vse najboljše, draga Majda! Še veliko uspehov pri delu in sreče v življenju ti želimo vsi, ki te poznamo!

Olga Janša-Zorn

1648 - Krieg und Frieden in Eropa 26. razstava evropskega sveta 1998

Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kunstgeschichte Münster nas je prosil, da objavimo informacijo o njihovem razstavnem projektu za leto 1998.

Pod pokroviteljstvom Evropskega sveta pripravlja prireditveni odbor "350 Jahre Westfälische Friede mbH" za leto 1998 razstavo 1648 - Krieg und Frieden in Europa. Evropski svet je proglasil projekt razstave za 26. razstavo Evropskega sveta. Prireditveni odbor podpira pri tem projektu zvezno notranje ministrstvo, dežela Niedersachsen, kulturno ministrstvo dežele Nordrhein-Westfalen in drugi. Razstava bo na ogled v Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Münster in v Kulturgeschichtliches Museum Osnabrück od 24. oktobra 1998 do 20. januarja 1999. leta; odprli jo bodo na 350 obletnico sklenitve westfalskega miru in bo postala glavni dogodek v jubilejnem letu.

Razstava bo predstavila tridesetletno vojno in westfalski mir kot pomembno zgodovinsko dejanje. Seznanila nas bo s političnimi, verskimi in kulturnimi zamislimi, ki so pomagale končati, strašno vojno ter zavarovale mir, predvsem pa mirno vzporedno delovanje religij. Pokazala bo tudi, da je na osnovi westfalskega miru nastala nova ureditev evropskih sil.

Na osnovi teh razmišljan so raziskovalci razdelili razstavo na pet tem. V prvi (Die frühneuzeitliche Staatsbildung) bodo prikazali evropsko državno ureditev v zgodnjem novem veku. V 16. stoletju so si prizadevale ob habsburškem cesarstvu doseči splošno oblast še francoska in španska krona. V pogodbah iz leta 1648 so vse sile privolile v politični sistem, ki je v osnovi izšel iz politične enakopravnosti. Tako naj bi bil za naslednjih stopetsedet let določen evropski državni sistem, ki so ga imenovali "Konzert der Mächte".

Druga tema (Die Politisch-rechtliche Neuordnung des Heiligen Römischen Reiches als der Mitte Europas) nas bo seznanila s politično, pravično novo ureditvijo Svetega rimskega cesarstva kot centra Evrope. V 16. stoletju so verska naspotja omejila opravilno sposobnost cesarstva. Med mirovno konferenco niso bile premagane ali obvladane le globoke razlike med verskimi smermi, pač pa je nastal nov sistem iz stanovskih zborov in državnih sodišč, kar je omogočilo poravnavo političnih nasprotij. Ustavodajna organizacija, ki so jo sestavljali cesar, knezi in stanovi, je nudila varnost manjšim državam v okviru cesarstva, hkrati pa je bila tudi porok za obrambo cesarstva.

Ta tema bo predstavljala pomemben prispevek k evropskemu varnostnemu sistemu.

Tretja tema (Der Fundamentale konfessionelle Konflikt) bo obravnavala osnovni verski spor. Po začasni verski spravi v Augsburgu (augšburški verski mir) so se razširili najprej ustni in pozneje še pisni sporazumi. Kljub temu da so obstojale primerjave v državnem kulturnem razvoju med evropskimi državami in tudi na državnih ozemljih, so imenovali raziskovalci te procese za verske. Zahteve, ki so vodile k radikalni verski reformi (npr. calvinizem), kakor tudi k ponovni pridobitvi vseh izgubljenih cerkvenih posestev, so imele za posledico podaljšanje vojne. Končno pa se je moral uveljaviti mir nasproti volji radikalov vseh verozpovedi.

Četrta tema (Der Einbruch des Krieges in den Alltag) bo pokazala vpliv vojne na vsakodnevno življenje. Prebivalstvo je bridko izkusilo uničujočo in pogubno vojno. V prvi polovici tridesetletne vojne sta kuga in lakota pobrali del plena, v njenih trinajstih letih so bile nekatere pokrajine izseljene. Leta 1648 je prebivalstvo sprejelo mir z velikim olajšanjem sprejelo mir. Če je bil to neokrnjen občutek vseh Srednjeevropejcev jeseni tistega leta, se lahko to izrazi s formulo "Pax optima rerum" (mir je najboljši od vseh stvari). To se je odražalo v umetnosti, literaturi in številnih praznovanjih.

V naslednji temi (Kunst und Kultur in Ihrer Auseinandersetzung mit den Themen Krieg und Frieden) bodo predstavljene posledice tridesetletne vojne oziroma westfalskega miru, ki so vidne še danes v vsej Evropi. Tako je bila na primer zgrajena mestna hiša v Amsterdamu kot spomenik miru in kot spomenik rojstnemu dnevu ustanovitve Nizozemske, ki se lahko prav tako kot Švica zahvali westfalskemu miru za svojo neodvisnost. Slike, ki jih je naslikal Peter Paul Rubens med tridesetletno vojno, so še danes mojstrovine ki govorijo o nastajajočem hrepenenju po miru. S svojimi slikami je slikar skušal vplivati na mirovna pogajanja in na bojujoče se sile. Tako je bila posledica vojne tudi protislovna za dozdevno cvetoče obdobje umetnosti, Adriaen de Vries je delal v Pragi za Wallensteina, Velazquez za slavo španske kraljeve hiše. Vsi vodeči evropski umetniki npr. Rubens, Adriaen de Vries ali Rembrandt so se ukvarjali s fenomenom tridesetletne vojne in westfalskega miru. Mnoga dela teh umetnikov bodo imela osrednji prostor na razstavi 1648 - Krieg und Frieden in Europa.

Razstava bo na ogled v dveh delih v Münstru in Osnabrücku in se bo opirala na zgodovinska dogajanja. V Münstru bosta predstavljena vojna in mir z Nizozemsko, Španijo, Francijo ter Švico kot tudi učinki mednarodnega prava. V Osnabrücku

bo predočen projekt vojna in mir s Švedsko, ureditev kraljestva in verski mir.

Pri pripravi del za razstavo sodelujejo Westfälische Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte des Landschaftsverbandes Westfalen - Lippe (LWL) in Kulturgeschichtliche Museum v Berlinu.

Delo pripravljalnega odbora, ki ga vodi prof. dr. Klaus Bußmann, direktor des Westfalskega deželnege muzeja, bo podprl tudi znanstveni svet, v katerem so zastopani priznani znanstveniki iz vseh zgodovinskih področij. Ob tej skupni razstavi imajo v vseh evropskih deželah, ki so bile deležne v vojni in na mirovnih pogajanjih, še delovne skupine, ki pripravljajo svoj del narodnih dejavnosti ob praznovanju jubileja 350 obletnice westfalskega miru ali pa jih bodo še pridobili za sodelovanje na osnovi evropskega vprašalnika razstave 1648 - Krieg und Frieden in Europa.

To interdisciplinarno in mednarodno sodelovanje nudi možnosti osvetlitve političnih, teoloških, pravnih, narodopisnih, vojaško zgodovinskih, predvsem pa umetnostnozgodovinskih povezav v evropski perspektivi.

Po priporočilu mednarodnega znanstvenega odbora je podelil evropski svet januarja 1996 razstavi 1648 - Krieg und Frieden in Europa naslov "Razstava evropskega sveta". Odločitev evropskega sveta, da priznanje tej razstavi, ima po uradni obrazložitvi svoj izvor ne samo v dejanju, da ta razstava v osnovi obdela evropsko temo, temveč tudi v tem, da bo to prva velika evropska razstava po preseženi petdesetletni delitvi Evrope, ki bo izdelana v sodelovanju s sestavljenim evropskim odborom, to je s sodelavci iz vzhodne in zahodne Evrope.

Za jesen 1998 je načrtovan ob razstavi tudi mednarodni umetnostno zgodovinski kongres v Musée du Louvre v Parizu, ki ga pripravljata skupaj Austellungssekretariat v Münstru in Service Culturel des Musée du Louvre v Parizu.

Nataša Kolar

Miran Puconja, K vrednotenju identitete panonske kmetije: temelji preživljanja na Cvenu, Cven 1995, 266 strani

Večkrat se zgodi, da knjige, ki izidejo v samozaložbi in v skromnejši obliki ter tako tudi v omejenimi možnostmi predstavljanja in propagi-

ranja, širša pa tudi strokovna javnost kar prezreta. Nekaj podobnega se je zgodilo s knjigo Mirana Puconje (knjiga je izšla na Cvenu v vasi na Spodnjem Murskem polju v bližini Ljutomera) *K vrednotenju identitete panonske kmetije: temelji preživljanja na Cvenu*.

Knjiga je v bistvu avtorjevo magistrsko delo v katerem je raziskoval "etnološke razsežnosti primarnih oblik preživljanja na Cvenu v razdobju 1945-1990", rezultati pa dobro reflektirajo življenje celega Murskega polja. V teoretičnem pristopu knjiga ne prinaša novosti in to tudi ni njen namen (čeprav osvetli marsikateri zgolj teoretski pogled tudi z drugačno lučjo), prinaša pa podroben opis in popis temeljnih dejavnosti s katerimi so se ljudje na Murskem polju preživljali in to skozi stoletja. Čas, ki si ga je izbral za proučevanje avtor pa je čas, ko so se dogajale spremembe in to tako na gospodarskem kot na političnem področju, vse skupaj pa se je dogajalo izjemno hitro, z velikimi posledicami in vzročne povezave so jasno razvidne.

Knjiga - to je razvidno že iz naslova - govori o kmečkem gospodarstvu, temelja tega pa sta bila in sta tudi še danes poljedelstvo in živinoreja. Ti osnovni dejavnosti pa spremljajo še nekatere druge (sadjarstvo, vinogradništvo, vrtnarstvo, gozdarstvo), ki ju pomembno dopolnjujejo, vse skupaj pa sestavljajo osnovni temelj preživljanja v panonski vasi kakor je Cven. Temu osnovnemu temelju pa avtor dodaja še t.i. neobvezne kmetijske panoge oz. drugače povedano dopolnilne, ki predstavljajo neke vrste nadstandard, večji pomen za eksistenco pa dobijo ob "težkih časih". To so: nabiralništvo, čebelarstvo, lovstvo, ribištvo.

V sklopu analize posameznih panog je bil avtor zelo temeljit (pomagal si je s 43 informatorji, arhivskimi viri in obsežno literaturo) in natančen. V sam tekst so tudi s pravo mero in poslušom vključeni socialno-družbeni odnosi ter funkcioniranje vaše skupnosti. S knjigo si bodo lahko veliko pomagali tudi raziskovalci slovenskih narečij, saj je bogata s tovrstnim izrazjem, ki se iz vsakdanjega življenja prav zaradi tehničnega napredka in sprememb pri mnogih kmečkih opravilih z bogato "staro" obeseditvijo postopoma izgublja.

Zadnji, še raje pa ga bomo imenovali drugi del knjige, ker ta tako razpade v dva relativno samostojna sklopa, ki pa se med seboj pomembno dopolnjujeta, govori o obvezni oddaji na Cvenu in o ustanovitvi kmečke delovne zadruge (čas kolektivizacije). Prikaže stanje v najpomembnejših kmetijskih panogah, vključevanje (tudi nasilno) kmetov v zadrugo, polarizacijo članstva, kulaške procese itd. Iz vsega napisanega je lepo razvidno, da ni šlo samo za ideologijo in sovjetski vzor pri

postopkih v kmetijstvu, ampak tudi za popolni diletantizem takratnih oblastnikov. Avtor se je odločil (in prav je tako), da bo za izvajalce takšne skrajno neumne politike do kmetov in kmetijstva uporabljal kar polna imena in priimke. Naj se ne pozabi in ne zgodi več ali kakor je rekel ameriški filozof Santayana: "Tisti, ki se ne spominjajo preteklosti, so obsojeni, da jo še enkrat dožive."

Martin Šteiner

Življenje in delo Stanka Premrla - kompozista, orgelskega virtuozna, pisca in glasbenega pedagoga

PREMRLOV ZBORNIK, uredil Edo Škulj, Družina, Knjižnica Cerkevne glasbenika, zbirka 5, deseti zvezek, Ljubljana 1996, 276 strani

Izid Premrlovega zbornika zaključuje številne prireditve, ki so bile ob 30. letnici smrti msgr. Stanka Premrla, velikega slovenskega glasbenika, po rodu iz Šembida.

Teološka fakulteta je v sodelovanju z Akademijo za glasbo Univerze v Ljubljani pripravila Premrlov simpozij ob 30. obletnici skladateljeve smrti. Tudi v Podnanosu so se spomnili svojega rojaka in z vrsto predavanj, ki so jih v glavnem prispevali domačini, še dodatno osvetlili skladateljev lik. V predstavljenem zborniku so objavljeni referati obeh srečanj.

V uvodni besedi Primož Kuret med drugim piše, da se predavanja obeh simpozijev dopolnjujejo in tako približajo skladatelja, ki je bil vsaj v predvojnem času ena izmed osrednjih osebnosti slovenskega glasbenega življenja, ne samo kot komponist, ampak tudi kot virtuozni orgelski improvizator, pisec in glasbeni pedagog.

Premrlovo življenjsko pot je opisala Vida Trošt. Dotaknila se je vseh glavnih postaj Premrlovega umetniškega življenja in dela. Bil je profesor glasbe, ravnatelj Orglarske šole, urednik revije Cerkevni glasbenik, organist in ravnatelj stolnega kora v Ljubljani, predavatelj cerkevne glasbe na Teološki fakulteti in glasbenih predmetov na državnem konservatoriju. Avtorica zaključuje članek z mislijo, da je Stanko Premrl najplodovitejši slovenski skladatelj, saj je zapustil preko dva tisoč glasbenih del, ki so bogat in zrel prispevek v zakladnici slovenske cerkevne in svetne glasbe.

Darja Frelih je predstavila Premrla kot urednika

Cerkvenega glasbenika v letih od 1909 do 1945. Premrlova naloga je bila, da postane revija (glasilo Cecilijanskega društva v Ljubljani) bolj strokovna in da bolj kritično oceni cerkevnglasbeno delovanje na Slovenskem. Za te naloge je bil v tistem času najbolj primerna osebnost s svojim bogatim glasbenimi sposobnostmi. Premrlov Cerkevni glasbenik je še danes dragocen vir za proučevanje slovenske glasbene zgodovine tistega časa.

S svojo osebnostjo in delom je Premrl dal nezbrisani pečat tudi Orglarski šoli. O tem piše Branka Rotar - Pance. Orglarsko šolo v Ljubljani je vodil v letih 1909-1941. Prizadeval si je za izboljšanje materialnega stanja šole ter skrbel za obnovo iztrošenega instrumentarija. Za orglarsko šolo je skušal pridobiti tudi pravico javnosti, saj je bila zaseben cerkevnglasbeni zavod. V času Premrlovega ravnateljstva je Orglarsko šolo v Ljubljani končalo 168 absolventov, ki so kasneje aktivno sodelovali v cerkvenem in posvetnem glasbenem življenju.

Jože Trošt je predstavil Premrlove cerkevne skladbe, med katerimi so poleg maš in obsežnejših liturgičnih del še postne, božične, evharistične, Marijine in druge pesmi. Njihova posebna značilnost je, da je v vseh predpisana spremljava - najpogosteje orgelska. V reviji Cerkevni glasbenik je zborom ponujal široko paleto svojih skladb. V več kot 40 letih se jih je nabralo preko 200. Skladbe je izdajal v zbirkah liturgičnih pesmi pri raznih založbah in v samozaložbi. Premrl je v slovensko cerkevno glasbo vnesel nekatere novejšje prvine, ki so bile značilne za takratno postromantično evropsko glasbo. Cerkevno pesem je še posebej skrbno gojil in z njo bo najbolj prisoten med našim narodom.

Aleš Nagode se je posvetil Premrlovim latinskima mašam, ki jih po besedah avtorja ne moremo opazovati kot avtonomne umetnine, temveč le v njihovem zgodovinsko - funkcionalno določenem kontekstu. Posebno mesto je pripisal Maši sv. Jožefa in Maši sv. Stanislava.

Kantatni opus Stanka Premrla je obdelal Tomaž Faganel. Premrl je na tem področju ustvarjal dvakrat: na začetku delovanja v Ljubljani in po upokojitvi, ko je napisal tudi dve mladinski kantati in nekaj kantatno zasnovanih zborovskih del. Svoje najboljše delo, oratorijsko kantato Sveti Jožef na besedilo Silvina Sardenka, je napisal leta 1948.

Edo Škulj v svojem pisanju z naslovom Premrlove orgelske skladbe ugotavlja, da imajo le-te pomembno mesto v Premrlovem skladateljskem ustvarjanju. Prispevek vsebuje tudi seznam izdaj Premrlovih orgelskih skladb, ki obsega 12 zvezkov splošnih in 7 zvezkov posebnih orgelskih skladb.

Premrlov prispevek na področju posvetnih skladb je obdelala Manica Špendal. Ob zborovskih

skladbah na posvetna besedila ta zajema še orkestralne, klavirske in nekatere orgelske kompozicije ter samospeve. Premrl je ustvaril čez 800 zborovskih del. Med zbori si je pridobila največjo popularnost Prešernova Zdravljica, komponirana najprej za mešani zbor in se je med mnogimi vokalnimi skladbami ohranila do danes. Leta 1990 je postala himna nove slovenske države. Komponiral je tudi samospeve. Med posvetnimi stvaritvami je nekaj takšnih, ki bodo trajno bogatile slovensko glasbo.

Štefan A. Ferencšek je predstavil Premrlove spise. Svoje članke in razprave je Premrl objavljaval v številnih, predvsem domačih glasbenih oz. strokovnih revijah: Dom in Svet, Bogoslovni vestnik, Slovenska glasbena revija, Pevec, Novi akordi, hrvaška sveta Cecilija, Slovenski biografski leksikon I-IV. Največ je pisal in objavljaval v Cerkvenem glasbeniku.

Primož Kuret je posebej predstavil Premrlova koncertna poročila. Nastala so v času od leta 1917 do 1945, so natančna in zanesljiva kronika glasbenega življenja zlasti v letih med vojnama in imajo tudi dokumentarno vrednost. Prav tako so še vedno zanimive ocene, ki jih je Premrl dal o stanju slovenske glasbene kulture v svojem času pa tudi o svojih starejših in mlajših skladateljskih kolegih.

Stanko Premrl in orgle je naslovljena razprava Tomaža Močnika. Premrl je po sodbi Hugolina Sattnerja "mojster na orglah, virtuozen igravec, izboren registrator in duhovit interpret." Za slovensko orglarstvo je pomemben predvsem kot avtor obsežne razprave Nekoliko statistike o orglah v ljubljanski škofiji, kjer so poleg statističnih podatkov o orglah podani tudi življenjepisi slovenskih orglarskih mojstrov, predvsem iz 19. stoletja.

Premrlove povezave z rojstnim krajem in njegov vpliv na glasbeno življenje v njem ter prisotnost v spominih domačinov, ki so ga poznali, je opisal Ivo Jelerčič v prispevku Stanko Premrl glasbenik med domom in svetom. Avtor ugotavlja veliko čustveno navezanost Premrla na dom in še posebej na mater. Iz domačega kraja je odšel komaj desetleten in nikoli več se ni za stalno vrnil. V času odraščanja se že čutijo njegovi vplivi na kulturno življenje v cerkvi in zunaj nje. V Šembidu je celo uvajal nove oblike posvetnega dela: glasbeno opismenjevanje, tamburaški orkester. Vrhunec teh aktivnosti sodi približno v leta 1895 do 1908, ko ga številne obveznosti v Ljubljani počasi odtegujejo neposrednemu vplivu na rojstni kraj. Ivo Jelerčič zaključuje z mislijo, da se resnična podoba Premrla - človeka sčasoma oddaljuje in spreminja v mit. Ostaja pa njegovo delo, ki ga uvršča med velike duhove slovenske glasbe. Z izvajanjem njegove glasbe ohranjamo njegovo ime v slovenskem pro-

storu in tudi v domačem kraju.

Pomenljiv naslov nosi prispevek Jurija Rosa Stanko Premrl - "Trpki zvoki" življenja in javnega spomina, v katerem govori o nekaterih grenkih doživetjih, ki so bila deloma posledice njegovega načina skladanja, svoje vzroke pa so imela v odnosu političnih oblasti do njegovega poklicnega in ustvarjalnega opusa, ki je v veliki meri namenjen cerkveni glasbi. Večjih nasprotovanj je bil deležen po smrti. Lokalne politične oblasti so delale težave organizatorjem postavitve spominske plošče v Premrlovem rojstnem kraju, probleme je imel tudi pevski zbor, ki si je nadel njegovo ime. V drugem delu pa je raziskal okoliščine, v katerih je nastajala Prešernova Zdravljica, ki je sicer eno zgodnejših del in je bilo izbrano za slovensko državno himno.

Bojana Pižent - Kompara je predstavila Premrlovo pesniško zapuščino. Svojim razmišljanjem je dal naslov Pesmi in utrinki. Posvečal se je predvsem štirim tematikam: verski, domovinski, bivanjski in tematiki glasbenega ustvarjanja. Verska tematika se velikokrat prepleta z ostalimi, saj je kot duhovnik vero doživljal celostno, torej tudi v poeziji. Tudi glasbena tematika zavzema posebno mesto, kjer pa je glasbi pridružil še ljubezen do Boga, je izpovedal svoje najgloblje življenjske izkušnje.

Dane Selan je obdelal Premrlove klavirske skladbe, ki so po številu sicer skromne, pričajo pa o estetskih in umetniških nazorih ter znanju avtorja. Premrlov opus ne predstavlja ne po številu ne po umetniških uspehih enega od vrhov slovenske glasbe, kljub temu pa zasluži mesto v slovenski klavirski zakladnici.

Leon Krnel je prispeval referat z naslovom Premrlove skladbe na primorskih korih. Med primorskimi organisti in zborovodji, ki delujejo v cerkvi je opravil anketo, da bi izvedel, koliko še pojo Premrla na primorskih korih. Avtor je ugotovil, da je na Primorskem prisotnih preko 50 Premrlovih vokalnih in vokalno - instrumentalnih skladb.

Zbornik zaključuje Premrlova glasbena bibliografija, ki jo je pripravil Edo Škulj.

V zborniku, žal, ni objavljen prispevek Irene Marušič. V svojem prispevku je analizirala pesniška besedila v Premrlovih posvetnih skladbah in ugotovila, da se je mojster naslonil na pesniške izpovedi kar stotih različnih slovenskih poetov od Prešerna, Jenka, Stritarja, Župančiča, pa Sardenka, Golarja, Bora, Široka, Lili Novy - do nekaterih manj znanih avtorjev.

Premrlov zbornik omogoča širši javnosti dostop do dragocenega raziskovalnega dela posameznih strokovnjakov. Ne le zbornik, pač pa celoten sklop prireditev ob 30. obletnici Premrlove smrti, nam je

ponudil priložnost, da velikana slovenske glasbe 20. stoletja bolje spoznamo in sporočimo slovenski javnosti vse njegove zasluge za narod in njegovo kulturo, kot je med drugim zapisal Jurij Rosa v Vipavskem glasu, decembra 1995.

Premrl bi si poleg zbornika, ki je vsekakor lep dosežek, zaslužil tudi drugo obliko prisotnosti - bivanja v svoji rojstni vasi, na primer spominsko sobo. V njej bi lahko še bolj zaživel prizadevni "Šembidci".

Ivanka Ursič

Zadobrova - Sneberje: podobe iz krajevne zgodovine v sliki in besedi. Majda Tekavec in člani zgodovinskega krožka, Ljubljana 1996, 46 strani

Prizadevnost Majde Tekavec, mentorice zgodovinskega krožka OŠ Zadobrova pri proučevanju zgodovine domačega kraja, je ob desetletnici raziskovalnih nalog obrodila lep sad s predstavitvijo povzetkov svojih raziskovalnih rezultatov. Te pred nami razkriva publikacija s trinajstimi obravnavanimi temami od imena kraja in posestnikov okoli leta 1830 z zanimivimi domačimi imeni, vodotoki na njihovem področju (mlini, most, poplave), obrti med obema vojnama in gostilnah posebej, ko od petih nekdanjih gostiln deluje sedaj le še pri Lovšetetu. Sledimo društveni dejavnosti (od Kolesarskega društva Triglav, Krekove mladine, Pevskega društva in Svobode) in gradnji združnega doma s prostovoljnimi delom (od 10. 2. 1948 naprej), ter razvoju šolstva (od 1951 v domačem kraju) in mladi župniji (ustanovljeni 1980). Obravnavali pa so tudi izseljevanje iz kraja do druge svetovne vojne.

Prijetna knjižica, ki na platnicah ponuja ptičji pogled na področje Zadobrove in Sneberij med Savo in železnico tudi z barvnimi prilogami (iz zemljiškega katastra 1826 in 1868 z vrisanimi mlini) ter vrsto dokumentarnih fotografij kraja in dejavnosti: od gostilniških prizorov, prometnih sredstev (kočija, mlekarski voziček in tricikel) z bencinsko črpalko pred 2. svetovno vojno pri Anžiču in kovačijo Hromčevih v Sneberjah. Kar bogato je fotografsko predstavljena tudi društvena dejavnost. Sicer bi lahko marsikdo kaj pripomnil k tekstu, a tu gre za drobne popravke, ki bi bili potrebni (npr. pri imenih ustanov), največ pripomb - posebej domačinov - pa bo zaradi obsega teksta.

Še toliko bi bralci radi zvedeli o posamezne temi! In veliko več kot so zapisali v knjižici mladi zgodovinarji z mentorici Tekavčevo tudi vedo. A zaenkrat dajejo v lepi obliki na svetlo toliko.

Tako se lahko skupaj veselimo rezultatov spodbujanja raziskovalne dejavnosti mladih na osnovni šoli, saj za kar preveč strnjenimi teksti stoji devet (v šolski knjižnici dostopnih) mnogo širših raziskav. Z devetimi raziskovalnimi nalogami zgodovinskega krožka je mentorica Majda Tekavec skupaj s člani krožka sodelovala na srečanjih mladih raziskovalcev zgodovine, kar bi lahko posebej naglasili tudi v publikaciji. Ta srečanja potekajo od leta 1969 v okviru Zveze prijateljev mladine Slovenije, oziroma njene komisije za delo zgodovinskih krožkov, ki z razpisi tem iz krajevne zgodovine, uvajalnimi seminarji in zaključnimi srečanji spodbuja in sooblikuje takšno uvajanje v raziskovalno delo na osnovnih šolah. In pri tem je od zavzetosti in iznajdljivosti učiteljic / učiteljev zgodovine, mentorjev raziskovalne dejavnosti, marsikaj odvisno. Zato je veselje nad predstavljenim delom teh raziskav enega krožka, v veselje vsem pri tem gibanju mladih raziskovalcev zgodovine. Poleg že objavljenih takih posameznih raziskav zgodovinskih krožkov (npr. Staneta Padežnika o železnici v Zalogu in Anke Zuljan o ljubljanskih postreščkih), je knjiga Podobe iz krajevne zgodovine v spodbudo za posnemanje tudi drugim mentorjem, da poiščejo s šolo in društvu v kraju svojim krajevnozgodovinskim raziskavam tudi pot do bralstva v domačem kraju.

Branko Šuštar

Šola in čas. Ob 200-letnici osnovnega šolstva na Proseku in Kontovelju in ob poimenovanju šole po Avgustu Černigoju, Prosek-Kontovel, 1995, 85 strani

Spomladi leta 1995 je proseška osnovna šola obhajala 200-letnico ustanovitve. Ob tej pomembni obletnici, ki so jo vaščani Proseka in Kontovela obeležili z lepo proslavo in poimenovanje šole po akademskem slikarju Avgustu Černigoju, je izšla tudi brošura z naslovom "Šola in čas", v kateri je prikazan zgodovinski razvoj osnovnega šolstva na območju Proseka in Kontovela od začetkov do danes.

Publikacija se po priložnostnih besedah didaktične ravnateljice Stanislave Sosič Čuk začinja s

poklonom Avgustu Černigoju, revolucionarnemu umetniku, ki je s svojimi inovativnimi pogledi zapustil globoke sledi tako v slovenski kot v mednarodni likovni ustvarjalnosti tega stoletja. Z njegovo nemirno nravjo in burno umetniško potjo nas seznanja prispevek zgodovinarja dr. Branka Marušiča, povzet iz knjige istega avtorja o likih velikih primorskih mož.

Sledi zgodovinski del, ki je sad za to priložnost izvedenih raziskav domačih avtorjev. Prispevek Ksenije Majovski, ki je brošuro tudi uredila, nas popelje v čas od samih začetkov organiziranja šolskega življenja na Proseku in dalje vse do prve svetovne vojne. Proseška je bila po škedenjski, ki so jo odprli leta 1780, in katinarski, ki je bila ustanovljena leta 1791, tretja trivialna šola na Tržaškem. Pot do njene ustanovitve je bila, kot se kaže iz dokumentov, dolgotrajna in ne brez ovir, saj je skrb Prosekanov, da bi svojim otrokom nudili pouk, pa čeprav na začetku samo verski, dokumentirana že v zapiskih o vizitaciji škofa Attemsa v proseški kaplaniji leta 1753. Konkretnije se je zamisel o šoli začela postavljati po splošni šolski naredbi cesarice Marije Terezije iz leta 1774, točneje na začetku osemdesetih let, ko je razsvetljeni policijski ravnatelj in poznejši okrožni glavar Antonio Pittoni izdelal načrt za razširitev trivialnega šolstva na tržaško okolico. Z naraščanjem prebivalstva in torej šologodne mladine, so vaščani s Proseka in Kontovela, od začetka 90-tih let 18. stol. vse pogosteje urgirali pri mestnih oblasteh za ustanovitev šole, dokler ni bil po ureditvi učilnice 1795 končno imenovan prvi učitelj. S tem je šola dejansko zaživela; kljub zavzetosti vaščanov za začetek šolske dejavnosti, poudarja avtorica, pa je pouk dolgo časa trpel zaradi neprimernih prostorov, skromnega obiska oziroma izostajanja otrok, ki so že od mladih nog sodelovali pri kmečkih in drugih domačih opravilih, pa tudi zaradi nesoglasij med Prosečani in Kontovelci. Pravi odnos staršev in otrok do šole se je razvil šele s časom, vzporedno z uveljavljanjem in izpopolnjevanjem šolstva v drugi polovici 19. stoletja, kot tudi v skladu z družbeno gospodarskimi spremembami in uveljavljanjem kulturnega življenja. Ugladu šolske ustanove v splošni zavesti je nenazadnje pripomogla izgradnja novega šolskega poslopja na Proseku leta 1853. Avtorica, ki svoje ugotovitve opira na arhivske in na objavljene vire, nas nadalje seznanja z uveljavljanjem slovenščine kot učnega jezika, prvič se je pojavila pod Francozi za časa Ilirskih provinc, dokončno pa se je uveljavila šele leta 1848 - za leta, ko je razpoložljiva šolska statistika, pa tudi s celovitejšim pregledom vpisov.

Obdobje od konca prve svetovne vojne in do razpada Italije leta 1943 je obdelal Matjaž Rustja.

Svoj prikaz je uokviril v širšo zgodovino slovenskega šolstva v Julijski krajini pod fašizmom, ki je pod udarom zloglasne Gentilejeve šolske reforme v nekaj letih popolnoma izgubilo svojo narodno identiteto in postalo eno od najhujših in najbolj prefinjenih sredstev raznarodovanja. Tudi proseška šola je kot vse ostale z letom 1927, ko je bil ukinjen še zadnji slovenski razred, postala popolnoma italijanska. Slovenski učitelji - prispevek nas seznanja tudi z njihovimi osebnimi usodami - so bili izgnani, upokojeni ali premeščeni v notranjost Italije, njihova mesta pa so prevzeli italijanski, v mnogih primerih trdno fašistično zaverovani. Ni čudno, torej, da je tudi proseška šola skupaj s takojšnjim rikreatorjem, ravno tako ustanovi za načrtno fašizacijo mladine, postala leta 1928 tarča zažigalnih napadov tajne organizacije Borba, ki je tisti čas s podobnimi akcijami opozarjala širšo javnost na dramatičen položaj Slovencev in Hrvatov v Italiji in pri kateri so prav nekateri domačini s tega območja odigrali vodilno vlogo. V tem prispevku sta nakazani tudi miselnost in odnos učiteljev do domačega prebivalstva ter do opravljanja svojega dela na področju "narodne" in fašistične vzgoje. To nas opozarja na dragocenost šolske dokumentacije kot vira za preučevanje takratnih narodno-političnih razmer.

O obdobju od razpada Italije do osvoboditve, ko je po dolgih letih v naših krajih zopet zaživela slovenska šola, piše Jana Ban. Opozarja nas na problematičnost tistega časa, ko sta na teritoriju hkrati delovali partizanska kot domobranska šolska oblast. Slednja na področju Proseka in Kontovela ni uspela prodreti, zaradi številne prisotnosti Nemcev pa se tudi partizanska šola ni mogla uveljaviti, tako kot so si želeli krajevni Narodnoosvobodilni odbor in vaščani. Kolikor toliko reden pouk, ki so ga vodile nekatere domačinke, je potekal samo na Kontovelu in še to s prekinitvami in ob velikem tveganju, medtem ko so na Proseku uspeli organizirati le nekaj tečajev za zelo majhne skupine otrok. Tudi poskus tajnih večernih tečajev za odraslo mladino se je tu izkazal nemogoč.

Z osvoboditvijo se je tudi za šolsko dejavnost na Proseku začelo novo poglavje, ki vodi skozi povojna leta vse do današnjih dni. Tudi o tem obdobju poroča Jana Ban. Ob aspektih obnovitve redne šolske dejavnosti, od nameščanja učiteljstva do problemov organizacijske narave in uveljavljanja šole kot ustanove, globoko vsidrane v lokalno družbeno stvarnost, opozarja nenazadnje na nasprotja tistega časa, ko so ideološke razlike prihajale do izraza tudi na šolskem področju. V nadaljevanju je avtorica nanizala vrsto podob iz šolske kronike, ki označujejo izkušnjo povojnih šolskih generacij in ko po svoje pričajo o radikalnih spremembah našega življenja v zadnjih nekaj desetletjih.

Zgodovinski pregled dopolnjuje statistika vpisov od začetkov redne šolske statistike leta 1881 do danes ter seznam učiteljev, ki so službovali na Proseku in Kontovelu od odprtja šole dalje. Dragoceno je tudi bogato dokumentarno in slikovno gradivo, iz katerega lahko pozornejši bralec razbere še marsikaj zanimivega, nenazadnje pa je treba opozoriti tudi na zapis Franca Hujsa, ki nas s svojimi spomini popelje v proseško šolo izpred več kot 70 let.

Brošuro "Šola in čas" posveča Pripravljalni odbor za proslavo 200-letnice proseške šole "vsem nekdanjim, sedanjim in bodočim učencem ob 50-letnici osvoboditve in obnovitve slovenskih šol v Italiji". Izdana je bila, da bi od proslavljanja teh dveh tako pomembnih obletnic ostal tudi primeren dokumentarni zapis. To jim je tudi uspelo, saj so avtorji podali lep pregled dogajanja, obenem pa opozorili na številne še premalo poznane aspekte našega šolstva in to ne le institucionalno-organizacijske, ampak tudi kulturne, narodne, idejno-politične in druge narave.

Aleksej Kalc

Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko. Ljubljana 1996, 317 strani

Knjiga Olge Janša-Zorn govori o splošno problematiki zgodovinskih društev v 19. stoletju, posebej še o Notranjeavstrijskem historičnem društvu iz katerega so se izoblikovala štajersko, koroško in kranjsko historično društvo. Večina knjige je, kot pove že naslov, posvečena razvoju, delovanju in hiranju Historičnega društva za Kranjsko, o katerem smo imeli do sedaj le nekaj sramežljivih podatkov. Muzejsko društvo za Kranjsko pa je že pred drugo svetovno vojno primerno predstavil Josip Mal. Prav zaradi tega nesorazmerja se je avtorica odločila podrobneje predstaviti Historično društvo za Kranjsko, ki so ga po krivici odrivali. V uvodu najprej pojasni prevod nemškega naslova Historischer Verein für Krain v Historično društvo za Kranjsko, da tega društva ne bi zamenjevali s kasnejšim Zgodovinskim društvom, pa tudi s tem, da so ime Historično društvo za Kranjsko že uporabljali nekateri zgodovinarji (Mal, Zwitter) in končno je to dobesedni prevod nemškega naslova. V drugem poglavju spregovori o Historičnem društvu za Notranjo Avstrijo, ki je nastalo v času, ko so se nemško govoreče dežele dokončno otresele

francoske okupacije in se je razplamtelo navušenje za proučevanje domače zgodovine. To društvo je imelo podoben načrt dela kot ostala zgodovinska društva, ki so nastajala v tem času v avstrijskem cesarstvu in v nemških deželah. Statuti teh društev so poudarjali pomen zbiranja, ohranjanja in uporabe virov za zgodovinske raziskave, predvsem so zahtevali reševanje, zbiranje in izdajanje listin. Zanimali so se za posamezne zgodovinske spomenike, predvsem antične, zelo pomembna so bila arheološka izkopavanja. V povezavi z deželni društvi so nastajali tudi deželni muzeji, zgodovinska društva so ustanovljala lastne arhive, biblioteke, zbirke. Z nastankom zgodovinskih društev je bilo tesno povezano tudi nastajanje časopisov za lokalno zgodovino. V teh časopisih so poleg drugih prispevkov obvljavali tudi virov. V vseh statutih je bil jasno izražen strah, da se bodo nekatera znanja, vednosti in viri za vedno izgubili in bo človeštvo tako oropano dela svoje bogate dediščine. Po triletnem premišljevanju je cesar dovolil ustanovitev Historičnega društva za Notranjo Avstrijo. Društvo je bilo uradno ustanovljeno leta 1843, njegova glavna naloga pa je bilo zbiranje, evidentiranje in raziskovanje zasebnih arhivov, sestavljanje seznamov rokopisov, kronik, zgodovinskih razprav, dokumentov, listin. Kategorije virov so opisovali zelo natančno. Za to zahtevno delo je skušalo društvo izobraziti sposobne in zanesljive bralce in prepisovalce dokumentov, poskušalo je tudi organizirati pouk diplomatike. Zavedalo pa se je, da je treba potomcem ohraniti in posredovati zanimive pa tudi vsakdanje dogodke sodobnega življenja. Velik pomen so pripisovali tudi ustnemu izročilu. Organizacijsko je bilo Historično društvo za Notranjo Avstrijo sestavljeno iz treh pokrajinskih društev: štajerskega, koroškega in kranjskega. Sedež osrednjega odbora je bil v Gradcu. Tako kranjsko kot tudi koroško društvo sta se ves čas počutila zapostavljena. Ves čas obstoja se Historičnemu društvu za Notranjo Avstrijo ni posrečilo organizirati niti enega skupnega občnega zbora, deloval je le osrednji odbor, izšel je le en zvezek skupnega glasila. Vse to je bilo dokaz bolj ali manj očitnih trenj med vsemi tremi društvi. V letu 1844 so začasni odbori vse treh društev sklicali ustanovne občne zbornice. Junija leta 1849 se je najprej izreklo za samostojnost Historično društvo za Štajersko, oktobra istega leta se je izreklo za samostojnost Historično društvo za Koroško, septembra leta 1850 pa še Historično društvo za Kranjsko in to je pomenilo konec Historičnega društva za Notranjo Avstrijo. V tretjem in osrednjem poglavju knjige pa nam avtorica podrobno predstavi sestavo, razvoj, delovanje, načrte, uspehe in neuspehe Historičnega društva za Kranjsko. Pri svojem delu se je društvo opiralo na načela, ki jih je sprejelo že

Historično društvo za Notranjo Avstrijo. Te sklepe je še podrobneje opredelilo in prilagodilo razmeram na Kranjskem. Svoje delo je usmerilo v zbiranje in urejanje gradiva ter v njegovo znanstveno obdelavo. Kot zaključek tega dela z viri pa so nameravali izdati zgodovino Kranjske. Vsi so se zavedali potrebnosti tega dela, saj se je zgodovina tudi kot učni predmet počasi uveljavljala v višjih razredih gimnazije. Žal pa ni bilo dovolj primerno izobraženih ljudi, ki bi lahko primerno napisali tako zahtevno in obsežno delo. Zato so že takrat poudarjali pomen dobrih lokalnih zgodovinskih del iz katerih bi z leti lahko nastala primerno napisana zgodovina Kranjske.

Prelomnico v razvoju Historičnega društva za Kranjsko je pomenila njegova osamosvojitve. Uspešno delo društva je bilo odvisno od poslovdje in tajnika. Leta 1851 je te posle prevzel dr. Vincenc Ferer Klun, ki mu je uspelo poživiti društveno dejavnost in izdajati društveno glasilo *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*. Pri svojem delu se je Historično društvo za Kranjsko, tako kot prej že Historično društvo za Notranjo Avstrijo, naslanjalo na mrežo poverjenikov, ki je bila razpredena po vsej Kranjski. Poverjeniki naj bi bili razporejeni po dekanijah tako, da bi imela vsaka dekanija vsaj enega poverjenika, to naj bi bili dekani, ki so najbolj poznali svoj okoliš. Med poverjeniki so bili tudi okrajni glavarji, zdravniki, graščak in upravnik komende. Naloga poverjenikov je bilo zbiranje materiala, odkrivanje virov, pobiranje članarine in razdeljevanje društvenega časopisa. Število poverjenikov je nihalo. Društvo je imelo poverjenike tudi v Istri, na Goriškem in v Trstu. Društvo je imelo častne, dopisne in redne člane, vodil pa ga je odbor. Aktivnost društva je bila vidna na mesečnih sestankih. Dr. Klun je na te sestanke uvedel tudi strokovna predavanja, ki so bila premišljeno izbrana, bila so zelo pestra, obravnavala pa so tedaj zanimive probleme, od avtohtonizma Slovencev do sodobnih zanimivosti iz vsakdanjega življenja. Večinoma so bila tudi objavljena v društvenem glasilu, ker je bilo to pisano v nemščini, so povzročila včasih tudi zelo odmevne polemike.

Ko je dr. Klun zapustil Kranjsko, so v društvu začele nastajati težave. Število članov je zanihalo, tudi nastopi na društvenih sestankih in prispevki v glasilu so odraz teh razmer. Razmere so se deloma ustalile, ko je Klunovo delo prevzel August Dimitz, nekatere podedovane težave pa so ostale. Društvo je izgubljalo elan, kar se je poznalo tudi v glasilu, v katerem je bil Dimitz skoraj edini pisec. Leta 1867 je prišlo do delne združitve z Muzejskim društvom, v letu 1867/68 so poskušali organizirati skupne sestanke. Na teh sestankih je bilo vse manj predavanj z zgodovinsko tematiko.

Po letu 1868 tudi *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* niso več izhajala. Leta 1874 je izšla *Dimitzeva Geschichte Krains*, ki naj bi zapolnila vrzel, ki je nastala v zvezi z zamenjavami. Število članov je upadalo, plačevanje članarine je bilo vse bolj neredno, v letu 1885 se je društvo razšlo, oziroma se je združilo z Muzejskim društvom za Kranjsko.

Historično društvo je imelo tudi lastno knjižnico, ki je bila v licejski stavbi. Obiskovalcem je bila dostopna po dve uri na dan. Z nakupi in darili je njen fond rasel. V začetku so seznam darovalcev objavljali v vsaki številki *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*. Knjižnični fond je rasel tudi z zamenjavo, ki jo je imelo društvo s sorodnimi društvi in ustanovami v okviru monarhije, pa tudi izven njenih meja. Po združitvi z Muzejskim društvom je to knjižnico dobil deželni muzej. Z darili in nakupi je nastala in rastle tudi arhivska zbirka društva.

Društveni časopis *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* so ustanovili na pobudo Henrika Coste, izhajati je začel leta 1846. Podobno kot društvo je doživljal uspehe in krize. Značilen pečat so mu dajali vsakokratni društveni tajniki, ki so bili tudi njegovi uredniki. Avtorica je zelo podrobno predstavila probleme, ki jih je glasilo obravnavalo; vse to je danes že pomemben vir za razumevanje takratnega časa. V podpoglavju v katerem govori o društvenih mesečnih sestankih pa nam predstavi delovanje društvenih članov. Pred bralcem se tako razgrne pisana paleta problemov s katerimi so se spopadali pred 150 leti. Nekateri od teh še dandanes niso rešeni. Marsikoga bo pritegnilo podpoglavje v katerem avtorica predstavlja nekatere najpomembnejše člane Historičnega društva. Orisala jih je mnogo bolj plastično kot Slovenski biografski leksikon. Ob tem je popravila nekatere zmote, ki so se prikradle v SBL, nekatere osebe so v tem podpoglavju predstavljene podrobneje in bolj objektivno kot v SBL.

V poglavju *Odnos Historičnega društva za Kranjsko do Muzejskega društva za Kranjsko* je črno na belem opisano delovanje enega in drugega društva, njun medsebojni odnos in končno zlitje Historičnega društva z Muzejskim društvom tako, da zamenjav med društvoma ne bi več smelo biti. Isto velja tudi za obe društveni glasili.

Za konec je avtorica še primerjala delovanje Historičnega društva za Kranjsko s sorodnimi društvi kot so bili Historično društvo za Štajersko, Historično društvo za Koroško in Društvo za jugoslavensku povestnico i starine, ki je izhajalo v Zagrebu. Na delo in razmere v Historičnem društvu za Kranjsko so vplivale sodobne politične in narodnostne razmere in zamere. Člani društva so vedno razglašali, da so slovensko društvo in da

pručujejo slovensko zgodovino. Uradovali in pisali so v nemščini tudi zato, da bi bilo njihovo delo dostopno širšemu krogu bralcev. To jim je nakopalo dvojne neprijetnosti. Slovenci so jim očitali nemštvo, Nemci pa panslavizem. Ti pritiski so se poznali tudi v društvu in ga nazadnje tudi uničili. Po prvi svetovni vonji je bil med zgodovinarji odnos do društva zadržan tudi zaradi očitkov nemštva. Že v času društvenega delovanja so njegovim članom anonimneži očitali diletantizem. Ti očitki so se kasneje ponavljali, hkrati pa so nezadovoljniji pozabljali, da so to bili šele začetki in da je bilo to pač najboljše, kar je ob takratnem znanju in razmerah sploh lahko nastalo.

Eva Holz

Stane Stražar: Oj ta slamnik. Občina Domžale na starih razglednicah. Izdalo Glasilo občine Domžale Slamnik, 1994, 334 strani

Odsev povečanega zanimanja domačinov za zgodovino, geografijo in etnografijo svojih krajev, bližnje in daljnje okolice, so številne domoznanske publikacije, ki jih izdajajo razne organizacije večinoma na krajevni ali občinski ravni. Seveda so posebno dobrodošle s slikami bogato opremljene knjige. Taka je v naslovu omenjena knjiga, pri kateri je sicer težišče na slikovnem gradivu, torej razglednicah, ki jih je zajetih 150 v obsegu stare občine Domžale, torej še pred vzpostavitvijo nove lokalne samouprave. Zajeti so kraji Domžale, Stob, Depala vas, Študa, Dragomelj, Pšata, Mala Loka, Ihan, Podrečje, Vir, Količevo, Jarše, Rodica, Groblje, Preserje, Homec, Mengeš, Loka pri Mengšu, Trzin, Radomlje, Rova, Kolovec, Lukovica, Brdo, Zlato polje, Rafolče, Prevoje, Šentvid, Spodnje Koseze, Videm, Trnjava, Krašnja, Blagovica, Šent-ožbolt, Trojane, Dob, Krumperk, Krtina, Češenik, Črnolo, Škocjan, Brezje, Sveta Trojica, Moravče, Krasce, Vrhpolje, gradovi na Moravškem, Peče, Zgornje Koseze in Limbarska gora. Objektov na razglednicah ne kaže navajati, saj zajemajo najznamenitejše, kar se je pač v obliki razglednic ohranilo. Najstarejša slika je stara okoli 120 let. Morebiti pa vendarle velja omeniti posnetek puščavnikarja - samotarja z njegovim bivališčem in vhod v Vršnikovo jamo. Zlasti upodobljenega puščavnikarja bo težko kje najti.

Zelo koristno je, da je poleg opisa razglednice,

vsaj pri krajih, dodan tudi kratek zapis, kdaj je kraj prvič zgodovinsko izpričan, vsaj delno tudi lastniki gradov in graščin, pomembne osebnosti, ki so bile tam rojene in pod.

Uvodoma je kratek zgodovinski, kulturni in gospodarski oris, na koncu pa še prikaz občine Domžale v številkah in podatkih. Vsi zapisi v knjigi so prevedeni v angleški in nemški jezik. Posebej velja omeniti uredniško, prevajalsko in korektorsko skrbnost. V knjigi skoraj ni napak, kar je za sedanjí površni čas in za namizno založništvo lep dosežek.

Jože Maček

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje XXVIII, Ljubljana, št. 4, 1995, 295 strani

Slovenski šolski muzej enkrat na leto izdaja "Šolsko kroniko", pri kateri s članki in razpravami sodelujejo številni avtorji. Poleg pestre vsebine nas zbornik preseneti z dopadljivo zunanjo podobo, številnimi prilogami, barvnimi fotografijami, posebnost pa je skrbno pripravljen Predstavitveni zvezek Šolske kronike v angleškem jeziku. Vsebinsko je zbornik razdeljen na naslednje sklope:

- Šola in zbirateljstvo
- Članki in razprave
- Prispevki in šolski zapisi
- Iz muzejskega dela
- Poročila in ocene
- Predstavitveni zvezek Šolske kronike kot dodatek k zborniku

V prvem sklopu Šola in zbirateljstvo nas avtorji seznanijo z aktualnimi problemi zbirateljstva arhivskega in muzejskega gradiva na osnovnih in srednjih šolah, oblikovanja šolskih zbirk, postavljanja razstav.

V prispevku Šolske zbirke muzejskega in arhivskega gradiva avtor Matija Žganjar kot dolgoletni član Komisije za delo zgodovinskih krožkov ugotavlja, da bo mogoče šolske arhivske in muzejske zbirke v uradne ustanove pridobiti le s pogovori in pogajanji z vodstvi šol, mentorji, učenci ali včasih celo z lastniki arhivskega gradiva in muzejalij. Muzejske in arhivske ustanove bodo gradivo pridobile kot darilo ali z odkupom. Aleš Gačnik se je v prispevku Zbirateljstvo, zbirke, razstavišča in razstave na osnovnih in srednjih šolah dotaknil nekaterih dilem, ki so povezane z zbirateljstvom

na šolah. Avtor ugotavlja, da je nemogoče iz šol delati muzeje in iz muzejev šole. Šolske zbirke naj ne bodo zazrte le v preteklost in vaška okolja, temveč tudi v sodobnost in urbana okolja. Izpostavi in poudari pa tudi neizkoriščene možnosti otroških in mladinskih razstavišč z "občasnimi" in "stalnimi" razstavami pri promociji kulture mladih.

V prispevku Paberkovanje o šolstvu na starih razglednicah Milan Škrabec predstavi razglednice s šolsko tematiko kot zgodovinski vir. Ob razglednicah iz časa na prelomu 19. v 20. stoletje in iz različnih krajev Slovenije avtor razmišlja tudi o vrednotenju današnjega položaja šolstva.

Drugi sklop predstavljajo Članki in razprave

V članku Šola kot sredstvo za rekonstitucijo družbenih odnosov, Mojca Peček analizira vzroke za nastanek javne osnovne šole pri nas. Razlog za nastanek javne osnovne šole ni bila le kriza religije, temveč je bil močno povezan s potrebami gospodarskega razvoja, kakor tudi s spreminjajočimi se odnosi v celotni družbi.

Saša Serše nam v članku Obrtnonadaljevalne šole na Kranjskem v obdobju od 1872 do 1918 na osnovi arhivskih virov, ki jih hrani Arhiv republike Slovenije, predstavi obrtno šolstvo na področju osrednje Slovenije. Ker ni bilo zakonskih aktov, ki bi določali ustanovitelje in vzdrževalce obrtnonadaljevalnih šol, je bila večina le teh odvisna od prostovoljnih prispevkov. Obrtnonadaljevalne šole so ustanavljali na podlagi ugotovitve, da je v kraju dovolj vajencev, ki so morali obiskovati šolo. Pomembna je bila odločitev pripravljanih odborov, da so kot učni jezik v slovenskih krajih uvedli slovenščino. Avtorica je natančno opisala delovanje šol, organizacijo pouka, učne predmete, položaj vajencev, delo učiteljev ter nadzor in oskrbo šol.

Pomen nacionalne vzgoje v šolstvu na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja je prispevek avtorice Monike Govekar, ki nam na podlagi literature in zgodovinskih virov prikaže, kakšne so bile opredelitve slovenske nacionalne vzgoje, njene naloge in cilji ter njene možnosti uveljavljanja na šolah.

Prispevek Avstrijska statistika in gimnazije na Slovenskem 1881-1913 (II.) je nadaljevanje razprave iz tretje številke Šolske kronike. Avtorica Elizabeta Hriberšek Balkovec je na osnovi šolske statistike (Oesterreichische Statistik-Unterrichts-Anstalten) pripravila pregled gimnazij, ki so jih v času Avstro-Ogrske obiskovali dijaki iz slovenskih dežel. Kakšen je bil odnos socialne demokracije do vzgojno izobraževalnega procesa na prelomu 19. v 20. stoletje izvemo iz razprave Ivanke Zajc Cizelj Socialna demokracija in osnovna šola konec 19. in v začetku 20. stoletja. Predstavljene so zahteve in prizadevanja socialnih demokratov za svobodno šolo kakor tudi njihov odnos do klerikalnih po-

gledov na takratno šolo.

Članek Bogdana Kolarja Zasebna deška ljudska šola v Salezijanskem zavodu na Rakovniku v Ljubljani nam predstavi delovanje zasebne deške ljudske šole v času od 1902 do 1924. Redovna skupnost salezijancev je prevzela vodenje vzgojnega doma na Rakovniku, v katerem je ljudska šola dobila osrednji pomen. S šolskim izobraževanjem ter z zunajšolskimi vzgojnimi sredstvi so gojencem, ki zaradi konfliktov z okoljem niso imeli možnosti, da bi se šolali v rednih šolah, želeli omogočiti pridobitev temeljne izobrazbe in jih pripraviti za prihodnje življenje.

Tatjana Hojan v članku Nadaljnje izobraževanje učiteljstva od 1918 do 1928, ki temelji na podatkih iz pedagoškega tiska, navaja nekaj podatkov o izobraževanju učiteljstva v desetletju, ko se šolski sistem v kraljevini SHS ni spremenil. Novost so bili tečajji iz srbohrvaščine, tečajji iz slovenščine za nemške učitelje v Kočevju; v Prekmurju pa so morali slovenski učitelji opraviti dopolnilni izpit iz slovenščine.

Ivan Križnar v prispevku Nemško šolstvo na Gorenjskem v letih 1941-1945 (I.) predstavi organizacijo okupatorjevega šolstva, ki je bilo podrejeno cilju ponemčevanje slovenskega prebivalstva na Gorenjskem ponemčiti, ter tudi politično, gospodarsko in socialno povsem podrediti interesom Hitlerjeve Nemčije in njenim osvajalnim načrtom. Predstavljene so številne težave, ki so jih imeli nemški učitelji pri jezikovnih tečajjih, kakor tudi pri rednem pouku. Razprava je nastala na osnovi proučevanja arhivskega gradiva nemških okupacijskih organov in ustanov, ki ga hranijo arhivi in muzeji v Sloveniji. Drugi del razprave bo objavljen v Šolski kroniki številka 5 (XXIX) 1996.

Mitja Ferenc v članku Usoda šol na nekdanjem nemškem jezikovnem območju po odselitvi kočevskih Nemcev na podlagi arhivskega gradiva prikazuje usodo osnovnih šol na Kočevskem, od koder se je jeseni in pozimi 1941-1942 odselilo večinsko nemško prebivalstvo. Od nekdanjih 34 šol jih po zaključku druge svetovne vojne 13 ni več obnovilo delovanja, danes pa delujejo le še 4 osnovne šole s štirimi podružnicami.

Sklop Prispevki in šolski zapisi prinaša prispevke sedmih avtorjev.

- Slavica Pavlič nas v prispevku Jubileji šol v letu 1996 opozori na šole s pomembnejšimi jubileji v letu 1996.
- Judita Šega je pripravila zanimiv prispevek "Kako imenitno delo je otroke odgojevati" - Tri razmišljanja učitelja Slavka Flisa iz leta 1869. Seznanj nas s kratko biografijo učitelja Slavka Flisa in z njegovimi razmišljanji o nujnosti nenehnega izobraževanja učiteljev, načinih poučevanja materinega jezika ter pomenu in zna-

čilnostih domačih nalog.

- Kronika V. razredne ljudske šole v Postojni 1900-1910 je prispevek Alenke Borjančič, ki nam kot objavo vira predstavlja eno od dragocenih šolskih kronik nastalih ob koncu Avstro-Ogrske na slovenskem področju, ki ga je po prvi svetovni vojni zasedla Italija in izvajala nato nasilno italijanizacijo.
- Olga Pivk je na osnovi arhivskih virov pripravila prispevek Izobraževanje odraslih v ljubljanskih društvih do leta 1918. Članek zajema le nekatera društva (Slovensko društvo, Narodna čitalnica, Akademija, Splošno slovensko žensko društvo, obrtniška in delavska društva), kajti v Ljubljani je leta 1911 delovalo že nad 300 društev.
- Jože Škorjanc je v razpravi Iz zgodovine gimnazije Celje-Center 1948-1995 predstavil kratek pregled razvoja ene od treh gimnazij v Celju.
- Prispevek Prvenke Turk Od pionirjev zgodovinarjev in likovnikov do mladih raziskovalcev zgodovine 1969-1995 predstavlja ob razstavi v Slovenskem šolskem muzeju na podlagi arhivskega gradiva Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije razvoj dejavnosti osnovnošolcev na področju proučevanja preteklosti.
- Stopinje iz korakov neke dolge poti je osebnoizpovedna zgodba učiteljice predane svojemu poklicu, Zlate Volarič.

V sklopu Iz muzejskega dela si sledijo naslednji prispevki: Andrej Vovko, Mateja Ribarič: Poročilo o delu Slovenskega šolskega muzeja v letu 1994, Ivan Vavra: Iz dejavnosti Hrvaškega šolskega muzeja v Zagrebu 1994/95, Bronica Gologranc Zakonjšek: Evropski muzeji in otroci ter Otroški muzej - Hermanov brlog, Celje, Jože Ciperle: Znanstveni simpozij "Poklicno izobraževanje: preteklost, sedanjost, prihodnost", Ichenhausen 1994 ter 6. mednarodni simpozij šolskih muzejev in šolskozgodovinskih zbirk, Rostock 1995, Aleksander Cokan: 50 let matematičnih učbenikov (Ob petdesetletnici za-ložbe DZS)

Zbornik zaključujejo poročila in ocene, ob koncu pa so predstavljeni še vsi sodelavci Šolske kronike.

Ob koncu se vrnimo k Predstavitvenemu zvezku Šolske kronike, katerega namen je mednarodni javnosti predstaviti delo Slovenskega šolskega muzeja in njegovo glasilo Šolsko kroniko. Avtorji predstavitvenih člankov so: Andrej Vovko (Uvod), Branko Šuštar (Glasilo Slovenskega šolskega muzeja Šolska kronika in raziskovanje zgodovine šolstva in vzgoje v Sloveniji v zadnjih letih), Jože Ciperle (K zgodovini slovenskih abecednikov), Mateja Ribarič (Slovensko šolstvo v Argentini in Slovensko šolstvo v Avstraliji), Darko Friš (Slo-

venske župnijske osnovne šole v Ameriki 1895-1941). Sledita seznama pomembnejših člankov iz prejšnjih števil zbornika (I/1964-XXIV/1991) in iz naslednje (4/XXVIII, 1995) Na koncu je objavljen še Razstavni katalog Slovenskega šolskega muzeja zadnjih let.

Slovenski šolski muzej se je tako uspešno vključil v proces "vstopanja" v Evropo.

Bojana Aristovnik

Mladinski raziskovalni tabor Benečija 96 in izsledki zgodovinske skupine

Letos sta se Narodna in študijska knjižnica ter Goriško društvo mladih raziskovalcev odločila, da svoj, že tradicionalni poletni mladinski raziskovalni tabor postavita v občino Sovodnje, v Beneški Sloveniji. S tem se je nadaljevala rdeča nit teh taborov, ki zmeraj skušajo najti narodnostno najbolj ogroženo slovensko zamejsko skupino, jo raziskati in ji z svojim optimizmom, elanom in mladostjo vrniti nekaj izgubljenega ponosa.

Pod vodstvom Milana Pahorja in mentorjev se je izoblikovalo 5 raziskovalnih skupin:

Zgodovinsko skupino je vodil prof. Aleksij Kalc, predmet njene raziskave je bila problematika izseljevanja.

Etnološko skupino je vodila mag. Mojca Ravnik, posvetila pa se je orodju in starim sredstvom transporta živil.

Pod vodstvom Roberta Dapita je delovala skupina za raziskovanje ljudskega izročila, ki se je posvetila starim molitvam in bajkam.

Arheološka skupina se je lotila izkopavanja in raziskave starega mlina v Sovodnjah,

Živa Pahor pa je skrbela za fotografsko in video dokumentacijo.

Pod Matajurjem, v vasi Mašere, je tabor postavil svojo bazo, nato pa so se mladi raziskovalci razpršili po okoliških vaseh: Trčmunu, Matajurju, Ložcu, Strmici in Sovodnjah. Domačini so sprva z nezaupanjem opazovali delo, nato pa začeli odzdravljati slovensko, to je vodilo k pogovorom, in z njimi so začele dotekati prve informacije.

Kot član zgodovinske skupine sem se, skupaj z ostalimi člani in pod mentorjevim vodstvom, posvetil problematiki izseljevanja, ki je po vsej verjetnosti eden najbolj dramatičnih družbenih pojavov slovensko-beneške stvarnosti, saj je, zlasti v obdobju po drugi svetovni vojni, imel katastro-

falne vplive na demografski razvoj in celotno življenje Nadiških dolin.

Kot na celotnem hribovitem območju Furlanije, se je v devetnajstem stoletju tudi v Nadiških dolinah začelo širiti sezonsko izseljevanje, usmerjeno predvsem v srednjo in vzhodno Evropo. Hiter demografski razvoj in agrarna kriza v hribovitih območjih sta silila prebivalstvo k iskanju dopolnilnega zaslužka v sezonskem delu. Zaposlovali so se v gradbeništvu, opekarnah, mnogi pa so se ukvarjali z krošnjarstvom.

Vendar pa je bilo za Nadiške doline značilno, da je bilo odhajanje na sezonsko delo veliko manj izrazito, kot v ostali Furlaniji, kar je vzbudilo zanimanje italijanskih strokovnjakov s področja izseljevanja, ki so ta pojav pripisovali navezanosti slovenskega človeka na domači kraj in njegovo popolno nedovzetnost do prevzemanja novih življenjskih navad. V resnici pa je treba razloge za omenjeno stanje iskati v agrarni strukturi tega področja in v načinu dedovanja zemlje. Teze italijanskih strokovnjakov spodbija porast sezonskega izseljevanja proti koncu devetnajstega stoletja in pa predvsem množično prekooceansko izseljevanje iz Nadiških dolin v obdobju pred prvo svetovno vojno, ki je ravno tako predstavljal izjemo na hribovitem območju Furlanije.

V občinskih registrih prebivalstva smo si lahko podrobneje ogledali ta izseljeniški val, ki se je nadaljeval še po prvi svetovni vojni, ko je nastopilo tudi precej močno izseljevanje v Francijo. Ugotovili smo, da je bilo okrog leta 1930 v Ameriki 168 prebivalcev občine Sovodnje, ki so se tja preselili večinoma po letu 1906. Registri beležijo konec dvajsetih let še 45 emigrantov v Franciji in 23 v Italiji. Celotno število odsotnih občanov je bilo takrat 261, kar je pomenilo kar 13% prebivalstva. Velika večina izseljencev, kar 82%, je bilo moških, med katerimi so bili nekateri odsotni že več kot dvajset let. Vsaka družina je imela v Ameriki ali Franciji vsaj enega člana, mnoge dva ali tri, v nekaj primerih pa celo po pet ali šest.

Po drugi svetovni vojni je problem izseljevanja postal še izrazitejši, saj se je ekonomsko stanje dolin še slabšalo. V tej novi stvarnosti pa je dozorela še ena dramatična značilnost: medtem, ko so dotlej izseljenci kljub dolgi odsotnosti večinoma ohranjali stalno bivališče v izvornem kraju, so se odtlej začeli trajno poslavljati od domačih dolin. Začelo se je izseljevanje v nižinska središča, kamor so se nastanili tudi mnogi izmed tistih, ki so se vračali iz dela v tujini. Tako je Benečija izgubila po letu 1951 okrog 60% svojih ljudi. Rezidentno prebivalstvo občine Sovodnje je takrat padlo z 2077 na 777 prebivalcev, kar pomeni 62% vsega prebivalstva.

Na tej točki raziskave smo sklenili zapustiti

prašni občinski arhiv in poiskati ljudi, ki bi nam lahko iz lastnih izkušenj opisali življenje emigranta. Ta osebna pričevanja so postala pomemben del naše raziskave. Izseljenci, bodisi tisti, ki so se domov vrnili za stalno, bodisi tisti, ki so bili le na počitnicah, so nam sprva skopo, nato pa vedno bogateje opisovali svoje življenjske izkušnje. Naši intervjuji so se v največji meri dotikali zgodovinskega obdobja težke ekonomske krize po drugi svetovni vojni, ko mladim ljudem, hrepenečim predvsem po boljšem življenjskem standardu, ni preostalo nič drugega, kot da si poiščejo zaslužek v tujini.

Prvi izseljeniški valovi povojnih let so vodili predvsem v Belgijo in so potekali v skladu z meddržavnim dogovorom, ki so predvidevali "izvoz" italijanske delovne sile v belgijske rudniške revirje v zameno za premog. S tem sta si tako Italija kot Belgija lajšali problem pomanjkanja oziroma presežka delovne sile, Italija pa je na poceni način prišla do prepotrebne energetskega vira za svoje gospodarstvo. Mlade delovne moči so v tujino privabljali razpisi v domačih občinskih uradih, ki so od interesentov zahtevali le trdno zdravje in močne roke. Pot do delovnega mesta je bila plačana in ljudje izpod Matajurja so se, kot ostali priseljeni delavci, že čez nekaj dni znašli v velikih spalnih naseljih, nekateri pa kar v bivših ujetniških barakah. Ko pa se je njihovo gmotno stanje nekoliko izboljšalo, so se raje preselili k priseljeniškim družinam, ki so jim proti plačilu nudile prenočišče in hrano. Vsak izseljenec je seveda izbral družino, ki jo je poznal, ali pa je vsaj govorila njegov jezik.

Delo v rudniku je bilo, po pričevanju vseh informatorjev, izredno težko. Pod zemljo so bili izpostavljeni stalnim nevarnostim, tako nesrečam, kot tudi nezdravemu okolju, zaradi katerega so mnogi zboleli za silikozo. Trda disciplina in vojaška hierarhija, ki sta v rudnikih ohranjali red in ki so ju od podrejenih emigrantov zahtevali belgijski inženirji sta bili za svobodne hribovce velik problem. Posledica vsega tega je bila, da se je veliko emigrantov kljub dobremu plačilu odločilo za nadaljno izselitev, po navadi v Kanado. V mnogih primerih pa so se vrnili v domači kraj in se posvetili tradicionalnim agrarnim dejavnostim, če so le lahko pretrgali pogodbo, ki jih je vezala za določeno število let.

Na delo v tujino je odhajalo tudi veliko število deklet in žena, ki so se zaposlovale kot služkinje pri premožnejših družinah. Pred drugo svetovno vojno je bil ta emigracijski tok usmerjen predvsem na italijanski jug, v Napoli in Palermo. Konec štiridesetih let pa je veliko deklet odšlo v tujino, predvsem v Anglijo. Vsa so danes mnenja, da so bili Angleži ljubeznivi in pošteni gospodarji, če se

je delalo dosti in natančno. Pomagale so v kuhinjah, čistile sobe, prale in stregle. Ena od intervjuvank je celo leto stregla pri lordu Mountbatnu, nato pa jo je zaradi napornega dela pri stalnih nočnih zabavah, ki jim je morala prisostvovati kot strežnica, izdalo zdravje, tako, da je shujšana in neprespansa raje odšla domov.

Poznejši val emigracije, v petdesetih letih, je bil poleg Belgije usmerjen še v Nemčijo, Švico in Francijo. Sovodenci so se prijavljali preko razpisov na mesta tesarjev in zidarjev, delovne pogodbe pa so podpisali še pred odhodom. Včasih so se o svojem poklicu tudi zlagali, saj je dobil kvalificiran delavec višjo plačo. V tujino so odšli tudi s pomočjo sorodnikov, ki so že bivali v tujini in na katere so se lahko oslanjali. To je lahko pomenilo tudi boljšo službo in plačo, pa tudi stanovanje se je lažje našlo.

Družabno življenje emigrantov se je večinoma odvijalo v gostilnah, kinematografih in na plesiščih, kjer so se med seboj lahko bolje spoznali. Vendar pa je tu prihajalo tudi do konfliktov med različnimi narodnostmi, včasih zaradi deklet, včasih pa zaradi vojne, kar so še posebej občutili nemški vojni ujetniki, ki so jih Belgijci zadržali v rudnikih.

Zasluzek je bil dober, vsaj dvakrat boljši kot v Italiji, je bilo enotno mnenje intervjuvancev. Pri tem, kaj so z njim naredili, pa so se pripovedi močno razlikovale.

Nekateri so ga pošiljali domov, večina pa ga je porabila za uresničevanje svojih življenskih načrtov. Kdor se je po nekaj letih vrnil domov, je popravil staro, ali pa si zgradil novo hišo, dekleta pa so si zaslužile doto za poroko. Tisti, ki so ostali v tujini, ali pa v dolini, so si z denarjem pomagali premagati težave preselitve. Večina emigrantov se je med počitnicami vračala domov, eden pa nam je priznal, da ga domov sploh ni vleklo, ker ga je oče silil delati na kmetiji precej trše, kot je bil navajen delati v rudniku.

Poleg trdega dela je bilo življenje emigranta še polno drugih težav, od nepoznavanja jezika, do prilagajanja novemu okolju, odnosov z domačim prebivalstvom in ostalimi emigranti. Poseben problem Benečanov - izseljencev pa je bila tudi identiteta in odnos izvornega prostora, ki ga je večina zapustila z namenom, da v tujini nekaj zasluži in se od tam kmalu vrne. Vse hujša brezperspektivnost, v katero je Benečija vztrajno tonila tudi zaradi neustrezne ekonomske politike, pa je benečanske izseljence vse bolj oddaljevala od domačih dolin, tako, da je izseljevanju vtisnila pomen emancipacije, nekakšnega bolečega, a nujnega koraka ne samo za preživetje, ampak tudi za beg iz marginacije.

Raziskovanje skupin Mlačinskega raziskoval-

nega tabora je trajalo štirinajst dni in je prav zaradi izredne pomoči domačinov brez posledic preživelo dva neprijetna obiska karabinjerjev in finančnih stražnikov, ki jih je zanimala narava našega dela. Končalo se je z končno predstavitvijo dela vseh skupin pred polno dvorano občinske zgradbe in obljubami, da se bo tabor v Benečiji čimprej ponovil.

Jure Gombač

Ervin Dolenc: KULTURNI BOJ. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, 405 strani

Knjiga Ervina Dolenca je tretja iz zbirke knjig o slovenski kulturni zgodovini dvajsetega stoletja, ki jih je v zadnjem letu izdala Cankarjeva založba. Pred njo sta izšli deli Bojana Godeše *Kdor ni z nami je proti nam* in *Socialistična kulturna revolucija* Aleša Gabriča. Avtorja omenjenih del sta posegla v čas druge svetovne vojne oziroma v drugo desetletje socialistične oblasti, Dolencova knjiga pa obravnava zgodnejše obdobje in sicer čas od ustanovitve Kraljevine SHS do uvedbe diktature leta 1929, kar je obenem tudi edino obdobje klasičnega parlamentarizma v vsej sedemdesetletni zgodovini obstoja jugoslovanske države.

Dolenc je delo razdelil na tri obsežna poglavja, v katerih obravnava pomen prehoda v novo državo za slovensko kulturo, kulturno politiko v prvem desetletju jugoslovanske države in strankarske kulturne organizacije. Prvo poglavje je posvečeno slovenizaciji in izpopolnitvi kulturne dejavnosti. Avtor je v njem prikazal bistvene organizacijske spremembe, ki jih je doživljala slovenska kultura ob prehodu iz nemškega kulturnega vpliva v jugoslovansko državo. Prehod v prvo "narodno državo", kot je Dolenc poimenoval Kraljevino SHS, je za slovenski kulturni razvoj predstavljal pomembno prelomnico. Na eni strani je zaradi nizke ravni kulturne razvitosti ostalih delov države prehod za Slovence predstavljal svojevrsten kulturni šok, na drugi strani pa so bili s slovenizacijo prej nemškega ali kvečjemu dvojezičnega srednjega šolstva, ustanovitvijo prve slovenske univerze in vrste drugih nacionalnih ustanov položeni temelji samostojnega kulturnega razvoja Slovencev, kar je omogočilo poln razmah slovenske kulturne ustvarjalnosti in oblikovanje domače intelektualne elite.

V drugem, osrednjem poglavju je avtor kronološko prikazal kulturno politiko in kulturni boj v prvem desetletju nove države. Korenine kulturnega boja med katolicizmom in liberalizmom, ki se je na Slovenskem razvil po zgledu nemškega Kulturkampfa, segajo že v desetletja pred prvo svetovno vojno. Zaznamoval ga je boj za prevlado v kulturi, ki je v kulturno življenje sicer vnesel poživitev in konkurenco, ne pa tudi zrelega pluralizma idej. V novi državi so se iz prejšnjih časov podedovanemu kulturnemu boju pridružili novi kulturno-politični problemi, ki jih je zaznamovala razpetost med slovenstvom in jugoslovanstvom, med avtonomizmom in centralizmom. Kulturni boj se je ves čas bil v ozadju političnega boja za dosledno uresničevanje Vidovdanske ustave oziroma za njeno revizijo. Jugoslovanski koncept slovenskih liberalcev je sprva doživljal velike uspehe, saj je z zagovarjanjem beograjskega centralizma onemogočal prevlado političnega katolicizma v slovenskem prostoru. Zaradi pogosto grobega vsiljevanja srbške nadvlade pa se je jugoslovanski integralizem še pred iztekom dvajsetih let kompromitiral, kar dokazuje tudi avtonomistična izjava prej liberalno kot katoliško usmerjene slovenske inteligence. Katoliška stran je kljub občasnemu popuščanju (pragmatizmu) nasproti kralju in prevladujočemu pravoslavju zagovarjala avtonomijo Slovenije, ki bi katoliškim politikom zagotovila prednost tudi v versko kulturnem boju.

Pred vseobvladujočo strankarsko politiko kultura ni bila nikoli povsem varna, še zlasti ne šolstvo. Prav reforma šolskega sistema je namreč v dvajsetih letih zavzela pomembno mesto v merjenju moči med obema glavnima protagonistoma slovenskega kulturnega boja, ki sta vztrajala pri idejni razdvojenosti slovenske družbe. Katoliška stran je kulturo in šolstvo pojmovala kot domeno Cerkve, zato se je krčevito upirala laizaciji javnega življenja. Vodilni ideolog katoliškega gibanja Aleš Ušeničnik je v tem smislu zapisal, da je etika stvar religije in ne države, zato mora šolska zakonodaja zagotoviti Cerkvi odločilen vpliv v prosveti. Liberalci pa so, v nasprotju s katoliškim taborom zagovarjali dosledno sekularizacijo na vseh področjih, torej tudi v prosveti.

Namen šolske reforme, za katero si je prizadevala centralna vlada v Beogradu, je bila reorganizacija in poenotenje precej različnih šolskih sistemov po posameznih jugoslovanskih pokrajinah. Zakonska ureditev kulturne dejavnosti je bila namreč v Kraljevini SHS precej zmedena in

nedorečena, saj so bili najpogosteje v veljavi zakoni prejšnjih držav na tem prostoru. V obdobju do kraljeve diktature je bila samo za področje šolstva izdelana cela vrsta zakonskih predlogov, ki pa večinoma niso prišli niti do skupščine. Ker so najmočnejše politične stranke sprejetje enotne šolske zakonodaje vztrajno preprečevale, se je vlada posluževala izdajanja odlokov o učnih načrtih, ki so se menjavali enako pogosto kot prosvetni ministri. Nekaj več doslednosti je bilo, kot ugotavlja Dolenc, le pri kadrovski politiki na podlagi politične pripadnosti in osebnih obračunavanj. Enotne jugoslovanske šolske zakone je vlada razmeroma hitro sprejela šele po razpustitvi parlamenta 6. januarja 1929. V celoti gledano je reforma za Slovenijo pomenila korak nazaj, saj je težila k prilagajanju različnih šolskih sistemov jugoslovanskemu povprečju, ki je bilo daleč pod stopnjo razvitosti šolstva na Slovenskem.

Dolenc je dvajseta leta označil kot mobilizacijski višek Slovencev. Čeprav je kultura največkrat ostajala v službi politike, je kulturni boj po avtorjevem mnenju med širokim slojem prebivalstva širil organizacijske sposobnosti, bralno kulturo in splošno razgledanost, kar je slovenski prostor samo še bolj ločevalo od ostalih pokrajin v državi.

Zadnje poglavje predstavlja najpomembnejše strankarske kulturne organizacije treh slovenskih političnih taborov v obravnavanem obdobju: katoliškega, narodno-liberalnega in marksističnega. Kulturne organizacije so se pogosto izkazale kot učinkovito sredstvo za pridobivanje političnega vpliva med množicami, včasih pa so predstavljale tudi nadomestilo za legalno politično delovanje, zato prikaz kulturno-političnih konceptov, organiziranosti in množičnosti kulturnih organizacij še dodatno prispeva k celovitosti in temeljitosti Dolencevega dela.

Avtor je podrobni obravnavi slovenske kulturne politike v dvajsetih letih dodal sklepne misli z naslovom *Politika, intelektualci, množice*, s katerimi je poudaril poglobljena kulturno-politična vprašanja dvajsetih let. Kot se spodobi za temeljito znanstveno delo, ki mora biti obenem tudi vir za nadaljnje poglobljanje in širjenje obravnavane tema-tike, je na koncu knjige dodan spisek virov in literature, seznam kratic, nepogrešljivo imensko kazalo in celo povzetek vsebine v angleščini.

Mateja Režek

<p>UDK 94(497.4 Ljubljana)"1":392 392(497.4 Ljubljana)"1"</p> <p>Iva Mikl-CURK, dr., arheologinja, SI-1000 Ljubljana, Cimpermanova 5</p> <p>Konfinacija v Ljubljani - že v rimskih časih?</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 1-3</p> <p>V napisu CIL III 3224, ki sodi v zgodnje 1. stol. po Kr., je omenjena smrt talca iz plemena Amantinov (iz sedanje Vojvodine) v reki v Emoni (Ljubljani). Analiziramo materialno kulturo tega časa v ljubljanskem prostoru, da bi ugotovili, ali so bile italško - rimske navade toliko splošno razširjene, da obstaja možnost, da so bili talci v emonskem prostoru tudi v resnici nameščeni, dasi nimamo nobenega dokaza za to, da je bilo res tako.</p>	<p>UDK 929 Posch:782/785"16"</p> <p>Metoda KOKOLE, asistent z magisterijem, Muzikološki inštitut ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4/II</p> <p>Zgodnjebaročni skladatelj, izdelovalec orgel in organist Isaac Posch v nadvojvodini Koroški in vojvodini Kranjski</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 10-18</p> <p>Članek prinaša življenjepis skladatelja Isaaca Poscha (?-1622/23). Že znani in novi podatki, zaokroženi v kulturnozgodovinski sliki glasbenega življenja, dokazujejo, da je skladatelj treh evropsko pomembnih glasbenih zbirk med 1614 in 1622 deloval na tedanjem Koroškem in Kranjskem in bil z domačim glasbenim življenjem dejansko povezan.</p>
<p>UDK 259(497.4 Piran):930.253 930.253(497.4 Piran):259</p> <p>Darja MIHELJČ, dr., redna univ. prof., ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4/III</p> <p>Paberki iz piranskega kapiteljskega arhiva</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 4-9</p> <p>Prispevek predstavlja del gradiva piranskega kapiteljskega arhiva, ki se hrani v piranski cerkvi Sv. Jurija.</p>	<p>UDK 930.253"1718":641.563 641.563"1718"</p> <p>Irena ŽMUC, dipl. zgodovinarica, višja kustosinja, Mestni muzej Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 15</p> <p>Repa, korenje - slabo življenje, štruktji, meso - to bi bilo</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 19-23</p> <p>Predstavitve vira Instruction des Bürgerlichen Spittals (1718), ki pod točko dvajset določa dnevne jedilnike za oskrbovance špitala, kot zanimivost pa poskus primerjave z Evropo po Fernandu Braudelu.</p>

<p style="text-align: right;">UDC 929 Posch:782/785"16"</p> <p>KOKOLE Metoda, M.A., Musicological Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi Trg 4</p> <p>Isaac Posc - An Early Baroque Composer, Organ Builder and Organist in the Archduchy of Carinthia and Duchy of Carniola</p> <p><i>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 10-18</i></p> <p>The article deals with the biography of Isaac Posch (? - 1622/23), the composer of three important musical works of European format. Based on already known as well as recently discovered information, the author proves that Isaac Posch worked in former Carinthia and Carniola between 1614 and 1622, and was actively involved in the musical life of both regions. A lively account of the cultural and historical characteristics of the musical scene of the period forms the background of the biography.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 94(497.4 Ljubljana)"1".392 392(497.4 Ljubljana)"1"</p> <p>MIKL-CURK Iva, Ph.D., Archaeologist, SI-1000 Ljubljana, Cimpermanova 5</p> <p>Were Hostages Confined in Ljubljana During Roman Rule?</p> <p><i>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 1-3</i></p> <p>The inscription CIL III 3224, originating from the early 1st century A.D., mentions the drowning of a hostage from the Amanin tribe (which inhabited the present-day Vojvodina region in northern Serbia) in a river in Aemona (present-day Ljubljana). The author analysed the material culture of this period in order to establish whether the Italo-Roman customs were sufficiently widespread to support the conclusion that hostages taken by the Roman legions were kept in detention in the Aemona area, although there is as yet no additional evidence in support of this theory.</p>
<p style="text-align: right;">UDC 930.253"1718":641.563 641.563"1718"</p> <p>ŽMUC Irena, B. of History, Senior Custodian, Municipal Museum of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 15</p> <p>Carrots and Turnips - Fare for the Poor, Dumplings and Meat - For Those Worth More</p> <p><i>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 19-23</i></p> <p>The article presents the historical source "Instruction des Bürgerlichen Spittals" (1718) which in point number twenty specifies the daily menus for the patients, and as an added point of interest, draws a comparison with the circumstances prevailing elsewhere in Europe as presented by Fernand Braudel.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 259(497.4 Piran):930.253 930.253(497.4 Piran):259</p> <p>MIHELIČ Darja, Ph.D., Full Professor, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi Trg 4/III</p> <p>Summary Items of Information from the Chapter Archives of Piran</p> <p><i>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 4-9</i></p> <p>The article presents a part of Piran's Chapter archives, which are kept in the church of St. George in Piran.</p>

UDK 73(497.12)"18":929 Robba F.

Matej KLEMENČIČ, umetnostni zgodovinar, Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Askerteveva 2

O rojstvu kiparja Francesca Robbe

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 24-25

Francesco Robba se je leta 1732 na glavnem oltarju ljubljanske jezuitske cerkve (sedaj župnijska cerkev sv. Jakoba) podpisal: FRANC(iscus) ROBBA VEN(etus) INVEN(it) ET FAC(iebat) 1732. Njegovo beneško poreklo potrjuje tudi pogodba iz leta 1711 (leta 1980 jo je objavil Damijan Prelovšek) za petletno šolanje pri Pietru Baratti (1668-1727/33). Dosedaj neobjavljeni podatki iz maticinskih knjig beneške župnije San Moisè pričajo, da je bil Francesco Robba rojen 1. maja 1698 slepemu Anzolu, Antonijevemu sinu, in njegovi ženi Liberi. Krščen je bil 5. maja na ime Francesco Filippo. Objavljeni so tudi podatki o drugih družinskih članih.

UDK 726.6(497.4 Ljubljana)"18"
726.591(497.4 Ljubljana)"18"

Ana LAVRIČ, dr., visja znanstvena sodelavka, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

Goldensteinova kritika obnove ljubljanske stolnice

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 26-38

Avtorica obravnava obnovitvena dela v ljubljanski stolnici v času škofovanja A. A. Wolfa (1824-1859) pod vidikom kritičnih pripomb, ki jih je F. Kurz zum Thurn und Goldenstein naslovil na kapiteljski konzistorij. Opozarja tudi na Quaglietovo originalno slikarstvo, ki preseva skozi Langusovo preslikavo evangelistov na pendentivih.

UDK 314.72(436.5)"1850/1918"
314.72(497.4 Bovško)"1850/1918"

Aleksander LAVRENČIČ, zgodovinar, OŠ Majde Vrhovnik, SI-1000 Ljubljana, Gregoričeva 16

Migracije prebivalstva iz Kanalske in Ziljske doline na Bovško (od druge polovice 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 39-47

Članek opisuje priseljevanje ljudi iz Kanalske in Ziljske doline na Bovško od polovice 19. stol. do l. 1918. Največ se jih je priselilo iz Kanalske doline, to sta pogojevala geografska bližina in rajbeljski rudnik svinca v katerem je delalo veliko rudarjev z Bovškega. Članek obravnava tudi problem upadanja prebivalstva ob slovenski zahodni meji.

UDK 061(497.4 Ljubljana)"1868/1870":323.1
323.1(497.4 Ljubljana)"1868/1870"

Mojca GNEZDA, prof. zgodovine in sociologije, SI-5280 Idrija, 1. maja 23

Društvo za brambo narodnih pravic Slovenije v letih 1868-1870

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 48-62

Poleti leta 1868 je bilo v Ljubljani ustanovljeno prvo množično slovensko politično društvo imenovano Društvo za brambo narodnih pravic, ki se je še istega leta preimenovalo v Slovenijo. V prispevku je avtorica na podlagi arhivskega gradiva in časopisnih poročil spremljala triletno delovanje društva, čeprav je le-to obstajalo tudi po l. 1870. Kot že samo ime pove se je društvo, ki mu je predsedoval dr. Janez Bleiweis borilo za slovensko narodno enakopravnost v javnem življenju in je bilo protitež nemškemu Konstitucionalnemu društvu. Za dosego svojih ciljev se je društvo posluževalo različnih sredstev, med drugim tudi taborov. Slovenija je tako 17. maja 1869 organizirala največji slovenski tabor na Vižmarjih.

<p style="text-align: right;">UDC 314.72(436.5)"1850/1918" 314.72(497.4 Bovško)"1850/1918"</p> <p>LAVRENČIČ Aleksander, Historian, Majde Vrhovnik Primary School, SI-1000 Ljubljana, Gregorčičeva 16</p> <p>Migrations from the Kanalska and Ziljska Valleys to the Bovec Region (from the Second Half of the 19th Century to the End of World War I)</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 39-47</p> <p>The article deals with the migrations from the Kanalska and Ziljska Valleys to the Bovec region from the 1850s to 1918. The majority of the new settlers came to Bovec from the Kanalska valley, due to its close proximity, in order to seek work in the lead mine in Rabelj (where a lot of miners from the Bovec region were also employed). The author also presents the problem of the population decrease along the western border of Slovenia.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 73(497.12)"18"·929 Robba F.</p> <p>Matej KLEMENČIČ, B.A., Art History Department, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškercjeva 2</p> <p>The Date of Birth of the Sculptor Francesco Robba</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, pp. 24-25</p> <p>In 1732 Francesco Robba signed the main altar of the Jesuit church in Ljubljana (now the parish church of St. James) as follows: FRANC(SCUS) ROBBA VEN(ETUS) INVEN(IT) ET FAC(IEBAT) 1732. Moreover, Robba's Venetian origin is proven by the contract of 1711 (published by Danijan Prelovšek in 1980) for the five-year apprenticeship with Pietro Baratta (1668-1727/33). The hitherto unpublished entry in <i>Registri di battesimi</i> of the parish of San Moisè confirms that Francesco Robba was born in Venice on 1 May 1698 to a blind father Anzolo di Antonio and his wife Libera. The child was baptised on 5 May as Francesco Filippo. Additional documents concerning other family members are published in the article.</p>
<p style="text-align: right;">UDC 061(497.4 Ljubljana)"1868/1870":323.1 323.1(497.4 Ljubljana)"1868/1870"</p> <p>GENZDA Mojca, History and Sociology Teacher, SI-5280 Idrija, 1. maja 23</p> <p>The Association for the Protection of National Rights "Slovenija" in the Years 1868-1870</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 48-62</p> <p>The first Slovene mass political organisation was founded in Ljubljana, in the summer of 1868, under the name of: "The Association for the Protection of National Rights." The organisation was renamed into "Slovenija" in the same year. Based on archival materials and newspaper sources, the article traces the first three years of the association's activities, although it continued to exist also after 1870. The association, as already indicated by its name, strove under the leadership of Dr Janez Bleiweis for equality between the Slovenes and Germans in public life and acted as a kind of counterbalance to the German "Constitutional Association". Its activities were very diverse, and also included the organisation of Slovene rallies. On May 17, 1869, the "Slovenija" organised the largest rally of Slovenes in history in Vizmarje.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 726.6(497.4 Ljubljana)"18" 726.591(497.4 Ljubljana)"18"</p> <p>LAVRIČ Ana, Ph.D., Senior Scientific Collaborator, France Stele Institute of the History of Art, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi Trg 4</p> <p>Goldenstein's Criticism of the Renovation of the Cathedral in Ljubljana</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 26-38</p> <p>The author deals with the renovation of the cathedral in Ljubljana during the time in office of Bishop A.A. Wolf (1824-1859) and the critical remarks that F. Kurz zum Thurn und Goldenstein addressed to the Chapter's Consistory. She also draws attention to Quaglio's original paintings, the influence of which can be traced in Langus' painting of Evangelists on the cathedral's pendentives.</p>

<p>UDK 929 Verderber:796.86(497.4 Kranjska)"19" 796.86(497.4 Kranjska)"19"</p> <p>Stanislav JUŽNIČ, mag., Sl-1336 Vas, Fara 2</p> <p>Kočevar - dobitnik dveh olimpijskih kolajn</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 82-85</p> <p>Kranjski sabljači so bili v začetku stoletja med najboljšimi na svetu. Med njimi se je posebej odlikoval Kočevar Verderber.</p>	<p>UDK 342.8(497.1)"1945":324 324(497.1)"1945"</p> <p>Martin ŠTEINER, kustos, Pokrajinski muzej Ptuj, Sl-2250 Ptuj, Muzejski trg 1</p> <p>Zakonska podlaga za izvedbo volitev v Ustavodajno skupščino 11. novembra 1945</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 86-91</p> <p>Prispevek prikazuje najpomembnejše zakone (zakon o volilnih imenikih, zakon o ustavodajni skupščini in zakon o volitvah narodnih poslancev) za izvedbo volitev v Ustavodajno skupščino 11. novembra 1945.</p>
<p>UDK 324(497.4 Štajerska)"1907":342.8 342.8(497.4 Štajerska)"1907":323.1 323.1(497.4 Štajerska)"1907"</p> <p>Janez CVIRN, dr., doc., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Spodnještajerski Nemci in državnozborna volilna reforma 1907</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 63-71</p> <p>Volilna reforma na podlagi splošne in enake volilne pravice je Nemce na Spodnjem Štajerskem navdala z upravičenim strahom pred oslabitvijo že tako ogroženega "nacionalnega posestnega stanja" v Avstriji in na Spodnjem Štajerskem, zato so ji - ob načelnem pristajanju na demokratizacijo "fevdalnega" volilnega sistema - od samega začetka odločno nasprotovali. Zanje je bila sprejemljiva le takšna volilna reforma, ki bi z upoštevanjem "kulturne razvitosti" in "davčne sposobnosti" posameznih narodov Nemcem povrnila vodilno vlogo v džavi, hkrati pa okreplila nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem, a tudi na Koroskem in Kranjskem.</p>	<p>UDK 334.732(497.4 Kranj)"1890/1941":631.115.8</p> <p>Marjana ŽIBERT, prof. zgodovine in dipl. etnologinja, Sl-4000 Kranj, Suha pri Predoslah 24</p> <p>Zadružno povezovanje kmetov v vaseh v okolici Kranja od njegovih začetkov do druge svetovne vojne</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 2-3, 1995, str. 72-81</p> <p>Prispevek osvetljuje razvoj kmetijskega zadružništva v vaseh v okolici Kranja od njegovih začetkov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja do druge svetovne vojne. Podruželska zadružna organiziranost je želela pomagati kmetu pri njegovih vsakdanjih gospodarskih prizadevanjih in mu biti samozadostna. K omenjenim zadruham sodi poleg mlearskih in živinorejskih ter kmetijskih društev (strojnih zadrug) in pašnih zadrug tudi denarno zadružništvo ter zadružne elektrarne in vodovodne zadruge. Razvoj kmetijskega zadružništva v kranjski okolici se na eni strani vklaplja v znani razvoj slovenskega zadružništva, na drugi strani pa ima specifične poteze. Vsaka zadruga je v svojem okolišu v prvi vrsti določala gospodarska razmerja, posredno pa tudi socialna in politična, ki so se skupaj odražala tudi v vsakdanjem življenju ljudi.</p>

<p>UDC 929 Verderber:796.86(497.4 Kranjska)"19" 796.86(497.4 Kranjska)"19"</p> <p>JUŽNIČ Stanislav, M.A., SI-1336 Vas, Fara 2</p> <p>Kočevar - the Winner of Two Olympic Medals</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 82-85</p> <p>At the beginning of the 20th century, the Carniolan fencers were among the best in the world. Kočevar Verderber was particularly famed for his swordplay.</p>	<p>UDC 324(497.4 Štajerska)"1907":342.8 342.8(497.4 Štajerska)"1907":323.1 323.1(497.4 Štajerska)"1907"</p> <p>CVIRN Janez, Ph.D., Senior Lecturer, History Department, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>The Germans of Lower Styria and the 1907 National Assembly Election Reform</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 63-71</p> <p>The election reform, based on universal and equal suffrage, filled the Germans with feelings of justified fear that their already threatened "national proprietary status" in Austria and Lower Styria would be challenged even further. From the very beginning, therefore, they strongly opposed the reform even though, in principle, they approved of the democratisation of the "feudal" election system. To them, only such an election reform was acceptable which would, taking into account the "cultural development" and "tax-payment capability" of individual nations, reestablish the leading role of the Germans within the Monarchy. An acceptable election reform in their opinion should have been such as to strengthen the ownership status of the Germans in Lower Styria, as well as in Carinthia and Carniola.</p>
<p>UDC 342.8(497.1)"1945":324 324(497.1)"1945"</p> <p>ŠTEINER Martin, Custodian, Regional Museum of Ptuj, SI-2250 Ptuj, Muzejski Trg 1</p> <p>The Legal Basis for the Elections to the Constitutional Assembly on 11 November, 1945</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 86-91</p> <p>The article gives an overview of the most important legislature concerning the elections to the Constitutional Assembly on November 11, 1945, i.e. the Law on Election Registers, the Law on the Constitutional Assembly, the Law on the Election of MTRs.</p>	<p>UDC 334.732(497.4 Kranj)"1890/1941":631.115.8</p> <p>ŽIBERT Marijana, History Teacher and Bachelor of Ethnology, SI-4000 Kranj, Suha pri Predosljah 24</p> <p>Farmers' Co-operatives in the Villages around Kranj from Its Beginnings to World War II</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 2-3, 1996, p.p. 72-81</p> <p>The article describes the development of farmers' co-operatives in the villages around Kranj from its beginnings in the 1890s to World War II. This organised approach to farming that developed in the rural hinterland of Kranj aimed at helping farmers solve their every-day economic problems and attempted to provide for all their needs. In addition to dairy and livestock societies, agricultural co-operative societies (co-ops for the use of agricultural machinery) and pasture co-operative societies, there were also financial co-operative societies, power plant and waterworks societies. The pattern of development of the farmers' co-operative societies around Kranj is in a way similar to the well-known pattern of development of these societies in Slovenia, although the region also has its own specific characteristics. Above all, the co-operative societies had a strong influence on the local economy, resulting in an indirect effect on the area's social and political development. Naturally, this was reflected noticeably in the everyday life of the area.</p>

Iva Mikl-Curk
Darja Mihelič
Metoda Kokole
Irena Žmuc
Matej Klemenčič
Ana Lavrič
Aleksander Lavrenčič
Mojca Gnezda
Janez Cvirn
Marjana Žibert
Stanislav Južnič
Martin Šteiner

KRONIKA